STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 00360

ALE VERK FUN DAVID FRISHMAN

David Frischmann

Permanent preservation of this book was made possible by
John & Gladys Horowitz
in honor of
Doodles & Tot-t

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אלע ווערק
פון דוד פרישמאן

אלע ווערק פון

דוד פרישמאן

פיערטער באנד

◆

דריטע אויפלאגע

פערלאג לילי פרישמאן

געשטאַלטן

וואַרשאָ — ניו־יאָרק 1938

אַלע רעכט רעזערווירט

Copyright by Lili Frishman
1938

Printed in Poland

טעאָדאָר הערצל

(צו כ׳ תמוז)

1

„... ווי אַ לעגענדע איז דאָס לעבען פון׳ם דאָזיגען מענשען געווען. און ערצעהלען וועט אין דער טונקעל-שעה די דאָזיגע לעגענדע די מאַמע דעם קינד, און אַ געשלעכט וועט זי ערצעהלען דעם געשלעכט.

און אַזוי פלוצלינג ווי ער האָט זיך בעוויזען, אַזוי פלוצלינג איז ער פערשוואונדען. אויך דאָס איז דאָך פונקט ווי אין דער לעגענדע...

אַ גוטער מלאך איז ביי זיין וויעג געשטאַנען, און אַלע קערפערליכע און גייסטיגע זאַכען, וועלכע ווערען געוועהנליך געגעבען טויזענדער מענשען צוזאַמען, זיי האָט ער אַוועקגעגעבען דעם דאָזיגען איינעם: די צויבער-אויגען און די פראַכט-געשטאַלט, די זיסע ליפען און דאָס איידעלע און ווייכע, די קראַפט פון פערשטאַנד און דאָס קינדער-האַרץ, דאָס גראָבע דענקען און די ריעזען-קראַפט, די פעהיגקייט צו חלום׳ען און דעם גרויסען בעגעהר צו בעשאַפען דאָס גרויסע, וואָס אַ מענש קען נישט בעשאַפען, און דאָס זיסע געלעכטערל האָט ער איהם געגעבען צו געוועלטיגען און צו זיעגען, און אַ שטאַרקען ווילען האָט ער איהם געגעבען און די קונסט פון חן-געפינען ביי די גרויסע געטער און ביי מענשען — אַלע גאַבען פון׳ם קערפער און פון׳ם גייסט.

און אויך דעם טויט האָט ער איהם געגעבען — אַז קומען זאָל ער פלוצלינג און זאָל אויסגיסען אויף איהם דעם צויבער פון דער לעגענדע, אום צו מאַכען דאָס געשטאַלט פון׳ם העלד אַ פאָלקאָמענע.

דען געזאָגט האָט ער זיך: „דאָס, וואָס איז איהם נישט מעגליך געווען דורך זיין לעבען צו מאַכען, דאָס וועט אפשר מאַכען זיין טויט“...

אַזוי בערך זענען געווען די ווערטער, וועלכע איך האָב געשריבען

אין יענעם ביטערען, עלענדען טאָג: דעם צוואַנציגסטען תמוז תרס"ד. דער טאָג איז געווען אַ וואַרעמער, אַ קלאָרער, אַ מחיה'דיגער. מיטאָג-צייט איז דער הימעל פערוואָלקענט געוואָרען, און געגען אָוונד איז אָנגעקומען די מורא'דיגע טעלעגראַמע. פלוצלינג איז זי געקומען. קיינער האָט זיך נישט גערעכט אויף איהר און קיינעם איז עס נישט אויפ'ן געדאַנק געקומען. זינט דענסמאָל זענען אַריבער זיבען יאָהר.

און דאָס, וואָס איז איהם נישט מעגליך געווען דורך זיין לעבען צו מאַכען, דאָס האָט זיין טויט נ י ש ט געמאַכט.

און זינט דענסמאָל — פונ'ם גרויסען בוים זענען געוואָרען קליינע שפענדעלעך, פון דער איינער סטאַדע זענען געוואָרען איינצעלנע שעפּעלעך, פונ'ם איינעם הייליגטום זענען געוואָרען אונצעהליגע מזבח'לעך. אָנשטאָט דער איינער זון, דער גרויסער, האָבען מיר איצט צעהנדליגער חלב'נע ליכטלעך, וועלכע דו קאָנסט זיי קויפען פאַר אַ גראָשען, און אָנשטאָט דעם איינעם גרויסען מענשען, האָבען מיר איצט דרייהונדערט קליינע פּיקסעלעך, און אָנשטאָט דעם איינעם גרויסען חלום, האָבען מיר איצט טויזענדער נעכטיגע פאַנטאַזיעס. ווער ווייסט: אויך דער חסידיזם, פונ'ם גרויסען בעש"ט, איז דאָך ביים אָנפאַנג געווען גרויס און מעכטיג און שטאָלץ און טראָגעדיג מיט וואונדערליכע צוקונפטען, און איצט האָט זיך פונ'ם גאַנצען אויסגעלאָזט נישט מעהר ווי איינצעלנע אונצעהליגע קלויזען און קליינע רבי'לעך אין די הונדערטער. ווער ווייס, אויב דער ציוניזם געפינט זיך נישט אויף דעמזעלביגען וועג. ווער ווייס, וואָס ווערט זיין מיט איהם אין עטליכע יאָהר אַרום, אין עטליכע יאָהרצעהנטען אַרום. דאָס, וואָס איז נישט מעגליך געווען צו מאַכען דורכ'ן לעבען פונ'ם גרויסען מאַן, דאָס האָט זיין טויט נישט געמאַכט.

פאַרוואָס ?..

און דאַן באַלד די צווייטע פראַגע: ו ו ע ר איז דער דאָזיגער וואונדערליכער מענש געווען? ו ו אָ ס איז דער דאָזיגער וואונדערליכער מענש געווען?

און איך געדענק: — אינ'ם יאָהר 1887 איז עס געווען, מיט גאַנצע 24 יאָהר צוריק. דער ציוניזם איז נאָך גאָר אויף דער וועלט נישט געווען, פון באַזעל האָט קיינער נישט גערעדט, און אַפילו די

חבת-ציון איז נאָר געווען אַ סחורה פאַר אַנגראַסיסטען. די יחידים האָבען זיך בענוגענט דערמיט, וואָס זיי האָבען זיך געקויפט דעם פּאָרטרעט פון משה מאָנטעפיאָרע און האָבען איהם אויפגעהאָנגען אויף דער וואַנד און זענען אויך באופן זה געווען גוטע „חובבים”. אַרום יענער צייט איז עס געווען, אַז אין אַ נומער „נייע פריייע פּרעססע” האָט זיך אָבגעדרוקט עפּעס אַ פעליעטאָן מיט'ן נאָמען „דאָס באַמבוסראָהר”. און אונטערגעשריבען איז געווען עפּעס אַ נאָ-מען: ט. הערצל. דער פעליעטאָן איז געווען געגען דעם שריפטשטעלער שפּיעלהאַגען, וועלכער האָט געהאַט גענומען זיינע אַ ערצעהלונג און געמאַכט פון איהר אַ דראַמאַ, און דער פעליעטאָניסט איז געווען אַ נייער שרייבער. צום ערשטען מאָל האָט ער זיך געהאַט בעוויזען. דער סטיל איז געווען גלענצענד. יעדער זאַץ — אַ „פּאָענטע”, יעדע ווענדונג — אַנ'אוצר פון גייסטרייכטום, יעדער אָבזאַץ — אַ גאַנץ געבייַ פון קונסט. און וויפיעל איך האָב דענסמאָל ביים לעזען גע-לאַכט! ניין אַזוי האָט נאָך קיינער נישט געשריבען. איז ער אַ וויענער? ער האָט צופיעל „עסכריט” פאַר אַ מענשען פון דעם דאָנוי-שטראַנד. איז ער אַ פּאַריזער? ער האָט צופיעל „געמיט” פאַר אַ מענשען פון דעם בולוואַר-פלאַסטער. און הויפּטזעכליך, יענער ליריזם, דער וואונדערליכער ליריזם, וועלכער שמעקט אַרויס פון יעדען וואָרט! דאָס איז דאָך אַ דיכטער, אַ וואָהרער, גרויסער דיכטער, וועלכער רעדט דאָ צו אונז! ניין, אַזוי האָט נאָך קיינער נישט געשריבען קיין פעליעטאָנען! — און באַלד דערויף איז געקומען די תשובה פון פרידריך שפּיעלהאַגען: אַ פעליעטאָן אין דער „פּאָסישער ציי-טונג”. אָבער יענער ט. הערצל האָט נישט מעהר געענטפערט. יענער ט. הערצל איז געקומען אין דער „נייער פרייער פּרעססע” מיט נייע פעליעטאָנען וועגען נייע ענינים, און יעדער פעליעטאָן איז געווען גלענצענדער ווי דער פריהערדיגער. און דאַן האָבען זיך דאָרט גע-דרוקט יענע וואונדערליכע פעליעטאָנען, וועלכע זענען שפּעטער גע-זאַמעלט און אַרויסגעגעבען געוואָרען מיט'ן נאָמען „פּאַליי בורבאָן”. עס איז קלאָר: דער דאָזיגער דיכטער וויל בעשאַפען אין דער פּאָ-עזיע אַ נייעם „זשאַנר”. דעם פעליעטאָן וויל ער אויפהויבען ביז צו דער מדרגה פון אַ געדיכט. אַ מין נייע פאָרם פונ'ם לירישען

געדיכט. אפשר איז שוין ווירקליך צייט, אַז די דיכטער זאָלען אויס־הערען צו שרייבען יענע פיצפּריסיגע יאַמבען אַ לאַ היינע און זאָלען פון היינט אָן שרייבען ווייערע געדיכטען אין דער פאָרם פון — פעליעטאָנען. הערצל, וועניגסטענס, האָט געשריבען אַזעלכע געדיכטע. זיינע פעליעטאָנען זענען געווען געדיכטע. דער דאָזיגער פעליעטאָניסט איז געווען אַ גרויסער דיכטער.

און פּלוצלינג איז געקומען יענע געוואַלדיגע איבעראַשונג: דער דאָזיגער דיכטער האָט זיך אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען אונז בעוויזען, אונז יודען, און אָט איז ער גאָר אַ יוד, אַן'אונזעריגער, און דעם שמערץ פון זיין פאָלק האָט ער געליטען נישט נאָר ווי איינער פון אונז, נאָר ווי עס ליידט אַ גרויסער דיכטער. און דאַן די צווייטע איבעראַשונג: דער דאָזיגער הערצל ווערט דער גרינדער פון דעם ציוניזם, דער אויבענאָן־שטעהער פון דער גרויסער בעוועגונג, דער געהער אָן דער שפּיץ פון דער גרויסער מאַסע...

אַ דיכטער — און די מאַסע? הערצל — און אַ מאַסען־פּובליקום? און ער וועט „מאַכען" דיפּלאָמאַטיע? און ער וועט זיך 24 שעה אין מעת־לעת אַרומרייסען מיט פּאַרטיי־לייט? דאָס דאָזיגע ריינע, טרייע און שמערצענדע האַרץ — און פּאַרטיי־לייט? און וועט נישט קומען אַמאָל אַ טאָג, אַז דאָס דאָזיגע האַרץ וועט צעבראָכען ווערען ביי די דאָזיגע שטיינער?

און איך מוז געדענקען יעצט יענע שטעל אין זיין אויטאָביאָגראַפיע, וואו ער דערצעהלט אונז פון די חלומות פון זיינע קינדער־יאָהרען און ווי ער האָט געגליהט צו ווערען אַמאָל אַן'אויפבויער פון נייע וועלטען, אַ מין פערדינאַנד דע לעסעפּס, אַ מין קאָלומבוס, אַ מין הויפּטלינג פון ווילדע אינדיאַנער אין אַ ווילדען מדבר אין די פּרעריען פון אַמעריקא. חלומות פון אַ דיכטער־קינד!

און נאָך אַ פעליעטאָן מוז איך איצט געדענקען. אינ'ם יאָהר 1896 האָט ער איהם געשריבען און הייסען הייסט ער „ברעסלויער שפּאַצירגאַנג". ער שילדערט, ווי ער געהט פאַרביי פאַר ביסמארק'ס אַ דענקמאָל און ווי ער בעוואונדערט די קראַפט פון דעם דאָזיגען געוואַלד־זשעני, אַז גענומען האָט ער צעבראָכענע מענשען און האָט זיי געצוואונגען צו ווערען אַ פאָלק. „עס האָט זיי קיין שום זאַך

נישט געהאָלפֿען; זיי האָבען געמוזט ווערען אַ גרויס פֿאָלק". האָט ער נישט דערנסמאָל געחלום'ט דערפֿון, ווי אויך ער וועט צעבראָכענע, צעוועהטאָגטע מענשען נעהמען און וועט זיי אויפ'ס נײַוואַלד מאַכען פֿאַר אַ פֿאָלק?.. און ער שפּאַצירט טרויעריג און פֿערלאָזען דורך די גאַסען פֿון דער פֿרעמדער שטאָדט. אונטער די לעצטע הייזער ציהען זיך די גראָז-פֿעלדער. אָרימע, אָבגעריסענע און שמוציגע יונגלעך שפּיעלען זיך אויף דער גאַס. אַזוי קומט ער ביז צום „גוטען אָרט", צום יודישען בית-עלמין. די מצבות זענען בעשריבען העברעאיש. ביי דער וואַנד זענען די פֿאַמיליען-גרעבער. די גרעבער פֿון דער פֿאַמיליע לאַסאַל דערקענט ער נאָך פֿון ווייטען — און צום קבר פֿון פֿערדינאַנד לאַסאַל וואַנדערט ער דאָס היינט. דאָ אויפ'ן יודישען בית-עלמין שלאָפֿט דער מאַן, „וועלכער איז אויך געווען אַ גרויסער מייסטער אומצוגעהן מיט דער מאַסע"...

יאָ, אַ פֿערדינאַנד לאַסאַל! — אָבער דער דאָזיגער מענש איז דאָך פֿון אַ גאַנץ אַנדערען שטיק האָלץ געשניצט געווען ווי אַ הערצל. אַזעלכע מענשען ווען זיי האָבען נאָר דעם עהרגייץ צו עפּעס אַ זאַך, אַודאי און אַודאי זענען זיי מייסטער אומצוגעהן מיט די מאַסען. זיין נשמה האָט איהם קיינמאָל נישט וועה געטהון, דען די וועלט אין דרויסען האָט זיין נשמה גאָרנישט בעריהרט. זיין האַרץ האָט נישט געקאָנט צעבראָכען ווערען, דען ער האָט גאָר קיין האַרץ נישט געהאַט. דער דאָזיגער מענש איז קיין דיכטער נישט געוועזען, דער דאָזיגער מענש איז נישט געווען טעאָדאָר הערצל. אַ גאון איז ער געווען, אַ חריף, אַ זשעני, אַזעלכער ווי עס ווערט אַמאָל געבוירען נאָר איינער אין יאָהרהונדערטען. און אַ עהרגייץ האָט געברענט אינ'ם דאָזיגען מענשען, אַז כאָטש נעהם גאַנצע וועלטען און מאַך זיי חרוב און בוי אַנדערע, און אַ ענערגיע האָט ער געהאַט, וועלכע ווייס פֿון קיין שום גרעניץ נישט. איבער מענשליכע פּגרים וועט ער טרעטען, און דאָס זייניגע וועט ער אויספֿיהרען; איבער טייכען בלוט וועט ער שפּרייזען, און זיין ציגאַר וועט ער זיך רוהיג רויכערן און די נעגעל פֿון זיין ווייסער, איידעלער האַנד וועט ער זיך רוהיג פּוצען. האָט איהם זיין אונבעגרענצטער עהרגייץ אָנגע

רעדט: געה און ווער דער גרעסטער צווישען די פילאָזאָפען — איז ער געגאַנגען און האָט אָנגעשריבען זיין בוך „הערצאקליט דער טונ-קעלער", און אַלע פילאָזאָפען אַרום האָבען געשטוינט; און האָט איהם זיין ליעבע צו כבוד אָנגערעדט: געה און וויז, אַז די קענסט זיין דער גרעסטער יוריסט — איז ער געגאַנגען און האָט פערפאַסט זיין בעריהמט בוך „דאָס סיסטעם פון די ערוואָרבענע רעכט"; און האָט זיין ענדלאָזע ליידענשאַפט צו כבוד אין איהם געדרענגט: געה און בעווייז, אַז דו ביסט דער בעסטער רעדנער פון דיין צייט — איז ער געגאַנגען און האָט געהאַלטען זיין וועלט-בעריהמטע „אַסיזען-רעדע". איינמאָל אָבער בייגאַכט האָט ער נישט געקענט שלאָפען און זיין גייסט האָט געזוכט עפּעס אַ נייעם געגענשטאַנד, אָן וועל-כען ער זאָל קענען בעפרידיגען זיין עהרגייץ — און אינדערפריה איז ער אויפגעשטאַנען און האָט בעשאַפען זיין ראַדיקאַלע אַרבייטער-פאַרטיי און איז געוואָרען דער פאָטער פון דער אַרבייטער-בעוועגונג, אַ מין קעניג פון די אַרבייטער. ער — און אַרבייטער! דער מאַן, וועלכער האָט זיך געפּלעגט וואַשען זיינע הענד מיט קעלניש וואַסער, נאָך יעדען מאָל, וואָס ער האָט בעדאַרפט געבען די האַנד אַנ'אַר-בייטער. און אָט ער איז עס, פון וועלכען אַ ביסמאַרק האָט געזאָגט, ווי ער האָט איהם געזעהן צום ערשטען מאָל: „ד אָ ס א י ז ד ע ר מ אַ ן, ו ו ע ל כ ע ן ע ס ח ל ו מ'ט ז י ך פ ו ן אַ ד י נ אַ ס ט י ע ל אַ ס אַ ל" — און ביסמאַרק איז געווען אַ מענשענקענער ווי קיין צווייטער. דער דאָזיגער לאַסאַל איז געווען געשניצט פונ'ם זעלביגען האָלץ, פון וועלכען עס ווערען געשניצט די ביסמאַרק'ס אַליין, און געוויס אויך די לעסעפּס. פאַר אַזעלכע מענשען עקזיסטירט נישט קיין הינדערניש. האָבען זיי פאַר זיך עפּעס אַ ציעל, וועלען זיי עס דערגרייכען: איבער מענשליכע פּגרים, איבער טייכען בלוט — דאָס געהט זיי שוין נישט אָן. ווען, למשל, אין יענער נאַכט, ווען לאַסאַל האָט נישט געקענט שלאָפען, וואָלט איהם זיין עהרגייץ געגעבען אין זין אַריין, נישט ער זאָל ווערען דער קעניג פון די אַרבייטער, נאָר דער קעניג פון די יודען — בין איך זיכער, אַז ער וואָלט זיין דער ריכטיגער מענש צו בעשאַפען אַ „יודענשטאַט", און אַפילו פון ארץ-ישראל. צו אונזער אומגליק איז איהם דענסמאָל נאָר געקומען

אין זין אַריין, צו בעשאַפען אַ „אַרבייטערשטאַט" — אויך אַ יש מאין...

און אַזאַ מענש האָט זיך דער דיכטער גענומען פאַר אַ מוס-טער? — יאָ, אויך טעאָדאָר הערצל האָט אַ עהרגייץ געהאַט, אָבער דאָס איז אַ עהרגייץ געווען פול מיט איידעלקייט. אויך ער האָט אַ ריזען-קראַפט געהאַט, אָבער דאָס איז אַ ריזען-קראַפט געווען, וואָס איהר קוואַל איז די נשמה; יעדע נייע פּראָבע, וואָס די דאָזיגע קראַפט האָט געמאַכט, האָט אַ שטיק נשמה מיטגעריסען. אויך ער האָט די מאַכט פון פערשטאַנד געהאַט, אָבער געווען איז דאָס אַ מאַכט פון אַ פערשטאַנד, וועלכער איז צוגעבונדען צו אַ קינדער-האַרץ. און האָט ער זיך בענוצט מיט דעם כלי-זיין פון דער דיפּלאָ-מאַטיע, איז עס אַ דיפּלאָמאַטיע געווען פון אַ גרויסען טרוימער. ביי יעדען קליינעם דרעהעלע און ביי יעדען קליינעם שווינדעלע האָט בלוט גערונען פון זיין האַרץ — און קיינעם האָט ער עס נישט דערצעהלט. ער האָט קיינעם נישט אויסגעזאָגט, וואָס ער ליידט און וואָס ער שלעפּט, און אויך זיינע נאָהנטסטע האָבען עס נישט גע-וואוסט. דער געגענשטאַנד, ביי וועלכען ער האָט געאַרבייט, איז נישט געווען קיין סועץ-קאַנאַל, ווי ביי לעססעפּס, נאָר אַ לעבעדיג פאָלק; און דאָס דאָזיגע פאָלק האָט ער ליעב געהאַט. דאָס ציעל, וואָס ער האָט געהאַט פאַר זיך, איז נישט געווען נאָר אַ מיטעל צו זעטיגען דעם עהרגייץ, ווי ביי פערדינאַנד לאַסאַל, נאָר עס איז געווען אַ צוועק פאַר זיך אַליין, און דער דאָזיגער צוועק איז גע-ווען דער אינהאַלט פון זיין גאַנצען האַרץ. און ווען זיי האָבען איהם דאָס לעבען פערביטערט, און ווען די גראָבע הענד האָבען איהם שמערצען געמאַכט שוין אַביסעל מעהר, ווי עס געשיקט זיך, יענע גראָבע הענד פון יענע ליעבע מאַסען, וואָס ער האָט געוואָלט זיין אַ מייסטער אומצוגעהן מיט זיי, און ווען עס איז איהם שוין עקעלדיג געוואָרען פאַר אַלע יענע שעהנע לייט און שעהנע בעשעפע-נישען פון זיין „ליעב פאָלק", דאַן איז ער געלאָפען פון זיי, צוזאַ-מען מיט זיין שמערץ, און האָט זיך פאַר זיי בעהאַלטען אין ערד-לאַך — אָבער דעם שמערץ האָט ער דאָך מיטגענומען מיט זיך...

דער טאָג איז געווען אַ וואַרעמער, אַ קלאָרער, אַ מחיה׳דיגער.

מיטאָגצייט איז דער הימעל פערוואָלקענט געוואָרען און געגען אָוועגד איז דער גרויסער דיכטער געשטאָרבען.

אָבער זיין מאַנטעל האָבען זיי גענומען און האָבען איהם צעריסען אויף צוועלף שטיק, און יעצט זענען זיי אייגעהילט אין די דאָזיגע שטיקער – יעדער פון זיי אין אַ שטיק.

II

ווען עס רעדט צו אונז אַ נישט-יוד, וועלען מיר איהם אפשר מעהר גלויבען. פאָרט אַ גוי. און איך ברענג דאָ ווערטער פון נישט קיין יודען:

„... אַלעס וואָס איך טראַכט וועגען דעם פסיכאָלאָגישען פראָבּלעם פון יודען, וואָלט איך אפשר קיינמאָל נישט געטראַכט, ווען עס זאָל מיך נישט האָבען געטראָפען אַמאָל אין מיין לעבען אַ גרויס גליק. צווישען די אמת׳ע גרעסטע גליקליכע צופאַלען אין מיין לעבען, רעכען איך דעם צופאַל, וואָס איך בין אַמאָל אין מיינע יוגענד-יאָהרען פערזענליך בעקאַנט און בעפריינדעט געוואָרען מיט דעם גרעסטען יוד פון אונזער צייט – מיט טעאָדאָר הערצל. טעאָדאָר הערצל איז דאָס מוסטער, אין וועלכען מיר קענען זעהען דעם גאַנצען שרעקליכען לעבענס-גאַנג פונם יוד פון אָנפאַנג ביז׳ן סוף. ווייסט איהר, וואָס טעאָדאָר הערצל איז געווען צו יענער צייט, אין וועלכער מיר האָבען זיך בעקענט? ער איז געווען מיטגליעד („בורש") פון אַ דייטש-נאַציאָנאַלער סטודענטען-חברה. אַזוי האָט ער אָנגעהויבען. און געווען איז ער אַ דייטש-נאַציאָנאַלער סטודענט פון די בעסטע, דייטש-נאַציאָנאַל פון קאָפּ ביז צו די פיס, מיט יענער פסיכאָלאָגישער לייכטיגקייט, מיט וועלכער דער יוד צייכענט זיך אויס, האָט ער מיט׳ן מוח דעם גאַנצען עצם פונ׳ם דייטשטום ביז׳ן גרונד בעגריפען. אַלס בעלויהנונג דערפאַר, האָט יענע סטודענטען-חברה בעשלאָסען, ווען הערצל איז שוין געווען אויפ׳ן דריטען אָדער פיערטען סעמעסטער אין דער אוניווערזיטעט, אויסצושליסען אַלע יודען פון זייער פערבינדונג און זיי צו פערווערען צו טראָגען זייערע

פאַרבען. דאָס דאָזיגע נאַרישקייט איז געווען „דאָס גרויסע געשע-
העניש” אינ'ם לעבען פונ'ם יונגען הערצל. ער האָט עס כמעט נישט
געקענט פערשמערצען. ער, וועלכער איז געשטאַנען טויזענדמאָל העכ-
כער פון דער דאָזיגער גאַנצער חברה, ער, וועלכער איז געווען
איבערגעגעבען דעם דייטשען געדאַנק מעהר ווי אַלע זיינע קאָלעגען,
ער ווערט אַרויסגעיאָגט, אַבוואָהל אַלע האָבען איהם ליעב געהאַט,
אַלזאָ נישט איהם האָט מען געמיינט, נאָר דעם יוד. דאָס האָט איהם
געגעבען דעם ערשטען שטופּ. דאַן איז ער אַוועק קיין בערלין. דאָרט
איז ער שוין נישט מעהר געווען דער דייטש-נאַציאָנאַלער, נאָר ער
איז געווען ריין מענשליך. ער איז געוואָרען דער וועכענטליכער
פעליעטאָניסט פונ'ם „בערלינער טאַגעבלאַט” לויט דער פראַנצויזישער
מאַניערע, און דאָס דאָזיגע, ווי אַלץ צו וואָס דער דאָזיגער
שטאַרקער טאַלענט האָט זיך גענומען, איז איהם געראָטען אויף דעם
העכסטען שטייגער. נאַטירליך, נאָר אויסערליך. אינערליך דאַגעגען
איז עס איהם זעהר נישט געראָטען. דען הערצל איז געווען אַ
מענש, וואָס זיין אינערליכע ערנסטקייט איז געווען אַזוי גרויס, אַז
ער האָט נישט געקענט ביישטעהן אפילו אַ טויזענדסטעל טייל פון
אַ זעלבסט-גענאַרעריי. די שפּיעלעריי מיט דעם „ריין מענשליכען”
אין בערלין איז איהם געוואָרען באַלד לעסטיג. ביי דער ערשטער
בעסטער געלעגענהייט איז ער אַוועק קיין פּאַריז. אין פּאַריז אָבער
האָט איהם געטראָפען דאָס צווייטע, דאָס גרעסטע געשעהעניש פון
זיין לעבען, וועלכעס האָט זיין גאַנצע נשמה טיעף ערשיטערט. אונ-
צעהליגע מאָל האָט ער עס מיר ערצעהלט מיט אַ וואונדערבאַרער
איינפאַכקייט, און אַלעמאָל איז עס געווען וואונדערבאַר שעהן. אַלס
קאָרעספּאָנדענט פון דער „נייער פרייער פּרעסע” איז ער געשטאַנען
דערביי, ווען מען האָט דעם קאַפּיטאַן דרייפוס די עפּאָלעטען אַראָפּ-
געריסען. און ער האָט מיר אָפט געשילדערט דעם אויסדרוק אינ'ם
פּנים פון יענע מענשען, וועלכע זענען געשטאַנען אַרום און אַרום
און אַז געפיהלט האָט ער, ווי ווען עס וואָלט דאַן געלעגען פאַר
איהם אַ שווערע נאַכט און פּלוצלינג האָט עס אַ בליץ דערלאַנגט
פאַר זיינע אויגען און האָט מיט איינמאָל איהם דעם גאַנצען
אמת געוויזען; אויף אַלע פּנימ'ער אַרום און אַרום האָט ער די

ווילדע שנאה דערזעהן, נישט שנאה צום אומגליקליכען דרייפוס, נאָר צום גאַנצען יודענטום, און דער דאָזיגער אָנבליק און די דאָזיגע שנאה, וואָס קיינער קען בשום אופן נישט איהר גרונד פערשטעהן. זענען געווען די סיבה, וועלכע האָט איהם אָנגעוויזען דעם וועג צוריק. דאַן איז געווען ביי איהם יענע מינוט, אין וועלכער ער האָט געזאָגט צו זיך: „צווישען די דאָזיגע מענשען שטעהסט דו, מיט דער קולטור פון די דאָזיגע מענשען שפּיעלסט דו דיך און ביסט נאָך גאָר שטאָלץ דערויף, וואָס דו קענסט דיך צופּאַסען צו דער קולטור פון אַזעלכע מענשען! — ער האָט מיט איינמאָל אָנגעהויבען צו פערשטעהן, מיט וויפיעל ע ר און ז יי ן קולטור און ז יי ן פאָלק שטעהען העכער"...

אַזוי דערצעהלט אונז דער בעריהמטער דייטשער שריפטשטעלער הערמאַן באַהר. און נאָך עפּעס וועלען מיר געוואָהר פון איהם, וואָס איבעררעשט אונז: דער דאָזיגער הערמאַן באַהר, וועלכען מיר האָבען אַלעמאָל געהאַלטען פאַר אַ אונזעריגען, איז גאָר אַ געבוירענער קריסט, הן פון טאַטעס הן פון מאַמעס צד, און נאָך מעהר: ער איז זיך זאָגאַר מתודה פאַר אונז, אַז אַמאָל זענען געווען צייטען, אין וועלכע ער איז נישט גאַנץ פריי געווען אפילו פון אַנטיסעמיטישע אינסטינקטען. דאָס דאָזיגע ענדערט די זאַך גאָר אין גאַנצען. דרך-ארץ, ברידער! אַ גוי רעדט...

אַלזאָ דאָס, וואָס יעדער פון אונז האָט פון אָנפאַנג אָן שוין געקלערט, דאָס ווערט אונז דאָ אויסדריקליך בעשטעטיגט: די דרייפוס-מעשה איז עס, וועלכע האָט אויף הערצל די גרעסטע ווירקונג געהאַט. יענע דרייפוס-מעשה אָבער איז דאָך אייגענטליך גאָרנישט מעהר ניי. זי איז אַזוי אַלט, ווי אַלט עס איז דאָס יודישע פאָלק אינ׳ם גלות. זי איז זאָגאַר שוין אויך דראַמאַטיזירט געוואָרען אַמאָל, און די דראַמאַ הייסט „דער קויפמאַן פון ווענעדיג". אויך דאָרט מיינט מען גאָרנישט דעם יוד שיילאָק. די מעשה מיט דעם פונט פלייש איז נאָר אַנ׳אויסרעד. מיינען מיינט מען דעם יוד בכלל. מען נעהמט איהם צו זיין טאָכטער און זיין געלד, און מען לאַכט איהם אויס. וואָס בעדייט די דאָזיגע ערשיינונג? איינפאַך: יעדע געזעלשאַפט פון די מענשליכע געזעלשאַפטען, וועלכע שטעהט אויפ׳ן

גרונד פון לאַנד-אייגענטום, ווייל לעבען פאַר זיך אַליין. אַזוי באַלד ווי עס קומט-צו אַ פרעמדער שטראָם, הערט-אויף יעדע עטיק און יעדע עסטעטיק. מיט דעם פרעמדען, וואָס קומט פון דרויסען, האָט מען דאָס רעכט צו טהון, וואָס נאָר מען וויל. דאָס האָט מען געזעהען ביי שיילאָק, דאָס האָט מען געזעהען ביי דרייפוס, דאָס האָט מען געזעהען ביי דער סטודענטען-חברה, וועלכע טרייבט אַרויס אַ הערצל, און דאָס זעהט מען אין יעדער רגע ביז אויפ'ן היינטיגען טאָג...

איז דער ציוניזם די תשובה אויף דער יודענפראַגע? איז אַ „יודען-שטאַט" אַ תשובה? הערמאַן באַהר זאָגט, אַז אייגענטליך ברויכט מען דאָס אַלץ נישט. קודם-כל איז נויטיג, אַז דער יודען-שטאַט זאָל זיין אין דעם בעוואוסטזיין פון יעדען יוד. „דאָרט, וואו עס זענען צעהן יודען צוזאַמען, איז נויטיג, אַז עס זאָל זיין אַ יודענשטאַט".

אינ'ם נאַציאָנאַלען לעבען זענען דער עיקר די אינסטינקטיווע ערשיינונגען. מען קאָן זיין אַ פראַנצויז מיט אַלע געדאַנקען און מיט אַלע געפיהלען. מען קאָן לעבען דאָרט צוואַנציג יאָהר און מען קאָן זיך נעהמען אַ פרוי אַ פראַנצויזין און מען קאָן זיך אַסימילירען מיט די פראַנצויזען, און פאָרט זענען פאַראַן קליינע, גאַר קליינע ערשיינונגען, וועלכע ווייזען-אָן און זאָגען אַלעמען אויס, אַז מען איז נישט קיין אמת'ער פראַנצויז. אינסטינקטיווע ערשיינונגען לאָזען זיך נישט בעזיעגען מיט'ן מוח. דאָס איז אייגענטליך דער טיעפער פסי-כאָלאָגישער טעות פון אַלע יודען, וועלכע יאָגען זיך נאָך אַסימי-לאַציע. זיי ווייסען נישט, אַז אינסטינקטיוו הערען זיי קיינמאָל נישט אויף צו זיין יודען און אַז דאָס דאָזיגע אינסטינקטיווע דערקענט מען פון דרויסען טויזענדמאָל מעהר ווי זייער נאָז. „דאָס איינציגע— זאָגט הערמאַן באַהר—וואָס איז נויטווענדיג פאַר יודען און איז נויט-ווענדיג אויך פאַר אַלע אַנדערע פעלקער אין איי-ראָפּאַ, איז — דאָס איז מיין טיעפסטע איבערציייגונג —, אַז די יודען זאָלען זיך ווידער דערמאָהנען, אַז זיי זענען אַ פאָלק און זאָלען זיך אַלס פאָלק אָרגאַניזירען אין אייראָפּאַ; זיי קענען דאָך אויך אַלס פאָלק זיין גוטע בירגער אין יעדען לאַנד, וואו זיי זענען.

די הויפט-זאַך איז זיי זאָלען פיהלען און זאָלען וויסען און זאָלען לעבען אַלס אָרגאַניזירט פאָלק (עס איז קיין שום נפקא-מינא נישט, אויב זיי האָבען אַ מדינה אָדער זיי האָבען נאָר אַ גרויסע קאָלאָניזאַציע), דען דאַדורך וועלען זיי ברענגען נוצען זיך און נאָך מעהר וועלען זיי דאַדורך ברענגען נוצען אַנדערע."

די דרייפוס-מעשה האָט טעאָדאָר הערצל׳ס נשמה פרשיטערט. ער האָט מיטאַמאָל אַלץ געזעהן און אַלץ פערשטאַנען. ער האָט געזעהן די לעכערליכקייט פון׳ם יוד, וועלכער קריכט-נאָך דעם גוי און וויל איהם כלומרשט זיין גלייך, און כאַפט אַלע מאָל איבער די מאָס. ער האָט געזעהן די אויסזיכטסלאָזיגקייט פון׳ם משומד, וועלכער ווערט געוועהנליך גלויביגער און פרומער און קאַטוילישער פון טויזענד קאַטאָליקען צוזאַמען, און דאָס ביסעל אינסטינקט קומט און מאַכט איהם אַלץ קאַליע. ער האָט געזעהן די הויהלקייט פון יודישען קאָמערציען-ראַט, וועלכער גיט פלוצלינג דעם קייזער אַ מיליאָן אַ נדבה אויף צו בויען אַ פלאָט אָדער עטליכע קירכען, און ווי מען נעהמט מיט אַ שפאָטיש געלעכטער׳ל די נדבה פון איהם אָן — און ער בלייבט יוד ווי געוועזן. און הויפטזעכליך האָט ער געזעהן און פערשטאַנען, מיט וויפיעל ער און זיין קולטור און זיין פאָלק שטעהט העכער פון די דאָזיגע אַלע אַרום איהם און אַז אייגענטליך האָט ער מיט עפעס צו שטאָלצירען.

נאַטירליך, נישט יעדער איז טעאָדאָר הערצל און נישט יעדער זעהט און פערשטעהט.

III

הערצל׳ס „פעליעטאָנען"

מיט אַ יאָהר זיבען-אַכט צוריק, קורץ פאַר טעאָדאָר הערצל׳ס טויט, איז דורך אַ ווינער פערלאַג אַרויסגעגעבען געוואָרען אַ זאַמלונג „פעליעטאָנען" פון דעם דאָזיגען שריפטשטעלער אין צוויי בענדער, דורכגעזעהן און צונויפגעשטעלט נאָך פון׳ם פערפאַסער אַליין. קענטיג

איז געווען, אַז ס׳איז דעם גרויסען מענשען זעהר אין דעם געלעגען
געווען, ער זאָל זיין ליטעראַריש ביספּל אָרימקייט, דאָס שענסטע
וואָס ער האָט געהאַט די וועלט צו לאָזען, אונז איבערגעבען נאָך
מיט זיינע אייגענע הענד. ער האָט אַ פּנים אַזוי ווי אַרויסגעפּיהלט,
אַז דאָס דאָזיגע ביכעלע מיט זיינע זעכציג־זיבעציג פעליעטאָנען איז
סוף־כל־סוף דאָס דאָזיגע, וועלכעס וועט בלייבען פון איהם אויף
דורות אַרויס. נאַטירליך, טעאָדאָר הערצלען אַלס פעליעטאָניסט האָב
איך געקענט גוט נאָך פון פריהער. איך האָב איהם געהאַט געלייענט
אין די פערשידענע צייטונגען, וואו ער האָט געאַרבייט, און בע־
זונדערס האָב איך איהם געלייענט אין דער „נייער פרייער פּרעסע"
פון דער ערשטער מינוט אָן, ווי ער האָט זיך בעוויזען. איך האָב
איהם געקענט אַלס גרויסען מייסטער אויף זיין געביעט נאָך אַ סך
אַ סך פריהער, איידער די יודישע גאַס איז געוואָהר געוואָרען פון
זיין נאָמען און האָט איהם אָנגעהויבען צו פערגעטערן אַלס דעם
בעגרינדער פון׳ם ציוניזם. מיין התלהבות פאַר הערצל דעם פעליע־
טאָניסט איז געגאַנגען אַזוי ווייט, אַז איך האָב פשוט אַ געוויסע
צייט געקוקט קרום אויפ׳ן ציוניזם, ווייל ער האָט צוגענומען ביי
דער ליטעראַטור אַזאַ נויטיגע דיכטער־קראַפט און האָט פון אַ דיכטער
געמאַכט אַ פּאַרטיי־מאַן. וויפיעל נוצען ער זאָל נישט האָבען געבראַכט
פאַר׳ן ציוניזם — דער שאָדען, וועלכען ער האָט דאַדורך געבראַכט
דער ליטעראַטור, ווייל ער האָט זי געמוזט פערנאַכלעסיגען צוליעב
זיין נייער אַרבייט, איז אַלץ גרעסער. דאָס אַלץ האָב איך שוין
געטראַכט פריהער, נאָר פול און גאַנץ האָב איך דערקענט הערצל׳ס
כּוח אינ׳ם פעליעטאָן ערשט דענסמאָל, ווען די זאַמלונג פעליעטאָנען
אין די צוויי בענדער איז געלעגען פאַר מיר אינגאַנצען און איך
האָב געלייענט די זאַכען כסדר אַלע מיט אַמאָל. וואָס פאַר אַ יום־טוב
איז דאָס געווען פאַר מיר דער דאָזיגער טאָג! וואָס פאַר אַ מערק־
ווירדיגער דיכטערישער אוצר האָט זיך דאָ אויפגעדעקט פאַר מיינע
אויגען! איך האָב מיך איינפאַך בערוישט אָן די דאָזיגע געצעהלטע
פּערעל, און אינ׳ם ערשטען ברען האָב איך נישט געוואוסט עפּעס
בעסערס צו טהון, ווי מיך אַוועקצוזעצען און זיי אָנהויבען איבער־
צוזעצען אויף העברעאיש. איך האָב געוואָלט, אַז אַזאַ אוצר זאָל

דורכאויס זיין אין אונזער נאַציאָנאַל־שפּראַך. דאָס בוך איז באַלד נאָך זיין ערשיינען — נישט, חלילה, דאָס העברעאישע מיין איך, נאָר דאָס דייטשע אָריגינאַל־ווערק — גענצליך אויספּערקויפט געווען. זיבען יאָהר לאַנג האָבען עס מענשען געזוכט און האָבען עס נישט בעקו־מען פאַר קיין שום געלד. איצט ערשט, אָט דאָ טאַקי אין דער היינטיגער וואָך, איז ענדליך דאָס בוך צום צווייטען מאָל געדרוקט געוואָרען (טעאָדאָר הערצל. „פעליעטאָנען". צווייטע אויפלאַגע. ביי י. זינגער עט קאָמפּ. בערלין). און ווידער האָב איך עס ליעגען פאַר מיר, און ווידער מיש איך אין איהם, און ווידער בערוישט מיך דער אַלטער צויבער...

נאַטירליך, ער איז דאָך נאָר אַ פעליעטאָניסט געווען, דער דאָ־זיגער הערצל. אוי, דאָס דאָזיגע „נאָר"! עפּעס איז דאָס וואָרט פע־ליעטאָניסט ביי אונזערע לייט פּראָסט אַזוי ווי אַ זידעל־וואָרט. עס איז דאָסזעלביגע וואָס פלוידערזאַק, שפּאַס־מאַכער, וויצען־זאָגער, נישט־ע־נסטער מענש וכדומה פון די קאָמפּלימענטען, וואָס איין יודישער שרייבער זאָגט אַמאָל דעם צווייטען, ווען ער איז מיט איהם צופעליג נישט גאַנץ שוה־בשוה. נאָכדעם ווי ער האָט איהם שוין געזאָגט, אַז ער האָט גע'גנבעט און גע'גזל'ט און איז אַנ'אָקס און אַנ'עם־הארץ, איז ער מוסיף דרך־אגב נאָך די קליינינגקייט: ע, סוף־סוף, איז ער דאָך „נאָר" אַ פעליעטאָניסט! די זאַך איז שוין אַזוי ווייט דערגאַנגען, אַז בשעת הערצל'ס נאָז איז אַמאָל איינעם נישט געפעלען געוואָרען, ווייל הערצל האָט נישט געקענט בעוויזען צו ברענגען דעם טשאַרטער שוין נאָך 24 שעה, האָט דער דאָזיגער אַ זאָג געגעבען: ער איז דאָך „נאָר" אַ פעליעטאָניסט! מ'שטיינסגעזאָגט, הייסט עס פון וועמען מען האָט דאָ צו רעדען. און דאָך: אין איין שורה פון די דאָזיגע „פעליעטאָנען" פון הערצלען קאָן מען אַמאָל געפינען מעהר לעבענס־טיעפקייט, מעהר זין פאַר וועלט־עכטקייט, מעהר געפיהל פאַר דאָס טהאַטזעכליכע און דאָס מעגליכע, ווי מיר געפינען אין צוואנציג ביכער, פון יענע „טיעפע" הערען!

די דאָזיגע מענשען קענען גאָרנישט פערשטעהן, אַז דער מאָ־דערנער פעליעטאָן איז אייגענטליך נאָר אַ נייע געדיכטס־פאָרם. דעם מאָדערנעם דיכטער גענוגט אַמאָל נישט מעהר דאָס שרייבען אין קורצע שורה'לעך מיט פיער־פוסיגע יאַמבען, איז ער געגאַנגען און האָט זיך

בעשאַפען די נייע פאָרם, ווייל די דאָזיגע נייע פאָרם קען טויזענד מאָל מעהר געגענשטאַנדען אַריינעהמען אין זיך ווי די איבעריגע פאָרמען פון דעם געדיכט. עס איז אין דער היינטיגער צייט כמעט שוין נישט פאַרהאַן קיין איינציגער געגענשטאַנד, וועלכען דער פעליעטאָן האָט שוין נישט אַריינגענומען אין זיין געביעט: דעם לייט-אַרטיקעל און דעם וויסענשאַפטליכען מאמר און דעם פילאָזאָפישען — אַלץ, אַלץ האָט שוין דער פעליעטאָן איינגעשלונגען, וואָס אָנבעלאַנגט דעם פילאָזאָפישען מאמר, איז געננוג, ווען מען דערמאָהנט ניטשע. פאַר דעם העברעאישען לעזער איז גענוג, ווען מען דערמאָהנט אחד-העם. אָבער אויך ווען מיר ווילען בעגרענצען די ממשלה פונ׳ם פעליעטאָן ביז אויף זיינע אייגענטליכע גרעניצען, ביז אויף ׳צם פאָעטישען געביעט, ווילען מיר אויך נאָך געננוג אין איהם געפינען. די דאָזיגע לייט פערשטעהען נישט, אַז יענע לייכטקייט, מיט וועלכער דער פעליעטאָן צייכענט זיך אויס איז נאָר אַנ׳אויסערליכע, און אַז באמת רעדט דער פעליעטאָניסט וועגען די ערנסטעסטע ערשיינונגען. דער פעליעטאָניסט איז דער דאָזיגער שרייבער, וועלכער האָט די בעזונדערע גאַבע, צו קענען רעדען לייכט וועגען יעדען שווערען געגענשטאַנד. וואַרפט מען אַוועק די שאָל פון דרויסען מיט דעם פלוידער-טאָן און מיט דעם אונטערהאַלטונגס-וויץ, געפינט מען על-פי-רוב ביי איהם אַנ׳ערנסטען אינהאַלט, וועגען וועלכען דער „טיעפער" שרייבער וואָלט אַוודאי אָנגעשריבען אַ גראָבען, לאַנגווייליגען ספר. די ידיעות פון אַזאַ פעליעטאָניסט זענען אָפט זעהר גרויסע און פערשידענע, און האָבען האָט ער דעם בעזונדערען טאַלענט זיך אָנצופאַסען מיט אַ בליץ-אַרטיגער געשווינדקייט צו יעדער טאָג-ערשיינונג און צו יעדען געשעהעניש. נישט אַזוי אַז די דאָזיגע ערשיינונגען און געשעהענישען זאָלען איהם זיין דאָס אייגענטליכע טעמאַ, נאָר אַזוי אַז ער זאָל זיי בענוצען נאָר אַלס אויסרעד, אום ביי דער דאָזיגער געלעגענהייט צו קענען אַרויסזאָגען זיינע אַנזיכטען און זיין וועלט-אָנשויאונג, וועלכע זענען ביי איהם שוין פערטיגע.

און דאָ קומען די דאָזיגע לייט און זאָגען אַראָב זייער שפרוך: „נאָר" אַ פעליעטאָניסט! הערצל איז שוין גאָרנישט מעהר געווען ווי „נאָר" אַ פעליעטאָניסט!

איך האַלט זיין בוך אין דער האַנד און בלעטער אין איהם. וואָס

פאַר אַ גרויסער דיכטער איז דאָס געווען! ווי האָט ער דאָס האַרץ פון אַ מענשען פערשטאַנען אין זיין שטילסטער שפּראַך! קודם-כּל פאַלט אין אויג אַריין דער אונענדליכער חן, וועלכען ער האָט אין יעדער בעוועגונג. עפּעס איז יעדע בעוועגונג ווי פון אַ געבוירענעם פּרינץ, שטאָלץ און לייכט און פיין, און וואָס ער רעדט האָט אין זיך אַזוי פיעל מלכות. מען פיהלט, אַז ער איז אַ — העבּרעער. דער הומאָר איז אַזוי פיין און אַזוי שטיל. דערצעהלט ער אונז פון „דער לעדיגער קינדער-שטוב" און פון „טרודעלס טרעהר", ווערט וואַרעם ביים האַרץ. עס האָט קיינער נישט, ווי ער, פערשטאַנען די נשמה פון אַ קינד און ווי צו רעדען צו אַ קינד און ווי צו רעדען וועגען אַ קינד. דערצעהלט ער פון אַ „תמוז-זונטאָג אינ'ם פּראַטער-גאָרטען" און פון אַ „פריהלינג אין אָרימקייט", שטעהט אויף פאַר אונז לעבּעדיג דאָס גאַנצע עלענד פונ'ם אָרימאַן און אַ אונענדליך ערבּאַרמען כאַפּט אונז אָן ביי דער נשמה, און מיר פיהלען, אַז עס רעדט צו אונז דער גרעסטער און איידעלסטער מענשען-פריינד. שילדערט ער אונז „ענגלישע נעפּעל-בילדער", פיהלען מיר דעם דאָרטיגען זומער און ווינטער, פריהלינג און הערבּסט. שרייבּט ער אונז וועגען ביכער, פערשטעהען מיר פלוצלינג זייערע שרייבּער. און דערצעהלט ער אונז פון זיינע „רייזען", פאָהרען מיר-מיט מיט איהם און מיר בעוואונדערען דאָס שאַרפע אויג, וועלכעס זעהט אַלץ, און דעם שאַרפען פערשטאַנד, וועלכען עס בּלייבּט קיין שום זאַך נישט פערבּאָרגען. אַזוי קען זעהען און ערצעהלען נאָר אַ גרויסער דיכטער, אַזוי קען זעהען און ערצעהלען נאָר אַ גרויסער מענש. און ווי האָט ער פערשטאַנען זיינע פעדער צו שלייפען! עס פונקעלט און לייכט און בּליצט, וואו דאָס אויג פאַלט.

און לעגט מען אַוועק דאָס בּוך פון דער האַנד, נעהמט אַרום אַ טרויעריגקייט. וואָס פאַר אַ כּוח האָט דערצו געהערט, אַז דאָס אַלעס זאָל מען האָבּען געשריבּען נאָר פאַר די מינוט, נאָר פאַר'ן טאָג! סוף-כּל-סוף איז דאָך דער גורל פונ'ם פעליעטאָניסט דער טרויעריגסטער: איז דער טאָג פאַרביי און דאָס צייטונגס-בּלאַט, אין וועלכען דער אַר-טיקעל איז געווען, איז דורכגעלעזען, ווערט דאָס דאָזיגע צייטונגס-בּלאַט אַוועקגעוואָרפען און אַ טאָג דערויף איז אַלעס פערגעסען און פערגאַנגען. עס איז ווי דער רויך פון אַ טייערער האַוואַנאַ, נאָכדעם ווי זי איז

שוין אויסגערויכערט. אַנ׳אַנדערער לאָזט-איבער ביכער, קומענדע דורות וועלען בלעטערען אין זיי און וועלען וויסען, ווער און וואָס דער שרייבער איז געווען. דער פעליעטאָניסט איז דער איינציגער, וועלכער האָט זיין „געדיכט” געמאַכט אָבהענגיג פון טאָג. מיט׳ן פערגאַנגענעם טאָג איז אויך דאָס קונסט-ווערק פערגאַנגען. ער האָט דערין אַ עהנליכקייט מיט׳ן זינגער; דער שפּעטערער ווייסט נישט מעהר פון איהם און וואָס זיין שטימע איז געווען. וואָס ווייס אַ שפּעטערער וויסען, וואָס קאַרוזאָ איז געווען, ווען אַפילו זיין שטימע וועט ווערען פעראייביגט דורך עפּעס אַ גראַמאָפאָן? וואָס וועט מען וויסען שפּעטער, ווער הערצל איז געווען, ווען אַפילו עטליכע פון זיינע טענער וועלען זיין פעראייביגט אין עפּעס אַ ביכעל?

און דאָך: גליקליך גענוג איז שוין אַ פעליעטאָניסט, ווען פון הונדערטער און אָבער הונדערטער פון זיינע פעליעטאָנען האָט ער, ווי הערצל, געקאָנט אויסקלייבען כאָטש אַ זעכציג-זיבעציג, וועלכע ער קען, נישט אָבהענגיג פונ׳ם טאָג, איבערלאָזען פאַר שפּעטערע דורות.

מאַקס נאָרדוי

יעצט פייערען זיי זיין זיבעציג-יעהריגען געבורטסטאָג, יעצט האַלטען זיי רעכטס און לינקס זייערע רעדעס וועגען איהם. און די שרייבער קומען און קוקען נאָך אויף דער געשווינד אין די ענציקלאָ-פעדיעס און גראָבען אַרויס די נעמען פון עטליכע פון זיינע ווערק און שטיקלען צונויף די נויטיגע פאַר יום־טוב אַרטיקלען. זיי האָבען אַ פער-טיגען מאַקס נאָרדוי. וואָס וויסען די יונגערע לעזער, ווען זיי זעהען פאַר זיך דעם דאָזיגען פערטיגען — דעם אויסגעוואַקסענעם ציוניסטען-פיהרער, וועלכער איז נעבענבייי עפּעס אַ שטיקעל בעריהמטער אייראָפּעאישער שריפטשטעלער אויך — וואָס וויסען זיי, וואָס דער דאָזיגער נאָמען איז געווען פאַר דרייסיג אָדער גאָר פאַר פערציג יאָהר?

איך בין נאָך גאָר אַ יונגעל געווען, ווען איך האָב די בעקאַנט-שאַפט מיט איהם צום ערשטען מאָל געמאַכט. פערשטעהט זיך, נישט די פערזענליכע בעקאַנטשאַפט. עפּעס אַ רייזע-בוך איז עס געווען, וועלכעס איז מיר געקומען אין האַנד אַריין, און געהייסען האָט עס „פונ'ם קרעמל ביז צו דער אַלהאַמבראַ". מערקווירדיגע שילדערונגען, מערקווירדיגע געדאַנקען, מערקווירדיגע פאַרשוינען-בעשרייבונגען. און אַ שפּראַך האָט דאָס בוך געהאַט, ווי מען האָט זי דענסמאָל נאָך גאָרנישט געקענט. יעדעס וואָרט שאַרף און בליצעדיג ווי אַ פריש געשליפענער חלף און אַזוי געהט עס זאָץ פאַר זאָץ און די געדאַנקען-שאַרפקייט און די צווינ-גענדיגע, צוגעשפּיצטע לאָגיק איז געווען פון אַ מעכטיגקייט, אַז עס האָט אַזש אָנגעהויבען צו שווינדלען דערביי פאַר די אויגען. אָבער אויפזעהען האָט דאָס בוך פאָרט נישט געמאַכט. עס איז עפּעס אַריבערגעגאַנגען שטילערהייט. און דאַן איז געקומען אַ צווייט בוך פונ'ם זעלביגען פער-פאַסער „פּאַריז בשעת דער דריטער רעפּובליק". לויטער מעכטיגע בילדער, און אויך דאָס דאָזיגע בוך האָט נישט קיין בעזונדערען רושם געמאַכט.

דאַן אָבער, אינ׳ם יאָהר 1883 איז עס געווען, איז אַרויסגעגאַנגען אַ בוך: „די קאָנווענציאָנעלע ליגענס פון דער קולטור-מענשהייט”, און — הימעל עפען זיך! ווער עס האָט די דעמאָלסדיגע צייט נישט מיטגעלעבט, דער וועט זיך נישט קענען מאַכען קיין שום פאָרשטעלונג דערפון, וועלכען רעש דאָס דאָזיגע בוך האָט דאָסמאָל אָנגעמאַכט. אַ גאַנצע רעוואָלוציע. ביים אונטערהאַלטונגס-טיש און אין קאַפע-הויז, צווישען ליטעראַטען און קינסטלער, אין סאַלאָן און אויף דער בערזע, צווישען בחורים און מיידלעך, ביים פלירט און גלאַט ביים לעדיג געהן, אומעטום איז דערפון גערעדט געוואָרען. יעדער מענש, וועלכער האָט זיך געוואָלט מיטצעהלען צו דער געזעלשאַפטליכער ספערע, האָט עס געמוזט האָבען געלייענט, אָדער ער האָט געמוזט ווענינסטענס קענען רעדען דערפון. דער נאָמען מאַקס נאָרדוי איז איבער נאַכט געוואָרען אַ בעריהמטער. דאָס וואָרט „קאָנווענציאָנעלע ליגענס” איז געוואָרען אַ שלאָג-וואָרט און ווירקליך איז דאָס בוך געווען איינס פון די מערקווירדיגסטע ערשיינונגען. דער פּראָפעסער האָט אַ מוט און אַ דרייסטקייט געהאַט, ווי מען האָט זיי זעלטען ווען ביי אַ מענשען אַמאָל אָנגעטראָפען, און אַ שפּראַך האָט ער געהאַט און אַ צווינגענדע לאָגיק, וועלכע האָבען דעם לעזער מיט זיך מיטגעריסען. ער האָט דער געזעלשאַפט געזאָגט אין פּנים אַריין, אַז זי איז אַ ליגנערין. ער האָט דעם בעגריף פאָלק גענומען, און עס האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז דאָס איז נאָר אַן׳איינגערעדטער ליגען. און דעם בעגריף קעניג אָדער קעניגטום האָט ער אַרונטערגענומען אונטער זיין שאַרף גלאָז, און באַלד איז אַרויסגעקומען, אַז ליגען זענען זיי. און דעם בעגריף רעליגיע האָט ער דורכגעבויערט מיט זיין שאַרפען בליק, און אויך פון איהר איז געוואָרען אַ באַרג ליגענס. און די גאַנצע מענשליכע געזעלשאַפט האָט ער גענומען, די גאַנצע קולטור-מענשהייט, אַלע ערשיינונגען און אַלע איינריכטונגען, און אַלע זענען זיי געוואָרען ביי איהם „איינגערעדטע ליגענס”. און נאָך דעם דאָזיגען מערקווירדיגען בוך איז געקומען דאָס נעכסטע, „פּאַראַדאָקסען”, און עס איז געווען נאָך דרייסטער פון דעם פאָריגען. און דאַן איז געקומען נאָך איינס, „ענטאַרטונג” האָט עס געהייסען, און דאָס איז געווען דאָס שרעקליכסטע, וועלכעס מאַקס נאָרדוי האָט אויף זיין לעבען געשריבען. ער האָט זיך גענומען אין דעמזעלבען צו דער גאַנצער מאָדערנער וועלט-ליטעראַטור. און אויפ׳ן גרונד פון אַ ריין-מעדיציניש-

פסיכאָפיזיאָלאָגישע פאָרשונג האָט ער נאָכגעוויזען אַז אַלעס איז — ענט-אַרטונג, דאָס הייסט, אַלעס איז דעגענערירט און אַלע יענע ליטעראַטען זענען אייגענטליך נאָר דעגענעראַטען. דעגענעראַציע אומעטום אין דער ליטעראַטור, דעגענעראַציע אומעטום אין דער קונסט. עס גערט באַרג אַראָב, און דער סוף רוקט זיך אָן. — אַ גאָט'ס שרעק איז געפאַלען איבער אַלעמען...

איך בין דענסמאָל אַ בלוט-יונגער מענש נאָך געווען, און שוין דענסמאָל האָב איך געהאַט דאָס געפיהל, אַז מיר שטעהען דאָ פאַר אַ מענשען, וועלכער טראָגט אין זיין האַרץ אונענדליכע ליידען. עס איז דער מענש, וועלכען די נאַטור האָט פערשאָלטען, צו מוזען זעהען אַלדינג דורך דעם שאַרף-גלאָז. גלויבט מיר, עס איז אַ טראַגעדיע, און עס איז אַזאַ מענשען נישט מקנא צו זיין! ער זעהט דאָס, וואָס טויזענדער אַנ-דערע זעהען קיינמאָל נישט, ער זעהט אַזוי שאַרף און ביז אויפ'ן גרונד — און ער וועט שוין קיינמאָל נישט גליקליך זיין. און ווען איהר אַ זאַך געבען אַ שעהנעם נאָמען, ווען ער דעם שעהנעם נאָמען גאַנץ געלאַסען אַוועקקראַצען, און זעהען ווען ער דאָס ווערען פון דער זאַך און ער ווען פערציטערט בלייבען און ווען אויך אייך מאַכען ציטערען. און ווען איהר אָנטהון עפעס אַ פראַזע אין אַ שעהן מענטעלע, ווען ער דאָס שעהנע מענטעלע גאַנץ רוהיג אַראָבציהען פון דער פראַזע און ווען זי אייך וויזען אין איהר גאַנצער נאַקעטקייט און ווען אייך שטערען אייער רוה בייטאָג און אייער שלאָף ביינאַכט. עס איז דער מענש וועל-כער זעהט אַלדינג, ווי עס איז, קיין שום אילוזיע קען איהם נישט פער-פיהרען. אָה, איז דאָס אַ טראַגעדיע! איהר אָבער קומט געוועהנליך און זאָגט, אַז דאָס איז אַ פערניינער, אַ „שולל", אַ מענש, וועלכער האָט קיין שום פאָזיטיוועס נישט אין זיין גאַנצען לעבען... איהר האָט נישט צומאָל דורך-אַרץ פאַר די אונענדליכע ליידען, וועלכע אַ מענש טראָגט אַמאָל פערבאָרגען אין זיין האַרצען!

און פערשטעהט זיך: די קריטיק, וועלכע איז אויפגעשטאַנען אין גאַנץ אייראָפּאַ בעגען מאַקס נאָרדוי, האָט געהאַט אויף איהרע ליפּען נאָר דאָס איינע וואָרט: פערניינער. מאַקס נאָרדוי איז אַ ניין-זאָגער. ער נעגירט אַלדינג אין דער וועלט, און ער וויס נישט פון קיין שום פאָזיטיוועס. עס איז די דאָזיגע הערצען קיינמאָל נישט געקומען אין

זינען אריין, אז אפשר איז ער דער גרעסטער יא-זאגער, און נאר ווייל זייערע יא'ס זענען אזוי נישטיג און אזוי פוסט, דעריבער טענה'ט ער אלעמאל ניין. אין הארצען אבער טראגט ער ביי זיך די גרעסטע און העכסטע און פאזיטיווסטע אידעאלען. אה, ווי איך קען די דאזיגע ניין-זאגער! איך קען זיי ווי איך קען מיך אליין...

אמת איז אמת: נארדוי געהער צו די מענשען, וואס זייער טאלענט איז צום גרויסען טייל א מוח-טאלענט, און דעם נשמה-לעבען און דעם געפיהלס-ווענען לאזט ער ביי זיך נישט קיין צו גרויסע ממשלה. ער ווערט אפילו קונסט און טאלענט אליין ערקלערען דיך נאר דורך די שארפקייט פון דעם שכל. אבער סוף-כל-סוף בלייבען אויך ביי אזא מענשען נאך איבריג טויזענדערליי רעטעניששען. עס זענען פאראן גבורים און שרייערס און געדודער-מאכערס — און אין גרונד פון זייער נשמה זענען זיי די פרידליכסטע, ווייכסטע, גוטמוטיגסטע מענשען. אפשר געהער אויך נארדוי צו זיי. עס זענען פאראן מענשען, וועלכע חלומ'ען און פאנטאזירען און גלויבען — און נאר ווייל זיי זענען שע-מעוודיגע נאטורען און זיי קענען דאס נישט מודה זיין פאר א גאנצער וועלט, מאכען זיי דעם אנשטעל, אז זיי זענען אזוי ניכטער און טרוקען און פערנייינענד. אפשר געהער אויך נארדוי צו זיי. ס'זענען פאראן מענ-שען, וועלכע זענען פון נאטור אמת'ע יא-זאגער — און נאר ווייל זיי האבען מורא, אז מען זאל זיי נישט דערטאפען ביי זייער שוואכקייט, פאלען זיי אריין אין דאס געגענזעצליכע. און דוקא מיט א גאנץ בע-זונדערע עקשנות. אפשר געהער אויך נארדוי צו זיי.

דען, זעהט איהר, א רעטעניש האט אונז אויפגעגעבען אמאל דער דאזיגער מאקס נארדוי, א הארטע נוס צום קנאקען, ביי וועלכער דער גרעסטער פסיכאלאג קען זיך אמאל אלע זיינע פסיכאלאגישע ציינער אויס-ברעכען: — ער איז געגאנגען דירעקט אוועק פון זיינע „קאנווענציא-נעלע ליגענס" און איז געווארען — ציוניסט.

דאס גרויסע פובליקום ארום, די טויזענד און די צעהנטויזענד פון זיינע לעזער, די אנבעטער און געגנער, זיי אלע האבען נישט גע-וואוסט צומאל, אז ער איז א יוד — און אט פלוצלינג די דאזיגע געוואל-דיגע איבערראשונג. מאקס נארדוי און באזעל. מאקס נארדוי און ציו-ניזם. און נישט עפעס א ציוניסט סתם, ניין, איינער פון די הויפט-

פילאַרען פון דער בעוועגונג. אַ פיהרער. די וועלט אַרום איז געשטאַנען און האָט געשטוינט.

און ווי ווען עס זיין מיט דעם שאַרף-גלאָז? און ווי ווען דער וואָרם פון דעם „קאָנוועציאָנעלען ליגען" וועט זיך ביי איהם אַ נעהם טהון צום ציוניזם? און ווי ווען דער שטאַנדפּונקט פון „פּאַראַדאָקסען" וועט זיך מאַכען גילטיג? און ווי ווען די „ענטאַרטונג"?...

אַך, ווי פאַלש דאָס אַלעס איז! — אַזוי ווי אַ מענש וואָלט זיין אַזוי איינפאַך און מען וואָלט איהם קענען זיך ערקלערען אַלעמאָל אין דער גלייכער ליניע. אין פּאַריז האָט ער געלעבט. פּונקט ווי זיין חבר טעאָדאָר הערצל, און געזעהען האָבען זיינע אויגען די גרויסע, געוואַלדיגע, אומענדליכע יודען-צרה וועהרענד די טעג פון דער דרייפוס-אַפערע, פּונקט ווי עס האָבען זי געזעהען די אויגען פון זיין חבר טעאָדאָר הערצל. און געקומען איז ער צום זעלביגען בעשלוס, ווי זיין חבר טעאָדאָר הערצל. עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז דער גרויסער צוייפ-לער איז גאָרנישט אַזאַ גרויסער צווייפלער, ער איז נאָר אַ שעמעוודיגע נאַטור געווען און האָט עס נישט געוואָלט מודה זיין. ווען אָבער דאָס האַרץ האָט פּורכטבאַר געליטען און קיין אויסוועג פאַר די גרויסע צרה האָבען די אויגען נישט געזעהען, האָט ער די האַנד דערלאַנגט זיין חבר. ער האָט נאָר נישט געהאַט די גרויסע פּאָעזיע און די גרויסע ליידענשאַפט פון זיין חבר, און דעריבער האָט ער צייטענווייז אויך גע-שפּעט אַביסעל. ער האָט אַמאָל געגעבען אַ שפּאָטישע תשובה וועגען ציוניזם אַ געוויסען הערר לובעצקי. אפשר איז אויך דאָס נאָר אַ שטיקעל קאָקעטעריע געווען, וואָס ער האָט קאָקעטירט מיט זיין סקעפּטיציזם. אין גרונד איז ער אפשר גלויביג. אַ מענש, און אַפּילו אַ מענש פון „קאָנוועציאָנעלע ליגענס" און „פּאַראַדאָקסען" און „ענטאַרטונגען" איז און בלייבט פאָרט אַ רעטעניש!

דוד וואָלפסאָן

וואָלפסאָן. אויף דער טריבונע שטעהט ער און האַלט זיין צוויי־שטונדיגע זעלבסטפערטיידיגונגס־רעדע. אַ יאָדערדיג רוסיש יודעל, אַ מין זאַמוטער ראש־הקהל, אין אַ פרייער איבערזעצונג אויף דייטש. אפשר די נאָז אַליין, וועלכע איז עפּעס גרעבליך, מאַכט אַביסעל קאַליע דעם אַריסטאָקראַטישען פּאַסאָן. אפשר די ליפּען אַליין, וועלכע האָבען נישט אין זיך יענעם פיינעם צוג פונ'ם גייסט־מענש, ווייזען אויף בע־האַלטענע ליידענשאַפטען. איבריגענס רעדט דאָס געזיכט און די בע־וועגונגען און די גאַנצע געשטאַלט פון אַ מערקווירדיגער ענערגיע. און דערצו אַ קאַלט אויג און אַ ענגער שטערען. ווען ער איז דער הערר פון דער סיטואַציע, רעדט ער גאַנץ פליסיג זיין דייטש, און נאָר ווען ער פיהלט זיך נישט גאַנץ זיכער אין זיין פּאָזיציע, מאַכט ער די אויסגעפאַלענסטע גראַמאַטיקאַלישע פעהלער.

אָה, ווי פאַלש האָב איך מיר געהאַט פאָרגעשטעלט דעם דאָזי־גען וואָלפסאָן לויט די ערצעהלונגען, וועלכע איך האָב געהאַט געהערט וועגען איהם! לויט די ערצעהלונגען איז מיר אויסגעקומען, אַז דאָס איז עפּעס אַ שטיקעל באַראָן פון יענע באַראָנען, וועלכע יעדער פון זיי האָט זיך זיין פאַנטאַזיע: אַ דייטש־רוסישער ריי־כער יוד, אָהן קינד און רינד, וועלכער ווייס נישט, ווי אַזוי די 24 שעה טויטצושלאָגען, איז ער געוואָרען — פיהרער פון די ציוֹ־ניסטען. פיהרער, הייסט עס, און ער ווערט געפיהרט: געפיהרט פאַר דער האַנד, געפיהרט פאַר דער נאָז און געפיהרט פאַר דער צונג. ברויכט מען אַ רייזע קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל — ווערט ער אַריינגעזעצט אין אַ וואַגאָן ערשטער קלאַס און ער פאָהרט. ברויך מען צו פערלע־גען דעם שויפלאַץ פון די געשעהענישען קיין בערלין — ווערען איינ־

געפּאַקט די קעלנער ביכער און אַלע זאַכען, און ער בתוכם, און זיי ווערען בעזאָרגט קיין בערלין. קומט פּאָר אַ קאָנגרעס — ווערען אויס־געאַרבייט דורך די סעקרעטאַרען די פיער־פינף רעדעס, וועלכע זענען נויטיג, און עס ווערט גערעדט.

זעהט איהר, אַזוי האָב איך מיר געהאַט דאָס אַלעס פאָרגעשטעלט, און יעצט זאָג איך אייך בפה מלא: אַ טעות. מען מוז איהם האָבען, דעם דאָזיגען וואָלפסאָנ׳ען, געהערט נאָר דריי מינוט רעדענדיג, אום צו וויסען, ווי זעהר פאַלש דאָס אַלעס איז. ער איז אַ גאַנצער מענש. אפשר איז דאָס צו־פיעל געזאָגט, אפשר איז ער נאָר אַ גאַנץ מענשעל; אָבער די איין און דרייפיערטעל אַרשין גרויס, וואָס ער איז, געהערען איהם. אָה ניין, ער איז נישט דער מענש, וועלכער לאָזט זיך דיק־טירען פון זיינע סעקרעטאַרען די רעדעס; אומגעקעהרט, איך נעהם ביכער אָן, אַז ער דיקטירט זיינע סעקרעטאַרען זייערע רעדעס, וועלכע זיי האָבען צו רעדען לויט זיין פּלאַן, און נאָך מעהר דיקטירט ער זיי זייער שווייגען...

און אַ מערקווירדיגע שפּראַך האָט דער דאָזיגער וואָלפסאָן. אַז ער וויל, למשל, זאָגען, אַז עס איז נמנו וגמרו ביי איהם, בשום אופן אין דער וועלט נישט מעהר אַרויסצוגעבען די לייצעס פון זיינע הענד און אַז ער איז ענטשלאָסען צו בלייבען עד־עולם־ועד דער פיהרער פון די ציוניסטען — ווייסט איהר, ווי ער זאָגט דאָס! ער זאָגט דאָס אַזוי: „מיינע העררען! איך בין קראַנק און שוואַך און איך קען נישט מעהר אַרבייטען; איך בעשווער אייך, למען השם וועהלט מיך נישט מעהר, דען איך וועל די וואַהל נישט קענען אָננעהמען; ווער בין איך דען, אַז איך זאָל האָבען די העזה צו שטעהן אויפ׳ן אָרט, אויף וועלכען עס איז געשטאַנען אַ טעאָדאָר הערצל? אָט זענען דאָ די הערען פון רוסלאַנד, צו זיי מוזט איהר זיך ווענדען, און זיי ווע־לען זיך מן־הסתם מרחם זיין אויף אייך און וועלען די פיהרונג איבער־נעהמען". און ווען ער וויל, למשל, זאָגען, אַז ער איז פעסט און אונ־ערשיטערליך ענטשלאָסען, אַזוי לאַנג ווי ער וועט לעבען נישט אַרויס־צוציהען זיך פון קעלן און נישט אַרויסצולאָזען פון דאָרט די הנהגה — ווייסט איהר, ווי ער זאָגט דאָס? ער זאָגט דאָס אַזוי: „מיינע הערען! איך בין גרייט, אויף אַ וואונק פון אייער אויג, מיטצוגעהן מיט אייך

קיין קאָנסטאַנטינאָפּאָל, קיין ירושלים, קיין לאָנדאָן און אַפילו הינטער די הרי־חשך, אום דאָרט צו פערלעגען דעם זיך פונ'ם אַקציאָנס־קאָמיטעט, און נאָר זעהט איהר, עפּעס אַ שטעדטעל איז פאַרהאַן, וועלכעס הייסט בערלין, און אָט דאָרט אַהין האָב איך קיין חשק נישט צו ציהען, און איך בין אייך מודיע, אַז איך וועל אַהין אם ירצה השם אַזוי לאַנג ווי איך וועל לעבען נישט לאָזען זיך איבערפּעקלען" — און דערביי מאַכט ער זיך תמ'עוואַטע און ווי ער וואָלט האָבען פערגעסען, אַז פון קאָנסטאַנטינאָפּאָל און ירושלים און לאָנדאָן און די הרי־חושך איז גאָרנישט געווען די רעדע, און אַז די איינציגע שטאָדט, וועלכע קומט אין בעטראַכט, איז אייגענטליך נאָר יענס בערלין איינציג און אַליין.

און ווען ער וויל, למשל, זאָגען, אַז דער פּראָפעסאָר וואַרבורג איז אייגענטליך אַ מלמד, אַ מענש, וועלכער פערשטעהט נישט אין הויות־העולם און אין דיני־ממונות אַזוי גרויס ווי אַ האָר — ווייסט איהר, ווי ער זאָגט דאָס? ער זאָגט דאָס אַזוי: „מיינע העררען! דער הערר פּראָפעסאָר וואַרבורג איז איינער פון די גרעסטע מענשען פון דער וועלט; דער הערר פּראָפעסאָר וואַרבורג איז דער בעריהמטעסטער באָטאַניקער אין אייראָפּאַ און אַמעריקאַ, און איך בין זיכער, אַז ווען איהר וועט איהם איבערגעבען די הנהגה, וועט זיך די הנהגה געפינען אין די זיכערסטע און בעסטע הענד. אָבער, זעהט איה"ר, עס וואָלט אפשר זיין רעכט, אַז דער הערר פּראָפעסאָר וואַרבורג זאָל זיך אַבי־סעל אומזעהן אויך אין דעם עולם השפל, דען עס קאָן פּאַסירען, אַז די פינאַנסען פון דער קאָלאָניאַל־באַנק וועלען אפשר זיין נישט אַזוי לעילא ולעילא, ווען זיי וועלען בעהאַנדעלט ווערען אויפ'ן באָטאַנישען שטייגער". און ווען ער וויל זאָגען, אַז סאָקאָלאָוו איז איהם אַ שפּין אין די אויגען און ער האָט איהם פיינט בתכלית שנאה, ווייסט איהר, ווי ער זאָגט דאָס? ער זאָגט דאָס אַזוי: „מינוטענווייז קוק איך צו איהם אַרויף, און איך פיהל, אַז דאָס איז אַ מענש, וועלכער איז איי־גענטליך גאָר קיין מענש נישט, און געהער גאָרנישט אַריין צווישען אונז פּראָסטע ברואים'לעך". אַ מערקווירדיגע שפּראַך האָט דער דאָזי־גער וואָלפסאָן!

און נאָך ווייטער: איך בין איהם חושד, אַז אינערליך אינ'ם

האַרצען איז ער נישט נתפּעל אַפילו פון אַ הערצל אויך. מ׳שטיינסגע־זאָגט, וואָס אַזאַ הערצל איז דאָרט געווען: עפּעס אַ חלומ׳ער, און ווייטער זאָל ער מיר מוחל זיין. איך, וואָלפסאָן, אָבער בין אַ פינאַנ־סיסט און פּערשטעה דאָס געשעפט טויזענדמאָל מעהר ווי אַלע דאָ אַרום און אַרום. און זעהט איהר, סוף־כל־סוף איז דאָך דער ציוניזם נישט מעהר ווי אַ פינאַנץ־אינסטיטוציע — און דאָס, איינציג און אַליין, מוז ער און זאָל ער זיין! וואָס זאָלען מיר אַלע חלומות פון די פּאָ־עזיע־לייט מיט זייער עולם האצילות, וואָס זיי ווייסען נישט אין וואָס ער בעשטעהט, און וואָס, ווען מען בעט זיי, אַז זיי זאָלען איהם גע־נוי דעפינירען, בלייבען זיי אָהן ענטפער? וואָס זאָלען מיר די פראַ־זעס פון די רוסישע חבריא פון ווילדע מענשען מיט זייער גנבה׳שע הינטער־קוליסען־ווירטשאַפט און זייער פּערזאָנען־פּאָליטיק? וואָס זאָלען מיר די מאָדערנע הלוקה־יודען פון פּאַלעסטינאַ, וואָס ווילען אייגענטליך נאָר, אַז דאָס גאַנצע ביסעלע מינץ זאָל אַהין קיין ארץ־ישראל? דאָס איינציגע, וואָס דער ציוניזם האָט אונז בעצם געגעבען און קאָן אונז בעצם געבען, איז דאָס, וואָס „ער האָט פערבונדען אַלע יודען פון דער גאַנצער וועלט און האָט זיי געמאַכט איינס״, און אום דאָס ווייטער צו לאָזען זיך ענטוויקלען, מוזען די פינאַנסען גוט פערוואַלטעט ווערען, און גוט פערוואַלטען פינאַנסען קען נאָר איך, און דעריבער טאָר איך די לייצעס נישט אַרויסגעבען פון מיינע הענד. דאָס, דאַכט זיך, איז דער ציוניזם פונ׳ם הערדן דוד וואָלפסאָן פון קעלן!

און דאָך איז דער דאָזיגער דוד וואָלפסאָן פון קעלן אפשר דער איינציגער צווישען די היינטיגע ציוניסטען, וואָס איז באמת קרעפטיג און ווייס באמת קלאָר און דייטליך זיין ציעל און וואָס ער וויל — און דעריבער האָט ער דאָס רעכט צו ועלען זיין אַ הערשער און צו זיין אַ דיקטאַטאָר. אַלע אַנדערע אַרום און אַרום זענען געווען ווי די חדר־יונגלעך, און ווי חדר־יונגלעך האָט ער זיי בעהאַנדעלט. ער האָט זיי צום סוף גענומען אין הדר אַריין, און זיי האָבען אַליין נישט געוואוסט ווי אַזוי. ער האָט דאָס אָבגעאַרבייט פיין און גלאַט. אין דער לעצטער מינוט, צווישען 4—5 אַ זייגער פאַרטאָג איז עס געווען, ווען די לאָמפּען אינ׳ם זאַל האָבען שוין געמוזט פערלאָשען ווערען און עס איז שוין קיין צייט נישט געווען. עס איז נאָר נאָך אַזוי פיעל

צייט פערבלײַבען, אום צו זינגען כאַפּענדיג און פערשלאָפּענערהייט און מיט אַ קרעכץ „עוד לא אָבדה״ — און אויך דאָס האָט מען נישט געקאָנטשעט. עס איז געבליבען שטעקען אין האַלז.

איך האָב איהם געזעהן, דעם דאָזיגען וואָלפּסאָנ׳ען, ווי ער איז געשטאַנען אינ׳ם ערשטען טאָג פונ׳ם קאָנגרעס ווי אַ לעמעלע ביים פּרע־זידיום־טיש, וועהרענד נאָרדוי האָט געהאַלטען די ערעפנונגס־רעדע און האָט זיך געלעגט פאַר זיינעטוועגען אין דער לענג און אין דער ברייט. איך האָב שוין דעמאָלס געהאַט דאָס געפיהל, אַז וואָלפּסאָן וועט בלייבען פּרעזידענט. ער אָבער איז געשטאַנען מיט אַראָבגעלאָזע־טען קאָפּ; ער איז געוועזען נישט זיכער. דאַן האָב איך איהם געזעהן אויף דער טריבונע אין דער לעצטער שעה פונ׳ם קאָנגרעס. דער קאָפּ איז געווען צוריקגעוואָרפען און די ברוסט אויסגעשטרעקט. מיט דער האַנד הינטען אויסגעשטרעקט האָט ער געוויזען אויף די רוסען און ער האָט געזאָגט „יענע דאָרט״, און האָט זיך נישט אַמאָל די מיה גע־געבען, צו זאָגען דאָס וואָרט „הערן״. עס האָט נאָר נאָך געפעהלט, אַז ער זאָל בעפעהלען, די רוסען זאָלען זיך אַוועקלעגען און ער וועט זיין פוס אַרויפשטעלען אויף זייער נאַקען.

עמנואל מאַנדעלשטאַם

דער מיעדער, מיעדער טעריטאָריאַליסט איז ענדליך געקומען צו אַ טעריטאָריע — פאַרלויפיג צו אַ טעריטאָריע פאַר זיך אַליין: פיער איילען ערד מיט פיער ברעטער. עס איז די אַלטע אייביגע געשיכטע פון יעדען דיכטער און פון יעדען פיהלענדען מענש און פון יעדען זוכער. מען זוכט אַזוי לאַנג, ביז ענדליך מען הערט-אויף פלוצלינג אין דער מיט, און די מיעדע אויגען פערמאַכען זיך. איך האָב אַמאָל, אַליין, מיט אַ סך, אַ סך יאָהרען צוריק, דאָס דאָזיגע טרויעריגע ליעד געזונגען: דאָס ליעד פון דעם רבי'ן געצעל חקרן, וועלכער האָט געזוכט כל־ימיו דאָס גאָלד־לאַנד „אופיר", 'דאָס לאַנד פונם אייביגען גליק, דאָרט, וואו מענשליכע צרות הערען־אויף און אַלעס בליצט און גלאַנצט און גרינט, ביז ענדליך ער איז, מיעד און געבראָכען און אַלט, אָנגעקומען פונקט צו יענעם לאַנד, וואָס „פון זיין געביעט קומט קיין שום וואַנדערער נישט מעהר צוריק". די אויגען האָבען זיך איהם מיעד געשלאָסען אויף אייביג, און שטיל האָבען געשעפטשעט די ליפען: דאָס איז דאָס רעכטע, לאַנג־געזוכטע „אופיר", דאָס איז ענדליך די טעריטאָריע...

אָבער ניין! די טעריטאָריע, וועלכע עמנואל מאַנדעלשטאַם האָט געזוכט פאַר אַ גאַנץ פאָלק, איז געווען פונקט דער היפך: זי איז געווען דאָס לעבעדיגסטע לעבען. עס האָט קיינער נישט אַזוי אויפריכטיג און אַזוי גלויביג געהאַלטען פון דער דערגרייכונג פון זיין ציעל, ווי מאַנדעלשטאַם. און נישט ווייל ער איז אַ אידעאַליסט געווען, נאָר אומגעקעהרט, ווייל ער איז אַזאַ שטאַרקער רעאַליסט געווען און ווייל די לעזונג פון דער יודען־פראַגע דורך די דערגרייכונג פון אַ טעריטאָריע איז געווען פאַר איהם די פראַקטישסטע און רעאַלסטע; זי איז געווען פאַר איהם איבערהויפט די איינציגע מעגליכע לעזונג. דער

דאָזיגער אויגען־דאָקטאָר האָט אַ געזונדען בליק געהאַט. צווישען די מענשען פון אַ פריהערדיגען דור איז ער אפשר געווען דער איינציגער מאָדערנער מענש, וועלכער האָט געפיהלט און געטראַכט ווי גאָר אַ מאָ־דערנער פון דער אַלערלעצטער צייט.

אָה דער דאָזיגער פריהערדיגער דור! אָה די דאָזיגע מענשען פון פאַר פופציג־זעכציג יאהר! עס איז אַ שרעק, ווי לייכט זיי האָבען דענסמאָל געלעזט די יודען־פראַגע. ווילסט, אַז די דאָזיגע לעסטיגע און לאַנגווייליגע פראַגע זאָל אויף דער וועלט נישט זיין? נישטאָ קיין גרינגערע זאַך, ווי דאָס. דו מוזט נאָר זעהען, אַז די יודען זאָלען טראָ־גען קורצע רעק, זאָלען זיך פערשערען באָרד און פאות, כדי זיי זאָלען נישט אויסזעהען אַנדערש ווי די אַנדערע, און טראָגען זאָלען זיי געפוצטע שטיוועל. זאָגט אַליין, איך בעט אייך, ווי לייכט מוז זיין אַ לעזונג פון אַזאַ יודען־פראַגע, ווען דאָס ווענדט זיך אינגאַנצען אין אַ פּאָר געפוצטע שטיוועל? נאַטירליך, חוץ די געפוצטע שטיוועל האָט מען נאָך עטליכע קלייניגקייטען צו בעזאָרגען. מען מוז רעדען רוסיש, מען מוז די קינדער לאָזען לערנען, מען מוז וואָס מעהר פון די קינדער לאָזען ווערען דאָקטוירים און אַפּטייקערס און יוריסטען און אינזשעניערען. בקיצור: די בעריהמטע מעטאָדע פון דעם „הֱיֵה יְהוּדִי בְּאָהֳלֶךָ וְאָדָם בְּצֵאתֶךָ", אַזוי האָבען זיי אַלע דענסמאָל געטראַכט, די גרויסע און די קליינע. און צווישען די גרויסע, די דעמאָלדיגע רעדעל־פיהרער, זענען געווען עטליכע אויך מיט'ן נאָמען מאַנדעלשטאַם. איין מאַנדעלשטאַם, דער בעריהמטער לעאָ אָדער יהודה־ליב, האָט בוכשטאַב פאַר בוכשטאַב נאָכגעטהון דאָס, וואָס מענדעלסזאָהן און די מענדעלס־זאָהן־לייט האָבען געטהון אין דייטשלאַנד מיט הונדערט יאָהר פריהער: ער האָט די ביבעל איבערגעזעצט, ער האָט העברעאיש־רוסישע ווער־טערביכער געמאַכט און האָט געאַרבייט מעשים, אום די בילדונג צו פערשפּרייטען. אַ צווייטער מאַנדעלשטאַם. בנימין, האָט געטהון דאָס זייניגע: ער האָט אַ פיין העברעאיש געשריבען, ער האָט מליצות גע־מאַכט און האָט געאַרבייט פאַר דעם פּאָרטשריט פון זיינע ברידער דאַדורך, וואָס ער האָט פאַר זיי פערפאַסט זיין „חזון למועד" און זיין „פּאַריז" און זיינע „משלי בנימין". אַ דריטער מאַנדעלשטאַם איז גע־

גאַנגען אַ שריט ווייטער נאָך: ער איז געוואָרען אַ בעריהמטער רוסי־שער געלעהרטער און ליטעראַטור־פּראָפעסאָר, נאָכדעם נאַטירליך, ווי ער איז געוואָרען פריהער אויך אַ פּראַוואָסלאַוונער. אייגענטליך איז דאָס געווען נאָר די פרוכט און די נאַטירליכע פאָרטזעצונג פון יענער לייכ־טער לעזונג פון דער יודען־פראַגע. עס איז געווען דיזעלבע ערשיינונג מיט דיזעלבע רעזולטאַטען, ווי פריהער אין דייטשלאַנד און אין אַנדע־רע לענדער. איינער נאָר, אַ מאַנדעלשטאַם, איז אָבגעשטאַנען פון׳ם דאָזיגען וועג, וואָס זיינע פעטערס און זיינע קרובים און זיינע ברידער זענען געגאַנגען, און זיין לעבען האָט גענומען אַנ׳אַנדערע ווענדונג. דאָס איז געווען עמנואל מאַנדעלשטאַם, דער גרויסער טויטער, וועלכען מיר בעוויינען היינט. ווי אַזוי דאָס האָט זיך גענומען צו איהם? אפשר נאָר דאַדורך, וואָס ער איז געווען אַ שטאָלצע נאַטור. אפשר נאָר דאַ־דורך, וואָס ער איז געווען מוזיקאַלישער פון זיי אַלעמען און האָט שוין דענסמאָל, מיט עטליכע צעהנדליגער יאָהרען צוריק, אַרויסגעהערט דעם טאָן, וועלכען מיר אַלע הערען ערשט היינט...

אַרום און אַרום האָט פּאַסירט מיט איהם אין קליינעם דאָס, וואָס האָט פּאַסירט מיט טעאָדאָר הערצל אין גרויסען. עפּעס אַ מעשה, אַנ׳אויסערגעוועהנליכע, האָט זיך איהם געטראָפען אין זיין לעבען, וועל־כע האָט איהם געצוואונגען פּלוצלינג אַ טראַכט צו געבען, וואו ער האַלט אין דער וועלט, און האָט איהם מיט געוואַלד געמאַכט פאַר אַ גרויסען יוד — פונקט אַזוי ווי יענעם. דען אויך יענער, טעאָדאָר הערצל, איז געווען אַ שטאָלצע נאַטור, וועלכע האָט נישט פערטראָגען דאָס לאָזען־טרעטען־זיך, און דאָס איז געווען דער גרונד, וועלכער האָט איהם געבראַכט צו אונז און האָט איהם געלאָזט ווערען יוד און פיה־רער פון יודען — פונקט ווי ער.

און איך געדענק יענע האַרץ־ריהרענדע געשיכטע, וועלכע הער־מאַן באַהר דערצעהלט אונז וועגען טעאָדאָר הערצל. אומצעהליגע מאָל האָט ער זי געהערט פון טעאָדאָר הערצל׳ס מויל אַליין. אויפ׳ן מאַרס־פעלד אין פאַריז איז ער געשטאַנען, דער דאָזיגער הערצל, אַלס קאָ־רעספּאָנדענט פון דער „נייער פרייער פרעסע“, דענסמאָל, ווען מען האָט דעם אומגליקליכען קאַפּיטאַן דרייפוס אַראָבגעריסען די עפּאָלעטען און די שווערד, איידער מען האָט איהם אַוועקגעשיקט אויף די טייו־

וועלס־אינזעל. ער האָט געפּיהלט בשעת מעשה, אַז נישט יענעם, דעם אומגליקליכען קאַפּיטאַן, האָט מען אַראָבגעריסען די שליפעס, נאָר איהם, הערצלען אַליין. און נישט נאָר איהם, נאָר דעם גאַנצען יודישען פאָלק. עס זענען איהם מיטאַמאָל אויפגעגאַנגען די אויגען. ער האָט מיט איינמאָל בעגריפען דעם גאַנצען עלענד און דאָס גאַנצע, גרויסע און טיעפע און אונענדליכע אומגליק פון דעם יודישען פאָלק. ער האָט מיט איינמאָל איינגעזעהן, אַז עס איז קיין רעטונג נישט פאַרהאַן. ער האָט מיט איינמאָל געפיהלט און פערשטאַנען, אַז די אַלע מיטלען, וועל־כע מען האָט ביז איצט אָנגעווענדט פאַר דער לעזונג פון דער פראַגע, דאָס נאָכלויפען נאָך די פרעמדע פעלקער און דאָס וועלען פערמישען זיך מיט זיי און דאָס אָנשטרענגען זיך צו זיין אויסערליך גלייך מיט זיי, דאָס אַלעס זענען נאָר נאַרישע פלעסטערלעך אויף אַן׳אייטערדיגער וואונד, וועלכע פוילט און ווערט אַלץ טיעפער און טיעפער. ווי אַ האַלב־וואַהנזיניגער איז ער אַרומגעלאָפען אין די גאַסען און האָט זיך געשעהמט צו קוקען דעם לעצטען שייגעצעל אין פּנים אַריין. און איינ־מאָל, אין אַ שטילער נאַכט, האָט ער זיך אַוועקגעזעצט פלוצלינג און האָט אָנגעשריבען דעם „יודענשטאַט״. און דאַן איז ער געגאַנגען און האָט צונויפגערופען דעם ערשטען קאָנגרעס אין באַזעל. און דאַן איז ער געגאַנגען און האָט געפּרובט מאַכען דאָס נייע, דאָס בעגייטע יודישע פאָלק...

און עפּעס גאַנץ ענליכעס איז געשעהן אויך מיט עמנואל מאַנדעלשטאַם. דאָצענט איז ער געווען אין דער קיעווער אוניווערזיטעט, דער בעריהמטסטער אָפּטאַלמאָלאָג אין גאַנץ רוסלאַנד, דער גרעסטער אויגען־דאָקטאָר, הייסט עס, וועלכען דאָס גרויסע לאַנד פערמאָגט, און זיינע „קלינישע לעקציעס״, דאָס בעריהמטע ווערק, וועלכעס ער האָט געשריבען האָט געמאַכט דאָס גרעסטע אויפזעהן אויך אין׳ אויסלאַנד. דאַן האָט איהם די מעדיצינישע פאַקולטעט איינשטימיג אויסגעקליבען אַלס פּראָפעסאָר, און דער סאָוועט פון דער אוניווערזיטעט האָט איהם נישט בעשטעטיגט, ווייל — ער איז אַ יוד. עס זענען איהם מיט איינ־מאָל אויפגעגאַנגען די אויגען און ער האָט מיט איינמאָל בעגריפען, וואו ער האַלט אין דער וועלט. ער האָט פלוצלינג דערפיהלט, אַז נישט איהם האָט מען אַבגעזאַגט די בעשטעטיגונג, נאָר דעם גאַנצען יודי־

שען פאָלק. און זיין שטאָלצע נאַטור האָט זיך געריהרט. ער האָט שמערצליך געפיהלט, אַז די עצה, וועלכע זיין ברודער האָט זיך געגע־בען, מיט דעם, וואָס ער איז אַריבער אין צווייטען לאַגער, איז אַ בעליידיגונג, וועלכע ער קען נישט פערטראָגען. ער האָט מיט איינמאָל בעגריפען דעם גאַנצען עלענד און דאָס גאַנצע, גרויסע און טיעפע און אונענדליכע אומגליק פונ'ם יודישען פאָלק. און ער איז געגאַנגען און האָט געזוכט אַ ראַדיקאַלערע עצה און איז געוואָרען — אַ גרויסער יוד.

און אָט איז ער געשטאַנען אויף דער טריבונע אין באַזעל בײם צווייטען קאָנגרעס און האָט גערעדט די דענקווירדיגע ווערטער: „וואָס קומט אַרויס די מערב־יודען און אַ טייל פון די מזרח־יודען, וועלכע מאַכען יענע נאָך ווי די אַפען, דערפון, וואָס זיי האַלטען אין איין שרייען, אַז זיי זענען דייטשען, פראַנצויזען, פּאָליאַקען מיט מאָזאַאישען גלויבען, ווען זייערע שכנים, די אַריער, לאַכען זיך אויס פון זיי און ווילען גאָרנישט מקבל זיין די דאָזיגע סעמיטיש־אַרישע פערמישונג? וואָס קומט אַרויס די מערב־יודען דערפון, וואָס שטאָט לאַנגע רעק און פאות טראָגען זיי פרעק און געגלאַנצטע העמדער און רעדען דייטש און פראַנצויזיש אויסגעצייכענט, אָדער זינגען גאָר מיט התלהבות אויף די „וואַכט אַם רהיין", ווען דאָס קין־צייכען פון זייער אָבשטאַ־מונג ליעגט זיי אויסגעגאָסען אויף די פּנים'ער און זייערע אַרישע שכנים לאָזען זיי פיהלען אויף שריט און טריט, אַז זיי זענען פרעמ־דע, וועלכע זויגען זיי אויס, און עס איז אַ מצוה זיי אויסצורייסען, אָדער זיי אונשעדליך צו מאַכען?". און דאַן ווידער: דער אינסטינקט פון די אַנדערע פעלקער איז נאָך דער אינסטינקט פון אַ חיה רעה, און דאָס דאָזיגע לאָזט זיך נישט אַוועקוואַשען מיט אַזעלכע ווערטלעך ווי „פרייהייט און גלייכהייט און ברידערליכקייט". „די שׂנאה צו יודען איז אַ גייסטיגע קראַנקהייט. וואָס ווערט איבערגענומען בירושה, און אַלס איבערגענומענע קראַנקהייט איז צו איהר קיין שום רפואה נישט פאַרהאַן". און אָט קומט ער צו דעם שלוס: „די יודען מוז מען מציל זיין אַלס פאָלק, מען מוז אַזוי ווייט ווי מעגליך מציל זיין אַ גרויסען טייל פונ'ם יודישען פראָלעטאַריאַט און מען מוז איהם געבען אַ בעשטאַנד, ווי עס פאַסט לויט זיין מענשליכער עהרע."

און דאַן ווען די צייט איז איהם געוואָרען צו־לאַנג צו וואַרטען,

ביז די לעזונג וועט קומען דאַדורך, וואָס ידען וועלען זיך קאָנען קאָלאָניזירען אין ארץ־ישראל, האָט ער אָנגעהויבען צו אַרבייטען פאַר דער קאָלאָניזירונג ערגעץ־וואו אויף אַן׳אַמעריקאַנישער טעריטאָריע. ער איז געוואָרען דער גרעסטער אַרבייטער פאַר די אידעע פון גאַלוועס־טאָן. ווידער אַזוי כמעט ווי הערצל מיט זיין אידעע וועגען אוגאַנדאַ. דער טעריטאָריאַליזם איז געווען פאַר איהם דאָס פראַקטישסטע, דאָס רעאַלסטע, די איינציגע מעגליכע לעזונג.

און אָט איז אין מיטען זיין בעסטער אַרבייט דער גרויסער טע־ריטאָריאַליסט דערוויל געקומען צו אַ טעריטאָריע פאַר זיך אַליין: אַ גרוב אויפ׳ן קיעווער בית־עלמין. זאָל איהם זיין טעריטאָריע לייכט זיין, ביז זיין אידעע פון אַ גרעסערער טעריטאָריע, די אידעע פון גאַלוועסטאָן, וועט פאָרט אַמאָל דערגרייכט ווערען!

ד״ר שלמה רובין

אין קראָקאָ, אין דער שטאָדט, וואו גרויס און קליין איז איצט בעשעפטיגט מיט דעם באָראָווסקאַ־פּראָצעס, איז איין אַ שטילער מענשען־פערלאָזענער גאַס געשטאָרבען פאַר עטליכע טעג, שטיל און מענשען־פערלאָזען, אַנ׳אַלטער יודישער געלעהרטער, אַ גרויסער פרוכטבאַרער שריפטשטעלער, אַ מערקווירדיגער שטילער דענקער — דער ד״ר שלמה רובין.

אַ נייגציגער איז ער געווען ביים טויט. נייגציג יאָהר... עס שווינ־דעלט פראָסט פאַר די אויגען, ווען מען קוקט צוריק אויף אַזאַ לאַנ־גען לעבען. אַ מין יעקב־אָבינו־לייטער, וועלכע שטעהט מיט איין עק אויף דער ערד, און דער שפּיץ דערגרייכט אין הימעל אַריין. עפּעס איז ער אין זיינע לעצטע ווערק איינער אַרויס פון אונזער צייט, און עפּעס ווידער ביי זיין אָנפאַנג איז ער דער בן־דורם פון אונזערע זיידעס. איינער פון די לעצטע זיילען איז ער געווען פון יענער גרויסאַרטיגער חורבה, וועלכע איז נאָך געשטאַנען פאַר אונזערע אוי־גען פון דער אויפקלערונגס־צייט. איינער נאָך — דער לעצטער — פון דער אַלטער גוואַרדיע איז ער געווען, דער לעצטער „נאַפּאָלעאָני־שער גענעראַל״, וועלכער איז אונז געווען נאָך פערבליבען. און אָט איז אויך ער נישט מעהר דאָ. דער לעצטער ציגעל פון דעם אַלטען בנין איז געפאַלען...

און איך געדענק נאָך ווי היינט, ווי ער זיצט מיט מיר אונטער די פלאַנטען אין קראָקוי אויף אַ באַנק און דערצעהלט מיר. ער דער־צעהלט פון אַנ׳אָווענד אין וויען ביי דעם וועלט־בעריהמטען הומאָריסט מ. ג. סאַפיר, אויף וועלכען ער איז געווען — אַ מעשה פון פאַר אַ יאָהר פופציג אָדער זעכציג; און דערצעהלט פונקט אַזוי פון דעם

לעצטען השכלה-יונגעל, וועלכען ער האָט בעגעגענט נעכטען אין דער יודישער בוכהאַנדלונג פון אהרן פויסט. ער דערצעהלט פון אַ געשפּרעך וועגען יודען, וועלכען ער האָט געהאַט, אָט-אָט פאַר אַ יאָהר פופציג אינגאַנצען, מיט דעם בעריהמטען קאַרל גוצקאָוו, דעם פערפאַסער פון „אוריאל אַקאָסטאַ״; און דערצעהלט געטרוי אַזוי וועגען אַ מאמר, וועל-כען ער האָט געלייענט היינט אין דער פריה אין דעם קראָקאָווער „המגיד״. ער דערצעהלט, גייסטרייך און פיין, טויזענד מעשה׳לעך וועגען פּרץ סמאָלענסקין פון זיין וויענער צייט און וועגען סמאָלענסקינ׳ס שוואַרץ-קינסטלעריי אויף טויזענד געביעטען, פון וועלכע ער האָט קיין בעגריף נישט געהאַט, און וועגען סמאָלענסקינ׳ס פראַנצויזיש-קענען און אַראַביש-קענען און איבערהויפּט פון זיין געשיקטליכקייט אין יעדען פאַך, אָהן אַפילו צו וויסען, וואָס דאָס פאַך איז, ער דערצעהלט וועגען קאַרל עמיל פראַנצאָז, וועגען קוראַנדאַ, וועגען זאַכער-מאַזאָך, וועגען שד״ל און זיין מחלוקת געגען שפּינאָזאַ. איך זיץ און האָרך. רבונו של עולם, וועלכע אוצרות פון צייט-גענעסישער געשיכטע ליעגען דאָ אויפגעשטאַפּעלט אין דעם דאָזיגען זכרון! און ווען דער וועט אַמאָל שטאַרבען, וועלכע גרויסאַרטיגע לעבעדיגע היסטאָריע פון גאַנצע צוויי דורות וועט ער מיטנעהמען מיט זיך אין גרוב אַריין! אַ שעה זיצען און פּלוידערען מיט דעם דאָזיגען מענשען האָט געגעבען אַ באַרג מיט וויסען...

און אַ וויסען האָט ער בעזעסען, וואָס קלינגט פּראָסט ווי אַ לע-גענדע. און געלעזען האָט דאָס, וואו אַ בוך אין דער וועלט איז נאָר געווען צו דערגרייכען. און אַ זכרון האָט דאָס געהאַט, ווי איך האָב אין מיין לעבען קיין עהנליכען נישט געזעהן. פון די נײַנציג יאָהר פון זיין לעבען האָט דער מענש אַכציג יאָהר געאַרבייט. מען קאָן זיך פאָרשטעלען די רעזולטאַטען פון אַזאַ אַרבייטס-לעבען, מען קאָן זיך פאָרשטעלען די ביכער, וועלכע ער האָט געשריבען. ווער קאָן זיי אַלע אויסרעכענען? ווער קאָן צעהלען די טיטלען? — נישט אין אַ אוניווערזיטעט האָט ער געענדיגט זיינע שטודיען, און פאָרט האָט ער געהאַט דעם טיטעל „דאָקטאָר״. דעם דאָזיגען טיטעל האָט איהם גע-שענקט די אוניווערזיטעט לייפּציג „האָנאָריס קאַוזאַ״ מחמת כיבוד, הייסט עס, פאַר זיין ווערק „שפּינאָזאַ און מיימאָנידעס״ (שפּינאָזאַ

און דער רמב״ם), וועלכעס ער האָט געהאַט געשריבען אויף דייטש.

איך בין נאָך גאָר אַ קינד געווען, ווען איך האָב געלייענט די ערשטע זאַכען פון איהם. אין די „השחר׳ס״ האָבען זיי זיך געפלעגט דרוקען, אין יעדען יאָהר אַ ניי ווערק בסימנים מיוחדים: אַ ספר־היובלים, אַ מעשה בראשית על־פי סנחוניתון, אַ מנחם הבבלי, אַ סוד הספירות און נאָך און נאָך. אַ רעוואָלוציע אין דער גאַנצער געדאַנקען־וועלט פון דעם יונגען מוח האָבען די דאָזיגע ספרים אָנגעמאַכט. מיר האָבען אַ ספר־היובלים בעקומען. מיר האָבען פלוצלינג די געשיכטע פון בריאַת־העולם אין דער פאָרם, ווי דער גצזעצגעבער פון די בבליים דערצעהלט זי. און מיר האָבען פלוצלינג אויך דעם סוד הספירות און טויזענד אַנדערע סודות. און אַלעס לעגט זיך אַזוי גלאַט אויפ׳ן מוח און עס ווערט עפּעס אַזוי ליכטיג אין די אויגען. דער ד״ר רובין האָט אייגענט־ליך גאָרנישט מחדש געווען; ער האָט נאָר גענומען און איבערגעזעצט, און זעהר געשיקט איבערגעזעצט, די פראַגמענטען פון דער גריכישער איבערזעצונג פון פילון הבבלי, וועלכע אָרעלי האָט אַרויסגעגעבען, וועגען דער אורגעשיכטע פון פעניציען און עגיפּטען, וואָס עס האָט געשריבען צוועלף־דרייצעהנהונדערט יאָהר פאַר קריסטוס דער פעניציאַנער סאַנחאָ־ניאַטהאָן; ער האָט נאָר גענומען און איבערגעזעצט הונדערט אַנדערע אַזעלכע זאַכען. מיר דאַכט זיך, אַז קיין שריפטשטעלער פון די יודישע שריפטשטעלער פון יענער צייט האָט נישט געהאַט אַזאַ ווירקונג אויף דעם דעמאָלסדיגען לעזער ווי ד״ר רובין. וואָס ער האָט געווירקט פאַר דער אויפקלערונג אין יענער צייט איז גאָר אין לשער. אפשר האָט ער דעם גרעסטען חלק אין יענער ווירקונג. ער האָט גצווירקט נישט דירעקט, נאָר אונדירעקט.

יאָהרענלאַנג האָב איך געגאַרט דעם דאָזיגען מענשען פּערזענליך צו קענען, און ערשט שפּעט, זעהר שפּעט — ער איז דענסמאָל געווען שוין קרוב אַנ׳אַכציגער — האָב איך איהם צופעליג אַמאָל בעגעגענט אין קראָקאָ. אַ שלאַנקע געשטאַלט, אין אַ ענגען איבערציהער צוגע־קנעפעלט ביז אַרויף, מיט׳ן ווייסען טאַשענטוך אין דער ברוסט־טאַש, ציכטיג און ליכטיג — ציכטיג און ליכטיג, ווי אַלעס, וואָס איך האָב געלעזען פון איהם. דאָס לעצטע, וואָס איך האָב געהאַט געלעזען פון איהם דעמאָלט, איז געווען דער „חקר אלוה״, די העברעאישע

איבערזעצונג פון שפינאָזאַס „עטיק”. אַ רוהיגקייט איז געלעגען אויף איהם אויסגעגאָסען, רוהיג אין רעדען, רוהיג אין זיינע בעוועגונגען, רוהיג אַפילו ווען מען האָט גערעדט געגען איהם. מען האָט עס איהם אָנגעזעהן אויפ׳ן ערשטען בליק: דער „שפינאָזיסט” מיט הויט און ביינער. דו זאָלסט נישט לאַכען, דו זאָלסט נישט וויינען; דו זאָלסט נישט צערנען, דו זאָלסט נישט ענטציקט ווערען; דו זאָלסט וועגען מענשליכע נאַרישקייטען נישט אַרויס פון דיין רוה — דו זאָלסט נאָר פארשטעהן. און דאָך איז געלעגען אויף דעם דאָזיגען מענשען אַ גוטסקייט אויסגעגאָסען, ווי איך האָב זי עהנליך ביי קיין שום שריפטשטעלער נישט געזעהן. עפּעס איידעלעס, עפּעס גרויסעס איז עס געווען. מען האָט געקענט זעהען, אַז דער דאָזיגער מענש האָט נישט נאָר געלייענט דעם שפּינאָזאַ און איהם איבערגעזעצט, נאָר ער האָט איהם אויך בעגריפען און איבערגעלעבט...

עטליכע ווערטפולע מתנות האָט ער מיר דאַן געשענקט: עטליכע בריעף פון קאַרל גוצקאָוו צו איהם, אַ בריעף פון דעם פראַנצויזישען פילאָזאָף קאָנט דע פושע, וועלכען ער האָט געשריבען צו איהם נאָך דעם ערשיינען פון זיין בוך „שפינאָזאַ און דער רמב״ם”, און דאָס זעלטענע בוך פון אייזעק ד׳יזרעלי „קוריאָזיטעס אָוו ליטעראַטשיור”.

און ווידעראַמאָל האָט ער מיר געוויזען, אַז ער איז אַ שפינאָזיסט. עס איז געווען דענסמאָל, ווען איך האָב איהם געווידמעט „לזכרון ימים טובים ונעימים” מיין איבערזעצונג פון בייראָנס „קין” מיט דער צעקאָכטער, שטורמישער איינלייטונג וועגען מה למעלה, מה למטה. ער האָט מיר אין אַ רוהיגען בריעף געדאַנקט און מיר געשריבען: עס איז גאַנץ שעהן, ווען אַ מענש מיט לירישע נייגונגען צעקאָכט זיך אַזוי, עס איז גאָרנישט אַנדערש מעגליך; ער אָבער איז אַ רוהיגער דענקער, אַ שפינאָזיסט, וועלכער איז דאָס אַלעס שוין איבערגעקומען. און נאָכאַמאָל האָט ער מיר אַרויסגעוויזען דעם שפינאָזיסט. פאַר עטליכע יאָהר איז עס געווען, ווען זיין איינציגער זוהן איז איהם געשטאָרבען. ער האָט נישט געקלאָגט און נישט געוויינט; ער האָט מיר נאָר געשריבען. איך וועל דעם דאָזיגען בריעף קיינמאָל נישט פערגעסען.

אויך איך וועל פּרובען נישט קלאָגען און נישט וויינען, ווען שלמה רובין איז געשטאָרבען — איך האָב נאָר געשריבען...

משה ליב ליליענבלום

ער האָט אויך געהייסען ליליענבוים און אויך הערליכטזאָהן האָט ער אַמאָל געהייסען, און אויך צלפחד בר־חשים התוהה, און, דאַכט זיך, עפּעס נאָך עטליכע נעמען האָט ער געהאַט — בקיצור, שיער נישט אַ לעגענדאַרע פּערזענליכקייט איז ער געווען אין מיינע אויגען. עס איז קיין וואונדער נישט; איך בין דאָך דענסמאָל געווען נאָך גאָר אַ קינד. און מעשים האָט מען וועגען איהם דערצעהלט, אַז די פאַנטאַזיע פון׳ם צוועלף־דרייצעהניעהריגען קינד האָט מיט איהם געקאָכט. יעדען טאָג אַ נייע מעשה, יעדען טאָג אַ נייע גבורה. איבערהויפּט די רדיפות, וואָס מען האָט איהם גע׳רודפ׳ט. ער איז געשטאַנען אין דער שפּיץ פון דער גרויסער מלחמה געגען די רבנים און דעם ראַבאָניזם. תקונים בדת האָט ער געוואָלט — און מען האָט איהם גע׳רודפ׳ט. ער איז געווען דער העלד. איינמאָל האָב איך איהם געזעהן זאָגאַר אין חלום. עפּעס האָט ער זיך געהאַט פערביטען אין מיין פאָרשטעלונג מיט דער געשטאַלט פון מאַרטין לוטער, בשעת ער פערברענט אין וויטענבערג דעם פּויפּסט׳ס חרם; פּלוצלינג אָבער איז עס נישט געווען לוטער, נאָר יהודה אינ׳ם „ספר הישר״, בשעת ער הויבט אויף אַ הונדערט־פּודיגען שטיין און צרייבט איהם, און נאָר ווען איך האָב זיך גוט איינגעקוקט, איז עס גאָר געווען עפּעס אַנ׳אַפריקאַנישער אינדיאַנער־הויפּטלינג...

און געלייענט האָב איך פון איהם נאָך אַלץ נישט קיין אייניינציג וואָרט. אין די העפטלעך פון׳ם זשורנאַל „הבקר אור״ איז געגאַנגען אין פאָרטזעצונגען דער שעהנער ראָמאַן „הדת והחיים״ פון ראובן־אַשר ברודס, און געזאָגט האָט מען, אַז דער העלד פון׳ם דאָזיגען

ראָמאַן, יענער שמואל מיט זיין מערקווירדיגער מלחמה געגען דעם „שולחן ערוך", דאָס איז משה ליב ליליענבלום.

אין יענער צייט אונגעפעהר איז מיר געקומען אין האַנד אַריין דער „חטאת נעורים". איך האָב איהם געלייענט און האָב דאַן נישט געקאָנט שלאָפען ביינאַכט, אַ ודוי פון אַ מענשען — אפשר די מערק־ווירדיגסטע ודוי, וועלכע איך האָב געלייענט אין מיין גאַנצען לעבען. אַזוי ווייט עהרליך און אָפענהערציג איז נאָך קיין מענש נישט געווען. דער גרונד־שטריך פון דעם בוך איז די עהרליכקייט כמעט ביז צו פאַנאַטיזם. נאָך נישט דרייסיג יאָהר איז ער האַלט — און ער שרייבט דאָס בוך פון׳ם יאוש. פון יעדען וואָרט ווייגט אַרויס דער פלייש־צו־רייסענדער יאוש. אַלץ איז איהם אונטערגעגאַנגען. יעדע זון איז איהם אונטערגעגאַנגען. עס איז נישט פאַרהאַן קיין יוגענד, עס איז נישט פאַרהאַן קיין שעהנקייט, עס איז נישט פאַרהאַן קיין השכלה און קיין קאַמף איז נישטאָ, און עס איז נישטאָ פאַרוואָס צו קעמפען. און ווידער דער־קען איך אין איהם דעמזעלביגען טריך: אויך אין זיין יאוש דערגעהט ער אַזש ביז צו פאַנאַטיזם. מיך האָט דאָס בוך צוגעצויגען און אָבגעשטויסען. צוגעצוי־גען האָט מיך די וואונדערבאַרע פאָרם און הויפטזעכליך די עהרליכקייט, און אָבגעשטויסען האָט מיך דער פאַנאַטיזם פון׳ם יאוש. און פאָרט איז דאָך די וועלט אַזוי שעהן און איך האָב זי ליעב, און די יוגענד איז אַזוי שעהן און דער קאַמף און דאָס קעמפען און איך האָב זיי אַזוי ליעב!... איך האָב טונקעל געפיהלט, אַז איך בין פון אַן׳אַנדער וועלט. מען מוז קענען דאָס לעבען אַביסעל לייכטער נעהמען. וועה מיר, ער פער־שטעהט נישט דעם שפּאַס פון׳ם לעבען! וועה מיר, ער נעהמט דעם גאַנצען טאַראַראַם צו ערנסט און בעשרענקט און נאַאיוו!

און דאַן האָב איך ערגעץ־וואו דערטאַפּט עטליכע יאָהרגענג פון׳ם „המליץ" און איך האָב מיך מיט אַ ברען געוואָרפען אויף זיין „ארחות התלמוד" און אויף די אונצעהליגע אַנדערע מאמרים פון איהם. אוי, איז דאָס אַ קעמפער און אַ קאַמף־נאַטור! דורך און דורך איז ער רעוואָלוציאָנער. יעדעס וואָרט אַ באָמבע, יעדע שורה אַן׳איבערקעהרע־ניש. און דאַן די דאָזיגע עהרליכקייט, די דאָזיגע מסירות־הנפש פון עהרליכקייט! רבונו של עולם, ווען ד ע ר וועט זיך אַמאָל חלילה איבער־ציינען, אַז ער האָט געקעמפט פאַר אַ ווינד־מיהל, וועט ער זיין אימ־

שטאַנד אַ מעשה אָן זיך צו טהון. און ווידער איז מיר אויפגעפאַלען אין איהם דער מערקווירדיגער שטריך: אייגענטליך איז ער אַ פאַנאַטיקער. אויב פאַנאַטיקער דענסמאָל, ווען ער איז געווען ראש־ישיבה אין ווילקאָמיר, אויב פאַנאַטיקער דענסמאָל, ווען ער איז דער קעמפער פאַר די יוגענד און פאַר די פרייהייט — דאָס אייגענטליך איז שוין קיין חילוק נישט. די הויפטזאַך איז, אַז ער איז אין גרונד נישט קיין פרייער גייסט און איז עס קיינמאָל נישט געוואָרען; זיין גייסט איז אַלעמאָל געשטאַנען אונטער דעם דעספּאָטיזם פון אַ געוויסען געגענשטאַנד אָדער אַ געוויסער אידעע און זיי האָבען איהם אַלעמאָל טיראַניזירט. איך האָב דענסמאָל נאַטירליך נישט געוואוסט, אַז אין דער צוקונפט וועל איך נאָך אָפט האָבען די געלעגענהייט איהם צו בעגעגענען אַלס פאַנאַטיקער, ווי ער שטעהט אינ׳ם דיענסט פון אַ געוויסער „זאַך” אַוש ביז צו פאַנאַטיזם.

איך האָב געלייענט זיין „קהל רפאים”, דאָס דאָזיגע בוך, וועלכעס אַ סמאָלענסקין פערגלייכט מיט דאַנטע׳ס „געטליכע קאָמעדיע”. איך האָב געלייענט זיינע שירים און זיינע מאמרים אין די „השחר׳ס”; איך האָב געלייענט אַלץ, וואָס ער האָט געשריבען — ניין, קיין שעפערישע פאַנטאַזיע איז דאָס נישט געווען, דאַגעגען אָבער איז דאָס געווען אַ קעמפער אויך אין די דאָזיגע זאַכען, אַ קעמפער און אויך — אַ פאַנאַטיקער.

און ווידער האָט עס מיך געצויגען צוריק צו יענעם „חטאת נעורים”, און איך האָב איהם געלייענט צום צווייטען, און איך האָב איהם געלייענט צום דריטען מאָל. אייגענטליך האָב איך אינערליך פראָטעסטירט געגען איהם, און דאָך איך האָב איהם געלייענט בלאַט פאַר בלאַט און איך האָב מיטגעליטען מיט דעם אָרימען פערפאַסער ווי נאָך מיט קיין פערפאַסער נישט. אָט געהט איהם אײן וועלט אונטער און אָט שוין ווידער אַ וועלט. אָט שטאַרבט איהם אָב די אמונה, און אָט לעגט ער איהר שערבעלעך אויף די אויגען. אָט גוסס׳ט אַ אידעאַל און פערגעהט און ווערט איינגעזאַמעלט צו זיינע פאָטערס, און אָט לעגט ער איהם אין דעם קאַלטען קבר. אָט האָט ער אַ ליעבע, און אָט איז עס גאָר קיין ליעבע נישט, אָט האָט ער אַ פאָעזיע, און אָט איז עס גאָר קיין פאָעזיע נישט. אָט האָט ער אַ יום־

כפור און ער וויל גלויבען און וויל בעטען, און ער קען נישט. נאָר איין ר׳ נחמן קראָכמאַל איז איהם געבליבען מיט זיין מערקווירדיגען „מורה נבוכי הזמן״!, אין וועלכען ער קלאַמערט זיך אָן מיט אַלע כוחות, און אָט הויבט שוין אויך דער דאָזיגער בוים זיך אָבצוּבלעטערען און בויגט זיך און זינקט און פאַלט. עס ווערט שטיל אַרום און אַרום. מאַנכעס מאָל נאָר בלאָזט נאָך אַ טרויעריג ווינטעל און עפּעס אַ געל בלעטעל פאַלט צו דער ערד. עס ווערט אַלץ אַזוי לעדיג, אַזוי לעער...

און דעם לעזער בעפאַלט אַ פחד און ער האָט מורא פאַר׳ן סוף פון דעם דאָזיגען אומגליקליכען! —

און דערביי איז דאָס נישט קיין שלמה מיימון, וועלכען זיין ציניזם האָט אַריבערגעהאָלפען איבער אַלע צרות. ער איז גרונד־עהרליך און אַ גאַנצע נאַטור. ער קען אָבער נישט לעבען אָהן עפּעס פּאָזיטי־וועס. וועט ער מאַרגען געהן צום ערשטען בעסטען וואַסער און אַ סוף מאַכען מיט זיך? וועט ער, ווי יענער, קומען ביז צו דער טהיר פון עפּעס אַ עוואַנגעלישען פּאַסטאָר?...

פלוצלינג אָבער, כמעט איבער נאַכט, געשעהט דאָס אונגלויבליכע. כמעט איבער נאַכט, זאָג איך — אַ טאָג דערויף הערט זיך שוין דאָס וואונדער, אַז משה־ליב ליליענבלום איז אַ חובב־ציון געוואָרען, אַ נאַציאָנאַל־יוד ווי קיין צווייטער. נאָך מעהר: ער איז דער הויפּט־סטאָלב פון דער חברה. הונדערטער מענשען הערען און שאָקלען פערוואונדערט די קעפּ...

אין גרונד אָבער איז דאָס דאָזיגע אונגלויבליכע גאָרנישט אונגלויבליך. אייגענטליך איז עס דער נאַטירליכסטער המשך און דער איינציגער אויסוועג.

ער האָט דאָס פּאָזיטיווע געזוכט, דעם האַפט, אָן וועלכען ער זאָל זיך אָנכאַפּען ביים דערטרינקען, און די רעטונג פאַר׳ן אונטער־גאַנג — און דאָ האָט ער אין אַ שטילער נאַכט געלייענט די בעקאַנ־טע בראָשור פונ׳ם ד״ר פּינסקער. פון אַרום און אַרום קומען די שרעקליכע ידיעות ווענען די פּאָגראָמען, דאָס האַרץ קראַמפט זיך צונויף הערענדיג, און ד״ר פּינסקער גיעט־אויף דעם וואונדערליכען פּלאַן פון אַ „אויטאָ־עמאַנציפּאַציע״. ליליענבלום כאַפּט זיך דערין אָן ווי איינער, וואָס טרינקט זיך. אָט איז דאָס פּאָזיטיווע. אָט איז ענדליך דאָ פאַר וואָס צו לעבען.

און דאָס דאָזיגע, וואָס איז פאַר איהם געוואָרען דאָס איינציגע פאָזיטיווע, פערטיידיגט ער ביז צו זיין לעצטען אָטעם־צוג מיט דעם אייפער פון אַ פאַנאַטיקער. וועה דעם, וועלכער זאָל וואַגען אַ וואָרט אָדער אַ טויזענדסטעל פון אַ לייכטער בעמערקונג געגען ארץ־ישראל אָדער דעם ישוב. הונדערט מאמרים וועגען דעם זענען איהם וועניג. קוים עפעס איז שוין ליליענבלום פאַרהאַן. זיין פערזענליכעס האָט אויפגעהערט צו זיין; ער עקזיסטירט נאָר נאָך אַלס פערטיידיגער און בעשיצער פונ׳ם איינציגען, וואָס איז איהם פאָזיטיוו. ער איז אַ מין פערסישער דערוויש; זיין חבת־ציון האָט אין זיך עפעס פון אַ רעליגיע.

אויב ראש־ישיבה אין ווילקאָמיר, אויב קעמפער פאַר די תקונים בדת, אויב בעשיצער פונ׳ם ישוב־רעיון — דאָס איז נישט וויכטיג: דער צוג פונ׳ם פערטיידיגער פון זיין אידעע אַזש ביז צו פאַנאַטיזם איז אומעטום בולט.

איך האָב איהם אַמאָל בעקעמפט — איך נייג מיין קאָפּ אין עהרפורכט פאַר די גרויסע אונענדליכע עהרליכקייט פונ׳ם דאָזיגען קעמפער. אַזוי עהרליך, ווי ער, האָבען עס וועניגע געמיינט...

לאָמיך דאָס דאָזיגע גרעזעל וואַרפען אויף זיין פרישען קבר!

יהל״ל

נאַטירליך: ווען היינט זאָל קומען עמיצער און זאָל אונז רעדען וועגען די השכלה, „די הימלישע טאָכטער", און וועגען דעם קאַמף פאַר די השכלה, וועלכער איז געווען „די מלחמה פאַר ליכט געגען פינסטערקייט", און וועגען דעם העברעאיש־שרייבען לשמה, ביי וועל־כען מען מוז זיך קענען מקריב זיין צוליעב אַ נקודה מעהר אָדער ווע־ניגער — וועט מען ציהען מיט די פלייצעס. עס איז „איין איבערוואונ־דענער שטאַנדפונקט"; אויף יודיש הייסט עס: אַנ׳אָבגעשלאָגענע הושענא. ווען היינט זאָל קומען עמיצער און זאָל אונז דרשנ׳ען וועגען אַרביי־טער און אַרבייטסגעבער, און דערביי וועט ער מכוון זיין, אַז זיין שיר זאָל חלילה וחס נישט האָבען מעהר ווי גוט־געצעהלטע עלף תנועות און זאָל דוקא זיין „מלעיל" און זאָל זיין אָבגעהיטען פון אַ שוָ״א צו אָנפאַנגס וואָרט — וועט דאָס זיין אין אונזערע אויגען זעהר נאַ־איוו. מיר האַלטען שוין הפּט־העט ווייטער. ווען היינט זאָל קומען עמיצער און זאָל אונז רעדען אַפילו וועגען ישוב ארץ־ישראל און וועגען תחיה און וועגען לאומיות, און וועט דערביי נישט אַרויסקומען פון זיינע ביבעל־פסוקים און זיינע מליצות און פון זיינע אויסרופונגס־צייכענס — וועט מען נישט־ווילענדיג אַ שמייכעל געבען. מיר לעבען היינט אין אַ גאַנץ אַנדערע בעגריפען־וועלט. אויפלעבונג הייסט שוין ביי אונז גאָר עפּעס אַנדערש און אויך נאַציאָנאַליטעט איז עפּעס אַנ־דערש געוואָרען. מיר זענען שוין לאַנג אַרויס פון יענע קינדער־שיכ־לען. העכסטענס מאַכט זיך נאָך, אַז עפּעס איינער לויפט ביי אונז אַרום אין אַ קאַפּאָטקעלע, וואָס איז איבערגעצעהט פאַר איהם פון זיין זיידענס הויזען, און אויך דער דאָזיגער ווערט אויסגעלאַכט. מיר זע־נען שוין אַזוי ווייט פון יענעם דור, אַז מיר זענען אַזש אומגערעכט

אַקעגען איהם! מיר ווילען נישט וויסען, אַז יעדער קאַמף איז הייליג, און אַז אויך צום קאַמף ועגען השכלה און וועגען העברעאיש האָבען געמוזט זיין סאָלדאַטען, און ווער עס איז אַ סאָלדאַט געוועזן, דער האָט זיינע פערדיענסטען. מיר ווילען נישט וויסען, אַז אויך יענע שירים האָבען אונז אונענדליך פיעל געגעבען און אויך יענע מאמרים האָבען אויף אונז טיעף געווירקט, זיי האָבען אונז פאַרבערייט. און ווען נישט יענע, וואָלטען מיר נישט זיין דאָס, וואָס מיר זענען. האָבען מיר דען די גאַראַנטיע, אַז מיר און אונזערע אידעאַלען זענען שוין דער סוף פון אַלע סופ׳ן, און אַז אַ דור נאָך אונז וועט נישט פון אונז זאָגען דאָסזעלביגע, וואָס מיר זאָגען פון די, וואָס פאַר אונז?

אַ שאַרבען שווימט אַרום אויפ׳ן וואַסער — און דער בעטראַכטער זאָגט שווערמוטיג: ווייל דו האָסט דערטרענקט, האָט מען אויך דיך דערטרענקט, און דער סוף פון דיינע דערטרענקער וועט זיין, אַז אויך זיי וועלען דערטרענקט ווערען... עס איז דאָס אייביגע ליעד!

און קומען וועט אַ צייט, אַז אויך אונזערע קאַמפען און אונזערע ליעדער און אונזערע אידעאַלען וועלען אין די אויגען פון אַנ׳אייניקעל זיין אַלט און געשמאַקלאָז און ער וועט ציהען מיט די פלייצעס. און ווען דאַן, אין עטליכע צעהנדליגער יאָהרען אַרום, וועט מען דעם גרעסטען פון אונז פייערען, וועט איינער פרעגען: פאַרוואָס? — עס וועלען דאַן זיין נאָר יחידים, וועלכע וועלען פערשטעהן, וואָס מיר האָבען געטהון פאַר די שפעטערע און וועלכען ווערט מיר האָבען פאַר זיי.

אַזעלכע יחידים זענען עס, וועלכע האָבען יעצט פערשטאַנען, ווער יהל״ל איז, און פייערען איהם זיין 50־יאָהריגען שריפטשטעלער־יובילעאום.

יהל״ל — ווי אַ פרעמדער אַקאָרד קלינגט אַריין דער דאָזיגער נאָמען אין אונזער היינטיג ליעדעל. ער קלינגט פרעמד און ווייט. שוין דער נאָמען אַליין, אַ שריפטשטעלער מיט אַ פסעוודאָנים יהל״ל, איז פאַר אונזער אויער עפעס ווילד־פרעמד: אַ היינטיגער וואָלט אַודאי און אַודאי וועהלען עפעס אַ געשיקטערען שריפטשטעלער־נאָמען. און

פּאָרט איז עס אַ נאָמען פון איינעם פון די ערשטע. עפּעס אַ גאַנצע עפּאָכע שטעהט־אויף מיט איהם תחית־המתים: גאָרדאָן און סמאָלענסקין, אַ „השחר״־צייט, אַ ערשטע פּאָגראָם־צייט מיט די ערשטע שיכטערנע אַרטיקלען, וועלכע האָבען געווען גערופען צו אַ נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין... ער האָט זיין צייט געדיענט, און ווער עס האָט זיין צייט געדיענט, דער האָט געדיענט פאַר אַלע צייטען.

אין דער ערשטער רייהע איז ער געשטאַנען, אויף דער מזרח־וואַנד פון דער נייַ־העברעאישער ליטעראַטור. נישט איין זיידע וועט נאָך זיין צווישען אונז, וועלכער וועט זיך דערמאָהנען אין זיין יוגענד און וועט זיך גלייכצייטיג דערמאָהנען אין די שירים פון אַ מינסקער יונגעמאַן מיט דעם נאָמען יהודה ליב לעווין. ער וועט זיך דער־מאָהנען, וואָס פאַר אַ פערגניגען ער האָט דענסמאָל געהאַט. דאָס העברעאישע, דאָס געמאָסטענע און געוואויגענע, איז געווען דענסמאָל זיין אידעאַל — און דער דאָזיגער לעווין איז געווען דער מייסטער פון דעם דאָזיגען העברעאיש. ער וועט נאָך יעצט געהן צו זיין ספרים־שאַפע און וועט זיך אויסזוכען אַנ׳אַלט ביכעל מיט שירים. „שפתי רננות״ האָט עס גע־הייסען, און אויפ׳ן טיטעל־בלאַט איז געשטאַנען דער פסוק „שפתי רננות יהל״ל פי״. ער וועט דערין מישען. זאָגאַר ליעבעס־ליעדער האָט ער דאָרט. איינס האָט דעם נאַאיווען נאָמען „פצעי אוהב״. ער וועט זיך פערטראַכטען...

און צווישען אונזערע טאַטעס וועלען זיין אַזעלכע, וועלכע וועלען זיך מיט בענקעניש דערמאָהנען אין די „השחר״־צייט און אין דעם לייב־דיכטער פונ׳ם דאָזיגען „השחר״ מיט׳ן נאָמען יהל״ל. זיי וועלען זיך דער־מאָהנען, ווי זיי פלעגען מיט אונגעדולד וואַרטען אויף אַ ניי העפטעל „השחר״, אום צו לייענען אַ נייעם שיר פונ׳ם דאָזיגען יהל״ל, אונגע־פעהר ווי מען פלעגט אין אונזערע צייטען וואַרטען אויף אַ העפטעל „השלוח״, אפשר וועט מען געפינען דאָרט אַ ניי געדיכט פון ביאַליק׳ן. מיט אַ בעזונדערען פערגניגען וועלען זיי דערמאָהנען דעם „כשרון המעשה״: עס איז דאָך אַ דיכטער מיט גאָר עפּעס אַ נייעם טאָן, גאָרנישט דאָס, וואָס די אַנדערע. עפּעס די סאָציאַלע פראַגע. אַ קלייניגקייט, די סאָציאַלע פראַגע אין העברעאישע חרוזים. און דעם „אלחנן״ וועלען זיי דערמאָהנען, און דאַן אויך דעם „דניאל בגוב האריות״.

און צווישען אונז אַליין וועט זיין נישט איינער אַזעלכער, וועל־כער וועט מיט דאַנקבאַרקייט געדענקען, וואָס יהל״ל האָט געטהון פאַר די נייע בעוועגונג: זיין „סופות בנגב״ און זיינע אַנדערע אַרטיקלען באַלד נאָך די ערשטע פּאָגראָמען. ער וועט וויסען, אַז דאָס איז איי־נער געווען, וועלכער האָט מיטגעהאָלפען וועקען אַ פאָלק צום נאַציאָ־נאַלען געדאַנק.

דריי דורות – און יעדען פון זיי האָט ער עפּעס געגעבען.

און ווער עס האָט זיין צייט געגעבען, דער האָט ׳געגעבען פאַר אַלע צייטען!

ד"ר י. ל. קאַנטאָר

(אונזער ערשטעס טאָגבלאַט).

אויף העברעאיש איז עס געװען און „היום" האָט עס געהייסען. אין עטליכע טעג אַרום, אין'ם 31-טען יאַנואַר, װערט 25 יאָהר, זינט עס האָט אָנגעהויבען ביי יודען צו ערשיינען די ערשטע טעגליכע צייטונג — דער דאָזיגער „היום" פון ד"ר י. ל. קאַנטאָר.

אַ יובילעאום אַלזאָ? אָה, ניין! דאָס װאָרט יובילעאום איז גע-װאָרען עפּעס װאָכעדיג. צו װאָלװעל איז די סחורה. װעמען מאַכט מען נישט היינטיגע צייטען אַזאַ יום-טוב'ל און װעלכען מאָנטאָג און דאָ-נערשטאָג װערט ער נישט געמאַכט? באַלד װעט קומען די צייט, אַז אַן'אָרדענטליכער מענש װעט אַראָבהענגען די אויגען, װען מען װעט איהם האָבען געכאַפּט ביי אַזאַ מעשה. עס איז קיין װאונדער נישט. אַפּט דרעהט אַזאַ „געפייערטער" דאָס מאַשינדעל אָן מיט די אייגענע הענד — און װערט דאַן נאַאיװ און איז כלומר'שט זעהר איבערראַשט. ס'איז פּראָסט װי ביי בדיקת-חמץ: אַליין לעגט מען אַװעק די ברעק-עלעך, און דאַן איז מען זעהר „ערשטוינט", װען מען געפינט זיי. אָה ניין, די רעדע איז נישט פון קיין יובילעאום. דער צייטונגס-יום-טוב, אַ פינפאונצװאַנציג-יעהריגע יאָהרצייט פון דער יודישער טאָג-פּרעסע, פערדיענט ערנסטער בעהאַנדעלט צו װערען, איך רעד דאָ נישט פון אַ מ ע נ ש, נאָר פון אַ זאַ ך —

און װאָס פאַר אַ זאַך! אפשר איז דאָס איינס פון די גרעסטע טהאַטען, װעלכע זענען ביי אונז אין די לעצטע יאָהר-צעהנטען גע-שהון געװאָרען; אפשר גאָר די װיכטיגסטע. זי האָט דאָך אַ גאַנצע איבערקעהרעניש אַרויסגערופען אין אַלע אונזערע פערהעלטנישען.

נאַטירליך: דער היינטיגער לעזער, װעלכער האָט יענעם איבער-

גאַנג נישט מיטגעמאַכט, וועט זיך קוים אַ בעגריף מאַכען פון דעם אַלעמען. אויך דאָס וואָרט צייטונג איז דאָך היינט געוואָרען שוין וואָכעדיג. מען געהט אַרויס אין גאַס, און צוואַנציג יונגלעך יאָגען איינעם נאָך: אַ צייטונג! אַ צייטונג! — און דו קריגסט צעהן פאַר איינע — און פאַר אַ פיערער קויפסט דו דיר יעדען טאָג אַ בלאַט. אין אַ שעה אַרום איז אַזאַ בלאַט צעריסען, און דער קרעמער ווי־קעלט אין איהם איין פוטער אָדער הערינג. דעמאָלט אָבער איז געווען אַנדערש. אַ צייטונג איז נאָך געווען אַ שטיקעל דבר שבקדושה. ביי די טאַטעס און די זיידעס איז אויף דער צונג נאָך געלעגען דער טעם פון׳ם „המגיד״, דענסמאָל, ווען מען האָט געוואַרט מיט אונגעדולד אויף דעם „המדינות בו יאמר״, איינמאָל אין דער וואָך אָדער איינ־מאָל אין צוויי וואָכען איז אַזאַ בלעטעל געקומען. אַך, דאָס בלעטעל איז געווען אַזוי קליין און דער אַפעטיט אַזוי גרויס! דער זיידע האָט זיך אָנגעטהון די ברילען, דער טאַטע האָט זיך מכין געווען, די מאַמע האָט מען געררופען — אַ קליינינקייט, מען וועט דאָך דאָ לייענען וועגען גאַריבאַלדי׳ן און וועגען נאַפּאָלעאָנ׳ען און גלאַט אַזוי נייעס. און איז גראָד געווען „אלול־צייט, האָט מען דאָס בלעטעל פערשלאָסען אין אַ שאַנק און געוואַרט דערמיט ביז יום־טוב, ווען דער קאָפּ וועט זיין אַביסעל פרייער. וואָס מאַכט דאָס אויס אַ צוויי־דריי וואָכען? נישט קשה, מען האָט צייט צו וואַרטען...

אַזוי זענען אַוועק גאַנצע צעהנדליגער יאָהרען. פּלוצלינג, אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען, אַרום סוף פונ׳ם יאָהר 1885, האָט זיך געהערט די וואונדערליכע נאַכריכט, אַז ד״ר י. ל. קאַנטאָר אין פּעטערבורג הויבט אָן אַרויסצוגעבען פונ׳ם ערשטען פעברואַר 1886 אַ טאָגבלאַט אויף העברעאיש.

אַ טאָגבלאַט? — קיינער כמעט האָט נישט געוואָלט גלויבען. מען האָט נישט געוואָלט גלויבען, אַז דאָס איז גאָר מעגליך. פון וואַ־נען וועט מען נעהמען אַזוי פיעל שטאָף? פון וואַנען אַזוי פיעל מיט־אַרבייטער? ווער וועט דאָס יעדען טאָג לייענען? צו וואָס גאָר בע־דאַרף מען דאָס איינגאַנצען? און וועט נישט, חלילה, דער גאַנצער לשון־קודש דאַדורך ליידען? — דעם גרעסטען ליצנות פון דער דאָזי־גער „ערפינדונג״ האָט געמאַכט יהודה־ליב גאָרדאָן. עס איז וואונדער־

ליך, ווי קיין איינציגער פון די אָבלאַכערס האָט דענסמאָל נישט איינ-געזעהן, וואָס פאַר אַ ערציהערישע קראַפט, וואָס פאַר אַ קולטורעלער ווערט עס ליעגט אין אַזאַ טהאַט. עס האָט קיינער נישט בעגריפען, אַז די גאַנצע ליטעראַטור וועט דאַדורך מיטאַמאָל בעקומען אַנ'אַנדער פנים — און מיט איהר דער יודישער לעזער. ווען איך וואָלט נישט מורא האָבען, מען זאָל אַביסעל לאַכען פון מיר, וואָלט איך זאָגען, אַז דער דאָזיגער אויפטהו האָט געהאַט אין זיך עפּעס עהנליכעס פון דער ערפינדונג פון אַנ'אייזענבאַהן. די אייזענבאַהן האָט ענדליך אָנגע-הויבען צו געהן אויך דורך אונזער זייטיג ליטעראַטורעל, וואָס איז גע-לעגען אַזוי ווייט פון דעם וועלט-טראַקט. נישט די דאַמף-קראַפט איז די הויפט-זאַך פון אַזאַ ערפינדונג, נישט דאָס, וואָס דער מענש קאָן דאַדורך גיכער און פינקטליכער פאָהרען פון אָרט צו אָרט, נאָר דאָס, וואָס דאַדורך ווערט דער גאַנצער מענשליכער גייסט אַנ'אַנדערער. די וועלט קריגט אַ נייעם ריטמוס, דאָס גאַנצע לעבען — אַנ'אַנדער טעמפּאָ...

דאָס איינע איז קלאָר אין מיינע אויגען: דער דאָזיגער אויפ-טהו, יודען צוגעבען אַ טעגליכע צייטונג, איז סוף-כל-סוף דאָס איינציגע, וועלכען מיר האָבען צו פערדאַנקען אַלץ, וואָס מיר האָבען יעצט אין אונזער ליטעראַטור. ווען מיר האָבען יעצט אַ „עפּעס", וואָס איז פיעל אָדער וועניג עהנליך צו דעם, וואָס מען רופט ליטעראַטור, דאַן הויבט זיך זיין דאַטע אָן פון דעם ערשטען נומער פונ'ם טעגליכען „היום". דורך דאָס טאָגבלאַט איז מיט אַמאָל אַ סוף געמאַכט געוואָרען מיט דעם גאַנצען בטלנות און מיט דעם שפּיעלען זיך אין פּסוקים און מיט דעם געפּלאַפּעל נאָר צוליעב דעם וואָרט אַליין, וואָס איז אַזוי היימיש געווען פריהער אין אונזער ליטעראַטור, שרייבט אַ מענש פאַר אַ טעג-ליך בלאַט און האָט ער צו טהון מיט די ערשיינונגען פון דער שעה און פון דער מינוט און פונ'ם לעבען בכלל, קאָן שוין נישט אַזאַ איינער מעהר שרייבען מליצות און שוועבען אין דער לופטען און חלומ'ען פּסוקים; ער מוז שוין האָבען אַ פעסטען באָדען אונטער די פיס און ממש'דיג לעבען און ממש'דיג שרייבען. אונזערע הייגטיגע לעזער וועלען דאָס אפשר קוים מעהר בעגרייפען; זיי איז דאָס אַלץ שוין אַזוי נאַטירליך געוואָרען. אָבער פערגעסען טאָרען זיי נישט, אַז זיי זענען געקומען שוין צום גרייטען און אַז עס האָט געמוזט אַמאָל

זיין איינער, וועלכער זאָל דאָס אַלעס האָבען צוגעגרייט—און דער דאָזיגער איינער איז געווען דער ד״ר י. ל. קאַנטאָר. די נייע עפּאָכע הויבט זיך אָן מיט דער ציטונג „היום״.

און ווי דער גורל איז שוין פון יעדען וועג־אויסטרעטער: דער ד״ר י. ל. קאַנטאָר איז אַראָב פון דער סצענע, און קיינער פון דער יונגער גענעראציע ווייס איהם נישט מעהר. אַנדערע שטעהען אין דער שפּיץ און געניסען די פּרוכטען, וועלכע ער האָט געפלאַנצט. דער „היום״ אַליין — איינע פון די בעסטע צייטונגען ביי יודען, וועלכע קאָן נאָך היינט גילטען פאַר אַ מוסטער — האָט געמוזט, נאָך צוויי און אַ פיערטעל יאָהר פון זיין ערשיינען, אויפהערען צו עקזיסטירען. ער האָט דענסמאָל קיין פּובליקום נישט געהאַט. דער פעליעטאָן אין דעם לעצטען נומער האָט זיך געענדיגט מיט אַ „פּאָרטזעצונג פאָלגט״ — און דער נעכסטער נומער איז מעהר נישט אַרויסגעגאנגען. אָבער נישט דאָס איז דאָ דער עיקר. נישט דער „היום״ אַלס צייטונג — וועגען דעם „היום״ אַלס צייטונג האָב איך נישט דאָס רעכט צו רעדען, דען איך בין איהם צו נאָהנט געשטאַנען. די הויפּט־זאַך איז דאָ נאָר דאָס בלאָז אַלס ערשטעס טאָגבלאַט אין אַלגעמיין און אַז מיר האָבען איהם צו פערדאַנקען אַלעס, וואָס מיר בעזיצען איצטער אין אונזער ליטעראַטור.

ווען יעצט די יודישע ליטעראַטור פייערען דאָס 25־טע יאָהר זינט דעם בעשטעהן פון א יודישע פּרעסע, מוז זי פייערען דעם נאָמען פון ד״ר י. ל. קאַנטאָר, וועלכער האָט איהר דאָס אַלעס געגעבען.

בן־יהודה

מיט איין און דרייסיג יאָהר צוריק, אינ'ם ווינטער 1879, האָט זיך אין אַ העפטעל פון סמאָלענסקינ'ס „השחר” אָבגעדרוקט אַנ'אַרטיקעל פון אַ אונבעקאַנטען שרייבער מיט דער אויפשריפט „שאלה נכבדה”. געווען איז עס, ווי איהר זעהט, העט־העט איידער עס האָבען זיך אָנגעהויבען די פּאָגראָמען אין זייער ערשטער סדרה און העט־העט איידער עס האָט זיך בעוויזען אַ שטיקעל ציוניסטישע בעוועגונג אין איהר ערשטען גלגול. אינ'ם אַרטיקעל האָט דער שרייבער אַרויסגעזאָגט אַ געדאַנק, עפּעס אַ שטיקעל קוריאָז: וואוינען זאָל אַ יוד וואוינען אין ארץ־ישראל און רעדען זאָל אַ יוד רעדען העברעאיש. מען האָט געלייענט און מען האָט געשמייכעלט. וואָס אַ יוד פערוווילט זיך אַלץ! באַלד דערויף האָט זיך אינ'ם „השחר” געדרוקט דער צווייטער אַרטיקעל פונ'ם זעלביגען פערפאַסער מיט'ן נאָמען „ועוד מוסר לא לקחנו”. אַלץ דאָסזעלביגע, נאָר מיט מעהר שאַרפקייט. מען האָט געלייענט און מען האָט געצוויגען מיט די פּלייצעס. און דאַן איז געקומען דער דריטער אַרטיקעל, און דער האָט געהייסען „מכתב גלוי”. מען האָט אויך דעם געלייענט, און מען האָט זיך געוואונדערט. די אַרטיקלען, אַלע דריי צוזאַמען, האָבען אָבער געמאַכט אַנ'איינדרוק. זיי זענען געווען געשריבען מיט'ן ברען און האָבען געהאַט אין זיך עפּעס אונבעשטימטעס; אפשר איז דאָס דאָזיגע געווען די איבערצייגונג פונ'ם פאַנאַטיקער. מען האָט דערקענט, אַז דער, וועלכער רעדט דאָ, רעדט גאָרנישט אויף קאַטאָוועסען. אַ געוויסע צייט האָט מען נאָך גערעדט וועגען די אַרטיקלען, און דאַן — דאַן, נאַטירליך, האָט מען זיי פערגעסען. אונטערגעשריבען איז געווען „בן־יהודה”.

איז דאָס אַ פאַמיליען־נאָמען? איז עס אַ פּסעוודאָנים? מעז

האָט עס נישט געוואוסט. ערשט שפּעטער, ביי עפּעס אַ געלעגנהייט, האָט זיך געלאָזט הערען, אַז דער דאָזיגער איוב איז קיין משל נישט. עס איז בנמצא אַזאַ מענש, וועלכער רופט זיך בן־יהודה. געהייסען אייגענטליך האָט ער אַמאָל גאָר פּערעלמאַן, אליעזר יעהודאָוויטש פּע־רעלמאַן, נאָר דער דאָזיגער יוד האָט זיך אָנגעטהון דעם כּוח און האָט זיך משנה־השם געווען; ער האָט זיך געלאָזען רופען אויך אינ׳ם ביר־גערליכען לעבען מיט׳ן העברעאישען נאָמען. דאָס איז דענסמאָל גע־ווען אַ נייעס, אַ שטיקעל קידוש־השם. מען האָט געצויגען מיט די פּלייצעס. אָט וואָס עס הייסט אַ פאַנאַטיקער פון זיין אידעע! — מען האָט אָבער באַלד דערצעהלט וועגען איהם נאָך אַ סך וואונדערליכע זאַכען: ווי ער רעדט אויף העברעאיש אויך אין גאַס, ווי ער געהט אַריין אין טראַמוויי און וויל בשום אופן נישט וויסען דערפון, אַז דער גוי איז נישט מחויב איהם צו פערשטעהן, און ער הייסט זיך געבען אַ בילעט אויף העברעאיש. דאַן, ווען ער האָט זיך געהאַט איבערגעפּעקעלט קיין ירושלים, האָט מען פון איהם דערצעהלט, ווי ער און זיין ווייב רעדען מיט דעם קינד ביי דער ברוסט אויף העברע־איש און ווי דאָס קינד האָט נישט קיין אַנדערע מוטער־שפּראַך ווי העברעאיש און ווי אַלץ אינ׳ם הויז איז העברעאיש. דאַן האָט מען דערצעהלט, ווי ער זיצט און פאַבריצירט די ווערטער, וועלכע פעהלען אין דער העברעאישער שפּראַך, כּדי עס זאָל איהם נישט אויספעהלען קיין וואָרט אינ׳ם טעגליכען געברויך. און דאַן — ווי ער געהט אין קראָם אַריין עפּעס קויפען, און רעדט העברעאיש. און דאַן — ווי ער געהט אין גאַס מיט׳ן טלית אַרומגעוויקעלט אַרום האַלז, ווייל דאָס איז די יודישע נאַציאָנאַל־טראַכט...

איז דאָס אַ פאַנאַטיקער? איז דאָס אַן׳איינ׳יקעל פון זיינע גרויסע, גרויסע זיידעס, וועלכע האָבען געהאַט נאָך דעם כּוח פון עקשנות און האָבען נאָך געקאָנט זיך מוסר־נפש זיין פאַר אַ אידעע און האָבען נאָך געקאָנט לאָזען פון זיך שפּאָטען און לאַכען און טראָץ דעם טהון אַלע מאָל מיט אַ פערביסענקייט דאָס זייעריגע? — ווי קענען מיר זיך גליקליך שעצען, אַז מיר האָבען נאָך אין אונזערע צייטען, צווישען אונזערע שוואַכע, שוואַכע מענשעלעך, איינצעלנע אַזעלכע עקזעמפּליאַ־רען! אין אַ מוזעאום האָט מען בעדאַרפט דעם לעצטען אַריינזעצען

איידער דער דאָזיגער טיפּ שטאַרבט אויס. פאַר מיר איז אַזאַ בן־יהודה אפשר וויכטיגער נאָך אין זיין פּסיכאָלאָגישער ענטוויקלונג, ווי אין זיין גאַנצער געזעלשאַפטליכער און היסטאָרישער טעטיגקייט. ער איז פאַר מיר, מעהר ווי אַלעס אַנדערע, אַ שטיקעל העלד פון אַ ראָמאַן. און וויל איך איהם מיר ערקלערען, מוז איך שוין אַרומגראַבלען אַביסעל אין זיין ביאָגראַפיע. דאָס ערשטע, וואָס פאַלט־אויף אין איהם, איז דער ריין־יודישער צוג: דער כּוח פון עקשנות. אינ׳ם בית־המדרש און אין דער ישיבה איז ער אַנ׳עקשן, אַ פאַנאַטיקער אין דער אַלטער ריכטונג. שפּעטער אַלס שילער פון רעאַל־שולע אין דווינסק איבערחזר׳ט זיך ביי איהם דערזעלביגער שטריך, נאַטירליך, אין אַנ׳אַנדער פאָרם: דער געדאַנק פונ׳ם אינטערנאַציאָנאַלען סאָציאַליזם פּאַקט איהם מיט אַ פינסטערער מאַכט. עס איז עפּעס ניהיליסטישעס אין זיין וועזען, עפּעס פינסטערעס און שטאַרעס. ער איז גרייט יעדע מינוט צו געהן אויף קידוש־השם. און דאַן ווידער, ווען ער לייענט גראָד דאָס בוך „דניאל דעראָנדאַ״, יענץ וואונדערליכע בוך, וואָס איז דעמאָלס ערשיענען, און דער העלד פונ׳ם בוך, מרדכי, מאַכט אויף איהם אַ טיעפען, מעכטיגען איינדרוק, כאַפּט ער זיך באַלד אָן אין דער נייער אידעע פון דער אַלטער אויפלעבונג פון ציון און פון דער אויפלעבונג פון דער העברעאישער שפּראַך; ער נעהמט דאָס דאָזיגע ווערטליך, און באַלד וואַרפט ער זיך אויף דער אַרבייט, די דאָזיגע אידעע צו רעאַליזירען. ער ווייס פון קיין חכמות נישט. געדאַנקען און טהאַט איז ביי איהם איינס. אויף האַלבען וועג וועט ער נישט שטעהן בלייבען. אין הימעל אַריין ווי חנוך, אין דער ערד אַריין ווי קרח, נאָר נישט בלייבען צווישען הימעל און ערד ווי אבשלום. ער האָט די נאַאיוויטעט, וועלכע עס דאַרף האָבען יעדער באַהנברעכער. דאָס לעכערליכע זעהט ער נישט. ער האָט די קראַפט צו לאָזען פון זיך לאַכען און שפּאָטען און צו לאָזען וויצען מאַכען איבער זיך; ער אָבער געהט זיך זיין וועג.

און ער איז געגאַנגען זיין וועג — און יעצט, אין דער הייניטיגער וואָך, פייערט בן־יהודה אין ירושלים דעם יובילעאום פון זיין שריפטשטעלערישער און געזעלשאַפטליכער טעטיגקייט. דריי יאָהרצעהנטען האָט דער מענש געאַרבייט. ער האָט זיך ערוואָרבען פיעל פריינד און נאַך מעהר געגנער — אייגענטליך איז צווישעןביידע קיין אוני-

טערשיעד נישט — עס קומט אויף דאָסזעלביגע אַרויס. עס ווייזט, אַז דער מענש איז אַ קראַפט.

און אַלס קראַפט ברענג איך איהם היינט מיין גליקוואונש. מיר איז אַלץ איינס, וואָס פאַר אַ בעדייטונג ער האָט פאַר דעם ישוב פון ארץ־ישראל; ער אַליין איז פונ׳ם געדאַנק צוריקגעקומען, און צו דער צייט פונ׳ם אוגאַנדאַ־פּראָיעקט, האָט ער פאַר איהם פראָפּאַגאַנדע געמאַכט. מיר איז אַלץ איינס, וואָס ער האָט געטהון פאַר דער אויפלעבונג פון העברעאיש אַלס שפּראַך צום רעדען. ער אַליין וועט אין שטילע איינזאַמע שטונדען, ווען די ליידענשאַפטען וועלען זיך לעגען, אפשר טונקעל עמפּינדען, וואָס דאָס הייסט, האָבען אַרויסגענומען אַ היילינע רעליקוויע פונ׳ם מקדש און אַרויסגעפיהרט אין מאַרק אַריין. די דאָזיגע רעליקוויע איז אפשר, אַזוי לאַנג ווי זי איז עס געווען אין איהר קדשי־קדשים, די איינציגע זאַך געווען, וועלכע האָט די נשמה פון אַ פאָלק דערהאַלטען, און קוים איז זי וואָכעדיג געוואָרען, ווער ווייס, אויב זי וועט נישט מעהר שאַדען ווי נוצען. מיר איז גאַנץ גלייכגילטיג, וואָס פאַר אַ בעדייטונג ער האָט פאַר די שאַפונג פון נייע ווערטער אינ׳ם העברעאישען און וואָס פאַר אַ בעדייטונג זיין ווערטערבוך האָט: ער אַליין וועט, ווי קיין צווייטער, וויסען און פערשטעהן, וואָס עס הייסט, ווערטער „מאַכען" און אַ שפּראַך „מאַכען", דאָס אַלעס לאָזט זיך נישט מאַכען, און ווען עס איז נאָר „געמאַכט", מוז עס ווידער, פריהער אָדער שפּעטער, צעפאַלען און אונטערגעהן. ער אַליין וועט דאָס אויסגעצייכענט וויסען. ער וועט וויסען, ווי נאַריש דאָס איז, ווען אַ שפּראַך פון דער גאַס ווערט ליטעראַטור, און ווי שרעקליך דאָס איז, ווען אַנ׳אַרבייט, צו וועלכער עס איז נויטיג אַ גאַנצע אַקאַדעמיע און אַ צייט פון אַ גאַנצען יאָהרהונדערט, ווערט געמאַכט פון אַנ׳איין איינציגען מענשען.

ניין, דאָס אַלעס איז מיר גלייכגילטיג. און ווען איך פייער היינט בן־יהודה׳ן צוזאַמען מיט אַלע, וועלכע פייערען איהם, פייער איך נאָר די קראַפט. ער האָט געשאַפען אַ עפּעס, וואָס איז פריהער נישט געווען.

עס איז פאַרהאַן יעצט מיט אַ „עפּעס" מעהר אין דער וועלט. עטליכע טויזענד מענשען רעדען יעצט העברעאיש. ווי דאָס העברעאיש איז, וועלכען ווערט עס האָט און וואָס פאַר אַ צוועקמעסיגקייט.

דאָס איז אַלץ איינס. ער האָט געשאַפען — און פאַר יעדען שעפער מוז מען נייגען דעם קאָפּ. נאָך אַ „ענערגיע״ איז צוגעקומען צו דער „ענערגיע״ פון דער וועלט.

איך האַלט נישט פיעל פונ׳ם יודישען טעאַטער — אָבער גאָלדפאַדען, ווי גרויס אָדער ווי קליין ער איז געווען, האָט געשאַפען אַ זאַך, וועלכע איז פריהער נישט געווען און יעצט איז זי דאָ, און שוין זעכען פאַרהאַן אפשר טויזענד מאַן, וועלכע לעבען דערפון און צעהנטויזענדער מענשען, וועלכע אַמוזירען זיך דערביי. ער איז אַ שעפער און איך מוז איהם עהרען! איך האַלט נישט פיעל פון עספעראַנטאָ — אָבער זאַמענהאָף האָט דער וועלט געגעבען אַ גאָב, אַן עפּעס! וואָס זי האָט פריהער נישט געהאַט און יעצט האָט זי עס, און שוין האָט ער איין בעוועגונג געבראַכט הונדערט-טויזענדער מענשען, און ווער קען וויסען, וועלכע איינווירקונג דאָס קאָן האָבען אויף אַ קולטור. ער איז אַ שעפער און איך מוז מיך פאַר איהם בויגען! איך האַלט נישט פיעל פונ׳ם יעצטיגען העברעאיש-רעדען -- אָבער בן-יהודה ·האָט איינגעווירקט אויף אַ סך טויזענדער. ער איז אַ שעפער און איך מוז איהם אָבגעבען מיין כבוד.

ווי ווייניג האָבען מיר איצט מענשען, וועלכע האָבען אַזאַ קראַפט ווי בן-יהודה און אַזוי פיעל ענערגיע און אַזוי פיעל נאַאיוויטעט און אַזוי פיעל כּוח אויסצוהאַלטען שפּאָט און געלעכטער און אַזוי פיעל גלויבען, זיך צו אָפּפערן אויפ׳ן קידוש-השם פון זיין אידעע! — פונ׳ם גאַנצען האַרצען ברענג איך היינט בן-יהודה׳ן מיין גליקוואונש.

„רבי קרוב"

(אלחנן ליב לעווינסקי)

האַלב אין אַ געלעכטערל און האַלב אין ערנסט האָט מיר אַמאָל לעווינסקי געזאָגט: „אייגענטליך קען איך קיין איינציגען יודען נישט און פאָרט קען איך אַלעמען; אייגענטליך קען קיין איינציגער יוד מיך נישט און פאָרט קענען מיך אַלע. דאָס איז די אייביגע קורבות, די נישט-געזעהענע, וועלכע בינדעט אונז אַלעמען. אָט דאָס אייגענטליך איז עס, וואָס איך האָב געוואָלט זאָגען מיט מיין פסעוודאָנים ר' קרוב. אין אונזער געגענד איז דאָס דאָזיגע וואָרט די פאָרם פון דער אָנשפּראַך צווישען בעקאַנטע און אונבעקאַנטע; מען טרעפט אַ ווילד-פרעמדען יודען און מען זאָגט איהם: „שלום עליכם ר' קרוב!".

ר' קרוב — דאָס איז דאָסזעלביגע, וואָס ביי אונז „פעטער". דוקא דעם נישט-בעקאַנטען זאָגט מען פעטער. אַמבעסטען האָט לעווינסקי אַליין דורכ'ן דאָזיגען פסעוודאָנים זיך כאַראַקטעריזירט...

און יעצט איז אויך ער, אונזער אייביגער קרוב, נישט מעהר דאָ. אָהן אַזוי-געזונד, פלוצלינג, איז ער געשטאָרבען.

עפעס דערלאַנגט מען אַ ציה מיט דער פלייצע און עס ווילט זיך טרויעריג לאַכען. לעווינסקי און שטאַרבען — קיין גרעסערע צוויי געגענזאַצען זענען גאָרנישט דענקבאַר. דער לעבעדיגסטער צווישען אַלע לעבעדיגע, און דאָס אייביגע אַבסאָלוטע שוויגען. דער אָפענהערציגסטער פון אַלע אָפענהערציגע מענשען, און דער פינסטערער גרויסער לעצטער סוד. דער לייכטער, פלייצעדיגער, אייביג-פלוישענדער פעליעטאָן, לייכט און העל און קלינגענדיק, ווי אַ זילבערען גלעקעל, און יענער שווערפעליגער, פינסטערער, גרימיגער סוף. ניין, נישט אייך

טאָג און נישט א י י ן וואָך וועלען נאָך פּאָראיבער, ביז איך וועל מיך צום שרעקליכען געדאַנק צוגעוועהנען.

דער לייכטער, פלייצעדיגער פעליעטאָן — און שוין זענען פאַרהאַן אַזעלכע, וועלכע מאַכען עס בקיצור און נעהמען לעווינסקין און קלעבען איהם צו דעם עטיקעט מיט דער מאַרקע „דער בעסטער פעליעטאָניסט”, און זיי גלויבען, ווייס גאָט, וואָס פאַר אַ געוואַלדיגען קאָמפּלימענט זיי האָבען איהם געזאָגט דורכ'ן דאָזיגען טיטעל. אַך, ווי ווייניג ווייס מען ביי אונז, אַ מענשען ריכטיג צו שאַצען! ניין, מיינע הערען, ער איז אַביסעלע מעהר געווען ווי דער בעסטער פעליעטאָניסט: ער איז געווען דער בעסטער לעבענס-מענש צווישען אונז. וואָס מאַכט אויס אַביסעל בעסער אָדער אַביסעל ערגער קענען שרייבען אַ פעליעטאָן? ער האָט אַן'אַנדערע, אַ פיעל וויכטיגערע „וויסענשאַפט” בעזעסען, אַזעלכע, פאַר וועלכע מיר האָבען נישט קיין שום פּראָפעסאָר און קיין שום קאַטעדרע. ער איז איינציג געווען צווישען אונזערע שרייבער, וועלכער האָט פערשטאַנען דעם סוד פון לעבען און אַז לעבען איז אַ שאַך פון פריידיגקייט און לוסטיגקייט און אַ זיסער אויסגעלאַסענקייט. די צרה מעג זיך זיין צרה — אָבער לעבען איז לעבען. ער האָט אין זיך געהאַט עפּעס פון אַן'אמת'ן חסיד: ער איז געווען אַ עובד מתוך שמחה — ער האָט געדיענט גאָט און וועלט און מענשען מיט זיין געלעכטערעל. בשעת אַלע אונזערע שרייבער קענען נישט קיין שום אַנדערע זאַך ווי נאָר וויינען, האָט ער געקאָנט לאַכען; און געלאַכט האָט ער מיט'ן פולען מויל. בשעת אַלע אונזערע שרייבער ווייסען נישט קיין שום אַנדערע זאַך ווי נאָר קרעכצען און אויקען און זיין אָנגעצונדען טאָג און נאַכט און גערייצט און זויער ווי אַ זויערטאָפּ און האַלטען דעם קאָפּ אַראָב, האָט ער געוואוסט דאָס פּעקעל פון'ם לעבען אָנצוכאַפּען מיט דער לייכטער האַנד און עס אַרויפצולעגען אויף דער פלייצע און צו לאַכען; נישט דעם וויץ האָט ער ליעב געהאַט, נאָר דאָס לאַכען, יענץ ברייטע און פולע לאַכען, פון וועלכען עס זעהען זיך אַרויס די ווייסע צייהן. דער דאָזיגער פעליעטאָניסט איז עפּעס אַליין געווען אַ שטיק פעליעטאָן. אין יענער גרויסער געוואַלדיגער צייטונג, וועלכע מען רופט-אָן אויף מענשען-לשון „וועלט” האָט ער זיין פעלעצעל געהאַט אונטען, „אונטער'ן שטריך”, און נאָכדעם, ווען דער מענש איז מיעד געוואָרען פון דעם

גאַנצען שווערען און שווערפעליגען מאַטעריאַל אַרום און אַרום, פונ׳ם לייט-אַרטיקעל און פון דער פּאָליטיק און פון דער כראָניק און פונ׳ם נייעס, האָט ער זיך אַריינגעכאַפּט אונטען צום דאָזיגען ליכטיגען און העלען פעליעטאָן, צו לעווינסקי׳ן, און האָט ער זיך צוגעהערט צו זיין לאַכען, איז ער געוואָרען אַ נייער מענש. דען לעווינסקי האָט פערשטאַנען צו לאַכען, ווי קיין צווייטער נישט. פון אַלע ווינקעלעך פון זיין נשמה האָט אַרויסגעשאָסען די לוסטיגע געזונדע לעבענס-פריידיגקייט, פאַר וועלכער ער האָט זיך געפונען דעם נאָמען „אַביסעל פילאָזאָפיע".

אַנ׳אָפּטימיסט — אַ מענש, וועלכער קוקט אויף די וועלט דורך אַ ראָזעווע רעהרעל. נאַטירליך, אַנ׳אָפּטימיסט איז ער געווען, מ׳קען נישט אַנדערש זאָגען. אָבער פּאָרט איז ער געווען אַזוי אַנדערש און אַזוי פערשיעדען פון אַנדערע אָפּטימיסטען! יענע, ווען זיי לאַכען, לאַכען זיי ציניש אָדער זיי לאַכען ווי אַ קליין אונשולדיג קינד. ביי לעווינסקי׳ן איז עס עפּעס אַנדערש. די וועלט-צרה האָט ער פערשטאַנען און מיטגעפיהלט און מיטגעליטען מיט איהר, ווי זעלטען איינער; די מענשען האָט ער געקענט מיט אַלע זייערע שוועכען און פעהלערען און נאַרישקייטען, און גאַנץ בעזונדערס מיט זייער „גוטסקייט" און זייער „צדקות"; דאָס גרויסע ליידען פון זיין פאָלק האָט ער טיעף עמפּפונדען און זיין האַרץ האָט זיך אין איהם צונויפגעשרומפּען פאַר גרויס מיט-לייד; אונזער קליין וועלטעל האָט ער געקענט און פערשטאַנען, און די, וואָס שטעהען ביי אונז אָן דער שפּיץ, און אונזערע בעלי-בתים און אונזערע טובה-טהוערס און אונזערע געלד-געבערס, און אויך דאָס שרייבער-פאָלק אונזערס האָט ער געקענט און פערשטאַנען צוזאַמען מיט אונזערע מחלוקת׳לעך און אַרומרייסענישען — און ער איז אַלץ געזעסען און האָט געלאַכט. נישט ציניש און נישט קינדיש-נאַאיוו, נאָר געלאַכט האָט ער. אָט דאָס איז לעווינסקי! עפּעס אַ וואונדערבאַר צוזאַמענמישעניש אין זיין נאַטורעל: אַ געמיש פון ווייכקייט און איי-דעלזין און מיטלייד צוזאַמען מיט וועלט. און מענשען-קענטניש, און געוועזן איז ער נאָר אַ לייכטער פילאָזאָף, נישט פונ׳ם בוך, נאָר אַ לע-בענס-פילאָזאָף.

אייגענטליך איז ער גאָר קיין שרייבער נישט געווען. אַ מענש מיט אַזוי פיעל לעבענס-קראַפט, ווי ער, האָט גאַרנישט געקענט זיך

אַריינקוועטשען אינ׳ם ענגען פּאָטעל פאַר׳ן שרייב־טיש. די דאָזיגע לייכטע אַרבייט פון אַביסעל שרייבען טהוט אַזאַ מענש אָב בלאַחר־יד; די דאָזיגע מלאכה איז נאָר עפּעס צופעליגעס, דער עיקר איז דאָס לעבען. ער זיצט אינ׳ם וואַגאָן פון דער אייזענבאַהן און אויף אַ שטיק אָבגעריסען פּאַפּיער צייכענט ער אויף מיט אַ בליישטיפטעל אין איילעניש און אין איין אָטעם אַ דריי־פיערהונדערט שורות, אַזוי ווי זיי גיסען זיך איהם פונ׳ם האַרצען אַרויס — און אָט האָסטו ליטעראַטור; ער זיצט זיך אין זיין קאַנטאָר פאַר די רעכען־ביכער, און צווישען רעכנונג און רעכנונג שיט ער אויס אויף אַ בויגעל פּאַפּיר אַ באַרג פון גלייכע און קרומע שורות, כמעט אָהן אָנהויב און אָהן סוף — און אָט איז דיר אַ פעליעטאָן פאַר עפּעס אַ צייטונג; ער זיצט ביי אַ ברעג פון אַ טישעל אין אַ האָטעל אונטערוועגס, און מיט אַנ׳איילינגער פעדער און פערטרוקענטען טינטערעל שרייבט ער אַ בלעטעל נאָך אַ בלעטעל — אָט האָסטו „אַביסעל פילאָזאָפיע״. על־פּי־רוב ווייס ער נישט, שרייבענדיג די ערשטע שורה, וואָס די צווייטע וועט זיין, ומכל־שכן אַז ער ווייס נישט, וואָס ער וועט אונז זאָגען אינ׳ם גאַנצען אַרטיקעל. ס׳איז מעגליך, אַז לעווינסקי איז נישט געווען דער גרעסטער מייסטער פונ׳ם וואָרט, עס איז מעגליך, אַז זיינע פעריאָדען זענען נישט געווען געטאָקט און געפיילט, אַזוי אַז זיי זאָלען האָבען אין זיך דאָס גאַנצע פון אַ קונסטווערק, אָבער ביי לעווינסקי׳ן געפינט מען עפּעס וויכטיגערס און גרעסערס פאַר דעם: מ׳געפינט ביי איהם דעם לעבעדיגען ריטמוס פונ׳ם שוימעדיגען לעבען און מיר געפינען ביי איהם די איינע און איינציגע טרייסט, וועלכע דאָס לעבען גיעט אונז אין אַלע אונזערע ליידען — דאָס לאַכען.

און נאָך עפּעס געפינען מיר ביי איהם: דעם גרויסען גלויבען אין דער קראַפט פונ׳ם מענשען. וואָס? מיר ליידען? נאַרישקייטען! מיר האָבען שוין ביז איצט מעהר געליטען, און אונזער קראַפט איז נישט געבראָכען. וואָס? דאָס גאַנצע יודענטום שטעהט פאַר אַ גענצליכע אויפלעזונג? עס הויבט זיך נישט אָן! אַ פאָלק, וועלכעס האָט אַזאַ פערגאַנגענהייט, מוז האָבען אַ צוקונפט. מיר האָבען קיין ליטעראַטור נישט? יונגלעך קאָמאַנדעווען מיט אונז? באַלד וועט אַלץ איינעהמען אַ סוף? לאָז געמאַך! מיר האָבען שוין שלעכטערע צייטען

געהאַט, און מיר מיט אונזער ליטעראַטור האָבען מיר זיך פּאָרט אַרויס־געדרעהט. אַט דאָס איז עס, וואָס האָט לעווינסקי'ן געמאַכט פאַר אַ כּלל־טהוער. איך קען כּמעט נישט קיין איינציגע גרינדונג, וועלכע האָט זיך בעשעפטיגט מיט דער אויפלעבונגס־אַרבייט, אין וועלכער לעווינסקי זאָל זיך נישט האָבען בעטייליגט אָדער ביי וועלכער ער זאָל נישט זיין געשטאַנען אין דער שפּיץ. און ווען אַ מענש מיט אַזאַ קראַפט און מיט אַזאַ לעבענס־איבערמאָס האָט געאַרבייט, קענען מיר פערשטעהן, ווי גרויס די אַרבייט איז געוועזן. און נישט נאָר גרויס איז זי געווען, נאָר אויך נוצליך; דער דאָזיגער מענש איז דאָך קלוג געוועזן און לעבענס־ערפאַהרען, אום אַלעמאָל צו וויסען, וואו ער האַלט.

און מוזען מוז איך דאָ דערמאָהנען דעם טאָג, ווען איך האָב לעווינסקי'ן צום ערשטען מאָל אַלס שריפטשטעלער קענען־געלערענט. געוועזן איז עס פאַר 22 יאָהר. איך האָב דענסמאָל געוויילט אַלס גאַסט ביי י. ל. קאַנטאָר אויף דאַטשע אין צאַרסקאָיע־סעלאָ. קאַנטאָר איז דענסמאָל געוועזן רעדאַקטאָר פונ'ם „המליץ". ער האָט געפלעגט דעם גאַנצען טאָג צו זיצען אין פּעטערבורג, און פאַרנאַכט האָט ער געפלעגט אַרויסצוקומען אויף דער דאַטשע און מיטצוברענגען מיט זיך דאָס פּע־קעל מאַנוסקריפּטען, וועלכע זענען אין פערלויף פונ'ם טאָג אָנגעקומען אין דער רעדאַקציע. איינמאָל, קומענדיג, האָט ער צו מיר געזאָגט: „איך האָב אייך אַ שטיקעל מתנה מיטגעבראַכט: אַ מאַנוסקריפּט פון אַנ'אָנפאַנגער, עפּעס מאָדנע און וואונדערליך געשריבען". און איך האָב דעם דאָזיגען מאָדנעם און וואונדערליכען מאַנוסקריפּט געלייענט. איינער, מיט'ן נאָמען א. ל. לעווינסקי, האָט איהם געאַט געשריבען. אין אָדעס האָבען זיי געהאַט געמאַכט עפּעס אַ „קערמעשעל" פאַר אַ זשאַרגאָני־שען שריפטשטעלער, אַ גאַסט, און לעווינסקי האָט זיך אַ טראָפּען צע־לאַכט פונ'ם קערמעשעל און פונ'ם שריפטשטעלער צוזאַמען. די דעפּו־טאַציע פון די שניידער, וועלכע האָבען דעם יובילאַר אַ מתנה געבראַכט אַ פּאָר הויזען מיט דער פּאַסענדער אויפשריפט איז געווען מייסטער־האַפט בעשריבען. דער אַרטיקעל, האָט נישט געקאָנט ווערען געדרוקט, ווייל ער איז געווען אַביסעל צו פריי, אָבער דאַכטען דאַכט מיר, אַז איך האָב קיינמאָל נישט אַזוי געלאַכט ווי דענסמאָל...

און מוזען מוז איך דאָ דערמאָהנען אויך, ווי איך האָב לעווינ־

סקי'ן געזעהן צום לעצטען מאָל. געוועזן איז עס פאַר אַ וואָך אַכט אָדער צעהן. ער איז געזעסען ביי מיר און פון אונטער די גאָלדענע ברילען זיינע האָבען אַרויסגעלויכטען אַ פּאָר שעהנע, קלוגע אויגען און אויף די פיינע ליפען האָט אַרומשפּאַצירט זיין דיסער שמייכעל. און אויף זיין פּנים די רוהיגקייט, יענע וואונדערבאַרע רוהיגקייט, וועלכע איך האָב אויפ'ן פּנים פון קיין שום אַנדערען שריפטשטעלער נישט געזעהן! איך האָב מיך געקאָכט און גערעדט און געקלאָגט פאַר איהם וועגען דער מהומה, וועלכע עס האָבען אַריינגעבראַכט אין אונזער ליטעראַטור יענע עמי־הארצים, וואָס ווילען דאָרט געוועלטיגען. איך בין זיי שוין מוחל אַלעס, וואָס זיי שרייבען, און אַלעס, וואָס זיי טהוען און דאָס, וואָס זיי ווילען געוועלטיגען — אָבער סטייטש, די עם־הארצות! די עם־הארצות! איין שטיקעל גוטע מדה, וואָס מיר האָבען אַמאָל געהאַט, בכבוד צו האַלטען אַ תלמיד־חכם, געהט פּערלוי־רען פון טאָג צו טאָג מעהר! איך האָב מורא, אַז דאָס וואָרט תלמיד־חכם וועט באַלד ווערען אַ זידעל־וואָרט, און ווער עס וועט נאָך קענען עברי, וועט מען איהם טרייבען פונ'ם קלייזעל! — לעווינסקי האָט אַראָבגעלאָזט שעמעוודיג די אויגען. עס איז איהם שווער געוואָרען צו הערען אַזעלכעס. אַזוי לאַנג ווי ער לעבט האָט ער קיין שלעכט וואָרט נישט אַרויסגערעדט אויף אַ „קאָלעגע”, און אַפילו אויפ'ן ערגס־טען נישט. לאָזט זיי! — האָט ער געמאַכט — ווער ווייס, אפשר וועט אויך פון זיי אונז נאָך אַרויסקומען אַ שטיקעל טובה. איז עס שלעכט — מוזען מיר צוטיפּנעהמען די קרעפטען און בעסער מאַכען. אויף די דאָזיגע, וואָס איהר זאָגט, וועלען לערנען און איינזעהן...

דער גרויסער גלויבען אין דער קראַפט פונ'ם מענשען, יענער גלויבען, וועלכען ער האָט געהאַט, איז וואונדערבאַר געוועזן. איך האָב איהם נישט מקנא געווען פאַר קיין שום זאַך, נאָר פאַר יענעם גלוי־בען. אָ, ווי ריין איז דער מענש געוועזן!

שמעון שמואל פרוג

ווייסט איהר, ווי אַזוי ער האָט אָנגעהויבען? — אַנ'איינפאַך יודיש יונגעל איז ער געווען אינם חדר פון אַ יודישען מלמד אין אַ יודישער קאָלאָניע. מיט יודישע קינדער צוזאַמען האָט ער זיינע קינדערשפּיעלעכלעך געשפּיעלט. די שפּראַך, אויף וועלכער ער האָט גערעדט, זיין מוטערשפּראַך, איז געווען יודיש. און דאָס דאָזיגע יודיש — אפשר איז דאָס געווען דאָס קלאַסישסטע, ריינסטע, בעסטע יודיש וואָס לעבט אין אַ יודישער נשמה! נישט פאַרהאַן דער זעלטענער אויסדרוק, נישט פאַרהאַן דאָס אויסטערלישע, פערוואָרפענע וואָרט, וואָס זאָל זיין געוועזען פרעמד דעם דאָזיגען יודישען יונגעל. דען נישט בחנם האָט ער זיינע קינדעריאָהרען פערבראַכט צווישען יענע טיפּישע יודען, יענע זלמנ'ס און קלמנ'ס און יענע איידעלע מאַדאַמען מיט'ן נאָמען לאָקשענטאָפּ און הויזענקנאָפּ, וועלכע ער האָט אַזוי ליעב געהאַט צו שילדערען און אַזוי אָפט צו בעשרייבען אין זיינע שפּעטערדיגע פעליעטאָנען און פּראָזאַאישע עסקיזען. חוץ דעם פלעגט זיין מוטער, ביים איינשלעפערן איהם, זינגען איהם דאָס ליעד אויף יודיש. שמעון שמואל'יק האָט דאָס יודישע פאָלקסליעד געקאָנט נישט פון עפּעס אַ בוך אַרויס, נאָר פונ'ם פאָלק אַליין. די ערשטע זאַך, וועלכע דאָס יונגעל פרוג האָט אָנגעשריבען, איז געווען אַ ליעד אויף יודיש — דאָס איז געווען זיין אָנהויב...

און ווי אַזוי ער האָט געענדיגט, ווייסט איהר? — טויט-מיעד און ליידענד פון פורכטבאַרע שמערצען ליעגט ער אויפ'ן בעט, פון וועלכען ער איז נישט מעהר אַראָב קיין לעבעדיגער. די לעצטע חדשים קומען אַלץ נעהנטער און נעהנטער. נאָר נאָך עטליכע וואָכען ליעגען צווישען איהם און צווישען דעם שרעקליכען טאָג און **פּלוצלינג** — ווער

ווייס די וואונדערליכע שטעגען, אויף וועלכע עס וואנדערט דעם מענ-שענס גייסט? — פלוצלינג האָט איהם אַרומגעכאַפּט אַ בענקעניש אַהיים, אַ וואונדערליכער היים-וועהטאָג, אַ מין אמת׳דיגע נאָסטאַלגיע צו זיין געבורטס-לאַנד, און דאָס דאָזיגע געבורטס-לאַנד זיינס איז געווען — זיין קינדהייט. אויפ׳ן קליינעם נאַכטטישעל פאַר זיין בעט ליעגט דאָס קליינע ביכעלע מיט׳ן נאָמען תנ״ך, און דער קראַנקער דיכטער בלע-טערט אין איהם בייטאָג און ביינאַכט, ישעיה, יחזקאל און תהלים זע-נען איהם געלויפיג געוואָרען אויף זיינע ליפען. און אַ מין נס איז געשעהן אַרום יענער צייט: דער 56-יעהריגער הויבט פלוצלינג אָן צו שרייבען ליעדער אויף אַ שפראַך, פון וועלכער ער האָט פריהער געוואוסט בדוחק נאָר איינצעלנע ווערטער — ער שרייבט ליעדער אויף העברעאיש, אַמאָל אין אַ אָווענד זיץ איך ביי איהם פאַר זיין בעט, און ער לייענט מיר פאַר זיין ערשט געדיכט אין לשון-קודש. זיינע אויגען האָבען געברענט. און נאָר ווען ער האָט געענדיגט לייע-נען, איז ער טרויעריג געבליבען און איז געוואָרען אונזיכער. ווי אָבער איך האָב איהם געזאָגט, אַז דאָס געדיכט, שטייגט אַריבער, וואָס די שפראַך בעטרעפט, אַלץ, וואָס איך האָב דערוואַרט פון איהם, האָט ער מיר שטיל געדריקט די האַנד. די לעצטע זאַך אַלזאָ, וועלכע פרוג האָט אָנגעשריבען, איז געווען אַ געדיכט אויף העברעאיש — אזוי איז געווען זיין ענדע...

נאָר אינמיטען, צווישען יענעם אָנהויב און דעם דאָזיגען סוף האָט זיך געטראָפען אַ קלייניגקייט: — אַ פּ ו י ז ע פ ו ן פ ע ר צ י ג י אָ ה ר, אין וועלכער פרוג האָט געשריבען רוסיש. אמת, די פויזע איז געווען אַ רעכט ביסעל לאַנג און האָט אַרומגענומען כמעט זיין גאַנצע ליטעראַרישע טעטיגקייט — אָבער אויך אַזאַ ערשיינונג איז נישט פון די אונמעגליכקייטען אין אַ מענשענס לעבען. אין יענער צייט האָט ער געשריבען פאַר יודיש-רוסישע זשורנאַלען פונקט אַזוי ווי ער האָט גע-שריבען פאַר רוסיש-רוסישע, ער האָט געשריבען פאַר׳ן „ראַזסוויעט" און „וואָסכאָד" פונקט אַזוי ווי ער האָט געשריבען פאַר׳ן „וויעסטניק יעווי-ראָפּי" און „רוסקאַיאַ מיסל". אויך פאַר די פערשידענסטע טאָג-צייטונ-גען האָט ער דאַן געשריבען, און אַפילו דעם זונטאָג-פעליעטאָן אין פערזען פאַר דעם זונטאָג-נומער פון דעם בולוואַר-בלאַט „פּעטערבורגסקי

ליסטאָק״ האָט ער פּינקטליך צוגעשטעלט — אַזוי איז געווען די צייט פון דער פּויזע...

אָט איז די גרויסע טראַגעדיע פון אַ דיכטער-לעבען, אַז אַ 40-יעהריגע פּויזע אין איהר איז גאָר מעגליך! פערציג יאָהר לאַנג האָט אַ מענש געלעבט אַ שאָטען-לעבען, אַ לעבען ווי אין אַ חלום, און האָט גערעדט אויף אַ שפּראַך, מיט וועלכער ער איז נישט געווען פּסי-כאָלאָגיש פערבונדען און אין וועלכער ער האָט נאָר אויף אַ מעכאַני-שען וועג דערגרייכט אַ מין פּאָלקאָמענהייט פון אַ מייסטער. וואָס דעם אינהאַלט בעטרעפט, רעדט ער טאַקי דאָס, וואָס פליסט פון זיין גאַנצער פסיכע, אין בעצוג אָבער אויף די פאָרם בענוצט ער זיך מיט אַ שפּראַך, וואָס איז סוף-כל-סוף פאַר איהם נאָר אַ קינסטליכע שפּיעלעריי. און דער ווידערשפּרוך איז געוואָרען אַנ'אייביגער. אין דערזעלביגער מאָס ווי די פאָרם איז געוואָרען אַלץ שענער און די שפּראַך איז גע-וואָרען אַלץ פּאָלקאָמענער און פערעכטיגער, איז דער ווידערשפּרוך אין איהם אַלץ מעהר געוואַקסען און אַלץ מעהר פערגרעסערט דעם ריס אין זיין האַרץ, ביז דער דיכטער איז צום סוף געוואָרען מיעד און גערייצט און אונזיכער, און פלוצלינג האָט ער זיך געפיהלט ווי אַ פרעמדער אויפ'ן אָרט, וואו ער איז געשטאַנען — אַ מין תינוק שנשבה בין העכו״ם. אָך, אָרימער פרוג! וואָס ווייס די איצטיגע גענעראַציע, די, וואָס זאָגט דיר אַמאָל נאָך אַ שבח אָדער וואָס מאַכט דיר אַמאָל אַ פאָרוואורף, וואָס דו האָסט געטראָגען און געליטען? פרוג האָט נישט געהערט צו די דאָזיגע, וועלכע האָבען דעם כוח צו פערגעסען, און אַפילו נאָר אויף אַ מינוט, זייער קינדהייט. ער איז אינערליך געווען דער טיפּישסטער יוד ביז אין טויט אַריין. ביז אין טויט אַריין איז ער געווען דער צאַרטער שמעון-שמואל'יק פון דער קאָלאָניע, און פלוצלינג — נאַדיר גאָר אַ סעמיאָן גריגאָריעוויטש, נאַדיר גאָר אַ רוסי-שער שריפטשטעלער אין אַ רוסישער אומגעבונג מיט אַרום און אַרום אַ כאַליאַסטרע פון פרעמדע קאָלעגען, נאַדיר גאָר און האָב אויף זיך די פליכט צו שטעהן בסך-הכל אַ פערציג יאָהר אַזוי פאַר'ן ברעטעל און צו מאַכען העוויות פון אַ טאַראַס בולבאַ!

און אָט געדענק איך איהם. ווי איך האָב איהם געזעהן צום ערשטען מאָל. פאַר דריי און דרייסיג יאָהר בערך איז עס געווען.

באַלד אין ערשטען טאָג פון מיין אָנקומען אין דער הויפּטשטאָדט איז ער מיר פאָרגעשטעלט געוואָרען: אַ הויכוויקסיגער. אַ בלאָנדהאָריגער מיט אַ מערקווירדיג הויכען שטערען און מיט לאַכעדיגע, רעדעוודיגע אויגען, און אַ שטימע האָט ער געהאַט — פשוט, מוזיק. ווער עס האָט זיין שטימע געהערט, האָט איהם געמוזט ליעב האָבען. פרוג איז דענסמאָל געשטאַנען אויף דער העכסטער שטופּע פון זיין בעריהמטקייט. דער ערשטער באַנד פון זיינע ליעדער איז נאָר־וואָס געוועזען אַרויס פון דרוק, און דער אַרויסגעבער איז געוועזען נישט קיין גערינגערער ווי דער רעדאַקטאָר פון דער „נאָוואָיע ווערעמיאַ“. בורענין, דער קריטיקער פון׳ם דאָזיגען אַנטיסעמיטען־בלאַט, האָט איהם בעהאַנדעלט מיט רחמים. סקאַביטשעווסקי, דער ליטעראַטור־היסטאָריקער, האָט געשריבען וועגען איהם גוטס און האָט איהם געשטעלט אויף איין מדרגה מיט פּאָפּאַנאָוו און נאַדסאָן. פערשטעהט זיך אַז אין דער געזעלשאַפט פון׳ם יודישען פּעטערבורג איז פרוג דענסמאָל געוועזען דער בעריהמטסטער מאַן, עס איז נישט געוועזען קיין יודישע קורסיסטקע, וואָס האָט נישט געפונען פאַר איהר פליכט צו שרייבען איהם ליעבע־בריוועלעך אויף גרין פּאַפּיר אָדער צוצוואַרפען איהם אַ בלומעל אָדער אַ בוקעטעל, ווען זי האָט איהם דערזעהן אויף דער גאַס.

אַרום יענער צייט האָב איך געבלעטערט אין זיין ליעדער־בענדעל, און האָב אַלץ ווידער געבלעטערט דערין, און בין געשטאַנען פאַר אַ רעטעניש. אויפ׳ן ערשטען בליק, דאַכט זיך, זענען דאָך די ליעדער געשריבען אויף רוסיש — אָבער מיר זענען זיי עפּעס פאָרגעקומען אַזוי העבּרעאיש, אַזוי ביבּליש, אַזוי לשון־קודש׳דיג, אַז איך האָב געמעגט שווערען, אַז געשריבען האָט זיי דער מחבר פון „אהבת ציון“. אַזוי שרייבט נאָר מאַפּו אָדער להבדיל, ישעיה. די ווערטער, פערשטעהט זיך, זענען געוועזען רוסישע — אָבער נאָר די ווערטער. רבונו של עולם, ווי איז גאָר מעגליך, אַז מענשען, וועלכע זענען נישט קיין יודען, זאָלען קאָנען פערשטעהן און גענצליך און ריכטיג בעגרייפען, וואָס דאָ שטעהט געשריבען? — פלוצלינג איז מיר קלאָר געוואָרען, אַז ווען דער דיכטער וואָלט אָנשרייבען דאָס דאָזיגע נישט אויף רוסיש, נאָר אויף העברעאיש, ווי דער אינהאַלט פערלאַנגט עס, וואָלט ער זיין דער אויסגעצייכענטסטער ביבּלישער סטיליסט. לעבּט ער דאַך

נאָר אינגאַנצען אין דער ביבעל, און אַלץ, וואָס ער שרייבט, איז אַזוי ביבליש! איך האָב געוואָרט אויף אַ נס. אומקלאָר האָב איך גע־פיהלט, אַז אַזאַ נס מוז קומען...

אַך, די דאָזיגע טראַגעדיע אין לעבען פון אַ דיכטער, וועלכער חלומ׳ט אויף איין שפּראַך און שרייבט אויף דער צווייטער — און די טראַגעדיע ווערט אַלץ גרעסער, ווען אין דער דאָזיגער צווייטער שפּראַך ווערסטו אַ מייסטער און שרייבסט אויף איהר אַזוי וואונדער־באַר שעהן. דער ווידערשפּרוך ווערט דאַדורך אַלץ גרעסער און שמערצ־ליכער. דו דערלאַנגסט אַ קוש אָדער אַ ביס, און דו שפּירסט פּלוצלינג, אַז געקושט און געביסען האָסטו — לופט. דו האָסט פאַר דיר קיין שום ממשות נישט. און אין דער דאָזיגער הינזיכט ביסטו נאָך גאַנץ אַנדערש ווי פּאָפּאַנאָוו. אַ מענש ווי פּאָפּאַנאָוו, ווען ער קושט און בייסט, האָט נישט געפיהלט דערין לופט; ער האָט פאַר זיך געהאַט זיין פּאָלק, אַ פאָלק פון 180 מיליאָנען. דו ביסט אין דער דאָזיגער הינזיכט אַנדערש זאָגאַר ווי אַ ביאַליק, אַ ביאַליק, דאָס איז אמת, האָט נישט קיין 180 מיליאָנען, אָבער דאָס ביסעל, וואָס ער האָט, איז זיין, און מיט יעדען שטריך פון זיין פעדער פיהלט ער אַ וואַרמען אָבקלאַנג און עפּעס אַן עכאָ — און מעג דער אָבקלאַנג זיין ווי קליין און מעג דאָס עכאָ זיין ווי שוואַך, אָרימער פרוג, אָרימער דיכטער מיט אַ 40־יעה־ריגער פּויזע אין זיין „איך”! וואָס האָט דיר דיין קאַלטער, ווינציגער רוהם געגעבען? — ביסלעכווייז איז דאָס אָרט אַרום דיר געוואָרען אַזוי לעדיג און אַזוי שטיל, און דו האָסט דיך געפיהלט אַזוי אומגליק־ליך און פערלאָזען. און ווען דו האָסט דיך געוואָלט אומקעהרען, איז די צייט געוועזען שוין פערשפּעטיגט, און דער טויט איז שוין געשטאַנען הינטער דיר און האָט געלאָקערט אויף דיר...

האָט פרוג דאָס דאָזיגע געפיהלט שוין דאַן, אין יענע גוטע טעג, ווען דער טומעל אַרום איהם איז נאָך געוועזען אַזוי שטאַרק? — מיר דאַכט זיך, אַז יאָ. אין יאָהר 1887 איז עס געוועזען. מיר האָבען ביידע געוואוינט דאַן צוזאַמען אויף איין קוואַרטיר, אויף אָפּיצערסקאַיאַ אין פּעטערבורג. און אָט געדענק איך איינמאָל ביינאַכט. עס האָט שוין גע־מוזט זיין אַודאי אַ זייגער דריי, דאָ איז ער אַראָב אַ האַלב־נאַקעטער פון זיין געלעגער און האָט זיך אַוועקגעזעצט שטיל ביי׳ם עק פון מיין

בעט און האָט מיך געפרעגט אויב איך שלאָף, און האָט מיר אָנגעהויבען צו קושען און צו האַלזען. פלוצלינג האָט ער זיך צעוויינט. „ווע־מען האָב איך דאָ און וואָס האָב איך דאָ?" — איך האָב די ווערטער קוים פערשטאַנען פאַר גרויס אויפרעגונג אין זיין שטימע — „איך שרייב און שרייב אַלץ ווידער, און בין אַזוי אַליין און פערלאָזען!"

אין אַזאַ גייסט־צושטאַנד האָב איך איהם געזעהן נאָר דאָס איינציגע מאָל. צומאָרגענס איז ער שוין ווידער געווען דער אַלטער, דער בליהענדער יונגערמאַן מיט די לאַכעדיגע, ליכטיגע און קלאָרע אויגען, און דעם מאַנטעל האָט ער גענומען און איז אַוועקגעפאָהרען אויף אַ מיטאָג צו אַ בעריהמטען רוסישען רעדאַקטאָר, צו וועלכען ער איז געווען פערבעטען.

עטליכע טאָג אָבער פאַר זיין טויט האָט ער געשריבען אַ גע־דיכט אויף העברעאיש, און דאָרט לייענען מיר.

„פערראָסט איז מיין פעדער, מיין בלאַט איז געטאָפּעלט —
וואָס שטעהט דאָרט געשריבען, וואָס לייענט מען אין איהם?
אַ לעדיג פּאַפּיר... אַ לעדיג פּאַפּיר...
און אויס איז מיין שיינדעל, מיין טאָג פערגעהט".

יעקב דינעזאָהן

די לויה איז געגאַנגען. צעהנטויזענד, דרייסיג טויזענד, פופציג טויזענד מאַן. ווער ווייס וויפיעל? — די גאַסען זענען געווען פערפליצט. און דעלעגאַציעס און קאָרפּאָראַציעס אָהן אַ שיעור. כמעט דאָס גאַנצע יודישע חברה׳טום פון וואַרשא. מאַנכע אויך פון דער פרעמד. און לעגעטעס האָבען זיי געטראָגען, ווייס־שוואַרצע. שוואַרצע און רויטע, מיט די פערשידענסטע אויפשריפטען. פון׳ם טריבען הימעל האָט געקאַפּעט דער רעגען, פויל און טרייסטלאָז, און האַרט נעבען דעם טויטען־וואָגען בין איך אַליין נאָכגעגאַנגען אין דער בלאָטע. און מערקווירדיג: ווען איך האָב מיך אַביסעל פערטראַכט, האָב איך מינוטענווייז גאָר אינגאַנצען פערגעסען נאָך וועמענס לויה מיר געהען דאָס, און איך האָב מיך אַרומגעקוקט, אויב איך וועל דאָ נישט דערזעהן ערגעץ־וואו אויך דינעזאָהנען, דען איך האָב איהם געהאַט פונקט עפּעס וואָס צו זאָגען. און דאַן ווידער אויך אַ צווייטס, אַ מערקווירדיגס. איך האָב מיך אין אַ געוויסער מינוט געכאַפּט ביים געדאַנק, — וואָס וואָלט זיין, ווען דינעזאָהן וואָלט דאָ פלוצלינג אָנגעקומען פון דער גאַס און וואָלט אָנטרעפען אַזאַ געוואַלדיגע לויה און וואָלט זיך ערקונדיגען, וועמענס דאָס איז, און וואָלט געוואָהר ווערען, אַז דאָס איז דאָס די לויה נאָך איהם? — ער וואָלט אונגלויביג ציהען מיט די פּלייצעס און וואָלט ווערען נבהל ונשתומם. ניין, איז דאָס אָבער אַ שפּאַס וואָס חברה קונדסים האָבען דאָ אָבגעאַרבייט! ער האָט נאָך עפּעס קיינמאָל גאָרנישט געפיהלט זיך, אַז ער איז אַזאַ ערשטקלאַסיגער שריפטשטעלער. מילא, געשריבען עטליכע ביכלעך, און אפשר נישט קשה׳דיג אויך. און אויך פון זיין געזעלשאַפטליכער טעטיגקייט איז ער גאָרנישט אַזוי נתפעל געווען. געטהון אפשר אַמאָל אַ מענשען דאָס וואָס אַ מענש, נישט פערדאָרבען אינ־

גאַנצען, מוז טהון. צום כלל-טהוערײ אינ'ם בעוואוסטען סטיל האָט איהם גע-כעהלט דער קאָך און דער ברייטער זשעסט און דאָס רעדען מיט'ן ברייטען פת"ח און דאָס שטופּען זיך צו די אױבען-אָנ'ס. ער האָט גע-רעדט תמיד שטיל פּונקט אַזױ װי ער האָט תמיד געשריבען שטיל. און נישט אַ כלל-טהוער איז ער געװען, נאָר — אַ פּרט-טהוער. דאָס איז אַ מין, װעלכער איז אַזױ זעלטען און אַזױ — שטיל. אָ, אָרימער, שטילער מאַן! דו האָסט אין דײן שטילקײט נישט געװאוסט, אַז די גרױסע װעלט איז אַזאַ שרײערין און אַ גערודערמאַכערין און מאַכט אױך אַ טומעל פון אַ לױה פון אַ שטילען מענשען. און נאָך אײנס האָסטו נישט געװאוסט, און אָט-װאָס: אַז עס קומט אַמאָל אַ צײט, װאָס דער מענש רוקט זיך גאָרנישט צום מזרח, נאָר דער מזרח קומט צו איהם. ביסלעכװײז קומט ער. עס װערט דאָרט אױבען-אָן ביסלעכװײז אַזױ שיטער און לעדיג, אַז, װילענדיג נישט-װילענדיג, זעהסטו מיט אַמאָל אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען, װי די װאַנד האָט זיך צוגערוקט און איז אָנגעקומען ביז צו דיר. פּלוצלינג שטעהסטו אין פּראָנט...

העכער דרײסיג יאָהר האָב איך איהם געקענט. אַמאָל איז זאָגאַר אַ צײט געװען, װען איך האָב איהם נאָך מעהר װי געקענט: — ער האָט מיט זײן גאַנצען לעבען געהאָנגען אָן מיר. דאָס איז שוין געװען אַזױ זײן נאַטור. אַ ל ע מ אָ ל האָט ער געמוזט האָבען אײנעם, צו װעל-כען עס האָט געהערט זײן גאַנץ זינען און טראַכטען. ער האָט נישט גענומען, נאָר ער האָט זיך געגעבען. אַ ל ע מ אָ ל האָט ער געמוזט אײ-בעם פערגעטערען און זיך מקריב זײן פאַר איהם. ער האָט נישט פערי-לאַנגט, גאָרנישט האָט ער פערלאַנגט, נאָר ער האָט אָנגעבאָטען זיך ער האָט געהאַט אין זיך עטװאָס פעמינאַלעס, עטװאָס פרױענהאַפטעס. און נאָך מעהר: נישט נאָר פרױענהאַפטעס סתם, נאָר גאַנץ ספּעציעל עפּעס מוטערליכעס. ער האָט געמוזט ליעב האָבען און פערזאָרגען. דאָסזעלביגע װײכע און צאַרטע, װעלכעס איז געלעגען אױסגעגאָסען אין זײן אַמאָליגען פרױען-געזיכט און אין די קלײנע, דורכזיכטיגע פרױען-הענד, איז געלעגען אױך אין זײן גאַנץ װעזען שױן דענסמאָל פאַר עטליכע דרײסיג יאָהר. באַלד בײ זײנע ערשטע אָנפאַנגען, האָב איך דעם דאָזיגען צוג אין איהם בעמערקט. ער האָט געהאַט דאָס בע-דערפעניש זיך אָנצושליסען אָן אַ מענשען און צו צערטלען איהם און

זיך איינצושמייכלען ביי איהם און זיך אויפצולעזען גאַנץ אין איהם, פונקט אַזוי ווי דאָס קליינע מיידעל, וואָס האָט דאָס בעדערפעניש צו שפּיעלען זיך מיט ליאַלקעס און ווייזט דאַדורך אַרויס די צוקונפטיגע מוטער...

פאַרגעשטעלט צום ערשטען מאָל האָט מיר איהם גאָלדפאַדען. דענסמאָל איז גאָלדפאַדען געראָד געווען דער דאָזיגער, דער שטאַרקער מאַנספערשוין, אין וועלכען דער צאַרטער דינעזאָהן איז פערליעבט געווען. ער האָט איהם אָבגעשיט מיט זיינע צערטליכקייטען. ער האָט געזאָרגט פאַר איהם און פאַר זיין טרופּע ווי אַ מוטער און האָט איהם בעזאָרגט זיינע געשעפטען און האָט איהם געדונגען זיינע דירות און האָט איהם איינגעאָרדענט זיינע פאָרשטעלונגען. ביי דעם פאָרשטעלען האָט גאָלדפאַדען שטאָלץ צוגעגעבען: דאָס איז דער פערפאַסער פון׳ם „שוואַרצען יונגענמאַנטשיק״. צו מיין שאַנדע מוז איך מודה זיין, אַז דאָס דאָזיגע בוך האָב איך נישט געהאַט געלייענט. אָבער דינעזאָהן האָט עס מיר נישט פאַראיבעל גענומען. עס איז איבערהויפּט נישט געווען זיין נאַטור, עמיצען עפּעס פאַראיבעל צו נעהמען. ער האָט עס מיר שוין נאָך אַ האַלבע שעה געבראַכט. איך האָב געלייענט און, פערשטעהט זיך, עס איז נישט געווען לויט מיין געשמאַק. איך האָב שוין דענסמאָל געשטעלט צו אַ שריפטשטעלער גאַנץ אַנדערע תביעות. אין אַ ווערק האָב איך דעם דיכטער געזוכט און דעם קינסטלער און דעם דענקער. און גייסט האָב איך געוואָלט האָבען. מאָראַליסט אַליין איז מיר נישט גענוג געווען, און אַ מאָראַליסט, וועלכער ווירקט אויף די טרעהרען־זעקלעך, ערשט רעכט נישט. אָבער דינעזאָהן, דער גוטער, זיסער דינעזאָהן, האָט מיר אויך דאָס נישט פאַראיבעל גענומען. עס איז איבערהויפּט נישט געווען זיין נאַטור, עמיצען עפּעס איבעל צו נעהמען. דערפאַר אָבער זענען זיינע צערטליכקייטען און מוטערליכע פערזאָרגונגען, וועלכע ער האָט אַזוי פערשווענדעריש אויסגעשיט אויף מיין פאָרגענגער, איבערגעגאַנגען טיילווייז אויף מיר. זיין צוגעלאָזענקייט איז געווען ווי פון אַ באַרעמהערציגע שוועסטער. ער האָט געמוזט ווי־סען, וואו איך האָב געגעסען בייטאָג און וואו געשלאָפען ביינאַכט. און בין איך אויף אַ קורצע צייט אַוועקגעפאָהרען, זענען געקומען די בריעף, די אַכט זייטען לאַנגע, רעגעלמעסיג יעדען צווייטען טאָג. און וואָס האָט ער אַלץ נישט געוואָלט וויסען אין די דאָזיגע בריעף, און מיט

וואָס אין מיין פּריוואַט־לעבען האָט ער זיך אַלץ נישט אינטערעסירט! די ליטעראַטור איז ביי אַזאַ נאַטור מיט אַזאַ גרויסען דראַנג צום ליעבהאָבען געווען נאָר עפּעס נעבענזעכליכעס. נאָר אַזוי נעבענזעכליך האָט ער מיר געלייענט, איינס נאָך דעם אַנדערען, אַלע זיינע ראָמאַנען. דעם „אבן נגף” און „הערשעלע” און „יאָסעלע”, וועלכע ער האָט שוין דענסמאָל געהאַט ליעגען פערטיג אין זיין טיש־קעסטעל. ער האָט זינט דענסמאָל, דאַכט זיך, מעהר קיין נייע זאַכען שוין גאָרנישט געשריבען, חוץ עטליכע קלייניגקייטען. אויף די דאָזיגע זאַכען, נאַטירליך, איז ער שטאָלצער געווען ווי אויף זיין ערשטלינגס־ווערק. צי איז ער אָבער ווירקליך געווען אַ פאָלקס־שרייבער? איך גלויב נישט. די ווערטער „פאָלקס־שרייבער”, „פאָלקסטימליך”, „פאָלקסערציהער” זענען איבערהויפּט נאָך אין די ווערטער־ביכער פון יענער צייט נישט פאַרהאַן געווען און אין דינעזאָהנ׳ס ווערטערבוך ערשט רעכט נישט. זיי זענען ערשט שפּעטער ענטשטאַנען. און מען האָט אָנגעהויבען אַרומוואַרפען מיט זיי דאָ, וואו עס האָבען געפעהלט בעגריפען...

די הויפּטזאַך איז און בלייבט אָבער די פראַכט־נאַטור פון׳ם דאָזיגען מענשען: דאָס בעדערפעניש ליעב צו האָבען און זיך אויפצולעזען אינ׳ם צווייטען. נאָך גאָלדפאַדענ׳ען בין איך געקומען אויף זיין אָרט, נאָך מיר — שלום־עליכמ׳ען, נאָך שלום־עליכמ׳ען — מענדעלע, נאָך מענדעלען — פּרץ. פּרץ איז געווען אַ צו־שטאַרקע, אַ צו־אויסגעשפּראָכען הערשענדע נאַטור — און דינעזאָהן איז אין איהם בטל געוואָרען גענצליך. ער האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירען פאַר זיך. דאָס גרויסע פייער האָט אויפגעלעקט דאָס טייכעל. דינעזאָהן האָט אויפגעהערט גאָר אינגאַנצען עפּעס צו שרייבען. ער האָט זיך בעגוגענט דערמיט, וואָס ער האָט ערצעהלט פּרצ׳ען מינדליך זיינע מעשיות, און פּרץ האָט זיי אָנגעשריבען — עס איז פּסיכאָלאָגיש איינס פון די אינטערעסאַנטסטע מאָמענטען ביי די פענאָמענאַלע נאַטורען. און ווען פּרץ איז שוין נישט מעהר געווען, איז ער געגאַנגען און איז געוואָרען דער טאַטע פון אמת׳ע קינדער. בעסער געזאָגט: ער איז געוואָרען די מאַמע פון זיי. ער האָט געגרינדעט שולען און האָט זיך גענצליך איבערגעגעבען צו די קינדער — אויך דאָס, דאַכט זיך, איז פּסיכאָלאָגיש דער נאַטירליכסטער און נויטווענדיגסטער רעזולטאַט.

עפּעס איז ער געווען אין אונזער ליטעראַטור ווי אַ מאַמע מיט דעם בינטעל שליסעלעך ביים פאַרטוך, וועלכע בעל־הבית'עוועט אַרום אין אַלע ווינקעלעך. ער האָט בעזאָרגט די געשעפטליכע זייט פון פּרץ'עס ליטעראַרישער טעטיגקייט, ער איז געווען דער אַפּיטראָפּוס פון שלום־עליכמ'ען. ער האָט געטראָגען די געשעפטליכע דאַגות פון מענ־דעלע'ס ביכער, ער איז געווען דער פערזאָרגער פון שלום אַש, פון זייסענבערג און פון הונדערט אַנדערע, און נישט מען האָט איהם גע־בעטען עס צו טהון, נאָר אַליין האָט ער זיך געכאַפּט דערצו. עס האָט געהערט צו זיין נאַטור. ער איז כל־ימיו נישט געווען צופרידען מיט מיר, וואָס ער האָט נישט געקאָנט זיין דער בעפאָלמעכטיגטער צווישען מיר און מיינע פערלעגער. עס האָט איהם עפּעס געפעהלט צום רומעל.

האָט די גרויסע מאַסע, די צעהנדליגער טויזענדער, וועלכע זענען נאָכגעגאַנגען נאָך זיין וואָגען, געוואוסט, וואָס דער דאָזיגער זעלטענער מענשען־טיפּ איז געווען? — דער רעגען, פּויל און טרייסט־לאָז, האָט געקאַפּעט. דעלעגאַציעס און קאָרפּאָראַציעס זענען געקומען. און לענטעס האָבען זיי געטראָגען. און דער גרויסער עולם אַרום האָט געוואוסט, אַז זיין ערשטקלאַסיגער שריפטשטעלער ווערט דאָ געפיהרט צו זיין אייביגער רוה. אָך ניין, ער איז געווען פיעל מעהר ווי אַנ׳־ערשטקלאַסיגער שריפטשטעלער: ער איז געווען אַ מענש, וועלכער האָט געהאַט דאָס בעדערפעניש, אויסצושיטען זיינע פרויענהאַפטע צערטליכ־קייטען אויף אַנדערע, אַ רענדעל פאַר אַ צערטליכקייט וואָלט ער גע־בען, אַז מען זאָל איהם נאָר לאָזען די דאָזיגע סחורה אויסברענגען.

זיינע לעצטע צערטליכקייטען האָט ער פערווענדט אויף אָרימע קינדער אין די שולען.

שלום-עליכם

אין קיעוו איז עס געווען, פאַר דריי יאָהר. איך בין גראָד געשטאַנען אויף דער עסטראַדע, בעשעפטיגט מיט עפּעס אַ פּאָרטראַג אויף אַ ליטעראַרישען אָווענד, ווען אַ זעהר נאָהנטער קרוב פון שלום-עליכמ'ען האָט מיך פּלוצלינג, אין אַ מינוט פון אַ פּויזע, צוגעוואונקען צו זיך הינטער די קוליסען, און האָט מיר דערלאַנגט אַ טעלעגראַמע וואָס ער האָט נאָר וואָס געהאַט ערהאַלטען פון אַמעריקא: — שלום-עליכם איז געשטאָרבען. און מערקווירדיג: נישט קיין טרעהר און נישט קיין קרעכץ. דער ערשטער געדאַנק איז עפּעס געווען — איך געדענק עס אַזוי גענוי, ווי דאָס וואָלט זיין דאָ ערשט פאַר אַ האַלבע שעה — אַ פּנים איז אויך דער טויט נאָר אַ געלעכטערעל אַזעלכעס, ווען שלום-עליכם האָט זיך אַריינגעלאָזט מיט איהם. — אַ פּנים איז אויך דאָס שטאַרבען נאָר איינע פון יענע בעריהמטע „עסקים“, אין וועלכע מנחם-מענדעל כאַפּט זיך אָן! — ווי זאָגט עפּעס דאָרט שלום-עליכם אין זיין צואה? — אין זיין יאָהר-צייט-טאָג, זאָגט ער, זאָל מען למען-השם גאָרנישט קיין טרעהר פערגיסען. צונויפקומען זאָל מען זיך, און לייענען עפּעס אַ זאַך פון איהם זאָל מען, און לאַכען...

איז ער באמת'דיג געווען אַזוי לוסטיג, אונזער גרויסער לאַכער? — ווער ווייס, וואָס עס טהוט זיך אין דער נשמה פון אַ מענשען! אָפּט בין איך איהם חושד, אז ער האָט אונז אַביסעל גענאַרט... דריי-סיג יאָהר לאַנג בין איך איהם געשטאַנען נאָהנט, איך האָב איהם גע-קענט כמעט פון'ם ערשטען טאָג פון זיין ליטעראַרישער טעטיגקייט, און איינמאָל האָב איך איהם געכאַפּט ביי דער האַנד, פריש דערביי, ווען ער האָט די עבירה געטהון. ער האָט זיך נישט געריכט אויף מיר, און איז געזעסען אין אַ האַלב-פינסטערקייט איינער אליין פאַר'ן פענס-

טער פונ׳ם קאַבינעט און האָט — געוויינט. אוי, ווי מען טאָר דער דאָזיגער „חברה״ נישט גלויבען! זיי מעגען זיך הונדערט מאָל איבער-צלמ׳ען פ אַ ר ׳ן לאַכען און. נ אָ כ ׳ן לאַכען און ב ש ע ת ׳ן לאַכען, און מעגען אונז פערזיכערען, אַז זייער געלעכטער איז אַ כשר, עהרליך געלעכטער, פּראָסט פון דער נשמה אַרויס — מען טאָר זיי נישט גלויבען! אַזעלכע מענשען האָבען צו טיעף אַריינגעבליקט דעם לעבען אין די אויגען אַריין — און ווי זאָלען אַזעלכע נאָך קענען נאַאיוו לאַכען? זיי שפּיעלען נאָר אַ קאָמעדיע מיט אונז, און אָפּט שפּיעלען זיי אַ קאָמעדיע מיט זיך אַליין. דאָס לאַכען איז איינע פון די פערשידענע פאָרמען, וואָס אַ טרעהר נעהמט-אָן. — אָבער נישט דערפון וויל איך היינט רעדען...

דרייסיג יאָהר לאַנג בין איך איהם נאָהנט געשטאַנען, און איך מוז עס זאָגען אָט באַלד ביי די ערשטע ווערטער: אַלעמאָל, אַזוי אָפּט ווי איך האָב געקלערט וועגען איהם, האָט מיך נישט אַזוי זעהר בעשעפטיגט די ערשיינונג, וואָס מיר האָבען דאָ אַ יודישען מאַרק טווען, אָדער וואָס מיר האָבען דאָ עסקים מיט דעם מאַזעפּעווקער און יעהופּעצער און כתרילעווקער עהרען-בעל-הבית, וועלכער האָט אונז בעשאַפען דעם מנחם-מענדעל-טיפּוס, אָדער וואָס מיר האָבען דאָ אין איהם דעם פערפאַסער פון די מערקווירדיגע קינדער-ערצעהלונגען, וועלכע צייכנען זיך אויס מיט אַזאַ מערקווירדיגער ווייכקייט און צאַרטקייט, אָדער וואָס מיר זעהען דאָ פאַר אונז דעם אמת׳ן יוד, וועלכער ווײנט אין געלעכטערלעך און דריקט דאָס אויס אין אַ „טוביה דעם מילכיגען״, — נאָר אַלעמאָל און שטענדיג האָט מיך בעשעפטיגט ביי איהם גאָר אַנאַנדערע ערשיינונג: — ענדליך, ענדליך זענען אויך מיר געקומען צו דער שטופע, צו האָבען אַ שריפטשטעלער, דעם ע ר ש ט ע ן, וועלכער בעזיצט דעם בעזונדערען טאַלענט צו קענען שרייבען און שרייבען! — איך וואָלט וועלען, מען זאָל מיך ריכטיג פערשטעהן. איך רעד נאָך נישט וועגען דעם, צי דאָס איז אַ גוטער אָדער אַ שלעכטער שריפטשטעלער, איך רעד דערווייל נאָר פון דער אייגענטליכער מלאכה פון קענען שרייבען: — איינער וואָס איז ג ע ב ו י ר ע ן צו זיין אַ שריפטשטעלער. דען, זעהט איהר, אויך אַנדערע האָבען מיר דאָך ביי אונז וואָס שרייבען, מיר האָבען עטליכע וואונדערבאַרע טאַ-

לענטען, מיר האָבען אַזעלכע, וואָס זענען אפשר גרעסער פאַר איהם בנוגע צו דער אינטענסיוויטעט פון טאַלענט, מיר האָבען גאַנץ-געבענשטע, וואָס דערלאַנגען אונז איינמאָל אָדער צווייטמאָל עפּעס אַ טייערע, זעלטענע פּערעל — נאָר עפּעס פיהלט זיך אין זייער שרייבען, אַז זיי האָבען זיך געקוועטשט, זיי האָבען זיך געשטופּט און געשטויסען, זיי האָבען געהאַלטען אין איין אויפבלאָזען דעם פונק, וועלכען גאָט האָט זיי געגעבען, ביז עס איז דערפון אַ פלאַם געוואָרען, און ביז ענדליך, דורך פיעל אַרבייט און מיט דער הילף פון מוח, איז אַרויסגעקומען עפּעס גוטס. אָבער אַ שריפטשטעלער, ביי וועלכען עס שרייבט זיך פון זיך אַליין, און אַפילו דענסמאָל, ווען ער וויל עס גאָרנישט, אַ שריפטשטעלער, וואָס צווישען זיינע פינגער ווערט די פעדער עפּעס אַ מין לעיעק, פון וועלכען עס גיסען זיך טייכען און פלייצען, אַזאַ איינער, וועלכער איז פּראָסט ווי אַ קוואַל און עס זעצט פון איהם בייטאָג און ביינאַכט, אין שבת און אין דערוואָכענס, אין אַ פּראָסט יאָהר און אין איבער-יאָהר, 24 שעה אין מעת-לעת, אַ שריפטשטעלער, וועלכער מעקט נישט און לעקט נישט, קריצט נישט און שפּיצט נישט, נאָר שרייבט און שרייבט און שרייבט — אַזאַ איינעם האָבען מיר געהאַט נאָר איינעם, און געוועזען איז דאָס שלום-עליכם. דאָס איז פאַר-זיך שוין אַ טאַלענט. מיט איהם האָבען מיר געמאַכט די ערשטע התחלה, אַז אויך מיר זאָלען קענען אַריינטרעטען אין דער אַלגעמיינער ליטע-ראַטור, דאַדורך וואָס מיר האָבען געהאַט אַ שריפטשטעלער, וועהרענד ביז צו איהם האָבען מיר געהאַט נאָר שרייבער.

דאָס וועזען פון זיין טאַלענט, פרעגט איהר? — מעגליך, אַז פאַר פיינשמעקער איז זיין קונסט נאָך נישט די קונסט, אויף וועלכע זיי האָבען אויסגעקוקט. אפשר זענען זיינע פאַרשוינען פאַר זיי נאָך צו פּראָסטע, און זענען נאָך נישט יענע קאָמפּליצירטע און פּראָבלעמאַ-טישע, וועלכע זענען די גייסטיגע נאַהרונג פאַר'ן זוכענדען; אפשר איז זיין ליריזם נאָך נישט יענער פיינער, איידעלער, וואָס זיין איינדרוק הערט קיינמאָל נישט מעהר אויף. אָבער נישט וועגען דעם האַנדעלט עס זיך דאָ. די היפּטזאַך איז, אַז דאָס איז געוועזען אַ עכטער שריפט-שטעלער, ווייל ער האָט גאָרנישט געקאָנט זיין אַ נישט-שריפט-שטעלער. ער האָט פערמאָגט אַנ'עשירות, אַ שרייב-עשירות, וואָס

איהר גלייכען געפינט מען נאָר ביי אַ מיליאָנער; ער איז טאַקי געווען אַ ליטעראַטור-מיליאָנער. ער האָט פערמאָגט אַ לייכטיגקייט, אַ שרייב-לייכטיגקייט, וואָס איהר גלייכען געפינט מען נאָר ביי אַ פרוי, וועלכע ווייס נישט, וואָס וועהען זענען, און שיט קינדער, איינס אָדער אַ צווילינג אָדער אַ דריילינג, אַזוי עפעס צווישען אַ קיי און שפיי. דו זיצסט מיט איהם און ערצעהלסט איהם פונ׳ם פלאַן פון דיין גרויסען ראָמאַן, וועלכער בעשעפטיגט אַלע דיינע מוחות שוין סך-הכל אַ יאָהר צוואַנציג, און ער — אַ מאַך מיט דער האַנד, און אָט זאָגט ער דיר, אַז באותו רגע, טאַקי אין דער דאָזיגער מינוט גופא, איז איהם עפעס אַ קליינינקייט איינגעפאַלען, אַ פלאַן צו עפעס אַנ׳ערצעהלונג, — און אין אַ דריי וואָכען אַרום איז פערטיג אַ דריי-בענדיגער גרויסער ראָ-מאַן. דאָס איז געווען דער ג ע ב ו י ר ע נ ע ר שריפטשטעלער, איינער וואָס האָט גאָרנישט געקאָנט זיין אַ נישט-שריפטשטעלער. און אָט איז דער דאָזיגער רייכטום זיינער געווען צו דערקענען אויך דורך אַ גאַנץ אַנדערע ערשיינונג: וועהרענד אַנדערע, ווען זיי האָבען געהאַט עפעס אַ שעהנעם איינפאַל, האָבען זיי זיך געהיטען מיט אַלע כּוחות, אַז זיי זאָלען נאָר חס-ושלום איהם נישט אויסנוצען אינ׳ם פריוואַט-אומגאַנג מיט אַנדערע, און האָבען זיך איהם אָבגעשפּאָרט ממש פונ׳ם מויל, כּדי איהם צו פערנוצען געזונדערהייט אין עפעס אַנ׳אַרטיקעל אָדער אַ ווערק — האָט אַ שלום-עליכם פּראָסט געגאָסען פון זיך ווי אַ רעגען פון אַ געלעכערטען הימעל מיט געדאַנקען און איינפאַלען און וויצען אויף רעכטס און אויף לינקס אָהן אויפהער — און דעריבער איז ער אויך געוואָרען אַזאַ וואונדערבאַרער שרייבער פון פריוואַט-בריעף. אָפט האָט ער געקאָנט צו אַ גוטען ברודער אָנשרייבען אַ בריוועלע פון אַ 20—30 זייטלעך, אַזאַ מין „שלום-לאהובי-בריוועל״, וועהרענד אַנ׳אַנדערער וואָלט פונ׳ם דאָזיגען מאַטעריאַל מאַכען אַ גאַנצען בוך. אויך זיינע פריוואַט-בריעף זענען דאָך אַ גאַנצע ליטעראַטור!

וואָס האָט געשטערט דעם דאָזיגען געוואַלדיגען טאַלענט פון צו ווערען אונזער ערשטער און גרעסטער?

אמת, שלום-עליכם איז געווען דער „יודישער מאַרק טווען״ — אָבער אום צו ווערען אַ גרויסער, האָט איהם אפשר געפעהלט ביי זיך אין האַרצען נאָר נאָך יענער קאַטעגאָרישער אימפּעראַטיוו פון אַ מאָראַל.

וועלכע מאַכט פונ׳ם שריפטשטעלער אַ גרויסען, אַזוי אַז יעדעס וואָרט זיינס זאָל דאַן ווערען אַ מין אורים ותומים. יענעס מאָראַלישע קענען איז פאַר׳ן שריפטשטעלער אַ מין חוט־השדרה, וועלכע לאָזט זיין גע־שטאַלט זיך האַלטען גלייך און הויך. — אמת, שלום־עליכם איז דער, וועלכער האָט אונז בעשאַפען דעם אייביגען טיפ פון אַ מנחם־מענדעל און האָט אונז געגעבען טוביה דעם מילכיגען — אָבער אום צו ווע־רען דער שעפער, וואָס זאָל זיין אָנערקענט נישט נאָר פון דעם גרוי־סען רוב, נאָר אויך פון די עטליכע ווענינגע מבינים, האָט איהם אפשר געפעהלט נאָר נאָך יענעס קענען פונ׳ם פסיכאָלאָג, וואָס ברעכט זיך אַ וועג אויך אין די בעהאַלטענע לעבענס־ווינקעלעך פון נשמות, וועלכע זענען עטוואָס מעהר פערוויקעלט און עטוואָס מעהר וואונדערליך צונויפ־געזעצט. עס זענען פאַרהאַן אויגענבליקען, אין וועלכע דער לעזער קאָן זיך בשום אופן נישט פאָרשטעלען, אַז די פסיכיק פון שלום־עליכם איז געשטאַנען פיעל העכער פון דער פסיכיק פון מנחם־מענדלען. — אמת, שלום־עליכם איז געווען דער פערפאַסער פון די וואונדערשעהנע קינדער־ערצעהלונגען — אָבער אום ער זאָל אונז ווערען דער שריפט־שטעלער, וואָס מיר זאָלען זיין וואָרט קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען, האָט איהם אפשר געפעהלט נאָר נאָך יענעס ביסעלע עסטעטישע קראַפט, וועלכע מאַכט פונ׳ם שריפטשטעלער אויך אַ קינסטלער. דער געוואַלדיג בעגאַבטער שריפטשטעלער האָט נישט געקענט דעם סוד פון איינהאַלטען די ריכ־טיגע מאָס.

עס איז קיין שום ספק נישט, אַז די דאָזיגע אַלע קרעפטען זע־נען געלעגען בעהאַלטען אין דער נשמה פון שלום־עליכמ׳ען, ווען נישט אין דער פולער מאָס, דאַן ווענינגסטענס אין זייערע גרונד־שטריכען, אָבער דער הומאָריסט אין איהם האָט דאָס אַלעס איינגעשלונגען — און דאָ ליעגט אייגענטליך די געוואַלדיגע גרויס פון דעם דאָזיגען וואונדערבאַרען שריפטשטעלער. ער איז געווען אַ מין העלד, געקאָנט פועל׳ן ביי זיך אַלע זיינע טאַלענטען אין זיך צו דערשטיקען און צו רעזיגנירען פון זיי און צו בעזיעגען זיי, אום צו קענען ווערען דער בעסטער הומאָריסט, וועלכען אונזער ליטעראַטור האָט אונז געגעבען, און אפשר גאָר דער בעסטער הומאָריסט, וועלכען די וועלט בכלל האָט פערמאָגט אין דער לעצטער צייט.

דען, זעהט איהר, דריי שטופען קען איך ביי אַ שריפטשטעלער. איך קען איהם דאָ, וואו ער שטעהט נאָך אויף דער פרימיטיווסטער שטופע און קוקט אויף זיך און אויף דער וועלט מיט אַנ׳ערנסט, קנייטשט דעם שטערען 24 שעה אין טאָג אין משך פון זיבעציג יאָהר, נעהמט די לאַסט פונ׳ם גאַנצען לעבען אויף זיין פלייצע און קרעכצט די צווייטע שטופע איז דאָ, וואו ער לאַכט פון יעדער ערשיינונג פונ׳ם לעבען, מאַכט חוזק פון אַלעמען און פון אַלדינג, אַחוץ איין איינציגען אויסנאַהם: — זיך. זיך אַליין נעהמט ער ערנסט. אָבער די העכסטע שטופע איז די דריטע: דאָ וואו ער איז שוין געקומען ביז צו דער הויך, צו קענען פועל׳ן ביי זיך אָבצולאַכען און אָבצוחוזק׳ן פון זיך אַליין. שלום-עליכם, דאַכט מיר, איז דערשטיגען די דאָזיגע מדרגה. ער האָט געפונען די קראַפט אין זיך, זיך לוסטיג צו מאַכען איבער זיך אַליין. ער האָט בעשאַפען מנחם-מענדל׳ען — און אייגענטליך האָט ער זיך אַליין אויסגעשטעלט אויף שפאָט און געלעכטער. ער האָט גע- האַט דעם געוואַלדיגען טאַלענט צו ווערען אַ גרויסער שריפטשטעלער. ער האָט געהאַט אַלע קרעפטען פון אַ שעפער צו ווערען דער אויס- געצייכענטסטער ערצעהלער, ער האָט געהאַט אַלע אייגענשאַפטען פון אַ לירישען דיכטער, אונז צו בעשאַפען וואונדערליכע וועלטען, — און אָט איז שלום-עליכם געקומען און האָט זיך אָבגעזאָגט פון דעם אַלעם — צום נוצען פון זיין לאַכען. ער איז געקומען און האָט אָבגעלאַכט פון אונז, פון זיך, פון דער גאַנצער וועלט...

ער איז געקומען און האָט חוזק געמאַכט פון זיין לעבען, ער איז געקומען און האָט חוזק געמאַכט פון זיין טויט. דען אַ צוואָה האָט ער אָנגעשריבען, וואָס דער הומאָריסט אין איהם לאַכט דאָרט אויף נאָך׳ן קבר. אַזאַ מענשען האָבען מיר געהאַט נאָר איינעם.

מענדעלע מוכר־ספרים

א

איך געדענק: מיט דער אייזענבאַהן, אין דער דריטער קלאַס, פאָהרט אַ יונגערמאַן און האַלט אין דער האַנד אַ בוך. דער יונגערמאַן איז זעהר פערטיעפט אינ׳ם לייענען. דרויסען ליעגט אויסגעגאָסען דער גליהענדיגער זומער אויף פעלד און באַרג, אויף בוים און שטיין און אויף די טעלעגראַפען־שטאַנגען, וועלכע לויפען פאַרביי, און די פינק־פוי־געל און די לערך־פויגעל טשוויטשערען, אַז עס נעהמט אַזש אָן ביי דער נשמה — דער יונגערמאַן אָבער זעהט נישט און הערט נישט. זיין גאַנצער זין איז געפאַנגען גענומען פונ׳ם בוך. עפּעס האָט ער דאָרט פאַר זיך איינעם, אַ ליב מלמד, וועלכער געהט זוכען פרנסה, דען ער איז געוואָהר געוואָרען, אַז עס זענען, ברוך־השם, פאַרהאַן פרנסות אויף דער וועלט אויך חוץ מלמדות. אַ וואונדערליכער בריה איז דער דאָזיגער מלמד. פון זיין זייט איז קיין מניעה נישטאָ, ער זאָל זיך נעהמען צו וואָס פאַר אַ מלאכה עס איז, צו אַ שניט־קראָם אָדער צו אַ פאַבריק, צו ווערען באַנק־דירעקטאָר אָדער צו האַנדלען מיט אתרוגים. וואָס איז דאָ די נפקא־מינה? אַ יוד איז, ברוך־השם, פעהיג צו אַלדינג; השם־יתברך מוז נאָר געבען, ער זאָל האָבען אַ שטיקעלע מזל און אַזוי ווייטער. ליב מלמד שטעלט זיך אָב ביי אַ תבואָה־שפייכלער, נעהמט אַ האַנדפול ווייצען און זיפּט זי דורך די פינגער, ווי איינער, וועלכער קוקט־דורך אַ פּראָבע, כדי צו וויסען, וואָס זי איז ווערט. אַ צווייטער יוד שפּרינגט־אונטער און פרעגט, אויב ער וויל קויפען, און ר׳ ליב דערלאַנגט אַ שאָקעל מיט׳ן קאָפּ און אַ ציה מיט דער נאָז, יענעם ציה, פון וועלכען עס הערט זיך אַ „ניין״

אָהן ווערטער. ווער מיר ווייצען, וואָס מיר ווייצען — אלא וואס דען האָט ער געזיפט? אַ קשיא אוויף אַ מעשה! אַ יוד דאַרף זיך קענען אויף אַלסדינג, טאָמער מאַכט זיך אַ מעשה, ער וועט אַמאָל דאַרפען ווערען אַ תבואה־סוחר, זאָל ער קענען זאָגען: אין ווייצען האָב איך, ברוך השם, אַ שטאַרקע ידיעה; געגוג ווייצען איז מיר אין מיין לע־בען דורך די האַנד געגאַנגען, און אַזוי ו. און אַזוי ו. ר׳ ליב ליעגט אין דער אַכסניא אויפ׳ן בעטעל מיט׳ן פנים אַרויף, פערזונקען אין שלאָף, און בלאָזט און טראָמפּייטערט מיט דער לאַנגער און קרומער נאָז ווי אַ שופר, און זיין קאָלעגע שטעהט איבער איהם מיט אַ ליכט אין דער האַנד און בעטראַכט איהם און מעסט איהם מיט די אויגען אַלע זיינע אברים. דער גוף, מ׳שטיינס־געזאָגט, עפּעס אַ שטיק שאַרבען, טרו־קען ווי אַ טרוקענער בוים, דאַר און אָהן אַ כזית פלייש. די הענד, ווי די דינע, אויסגעדאַרטע שפּענדלעך, און די בלויע אָדערען זענען אָנגעשוואָלען און טרעטען שטאַרק אַרויס. דאָס פנים איז אַ מין אַלטע חורבה: איינגעפאַלענע באַקען, איינגעזונקענע אויגען, אַ לאַנגע נאָז מיט אַ גאָרב, וועלכע הויבט זיך אויף און שטאַרט אַרויס פון דער מיט, ווי אַ קוימען פון אַ הויז נאָך אַ שרפה, אין וועלכען דער דאַך איז פערברענט געוואָרען, און נישט וויט פון דאָרט אַן אָרימער, דאַרער בעזעם — דאָס קורצע, גרוי געוואָרענע בערדעל. דער חבר מיט׳ן ליכט אין דער האַנד קוקט, און פלוצלינג פערשטעהט ער, און ער בעטראַכט איהם מיט אַ געפיהל פול פעראַכטונג און טראַכט זיך: „ווי שעהן איז דער דאָזיגער בריה, ווי גרויס איז די בריה׳שקייט פונ׳ם דאָזיגען „אַרביי־טער" וואָס האָט עס געטויגט אַזעלכען צו געהן אין דער וועלט אַריין און צו זוכען אַ ניי לעבען?". באַלד אָבער זאָגט דער דאָזיגער בע־טראַכטער צו זיך אַליין: „און דו אַליין, צו וואָס האָט דיר גע־זאָלט דאָס דאָזיגע נאַרישקייט?" און אַזוי ו. און אַזוי ו. און אַזוי ו.

דער יונגערמאַן האָט צופעליג אויפגעהויבען די אויגען פונ׳ם בוך און האָט זיך פער׳חלומ׳טערהייט אַרומגעקוקט. עפּעס אַ יוד, אויסגעצ־ווייקט און אויסגעדאַרט, זיצט אינ׳ם וואַגאָן אויף איינער פון די בענק און רעדט מיט זיינעם אַ חבר און איז איהם מסביר אַן׳עסק וועגען אַ שטעל פון אַ דירעקטאָר פונ׳ם עלעקטרישען טראַמוויי, צו וועלכער ער בעדאַרף נאָר די האַנד אויסצושטרעקען, האָט ער זי שוין. אַ צוויי־

טער יוד זיצט אויף אַ צווייטער באַנק מיט זיינעם אַ בעקאַנטען און בשעת רעדען טאַפּט ער איהם ביי דער פּאָלע פון זיין קאַפּאָטע און זאָגט איהם מבינות אויפ׳ן טוך און וויפיעל עס איז ווערט און דרך־אגב ווי לאַנג עס וועט אויסהאַלטען. אויף דער דריטער באַנק שלאָפט אַ יוד מיט׳ן פּנים אַרויף און שנאָרכט און בלאָזט, און זיין גוף איז עפּעס אַ שטיק צעבראָכענער שאַרבען, דאַר און אָהן אַ כזית פלייש.

דער יונגערמאַן האָט געדאַנקענלאָז ווידער אַראָבגעלאָזט די אויגען אין בוך אַריין און האָט ווייטער געלייענט.

וואונדערבאַר! ער האָט גאָרנישט געפיהלט, אַז ער האָט געהאַט אויף אַ מינוט מפסיק געווען. אַלעס, וואָס ער האָט דאָ געזעהן אינ׳ם וואַגאָן אַרום און אַרום, איז איהם פאָרגעקומען, ווי עס וואָלט געווען אויך נאָר אַ שורה פונ׳ם בוך אַרויס און דערזעלביגער מחבר האָט אויך זי געשריבען. ער האָט זיך נישט געפיהלט ער זאָל האָבען געהאַט איבערגעריסען.

און דער יונגערמאַן פערטיעפט זיך ווידער אין זיין בוך און לייענט ווייטער: „... די היץ פלאַקערט, אַ הונד ציהט זיך אויס אויפ׳ן בויך און אטעמט שווער פאַר גרויס וואַרעמקייט. צייטענווייז הויבט ער אויף דעם קאָפּ, שטעקט אַרויס די צונג און דערלאַנגט פלוצלינג אַ כאַפּ — און האָט אַ פליעג אינ׳ם מויל. אַ הוהן מיט אויסגעשפּרייטע פליגעל קויערט אין אַ ווינקעל, און פון אונטער איהר הערט זיך דאָס פּיפּטשען פון די יונגע היהנדעלעך. די דאָזיגע משפּחה האָט יעצט איהר אָברוה־צייט נאָכ׳ן אַרומלויפען און אַרומנאָרען אינ׳ם מיסט. עס זעהט זיך קיין לעבעדיג נפש, אַלעס איז שטיל און ווי פערגליווערט. קיה פּאַשען זיך אין פעלד, די קינדער זענען איינגעשלאָסען אין די חדרים און די גרויסע געניצען און שטרעקען זיך, ווער אין דער היים און ווער אין קראָם, און געהען אויס פאַר אַ טרונק קאַלט וואַסער. אויף אַ וואַנד קלעטערט אַ קאַץ, און פלוצלינג אין דער מיט וואַנד שטעלט זי זיך אָב, דרעהט אויס דעם פּנים און קוקט און טראַכט, צי זי זאָל ווייטער קלעטערען אָדער צוריק אַראָב. פון וויטען ציהט זיך אַ גרינער פּאַס פון בוימער דאָרט, וואו דער הימעל לאָזט זיך אַראָב...״

דער אייזענבאַהן־צוג האָט זיך אין דער דאָזיגער מינוט אָבגעשטעלט אויף עפּעס אַ סטאַציע אויפ׳ן פעלד. דער יונגערמאַן לעגט אַוועק דאָס בוך אויף אַ ווייל, און קוקט אַרויס דורכ׳ן פענסטערל.

עפּעס אַ הונד ליעגט אין דער זון מיט אַנ׳אַרויסגעהאָנגענער צונג און כאַפּט אַ פליעג. אַ הוהן קוויערט אויף איהרע היהנדעלעך. אין פעלד פּאַשעט זיך אַ קוה׳ און שטעקט אַרויס די צונג און זוכט קאַלט וואַסער. אַ קאַץ קלעטערט אויף אַ וואַנד. פון וויטען לייכט זיך אַ גרינער פּאַס פון בוימער דאָרט, וואו דער הימעל לאָזט זיך אַראָב...

און וואונדערליך! ווען דער יונגערמאַן האָט ווידער אָנגעהויבען לייענען אינ׳ם בוך, האָט ער גאָרנישט געפיהלט, אַז ער האָט געהאַט מפסיק געווען. די גאַנצע סצענקע, וועלכע ער האָט דאָ געזעהן דורכ׳ן פענסטער, איז איהם פאָרגעקומען נאָר ווי אַ שטיק פונ׳ם בוך אַרויס. דערזעלביגער מחבר האָט אַוודאי געמוזט אויך זי שרייבען...

און דער יונגערמאַן פערטיעפט זיך ווידער אינ׳ם בוך און לייענט ווייטער: — די גאַנצע ביטערקייט פונ׳ם יודישען לעבען, דאָס גאַנצע פערשאָלטענע גלות־לעבען פון מיליאָנען יודען אין רוסלאַנד וויבעלט און שוויבעלט איהם דאָ אַנטקעגען פונ׳ם דאָזיגען בוך אַרויס. און דאָס אומגליק איז אָהן אַ ברעג, און אַליין זענען זיי זיך שולדיג. און עס איז קיין אויסוועג און קיין רעטונג נישט פאַרהאַן. זאָלען זיי דאָרט אונטערגעהן אין זייער שמוץ! — די שרעקליכע אָרימקייט האָט זיי געמאַכט פאַר מנוולים, אַז עס נעהמט אָן אַנ׳עקעל. די גרויסע, אַלטע טאָרבע — דאָס איז דער הויפּט־עיקר פון אַלע זייערע חלומות און געשעפטען און פרנסות און בעגריפען און דער אינהאַלט פון זייער גאַנצען לעבען. און זייער לעבען — דאָס איז גאָר קיין לעבען נישט. אַ מפיל־קינד ביי די אומות־העולם האָט אין זיין קלענסט פינגערעל מעהר לעבען, ווי מיר געפינען אין אַלע רמ״ח גליעדער און שס״ה אָדערען פון דער גאַנצער כנסת־ישראל. ביי דער כנסת־ישראל אין דער ענגער גאַס איז קינדהייט אַ זעלטענהייט. די קינדער פון דער יודענגאַס „זענען אַלטע יודען אין יעדער הינזיכט: אין זייער קליידונג, זייער טרויעריגקייט, זייער זאָרגען און מורא־האָבען און פאָרזיכטיג־זיין, וועלכע ליעגען זיי אויף די פנימ׳ער אויסגעגאָסען, נאָר מיט׳ן אונטערשייד, אַז זיי זענען נאָך קליין און אָהן בערד און קינדלען נישט; און די קליינע יודישע מיידעלעך זענען אַלטע יודענעס הן אין זייער שפּראַך, הן אין זייער אויפפיהרונג און אונטערטעניג־זיין און איינגעהאַלטענקייט און ליידען־קענען און אַפילו אין זייער קלוגהייט, נאָר

מיטן אונטערשייד, אַז זיי זענען קליין און נאָך נישט חתונה געהאַט. קינדער אָהן אַ קינדהייט איז אַ טרויעריגע און שרעקליכע ערשיינונג, וועלכע ברעכט דאָס האַרץ און מאַכט אומעטיג די נשמה, ערוועקט עקעלהאַפטיגקייט און רחמנות צוגלייך!" — און פּלוצלינג, צוזאַמען מיט דעם דאָזיגען בייסעדיגען און ביטערען שפּאַט, וועלכער פרעסט זיך איין ביז אין דער נשמה און גראַבעלט זיך אַריין ביז אין דעם אָבגרונד און רייסט מיט אייזערנע צוואַנגען שטיקער פלייש פון דער גאַנצער אומה — פּלוצלינג פלייצט אויס אויך אַ גאַנצער ים פון רחמנות און פון מיטלייד און עס הערט זיך דער קרעכץ, וועלכער ערשיטערט, און עס בעוועגט דאָס האַרץ ביז צום וויינען...

דער יונגערמאַן לאָזט דאָס בוך אַרויספאַלען פון דער האַנד און פערמאַכט די אויגען און הויבט אָן צו חלום'ען: יענער גרויסער עקעל צום דאָזיגען לעבען, צום הינטישען, אָהן אַ ברעג און אָהן אַ סוף און אָהן אַ תכלית, נעהמט אויך איהם אַרום. דער בייסעדיגער שפּאַט הויבט אָן צו קאָכען אין איהם און פּלאַצט אַרויס. פּלוצלינג אָבער צעגיסט זיך איבער'ן גאַנצען וועזען אַ שטראָם פון אַ וויכען, אונענדליכען מיטלייד מיט דעם דאָזיגען צעוועהטאָגטען און געקוועהלטען פאָלק, וואָס ליידט אַזוי אונענדליך און פאַר וועלכען עס איז קיין אויסוועג און קיין רעטונג נישט פאַרהאַן — און זיין האַרץ וויל איהם פּלאַצען פאַר גרויס וועהטאָג...

און ווידער איז דאָס וואונדער! דער יונגערמאַן האָט גאָרנישט געפיהלט, אַז ער האָט געהאַט מפסיק געווען. אויך זיין שפּאַט און אויך זיין מיטלייד זענען נאָר געווען אַ מין „פּאָרטזעצונג" פונ'ם אינ-האַלט פון בוך. ער האָט נישט מעהר געשפּירט קיין שום אונטערשייד צווישען זיך און צווישען דעם מחבר פונ'ם בוך, און צווישען דעם בוך און צווישען דער וועלט, וועלכע איז אַרום און אַרום איהם — אַלעס האָט זיך דורכגעמישט און צונויפגעגאָסען און איז געוואָרען איינס...

דער מחבר פון יענעם בוך האָט געהייסען מענדעלע מוכר-ספרים, און דער יונגערמאַן וועלכער האָט געלייענט, דאָס בין איך געווען.

איך האָב דענסמאָל פּלוצלינג אָנגעהויבען צו פערשטעהן, אַז אַ קינסטלער, אַזאַ איינער ווי מיר האָבען זיין גלייכען נישט, רעדט צו

אונז פון יענעם בוך און פון אַלע אַנדערע ביכער, וועלכע ער האָט אונז געשריבען. וועןביים לייענען אַ בוך פיהלט דער לעזער נישט דעם אונטערשייד צווישען דער שילדערונג פון טיפען און אויסען־וועלט און אינער־לעבען און צווישען דער ממשות׳דיגער וועלט מיט איהרע בעשעפענישען און איהרע חיות און עופות און איהר זונען־ליכט און נאַכט־פינסטערניש און אַלעס, וואָס אַ מאָדערנער מענש טראַכט און פיהלט — איז עס אַ בעוויז, ווי קיין גרעסערער קען שוין נישט זיין, אַז מיר האָבען דאָ פאַר זיך אַ גרויסען קינסטלער. אַזאַ קינסטלער איז אין אונזער מאָדערנער ליטעראַטור גאָרנישט געווען.

זינט דרענסמאָל זענען די ביכער פון מענדעלע מוכר־ספרים נישט מעהר אַראָב פון מיין טיש, און איך לייען זיי און לייען זיי אַלעמאָל אויפס־ניי. אָבער וואונדערליך: וואָס מעהר איך לייען אין די דאָזיגע ביכער, ענטדעק איך אַלץ מעהר אין זיי נייעס...

ב

1

דאָס ערשטע, וואָס פאַלט אונז בעזונדערס אין די אויגען אַריין ביי מענדעלע מוכר־ספרים, באַלד ווי מיר עפענען איינס פון זיינע ביכער און לייענען אין איהם עטליכע שורות, איז, אַז זיין קונסט איז אַן אָריגינעלע קונסט, ווי מיר האָבען איהר גלייכען נישט ביי קיין שום אומה ולשון. בנוגע צו מענדעלע׳ן זענען מיר געוועהנט צו הערען די מיינונג, אַז ער היט נישט די אָנגענומענע געזעצען פון די ערצעהלונג־שרייבער און איז אייגענטליך גאָר קיין „ערצעהלער״ נישט, דאָס הייסט, ער איז נישט קיין ערצעהלער אין דעם זין, ווי מיר זענען עס געוועהנט ביים לייענען ערצעהלונגען אין אַנדערע שפּראַכען. אָבער אָט דאָס איז די הויפּט־זאַך, פון וועלכער עס רעדט זיך דאָ. ער האָט נישט קיין שום יניקה פון אַנדערע, ער האָט נישט פאַר זיך קיין שום מוסטער פון אַנדערע, ער אַרבייט נישט לויט קיין שום פאָרם פון אַ קינסטלער, וועלכער איז פאַר איהם געווען, נאָר אַלץ, וואָס ער טהוט, טהוט ער פון זיך אַליין. ער האָט זיין אייגענע אַרט פון בעטראַכטען, זיין אייגענע אַרט פון בעגרייפען און אויפפאַסען, זיין אייגענע אַרט

פון טעכניק, פון מאָלען און בויען, פון צייכענען, פון ערצעהלען און פון פערשטעהן-געבען, און אַפילו זיין אייגענע אַרט, ווי זיך צו בעדיענען מיט דער שפּראַך — אַזוי אַז ער קומט אונז פאָר כמעט ווי אַ נאַטור-קינסטלער. ווען מיר זאָלען נעהמען עפּעס אַנ׳ערצעהלונג פון איינעם פון די בעסטע שרייבער, וועלכע מיר האָבען, און זאָלען זי איבערזעצען אין אַנ׳אַנדערע שפּראַך, בין איך זיכער, אַז צווישען צעהן לעזער, וועלכע וועלען זאָגען „גוט", וועט אַלעמאָל זיין איינער, אַ קריטיקער, וועלכער וועט טענה׳ן: שעהן — אָבער סוף-כל-סוף איז דאָך דאָס גאַנצע נאָר אַ נאָכהאַמונג פון אונזערע זאַכען, נאָכדעם ווי דער פּערפאַסער האָט זיך גוט צוגעקוקט צו אונזערע פאָרמען און האָט זיך זיי אויסגעלערענט; העכסטענס, וועט ער זאָגען, איז דער שטאָף אַ נייער. אָבער ווען מען וועט איהם איבערזעצען מענדעלע׳ן וועט ער אַ מינוט נישט וויסען, אויף וועלכער וועלט ער איז. אַלעס וועט איהם פאָרקומען אַזוי ניי און אַזוי פרעמד, און נישט נאָר דער שטאָף, נאָר אויך דער פאָרטראָג און די גאַנצע פאָרם און די גאַנצע אַרט פון דערצעהלען — און פאָרט וועט ער פיהלען, אַז ער האָט דאָ פאַר זיך אַ גרויסע קונסט. מעגליך, אַז צום סוף וועט ער קומען צו דעם שלוס: אפשר איז דאָס יודישע קונסט — אין דעמזעלביגען זין, ווי מען רעדט פון אַ יאַפּאַנישער אָדער איסלאַמישער קונסט וכדומה. און נישט נאָר צווישען פרעמדע, נאָר אויך צווישען אונז אַליין, ווען עס וועט זיין איינער, וועלכער האָט זיין געשמאַק אויסגעבילדעט אין דער פרעמדער שולע, וועט ער קומען צום זעלביגען שלוס: אַלץ וועט איהם פאָרקומען אַזוי פרעמד און אַזוי ניי און אַזוי וואונדערליך, נאָר נישט ווי ער איז געוועהנט, — און פאָרט וועט ער פיהלען אין יעדען וואָרט, אַז ער האָט דאָ פאַר זיך אַנ׳אוצר פון קונסט, ווי מיר האָבען זיין גלייכען קיינמאָל פריהער נישט געהאַט אין אונזער ליטעראַטור. מענדעלע איז אָריגינעל אינגאַנצען. ענדליך זענען מיר געקומען צו דער קונסט פונ׳ם יודישסטען יוד. העכסטענס, ווען מיר וועלען שטאַרק זוכען, וועלען מיר ביי מענדעלע געפינען אַ קליינע השפעה פון צערוואַנטעס, און די דאָזיגע השפעה איז נישט נאָר אין דער עהנליכקייט צווישען איהם און דעם גרויסען שפּאַניער אין בעטרעף פון דער סאַטירע און פונ׳ם לירישען גייסט, נאָר אויך אין אַ געוויסער

הינזיכט אין דעם אופן פון פּאָרטראַג. העכסטענס וועט דער, וואָס גריבעלט זיך, קענען געפינען ביי איהם אויך אַ געוויסע איינווירקונג פון גאָגאָל; אַזוי וועניג ווי יענער האָט זיך אין זיינע פאָרמען גע־לאָזט בינדען פון אַלגעמיינע געזעצען, אַזוי וועניג לאָזט זיך אויך מענדעלע בינדען. אפשר אויך אַ קליין ביסעל איינפלוס פון טאָלסטאָי וועט מען ביי איהם קענען דערגריבלען; אַזוי ווי יענער, אַזוי לאָזט אויך ער זיך נישט אַריין אין אַבסטראַקטע פּסיכאָלאָגישע חקירות און גריבלענישען, נאָר ער צייכענט איינפאַך דאָס אויסערליכע פונם מענ־שען, לאָזט איהם רעדען עטליכע ווערטער, לאָזט איהם שווייגען, לאָזט איהם אַ זיפץ געבען אָדער אַ לאַך, און מיר ווייסען אויגענבליקליך, וואָס עס טהוט זיך אָב ביי איהם אין דער נשמה. אינ׳ם גאַנצען און גרויסען אָבער איז מענדעלע דורך און דורך אָריגינעל. און הויפּטזעכ־ליך איז ער מאָלער. אַזוי ווי ער מאָלט, מאָלט מען נישט אין אייראָ־פּאַ און מאָלט מען נישט אין אַזיען; העכסטענס מאָלט אַזוי דער קינס־טלער אין דער יודען־גאַס, וועלכע איז אַ סינטעזע פון אייראָפּאַ און אַזיען צוזאַמען; אַזוי מאָלט מענדעלע, דער יודישער יוד, ווען ער איז צופעליג אַ קינסטלער.

די הויפּט־מאָמענטען, אין וועלכע מענדעלע׳ס קונסט און קענען ווייזט זיך בעזונדערס אַרויס, זענען אייגענטליך די דאָזיגע: ער קען מאָלען דאָס לעבען אין דער יודישער גאַס אין אַלע זיינע ערשיינונגען און מיט אַלע זיינע איינצעלהייטען און מיט אַלע זיינע טיפען, אַזוי אַז עס איז כמעט נישט פאַרהאַן קיין טיפּ, וועלכען ער האָט אונז נישט פאַרגעסטעלט; ער איז אַ לירישׁ געמיט און ער קען מאָלען נאַטור־בילדער, זומער־ און ווינטער־לאַנדשאַפטען, פעלד און וואַלד, חיות און עופות און אַזוי ווייטער אין אַ מאָס, ווי מיר האָבען עס נאָך נישט געהאַט ביי קיין שום יודישען דיכטער ביז איהם. ער קען לאַכען דאָס ביטערע גאַליגע געלעכטער פונ׳ם סאַטיריקער, וואָס שניידט ביז אין האַרץ אַריין, אָבער — באַלד דערויף קען ער דערלאַנגען יענעם גרויסען, געוואַלדיגען קרעכץ, וואָס איז אָנגעזאַפּט מיט אַנ׳אונענ־דליכען מיטלייד און וועלכער מאַכט אונז וויינען. איך קען נישט קיין איינציגען דיכטער ביי אונז, ביי וועלכען עס זאָל, אַזוי ווי ביי איהם, פון יעדען וואָרט אַרויסשרייען יענעס אונבאַרעמהערציגע בעוואוסטזיין,

אַז ס'איז נישט פאַרהאַן קיין שום האָפנונג און קיין שום אויסוועג און רעטונג. ווען עס טרעפט אונז עפּעס אַ שרעקליכער פּאָגראָם, צום ביישפּיעל ווי דער קישיניעווער, איז אפשר מעגליך, אַז מיר ווייסען דאַן נאָך נישט, ווי זעהר אומגליקליך מיר זענען און ווי זעהר מיר זענען אָהן אַ שום שטיקעל האָפנונג, אָבער ווען מיר ענדיגען לייענען אַנ'ערצעהלונג פון מענדעלע'ן, צום ביישפּיעל דאָס „ווינשפינגערעל", דאַן זענען פאַרהאַן מינוטען, וואָס אונזער גאַנץ אונמענשליך אומגליק קומט אונז פּלוצלינג צום בעוואוסטזיין, אַזוי קלאָר און דייטליך, אַז כאָטש געה און ווער משוגע פאַר גרויס צרות, און עס ווילט זיך אָפּט אַרויספּלאַצען מיט אַ יאָמערליך געוויין, ווי אַנ'אומבעהאָלפען קינד — און גראָד די דאָזיגע ערצעהלונג האָט אונז דאָך אַזוי אָפט לאַכען געמאַכט מיט איהר הומאָר און סאַטירע!

און ווי פערשטעהט מענדעלע דאָס מאָלען פונ'ם לעבען אין דער יודישער גאַס! ער האָט אַרומגענומען דאָס גאַנצע יודישע לעבען אינ'ם געסעל פונ'ם קליינעם שטעדטעל אין רוסלאַנד אין דער ערשטער העלפט פונ'ם פאָריגען יאָהרהונדערט, און אַ טייל אויך פון דער צווייטער העלפט פון יענעם יאָהרהונדערט, און האָט אונז דערפון געגעבען אַ געוואַלדיג בילד מיט אַלע איינצעלהייטען און מיט אַלע קליינינקייטען און מיט אַלע ברעקעלעך, אַז ווען אַפילו מיר זאָלען שוין זיין ווייט דערפון, צווינגט ער אונז, דאָס דאָזיגע שרעקליכע לעבען צום צווייטען מאָל פון אָנהויב ביז'ן סוף מיט דער פאַנטאַזיע ווידער דורכצולעבען. ווען מיר זאָלען צום ביישפּיעל אָננעהמען, אַז עפּעס אַ מבול איז געקומען און האָט אַוועקגעווישט פון דער ערד די גאַנצע יודען-גאַס און דאָס גאַנצע לעבען דאָרט און האָט נישט איבערגעלאָזט דערפון קיין שריד ופליט און קיין שום סימן, און נאָר דורך אַ צופאַל זענען אונז געבליבען די פיער גרעסערע ערצעהלונגען פון מענדעלע מוכר-ספרים: „פישקע דער קרומער", „מסעות בנימין השלישי", „דאָס ווינשפינגערעל", און „שלמה ר' חיימ'ס", און נאָך אַ צוויי-דריי פון די קלענערע ערצעהלונגען, — דאַן איז ביי מיר קיין שום ספק נישט, אַז לויט די דאָזיגע איבערבלייבענישען וואָלט דער קומענדיגער פאָרשער גאַנץ גוט געקענט ווידער צונויפזעצען זיך די גאַנצע קאַרטע פונ'ם יודישען לעבען אינ'ם געסעל פונ'ם קליינעם שטעדטעל אין רוסלאַנד אין דער ערשטער

העלפט פונ׳ם 19־טען יאָהרהונדערט, אַזוי אַז ס׳וואָלט איהם נישט פעהלען דערצו קיין קוצו של יוד.

ווילסט אפשר וויסען, ווי דאָס געזיכט און ווי די גאַנצע געשטאַלט פונ׳ם יוד האָט אויסגעזעהן? ביי מענדעלע׳ן קענסט דו עס געפינען! מענדעלע מאָלט אונז דעם יוד מיט זיין געזיכט, זיין נאָז, זיינע אויגען, זיין געקנייטשטען און נישט־געקנייטשטען שטערען, זיינע הענד און פיס; ער מאָלט אונז, ווי אַזוי ער דרעהט מיט דער נאָז און וואָס יעדער דרעה בעדייט, ווי אַזוי ער קוקט מיט די אויגען, איין אויג אַהער און איין אויג אַהין, און וואָס יעדער קוק איז דער טייטש, ווי אַזוי ער מאַכט מיט די הענד און מיט די פיס און וואָס יעדער מאַך לאָזט אונז הערען, ווי אַזוי ער געהט און ווי אַזוי ער שטעהט און ווי אַזוי ער זיצט, ווי אַזוי שטעהט דאָס קינד און ווי אַזוי עס געהט און עס זיצט, ווי אַזוי שטעהט די יודענע און ווי אַזוי געהט זי און זיצט זי, ווי אַזוי שטעהט דער גביר און ווי דער אָרימאַן, ווי אַזוי זיצט דער ראש־הקהל און ווי אַזוי רעדט דער כאַפּער און ווי אַזוי שווייגט דער פראָצענטניק, און אַפילו אויך ווי אַזוי שלאָפט דער יוד; איך קען נישט קיין איינציגע קערפּערליכע בעוועגונג פונ׳ם יודען, וועלכע דער דאָזיגער מאָלער זאָל אונז נישט האָבען געמאָלט מיט זיין דינעם פּענזעל.

ווילסט אפשר וויסען, ווי דעם יודענס בגדים און מלבושים האָבען אויסגעזעהען? געה צו מענדעלע׳ן און גיב אַ קוק! איך קען נישט קיין איינציגען שריפטשטעלער, וועלכער האָט אונז אַזוי אויספיהרליך בעשריבען די יודישע קליידונגסשטיק, ווי ער. דו געפינסט ביי איהם די קאַפּאָטע און דעם סורטוק, דעם קאַרטוז און דעם שטריימעל, די צאָהל נעהט און די פּאָרם פונ׳ם שפּאַלט ביים גאַרטעל, די פּאָרם פון די ביינערנע און האָרענע קנעפּ, די זיידענע שבת־קאַפּאָטע, דעם פּעלץ, דעם אויסגעקראָכענעם פוטער מיט׳ן געלען אונטערשלאַג, וואָס קוקט אַרויס פון די לעכער, און מיט׳ן אויסגעקראָכענעם קראַגען און מיט די סטראָקעס אין די עקען אַרום און אַרום; דו געפינסט ביי איהם די פּאָרם פון דעם יודישען דאַמען־הוט מיט די וויינפּערלעך און מיט׳ן פויגעל און מיט די פּעדערען, די פּאָרם פון דעם האָר־באַנד פּאַר פרומע יודענעס מיט די בענדער, וואָס זענען מיט אַ שפּילקע צוגעשטאָכען אָדער מיט אַ שלייף פערקניפּט אונטער דער גאָמבע, און די

בענדער פלאַטערען אויף אַלע זייטען; דו האָסט ביי איהם די פּאַרוקע, וואָס גרייכט דער יודענע ביז טיעף אין די אויגען אַריין און ביז צו די אויערען און דעם האַלז מיט די אוירינגלעך און פּערעל און בראָש-קעס און צכטע אָדער נאָכגעמאַכטע ברילּיאַנטען צוזאַמען מיט דער זיידענער פּעלערינע און מיט די קרויזען איינע איבער דער אַנדערער, און מיט'ן גלאַטיגען אויסגעפּלעטען שאַל-טוך און מיט'ן טערקישען טוך — דאָס עפּעל-טוך — וואָס די מחותּנים פון חתנ'ס צד שיקען דער כּלה אַ מתנה; דו זעהסט ביי איהם די יודען מיט די באָרוועסע פיס אָפּען אַרויס מיט די קניען און מיט די אָרעמעס און מיט'ן האַרץ, אַזוי אַז ס'איז גענוג פאַר זיי נאָר אַ סימן פון קליידער — עפּעס אַ שטיקעל זאָק, אַ שטיקעל הויזען און אַ שטיקעל צעפּליקטע קאַפּאָטע, ווייל אין דער יודישער גאַס מעג זיך דער יוד געהן אַפילו אין אַ הוילען טלית-קטן, אַרויס מיט דער ברוסט און אין צעריסענע זאָקען מיט הויזען אָפּען פון פאָרענט, און דער גאַנצער בגד מעג זיין אויסגעשמירט מיט פעטס פון קוגעל און טשאָלענט און פלעקען פון אייער-געלעכלעך צוזאַמען מיט דעם, וואָס עס רינט איהם פון מויל און נאָז, און אַ קראַנץ פון בלאָטע הענגט איהם אונטען אַרום און אַרום, ביז עס ווערט אויס-געטרוקענט און פאַלט אַראָב פון זיך אַליין. בכלל האָט דער יוד אויף זיך נישט קיין בגדים, נאָר שמאַטעס, געפליקטע, געלאַטעטע שמאַטעס, אַזוי אַז עס האָט זיך אויסגעבילדעט אין דער יודען-גאַס אַ טיפּ פון פליק-שניידערס, גרויסע בריה'ס, וואָס בעווייזען קונצען אויסשליסליך אין דער פליק-אַרבייט פון אַלטע הויזען, קאַפּאָטעס, היטלען, מענער-קליידער און דאַמען-קליידער, יאַרמאָלקעס, הילען, מענטעלעך און טיילמאָלס אויך פאַנטאָפעל און שוך-וואַרג.

ווילסט אפשר וויסען, ווי די הויז-כּלים און ווי דאָס גאַנצע ביסעל אָרימקייט פון אַ יודישער שטוב האָט אויסגעזעהן? פרעג-אָן ביי מענדעלע'ן. מענדעלע צייכענט אונז די יודישע שקאַפע, דעם וואַנד-זייגער, דאָס בעטעל מיט זיין אייביגען כריקען; ער צייכענט די סאָפקע, די קרומע און לאָמע, וואָס קוים זי האַלט זיך נאָך, ביי וועלכער דער צעראַטענער איבערצוג איז צעריסען און פון די לעכער קריכען אַרויס, ווי די קישקעלעך, שטיקער פּאַקולעס און באַוועלנע קאָלטענעס און עפּעס אַ דראָט פון אַ צעבראָכענער ספּרענזשינע, און

זי האָט אַ בייכעל מיט גאַנצע בערג און מיט איינגעזונקענע טהאָלען; ווען דער יוד פּרובט אַרויפקריכען אויף דעם דאָזיגען געלעגער, הויבט זיך אָן די מוזיק פון אַ מאָדנער סקריפּעריי, און ער מוז אַ מינוט לאַנג זיך אָבשטעלען און ער וואַגט זיך נישט אַ קעהר צו געבען, כּדי די דאָזיגע בייזע נישט מעהר נאָך צו דערבייזערען און דאַדורך איבערצוּוועקען אַלע, וואָס שלאָפען שוין. און אַזוי צייכענט אונז מענדעלע אויך אַלע מיני טישען און בענקלעך און בעזעמס און שויפ־לען און לאָפּעטעס און מולטערס און שטויסלען און די אנדערע כּלי־מכשירים, וואָס די יודישע בעל־הבית׳טע האָט אין איהר קיך. ער פערגעסט אויך נישט די פּיער פּאָר קופּערנע לייכטערס, דעם הענגעל־לייכטער מיט די זעקס רעהרען, די צוויי קופּערנע טעפּ און די פינף קופּערנע פּאַנען, די צינערנע טעלער, וואָס זענען אויסגעסדר׳ט אויפ׳ן געזימסעל, דעם טוּץ טעמביקענע לעפעל, די צוויי קידוש־בעכער, דעם הדס, דאָס חנוכּה־לעמפּעל און נאָך און נאָך.

און ווילסטו וויסען דאָס אויסזעהן פון דער יודישער גאַס אַליין — זיי מוחל, קוק זיך איין ביי מענדעלע׳ן: די הייזער אַליין האָבען עפּעס אַ מאָדנעם פּאַסאָן. לויט זייער פּאַסאָן און זייער שטעהן איז צו דער־קענען, אַז זיי האָבען, אַ פּנים, נישט קיין שלום צווישען זיך: שטעהסט דו דיר אַרויס אַביסעל פון דער רייהע — שטעה איך מיר דערפאַר, אויף צו להכעיס, אַריין אינעווענינ אַביסעל פון דער רייהע; שטעהסט דו דיר אַזוי און אַזוי — שטעה איך מיר, אַדרבא, אַזוי און אַזוי; האָסט דו דיר אַ טרעפּעל אינעווענינ אַריין — האָב איך מיר, אויף צופּענקעניש, אַ לייטערעל פון אויסעווענינ, ניש׳קשה, ווער עס בעדאַרף, איז נישט חולה אַרויפצוקלעטערען; און הויבסט דו דיין צעבראָכענעם און משונה׳דיגען דאַך אין הימעל אַריין — לעג איך מיינעם דוקא אין דער ערד אַריין, און ווענען עס געפעלט נישט, האָט אַ ברירה נישט צו קוּ־קען! — דאָס איז אָבער נישט אַלעס. פאַר די דאָזיגע הייזער אַליין האָבען מיר די ריינשטאָקעס מיט די משונה׳דיגע ריחות פון אַלעם אומריינעם, וואָס מען גיסט יעדען אָוועגד אין זיי אויס. סאַמע פאַר דער נאָז, ביי די טהירען פון די הייזער, ליעגען גאַנצע בערג און בערגלעך מיסט און ביינער און פערעיפּוש׳טע איבערבלייבענישען פון עסענוואַרג. די חזירים; יענע פיינע בריות, וועלכע געפינען, ברוך־השם,

זייער פּרנסה בריוח אומעטום, נאָרען אַרום אין די דאָזיגע בערגלעך און מעלה־גרה׳נען מיט אַ מאָדנעם כראַקען פאַר לויטער תענוג. נעבען זיי שטעהען אַלערליי הינד, אָרימע און הונגעריגע, בלינדע און לאָמע און פערקאַלטענעוואַטע, און שנאַפּען אַרום אין יעדען ווינקעלע, און פּלוצלינג ווערט אַ גרויס געוואַלד, עפּעס אַ הונד האָט זיך צעווערטעלט מיט אַ חזיר און האָט איהם געביסען, און פון נאָהנט און פון ווייט קומען אָנצולויפען די קליינע הינטלעך און עס ווערט אַ געבילעריי אויף אַ האַלבע שעה אַרויס. נאָך מעהר: לויט דעם אומריינעם, וועל־כעס שווימט אַרום אין דער נאָהנטער קאַלוזשע קענסט דו אַלעמאָל וויסען, וועלכער טאָג ס׳איז אין דער וואָך. איז דער קאָליר פון דער קאַלוזשע געלב־ליך־גרוי און עס שווימען דאָרט אַרום שופּען פון פיש, קישקעלעך און שפּיץ־פּיסלעך פון היהנער און העהנער, אַביסעל האָר און אָבגעזענגטע קאָפּיטעס— זייט וויסען, רבותים, אַז ס׳איז פרייטאָג; נעהמט, זייט מוחל, אייער שעפּעל און אייערע ריטער און געהט אין מרחץ אַריין! שווימען אַרום אין דער קאַלוזשע שאָלען פון אייער, פון ציבעלעס און פון רע־טעך, אָדערען פון לעבער, פליספּעדערען פון הערינג און אויסגעסמאָטש־קעטע ביינער — גוט שבת אייך, יודען, זאָל אייך דער קוגעל גוט בעקומען! און זעהט איהר דאָרט אַרומשווימען טשאָלענט־רעשטלעך, פער־דאַרטע שטיקלעך טייג, אַ פערפוילטע שמאַטע און אַנ׳אויסגעקראָכענעם בעזעם — האָט איהר אַ סימן, אַז ס׳איז זונטאָג און אַזוי ווייטער און אַזוי ווייטער. דאָס יודישע עסענוואַרג פון דער גאַנצער וואָך שפּיגעלט זיך אָב אין דעם קאָליר און אינ׳ם ריח פון דער קאַלוזשע; עס שפּי־געלט זיך דאָרט אָב דאָס יודישע לעבען.

און אַזוי ווי מענדעלע לאָזט אונז איבער לזכר עולם דאָס בילד פונ׳ם אויסערען לעבען פונ׳ם יודען אינ׳ם רוסישען שטעדטעל אין דער ערשטער העלפט פונ׳ם 19־טען יאָהרהונדערט, אַזוי לאָזט ער אונז אי־בער, אין אַ פיעל גרעסערער מאָס, דאָס אַלגעמיין־בילד פון די יודען אַליין אין דער דאָזיגער צייט; ער מאָלט אונז אַלע זייערע געשעפטען און פּרנסות און התנהגות און מעשים אינ׳ם לויף פון די 24 שעה פונ׳ם מעת־לעת דורך דאָס גאַנצע יאָהר, פון ראש־השנה ביז ראש־השנה — : אַלע יענע סוחרים און קבצנים און מעקלערס און קרעמערס און בעלי־טובות און תקיפים און ראשי־קהל און בעלי־טקסא און שתדלנים און

כאַפּערס און חזנים און בעלי־תפילות און ישיבה־בחורים און משכילים און פּראַצענטניקעס און קליינע סוחרים און הענדלערס און הענדלער־קעס מיט מענשען־פליישׁ און בעלי־בתים און לומדים און שוסטערס און שניידערס — עס איז כמעט נישט פאַראַן ביי יודען קיין איינציגער טיפּ, וועלכען מענדעלע זאָל נישט האָבען געמאָלט. דאַכט זיך, זייער צאָהל געהט אין די הונדערטער. און נישט נאָר טיפּען, נישט נאָר מענ־שען פון׳ם אַלטעגליכען לעבען — אָפּט מאָלט ער אונז אויך אויסנאַהמס־פיגורען, „אָריגינאַלען” הייסט עס, מענשען, וועלכע מען זעהט זיי נאָר זעלטען. מאַכען מיר די בעקאַנטשאַפט פון אַזאַ מענשען, וועלען מיר איהם קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען.

ווען מיר קוקען זיך צו צו דער רייכער געשטאַלטונגס־קראַפט פון׳ם דאָזיגען שריפטשטעלער, ווי מערקווירדיג לייכט ער טאָקט פיגורען און פיהרט זיי אונז פאָר, ווי אָפט עס איז גענוג פאַר איהם, ווען ער לאָזט עפּעס אַ פאַרשוין אַ מאַך געבען מיט דער נאָז אָדער אַ דרעה מיט׳ן גראָבען פינגער אָדער אַ ציה מיט׳ן שטערען און אַ לעבעדיגער מענש שטעהט פאַר אונז שוין פערטיג — קומט אונז דאַן אַ מאָדנער געדאַנק אין קאָפּ אַריין: ווער ווייס, אויב דער דאָזיגער מענדעלע איז נישט גע־בוירען געוועזען, אום צו ווערען איינער פון די גרעסטע שוישפּיעלער פון דער וועלט. זעהען מיר אָבער זיין קראַפט אינ׳ם מאָלען, הויבען מיר אָן צו גלויבען, אַז אפשר מעהר נאָך ווי אַ שריפטשטעלער שטעקט אין איהם דער מאָלער: אַ פּאָרטרעטיסט און אַ לאַנדשאַפט־מאָלער. ער האָט דעם מערקווירדיגסטען זין פאַר ליניען און פאַר פאַרבען.

אין סך־הכל זעהען מיר אָבער ביי מענדעלע נאָך אַנ׳אַנדערע וואונדערליכע ערשיינונג: זיין ענטוויקלונגס־צייט האָט וואונדערליך לאַנג געדויערט — ווי ביי קיין שום אַנדערען שריפטשטעלער. מענדעלע איז נישט מיטאַמאָל געוואָרען דאָס, וואָס ער איז. ווען מיר דערמאָהנען זיך, למשל, אַז דער דאָזיגער שריפטשטעלער האָט אָנגעהויבען מיט אַנ־ערצעהלונג „למדו היטב” אָדער „האָבות והבנים”, ווילט זיך כמעט נישט גלויבען, אַז פון אַ שריפטשטעלער, וועלכער האָט אַמאָל געשריבען די דאָזיגע זאַכען, האָט זיך געקאָנט אַמאָל אַרויסוויקלען דער דאָזיגער, וועלכער האָט אונז צום סוף געשריבען „שלמה ר׳ חיים׳ס”. מיר גלוי־בען נישט זאַגאַר, אַז דער, וועלכער האָט געשריבען „דאָס קליינע

מענשעלע״, און אפילו „די קליאַטשע״, וואו ער איז נאָך געגוג פובלי־ציסט און מוסר־זאָגער, זאָל קענען זיין געוואָרען צולעצט יענער גרוי־סער קינסטלער, וועלכער האָט אונז געקאָנט אָנשרייבען „פישקע דעם קרומען״ און „דאָס ווינשפינגערעל״. וועלען מיר נישט אַ מינוט לאַנג זיך האַלטען ביי דער מיינונג, אַז, אום צו ווערען דאָס, וואָס ער איז געוואָרען, האָט ער געמוזט צוערשט אַלט ווערען? „אַזוי ווי עס איז פאַרהאַן געבוירענע יונגע־לייט, — זאָגט טאָמאַס מאַן אין אַנ׳אָרט — וועלכע ווערען גיך פערטיג און וואַקסען נישט און מכל־שכן אַז זיי ווערען נישט אַלט, סיידען אין דעם זין וואָס זיי האָבען זיך אַליין איבערגעלעבט, אַזוי זענען פאַרהאַן, ווי עס ווייזט אויס, נאַטורען, פאַר וועלכע די אַלטערס־צייט איז די איינציג ריכטיגע און פאַסענדע, אַ מין „קלאַסישע זקנים״, וואָס זייער בערוף איז צו ווייזען דער וועלט אויף דאָס פאָלקאָמענסטע פון אַלע אידעאַלע מעלות פון יענע עלטערע יאָהרען, דעם טיעפען בליק, דאָס פערשטענדניש פאַר אַלסדינג, דאָס שטרעבען געריכט צו זיין אין אַלסדינג, דעם ריינעם הומאָר און די העכערע חכמה״. צו די דאָזיגע זקנים, ווי עס ווייזט אויס, געהערט מענדעלע. ער האָט געמוזט לאַנג לעבען, ביז זיין נאַטור איז אינגאַנצען פערטיג געוואָרען. עס איז כאַראַקטעריסטיש: זיין ל ע צ ט ווערק, וועל־כעס ער האָט געשריבען שוין כמעט אַלס אַ זיבעציגער, איז גלייכצייטיג אויך זיין ב ע ס ט ווערק.

איבריגענס איז די דאָזיגע שווערע און לאַנגע ענטוויקלונג אויך דער פראָדוקט פון דער צייט און פון דער אומגעבונג. שטעלט אייך נאָר פאָר: אין אַ העק, אַ גאָט־פערלאָזטען שטעדטעל אין דער ליטא, ווערט ביי יודען געבוירען מיט אַזוי פיעל צעהנדליגער יאָהרען צוריק אַ גאָט־בענצדיגטער, גרויסער קינסטלער, אַנ׳אמת׳ער דיכטער. קיינער ווייס דאָס נישט, קיינער פערשטעהט דאָס נישט. ער אַליין, דורך אַ סך, אַ סך יאָהרען, פערשטעהט עס פונקט אַזוי וועניג ווי די אַנדערע. ער ווייס נאָר, אַז די וועלט איז אַזוי ענג. און אָפט גאָר ווייס ער, אַז זי איז אַזוי ווייט. וויפיעל אַזעלכע דיכטער־נאַטורען, מאָלער, מוזי־קער און קינסטלער זענען אין גרויסע יסורים דערשטיקט געוואָרען אין דער יודען־גאַס, און קיינער ווייס אַפילו נישט, אַז זיי זענען געוועזען? עס העננט אָב פון טויזענד צופאַלען. דאָס קליינע יונגעלע האָט גע־

חלומ׳ט און פאַנטאַזירט און געלאַכט און געוויינט — און דאָס לעבען האָט איהם געבראַכט צו גאָר וואָס אַנדערס. ער איז געוואָרען אַ יודי־שער בחור, אַ יודישער יונגערמאַן, ווי טויזענד אַנדערע, און נאָר דאָס האַרץ האָט אָפּט געגאָגט און מאָדנע געפּיקט. און געקומען איז אַ צייט, וואָס אַליין האָט ער געגלויבט, אַז דאָס דאָזיגע, וואָס לעבט ביי איהם פערבאָרגען אין האַרצען, שטערט איהם אין לעבען, און ער האָט אַליין געפּרובט עס צו דערשטיקען יאָהרענלאַנג ווערט ער נאָך געוואָר־פען, ווי אין אַ כף־הקלע, איינמאָל אַהין און איינמאָל אַהער, און צום סוף ווערט ער אַ שרייבער, ווי צעהנדליגער אַנדערע אין זיין צייט, און ער ווייס נישט, אַז ער האָט אין זיין מינדעסט נעגעלע מעהר טאַ־לענט ווי יענע אַלע צוזאַמען. זיין העכסט שטרעבען איז דענסמאָל, ער זאָל האָבען די זכיה און זאָל ווערען אַזוי גרויס ווי איינער פון יענע „גרויסע״, ווי למשל גאָטלאָבער אַליין — און ער שרייבט מאמרים אינ׳ם „המגיד״ און ער רעדט וועגען דעם, וואָס אַלע אַנדערע רעדען, וועגען דעם „חינוך״, און ער טענה׳ט וועגען דעם, וואָס אַלע אַנדערע טענה׳ן, וועגען די „בילדונג״, און ער גיעט דעם עולם וויסענשאַפטען, ער גיעט זיי די „תולדות הטבע״, און ער זאָגט מוסר טאָג ווי נאַכט און ער איז אויפ׳ן בעסטען וועג צו ווערען אַ שטיקעל לייט: אַ יודי־שער שרייבער, ווי איינער פון די דעמאָלסדיגע יודישע שרייבער. עס מאַכט זיך נאָר אַמאָל נאָך אַ שטיקעל סיבה, אַז דער דיכטער אין איהם ווערט צייטענווייז וואַך און מאַכט איהם אַ שטיקעל שטריך אין דעם רעכנונג. עס קומט אין מיטען דערין אַנ׳עכט מייסטער־שטיק פון אַ קינסטלער־נאַטור. נישקשה; ער זוכט עס צו דערשטיקען. ער ווערט אַ מין ערצעהלער־פובליציסט, אַ מין דראַמאַטיקער־פובליציסט, אַ מין משורר־פובליציסט. ער קריעגט זיך מיט די בעלי־טובות און מיט דער טאַקסע און שרייבט אַלעגאָריעס און שרייבט זאָגאַר אַ „יודעלע״ און אַ „פּרק שירה״. איינמאָל אָבער, אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען, פאַלען אַראָב די דאָזיגע שלאַקען און עס קריכט אַרויס דער קינסטלער פון גאָטס גנאָד, דער גרוי־סער און גאַנצער, און מיר זעהען איהם פול און גאַנץ. אַ הויכגעוואַקסענע קינסטלער־געשטאַלט, ווי מיר האָבען ביז יעצט איהר גלייכען נישט געהאַט.

עס איז אַ מערקווירדיגע לעבענס־ענטוויקלונג. די איינצעלהייטען זענען בעלעהרענד

II

קאַפּוליע. ווייסט איהר וואָס קאַפּוליע איז? עפּעס אַ גאָט-פערלאָזען נעסט איז עס אין סלוצקער אויעזד, אין מינסקער גובערניע. דאָס איינציגע, וואָס אַבראַמאָוויטש ווייס דערפון צו דערצעהלען, איז, אַז „די נאַטור-ערהאַבענהייט איז איהר געגעבען געוועז, וועלדער-פּראַכט און טהאָלען און שעהנע פעלדער האָבען זי אַרומגערינגעלט״. דאָרט איז ער געבוירען. ווען? — דאָס איז ווידער אַביסעל יודישליך. דעם טאָג ווייס מען נישט געניי, עס האָט איהם קיינער נישט פערשריבען, דען „אויף אַזעלכע קלייניגקייטען האָט מען דענסמאָל ביי יודען, און בפרט אין די קליינע שטעדטלעך, נישט געקוקט״. עס איז נאָר „אַ קבלה אַזעלכע אין זיין פאַמיליע״, אַז ער איז געבוירען אינ׳ם יאָהר 1836 דעם 20-טען דעקאַבר. דער טאַטע, ר׳ חיים משה, איז אַ יוד אַ למדן, און דערביי קען ער אויך גוט לשון-קודש. דאָס קינד האָט אַ לעבהאַפטע פאַנטאַזיע און חלומ׳ט אַסך און קלערט אַסך. נאַטירליך ווערט עס אַוועקגעריסען פון די חלומות און אָבגעגעבען אין אַ חדר, וואו עס לערענט 12 שעה אַ מעת-לעת. די 8-שטונדען-אַרבייט איז אין יודישע חדרים נאָך נישט געוועזען איינגעפיהרט. אַלט זייענדיג ניין יאָהר, קען דער קליינער שלום-יעקב דעם גאַנצען תנ״ך אויסעווענינ. די ביבעל בעשעפטיגט טאָג און נאַכט זיין פאַנטאַזיע. פּלוצלינג אָבער ווערט ער פון איהר אַוועקגעפיהרט צו דעם „עוג מלך הבשן״ פון אַלע ליטעראַטורען — צו דעם תלמוד. „דאָרט אָנקומענדיג, בין איך מיר פאַרגעקומען ווי איינער, וועלכער קומט צום ערשטען מאָל אין זיין לעבען אויף אַ יריד: ער ווערט דערשראָקען, זעהענדיג די טויזענדער פערשידענע סחורות און כלים און געגענשטאַנדען, און ער ווערט פערטויבט פון דעם גרויסען געטומעל און גערודער. קונים לויפען, סוחרים רעש׳ן, מעקלערס שרייען און אַלעס לויפט און פּילדערט... מיט מיין איינגעבוירענער נייגונג אַלסדינג צו פערקערפערען, האָב איך געפּלעגט מיר לעבעדיג פאָרצושטעלען יעדען פאַרשוין, וועלכער קומט פאָר אין דער גמרא. דער תנא-קמא און דער האי-מאן-דאָמר האָבען זיך מיר פאָרגעשטעלט ווי אַ פּאָר שטאָלצע, בייזע יודען מיט פלאַמענ-

דיגע כּנימ׳ער; די רישא, די סיפא און די מ... — ווי דריי יודע־נעס, וועלכע בייסען זיך און רייסען אַרום דעם גאַנצען טאָג; און ערשט די בוגרת און די אילונית און די נערה שנתפּתּתה און דער חרש, שוטה וקטן און דער זב מיט דער זבה, און אויך די צוויי, וועלכע האַלטען פעסט דעם טלית, און דער אָקס, וועלכער האָט גע־שטויסען די קוה, און דער שור המועד מיט׳ן שור תּם — אַלע, אַלע זענען מיר געשטאַנען לעבעדיג פאַר די אויגען, יעדער מיט זיין בע־שטימטער, פעסטער געשטאַלט". — די הלכה האָט אויף דעם יונגען קינד אָנגעוואָרפען אַ טויט־שרעק, דען „איך האָב מיך געשראָקען פאַר די טורעמס, וועלכע פליהען אַרום אין די לופטען, און פאַר די בערג, וועלכע הענגען אויף אַ האָר, און פאַר די איבעריגע איבערנאַטירליכע וואונדער אויפ׳ן פעלד פונ׳ם האַרבען פּלפּול". אָבער „די אגדה איז פאַר מיינעטוועגען געווען אַ וואונדערליכער שפּאַציר־גאָרטען, וועלכען איך האָב ליעב געהאַט. נישט אַ פּאַרק איז געווען דער דאָזיגער גאָר־טען, וועלכער איז פיין אָבגעטאָקט און ווערט פיין אָבגעהיטען, אַ פּאַרק מיט אַ פּאַרקאַן אַרום און מיט פערשלאָסענע טהירען און טויערען און מיט פיין אָבגעהיטענע פלאַנצען, יעדעס פלענצעל אויף זיין אָרט, וואו די נאַטור איז געבונדען אין קייטען דורך מענשליכע הענד, נאָר אַ ווילדער וואַלד איז דאָס געווען, אַ ווייטער, ווייטער וואַלד, אָהן אַ צוים און אָהן אַנ׳אָרדנונג, אַלע פלאַנצען און געוויקסען ווילד צונויפ־געמישט. דאָרט זענען פאַרהאַן בלומען אָהן אַ צאָהל, ווילדע געוויקסען און צניעות׳דיגע פעלד־בלימעלעך, אַלעס אויסגעמישט — די ליליע פון שרון און די רויז פון די טהאָלען זענען אַרומגערינגעלט פון שטאַכעל־גראָז, און טויזענד־פאַרביגע גרעזער און צעהנטויזענד־קאָליריגע בלומען־טעפּיכער גיסען זיך אויס פאַר׳ן אויג. די פאַנטאַזיע שפּאַצירט זיך אין דעם דאָזיגען גאָרטען אַרום פריי און ווילד און בעוויינט וואונדער. צייטענוויין בייגט זיך איין דער הימעל און שלעפּט אַראָב אויף דער ערד דעם געטליכען שטאַט מיט זיינע צעהנטויזענד מלאָכים, און צייט־טענוויין הויבט זי אַרויף אין דעם הימעל אַריין דעם גאַנצען ערד־קוגעל און לאָזט מענש און מלאָכים זיך קושען".

די אגדה, די מדרשים און די וואונדער־מעשה׳לעך און פערשי־דענע ספרים האָבען די פאַנטאַזיע פונ׳ם יונגעל געהאַלטען אין איין

אויפרעגען; אָבער אויך דאָס אַבסטראַקטע לערנען, די סברא און די שאַרפע לאָגיק פון דער הלכה האָבען געוועקט זיין שכל: „... פון איין זייט האָט זי (די גמרא) געשאַרפט מיין שכל דורך דאָס קלערען און דורך די גראַדע סברא און האָט מיך געמאַכט צום דענקער, וועלכער אונטערזוכט יעדע זאַך און ברענגט זי אַרויס אויפ׳ן שכל הישר, און פון דער אַנדערער זייט האָט זי אין מיין פאַנטאַזיע אויפגעוועקט וואונדערליכע בילדער און האָט מיך פעהיג געמאַכט פאַר דעם הייליגען גייסט פון דער מליצה". נישט דער ערך מעהר האָט דאָס דאָזיגע לערנען געווירקט אויף זיין פאַנטאַזיע. זיין פאָטער האָט איהם געפלעגט וועקען פאַרטאָגס, איידער דער מאָרגענשטערען איז אויפגעגאַנגען, און זיי זענען ביידע מיט אַ זיסען חשק געגאַנגען אין בית־מדרש אַריין. דאָס פריה־אויפשטעהן, און בפרט אין דער ווינטער־צייט, איז אַביסעל שווער אָנגעקומען דעם יונגען קינד, דערפאַר אָבער איז דאָס פערגעניגען אַ פאָר מינוט שפּעטער געוועזען אונגעוועהנליך. אַבראַמאָוויטש דערצעהלט אונז דעם איינדרוק, וועלכען דאָס דאָזיגע פריה־אויפשטעהן האָט אויף איהם געמאַכט. „אַ געטליכע שטילקייט אין אַלע גאַסען. די גאַנצע שטאָדט איז פערזונקען אין שלאָף. די לבנה און די שטערען אויף זייער וואַך אין הימעל סוד׳ען זיך — און איך האָרך און האָרך. דערנסמאָל האָב איך געזעהן גאַנץ דייטליך דעם מלאך גבריאל, אויסרופענדיג און אָנזאָגענדיג אינ׳ם טויער פון הימעל די שטונדען פון דער נאַכט. די מלאכי־צבאות שוועבען און שוועבען, און הויבען־אָן זיס צו זינגען. באַלד דערויף ווערען די טויערען פון גן־עדן מיט אַ גרויסען רעש געעפענט, און דער גאָט פון כבוד קומט אָן. די בני־אלים דערבליקען דעם מלך פון דער הייליגקייט, בלייבען זיי פערציטערט שטיל, יעדער ביי זיין מחנה, יעדער ביי זיין פאָהן, עס ריהרט זיך נישט קיין פליגעל, עס בעוועגט זיך נישט קיין ליפּ. פּלוצלינג דערלאַנגט גאָט אַ שטורם מיט כּוֹח, דער אויבערשטער לאָזט הערען זיין שטים אין אַ געוויין. ער וויינט ביינאַכט אויף זיין בית־מקדש, וועלכער איז חרוב, אויף ירושלים זיין פראַכט־שטאָדט, וועלכע איז פערוויסט, אויף זיין פאָלק, די טייערע ציונ׳ס קינדער, וועלכע בלאָנדזשען אַרום, און אויף די אָרימע ש כ י נ ה, וועלכע געהט מיט זיי צוזאַמען אין גלות און ליידט מיט זיי צוזאַמען. יעדעס אויג לאָזט אַרויס אַ טרעהר —

און דאָס איז דער טוי אויף דער ערד און די נאַכט־ראָסע אויף מײַנע לאָקען... און ווען עס דערהערט זיך דאָס דאָזיגע געוויין פון גאָט, ציטערן די צדיקי־עולם און זיי וויינען ביטער צוזאַמען מיט די מלאכי־השלום. איך אַליין אָבער בין פול מיט גרויס הייליגקייט און איך נעהם זיך צום לערנען מיט'ן גאַנצען חשק. מיט אַ זיס קול'כעל הויב איך אָן מיין גמרא און זינג מיר מיין שיעור. איך האָב ליעב גאָט'ס תורה און וויל וויסען אַלע סודות פון דער גמרא, די אָדערען אויף מיין שטערענדעל ווערען מיר אָנגעשוואָלען און איך קלער טיעף אַריין אינ'ם לערנען". — דער דאָזיגער איינדרוק מוז זיין געווען אַ זעהר מעכטיגער, דען נאָך אין איינער פון זיינע לעצטע ערצעהלונגען, אין „שלמה ר' חיים'ס", קעהרט ער זיך צו איהם צוריק און שילדערט איהם נאָך בּרייטער און שטאַרקער.

מיר אָבער קענען און פערשטעהען די דאָזיגע וואונדערליכע סימנים: די נשמה פונ'ם דיכטער הויבט־אָן צו דערוואַכען.

און דאַן ווידער... „מיין ליעבסטע האָב איך אינ'ם געדיכטען וואַלד געזוכט, אין דעם שטילען שאָטען, אויף דער גראָז־לאָנקע און ביים רוהיגען וואַסערעל, און זי האָט מיר דאָרט איהר גאַנצען אוצר געוויזען און האָט זיך געשפּיעלט מיט מיר אומעטום. איך בין איהר נאָכגעשפּרונגען אויף די בערג, נאָכגעקלעטערט אויף די בוימער, און בין געזעסען מיט איהר ביי דער שאָף־פּאַשע און מיר האָבען זיך איינגעהערט צו דעם ליעבליכען בּלעקענען פון די סטאַדעס. די נאַכ־טיגאַל האָט מיר איהרע ליעדער געזונגען און די טורטעלטויב האָט מיר, צוזאַמען מיט טויזענד אַנדערע פויגעל, די מוזיק געמאַכט; זיי האָבען מיר דאָס ליעבעס־ליעד געזונגען פאַר מיין שענסטע, די טאָכ־טער פון גאָט, וועלכער בעשאַפט דאָס אַלעס. און די ליעבע, וועלכע האָט מיר אין האַרץ געבּרענט ווי אַ פייער, איז געווען אַ ליעבע פון לויטער גייסט, אינגאַנצען אָהן אַ פליישׁ, עפּעס הייליגעס, אינגאַנצען אָהן אַ קערפּער, אַ פערבּאָרגענע ליעבע צו אַלדאָס גוטס, צו אַלדאָס שעהנע און ערהאַבענע, וועלכע דערפרעהט דעם מענשען און מאַכט איהם קליין און מאַכט איהם גרויס און לאָזט איהם ווערען גוט און איידעל און לאָזט איהם ליעב האָבען אַלע מענשען"...

אוי, אוי, קענען מיר און פערשטעהען מיר די דאָזיגע סימנים!

דאָס שטעדטעל אָבער, וואו דאָס קינד האָט געלעבט מיט זיינע עלטערען, איז געווען עפּעס אַ פערוואָרפענער העק... „אַנ'איינזאַם נעסט אין אַ גאָט־פערלאָזענעם ווינקעל, און איך האָב אין מיין תמימות גע־גלויבט, ווי אַ היהנדעל אין דער אייערשאַל, אַז באַלד הינטער קאַפּוליע, פון ביידע זייטען, הויבט זיך אָן דער מדבר מיט די „הרי־חושך" און מיט דעם „סמבטיון" און מיט די שלאַנגען און עקדישען און די איבעריגע משונה'דיגע חיות. די קליינע הייזער אין מיין שטעדטעל זענען מיר פאָרגעקומען ווי פּאַלאַצען, און די שוהל און דער קלויז ביי אונז — ווי זיי וואָלטען נישט האָבען זייער גלייכען. די „פּני" אין שטאָדט, האָב איך געמיינט, זענען די איידעלסטע בעשעפּענישען און די קלוגסטע אויף דער גאַנצער וועלט, און ווער שמועסט, ווען זיי האָבען געהאַט לאַנגע בערד און אַ שעהנעם שטעל, דען דענסמאָל האָב איך געגלויבט, אַז וואו זקנה, דאָ תורה און חכמה, און ווער עס האָט אַ קוה אָדער אַ ציעג, דער איז רייך ווי קורח. דער שופר און די קאַטערינקע, וועלכע האָט צופעליג פערבלאָנדזשעט צו אונז ווי עפּעס אַ וואונדערליכע זאַך, און די איינפאַכע כלי־זמר, מיט וועלכע מען האָט געפלעגט שפּיעלען ביי אונז אויף חתונות, האָבען זיך מיר אויסגעוויזען ווי דאָס שענסטע און העכסטע, און איך האָב געמיינט, אַז עפּעס בעסערס איז שוין גאָר נישט פאַרהאַן. אוי, ווי ערהאַבען מוז זיין דער בעל־תוקע, וועלכער קען די קונץ פון בלאָזען, און נעהמט ביי יעדערען אַרויס די נשמה מיט זיינע וואונדערליכע קשר"ק'ען!..."

דער פאָטער שטאַרבט איהם, ווען ער איז אַ יונגעל פון אַ יאָהר 14—15, און די צייט פון עלענד און נויט הויבט זיך אָן. ביי דער מאַמען, דער אָרימער אַלמנה, קען ער נישט לענגער בלייבען, און די נאָהנטסטע קרובים שיקען איהם אין די ישיבה אַריין, „כדי עס זאָל נישט ווערען פון איהם קיין פּוסט־ און־פּאַסטניק". אין דער ישיבה אין סלוצק לערענט ער ביי דעם בעוואוסטען ר' אברהם־ברוך, דאַן ווערט ער דער תלמיד פונ'ם ראש־ישיבה, דעם חריף ר' מיכל מ"ס. שפּעטער לערענט ער אין ר' יונה'ס בית־מדרש ביי ר' אַברהמ'עלע. ער מאַכט־דורך דעם גאַנצען בעקאַנטען קורס: שלאָפט אויף דער באַנק אינ'ם בית־מדרש, עסט ברויט מיט זאַלץ און קריגט אַמאָל אַ „טאָג" אויך. דאַן קומט ער קיין ווילנא און לערענט ביי דעם בעריהמטען ר'

בענדערעל אין ר׳ מעלה׳ס ישיבה און דאַן אויך אין גאונ׳ס בית־מדרש. דערווייל האָט די מוטער צום צווייטען מאָל חתונה געהאַט; איהר מאַן האָט געהאַלטען אין אַרענדע די מיהל אין אַ דאָרף נישט ווייט פון קאַפּוליע — און שלום־יעקב האָט זיך אומגעקעהרט צו דער מוטער אין דאָרף אַריין און האָט דאָרט געלערענט מיט דעם שטיעף־פּאָטערס יונגלעך, אום נישט בחנם ברויט צו עסען. און ווידער הויבט זיך אָן די אַלטע מעשה —: „דאָרט, וואו מיין שטיעף־פּאָטער האָט געוואוינט, זיינען געוועזן וועלדער אַרום און אַרום, גרויסע, אַלטע וועלדער מיט אַלערליי חיות. ביינאַכט האָבען די הונגעריגע וועלף געשריגען און אויך דער בער האָט זיך אָפט בעוויזען. פויגעל האָבען שטענדיג געזונגען, און די וואַסער־עופות האָבען פון געמויזעכץ ליעבליך אונטערגעהאַלטען. דורכ׳ן וואַלד האָט זיך געשלענגעלט אַ גרויסער טייך און איז דערגאַנגען ביז צו דער מיהל. דאָרט האָט ער זיך צעגאָסען אין אַ מעכטיגען וואַסער־שטאָרץ און האָט מיט אַ געוואַלדיגען רוישען געדרעהט די רעדער, אַז פונ׳ם גערויש פון דער מיהל און דעם געברויז פונ׳ם וואַסער האָבען די אויערען געקלונגען”.

און דאַן ווידער: — „אין דעם דאָזיגען איינזאַמען, פערלאָזענעם ווינקעל איז מיר מיין מוזע ערשיענען... מיט כשוף האָט זי מיך געצויגען, איך זאָל איהר נאָכגעהן אין וואַלד אַריין ביז אונטער דעם גרינעם בוים, וואו עס איז שטיל און הייליג. מיט די וואַלד־בוימער האָט זי מיר אַ בונד געשלאָסען און מיט די פויגעל פון הימעל און מיט די חיות אויף דער ערד און האָט מיך געלערענט זייער שפּראַך”. — דענסמאָל האָט דאָס יונגעל געמאַכט זיינע ערשטע ליטעראַרישע פּראָבעס: אַ לירישׁ געדיכט איבער די שעהנקייט פון דער נאַטור, ווי „דער טייך פּלאַפּעלט צו איהם און דער ווידער־קול פון וואַלד ענטפערט”. אָבער אויך דער שפּאָט האָט איהם שוין יענע טעג געגומען און ער האָט אָנגעשריבען אַ מין ד ר אַ מ אַ אין גראַמען אין דער פאָרם פון לוצאַטאָ׳ס „לישרים תהלה”, אָבוואָהל „איך האָב דענסמאָל גאָרנישט געוואוסט, וואָס אַ דראַמאַ איז, און איך האָב קיינמאָל נאָך אַזעלכע ספרים נישט געהאַט געלייענט”. זעלבסטפערשטענדליך האָבען די אַלע פּראָבען קיין שום ליטעראַרישען ווערט נישט געהאַט, אָבער אויך אין זיי איז שוין געוועזן צו דערקענען די צוויי גרונדשטריכען פון זיין אייגענטלי-

כען טאַלענט: זיין נייגונג צום לירִיזם און זיין נייגונג צו דער סאַ־טירע.

באַלד אָבער האָט עס איהם אָנגעהויבען ציהען און ער האָט אַליין נישט געוואוסט וואו אַהין, און ער האָט נישט געקענט מעהר איינזיצען אויף איין אָרט. ער האָט זיך אומגעקעהרט קיין קאַפוליע. אין קאַפוליע האָט ער אָנגעטראָפען איינעם אַ בעטלער, מיט'ן נאָמען אברהמ'על כראָמאָי (אַ זכר אויף „פישקע דער קרומער"). דער דאָזיגער בעטלער איז אויסגעווען אַ האַלבע וועלט, און מיט זיינע מעשיות וועגען ווייטע שטעדט און וואונדערליכע מדינות — למשל, וועגען וואָהלין — האָט ער אויפגעקאָכט די פאַנטאַזיע פונ'ם יונגען קינד. זיין נשמה האָט איהם געצויגען צו עפּעס אַ פאַנ־טאַסטיש־ראָמאַנטיש לעבען אין וויסטע וועלדער און אין פעלדער, מיט אַ חברה בעטלערס, ווייט־ווייט צווישען פרעמדע בעשעפענישען, און ער האָט בעשלאָסען זיך צו לאָזען מיט'ן דאָזיגען ר' אברהמ'על אין די וועלט אַריין (אַנ'אָנגעהערעניש צו „מסעות בנימין השלישי"). שטעדט און שטעדטלעך האָבען זיי צוזאַמען דורכגעוואַנדערט, דורך ליטא און דורך דעם גאַנצען דרום־מערב־קאַנט פון רוסלאַנד, איבער וואָהלין, אוקראַינע און פּאָדאָליע, און גענעכטיגט האָט מען אין אַ „הקדש" אָדער אין אַ בית־מדרש (אַביסעל „פישקע דער קרומער" און אַביסעל „קליין מענשעלע") און געגאַנגען איז מען איבער די הייזער. אויף דער דאָזיגער נסיעה, אינ'ם צעבראָכענעם וועגעלע מיט דער אָבּ־געשונדענער שקאַפּע, איז געלעגט געוואָרען דער גרונדשטיין צו מענ־דעלע מוכר־ספרימ'סביידעל מיט דער קליאַטשע, מיט וועלכער ער פאָהרט־דורך איבער'ן גאַנצען יודישען תחום אין דער לענג און אין דער בּרייט. דער יונגעל איז געוואָרען אין די הענד פונ'ם קרומען שנאָרער נישט קיין שלעכטער עסק צו קלייבען נדבות און, כדי דאָס געשעפט נאָך צו פערגרעסערען, האָט ער איהם געוואָלט פערקויפען אויף פאַר אַ חתן (מאַטעריאַל פאַר פערשידענע עפּיזאָדען אין „ווינשפינגערעל"). „עפעס ביינאַכט האָט אַברהמ'על פערשלעפט זיין פאַרשוין אין אַ פוסטע קרעטשמע, וואָס האָט זיך געפונען ווייט פון דער שטאָדט, אין אַ העק, וואו קיין לעבעדיגען מענשען האָט מען נישט געזעהן. די קרעטשמע איז געווען אָהן פענסטער, אָהן טהירען, נאָר עפּעס אַנ'אַלטע חורבה,

וואו קיין מענשען האָבען שוין הונדערט יאָהר נישט געוואוינט... פלוצלינג האָט אָנגעהויבען שטאַרק דונערען און בליצען, דער הימעל האָט זיך געעפענט און עס האָט געכליאַפּעט דער רעגען ווי פון אַ צעבער. די גאַנצע קרעטשמע האָט געשוואומען אין וואסער אָט־אָט, האָט אויסגעוויזען, ווערען אַלע דערטרונקען, און אָט פון איין ווינטעל פאַלט גאָר איין די גאַנצע קרעטשמע, וועלכע שטעהט אַזוי אויך אויף היהנערשע פיסלעך" — אין אַזאַ מינוט האָט דער בעטלער געסטראַשעט דעם יונגעל, אַז ווען ער וועט זיך עקשנ׳ען און וועט נישט ווערען אַ חתן פאַר דעם מחותן, וועלכען ער האָט פאַר זיינעטוועגען אויסגעזוכט אין דער שטאָדט, וועט ער איהם לאָזען דאָ אַליין אויפ׳ן פעלד. אין עטליכע טעג אַרום איז דער קליינער שלום־יעקב געבליבען איינער אַליין, פערלאָזט אויפ׳ן פעלד, נישט וויסענדיג, וואו איין וואו אויס. מיט גרויס מיה האָט ער זיך געשלעפּט, ביז ער איז געקומען קיין קאַמעניעץ־פּאָדאָלסק. דאָרט האָט ער גערפרובט ווערען אַ משורר ביי אַ חזן (עפּיזאָד פון „קליין מענשעלע"). דאַן איז ער אין דער דאָזיגער שטאָדט געזעסען אין בית־מדרש און האָט געלערענט תורה, און אַלע לומדים אַרום און אַרום האָבען געקוקט אויף איהם מיט גרויס דרך־ארץ. דאָרט איז ער בעקאַנט געוואָרען מיט אַנ׳אַלטען מאַן, אַ זעהר אָנגעזעהענעם אין דער גאַנצער שטאָדט צוליעב זיין יראת־שמים און זיינע מעלות און מדות (דער אָריגינאַל פון ר׳ אַברהם אין „ווינשפינגערעל"). דער דאָזיגער אַלטער האָט דעם יתום ליעב בעקומען, און האָט איהם גע׳עצה׳ט, ער זאָל, ווייל ער קען גוט לשון־קודש, אַריינגעהן אַמאָל בסוד צו איינעם אַ געלעהרטען משכיל, וועלכער וואוינט הינטער דער שטאָדט (עפּיזאָד פון „קליין מענשעלע"). דער קליינער אַבראַמאָוויטש האָט איהם געפאָלגט און איז דאָרט אַהין געגאַנגען. דער דאָזיגער משכיל איז געוועזען דער העברעאישער דיכטער אברהם־בער גאָטלאָבער.

קיין גליקליכערער צופאַל האָט שוין נישט געקאָנט זיין אין דעם יונגען אַבראַמאָוויטש׳עס לעבען, ווי דאָס דאָזיגע אַריינגעהן אין דעם דאָזיגען הויז — אָבער גלייכצייטיג האָט פאַר איהם אויך קיין אומגליקליכערער צופאַל נישט געקאָנט זיין, פון איין זייט איז ער דאַדורך געקומען דירעקט און אָהן אַסך אומוועג צו דער ליטעראַטור, פון

דער אַנדערער זייט אָבער איז ער דאַדורך פערשלעפּט געוואָרען אין אַ ריכטונג, פון וועלכער ער האָט זיך גאַנצע צעהנדליגער יאָהרען נישט געקאָנט בעפרייען. ווער ווייס: ווען דער צופאַל וואָלט אבראַמאָוויטש'ען דענסמאָל גראָד האָבען געבראַכט אין אַ קרייז אַריין, וואו מען וואָלט איהם האָבען אויפגעמאַכט די אויגען אויף זיין אייגענטליכען ווערט און אויף דעם אמת'ען געטליכען פונק, וועלכער לעבט אין איהם, ווער ווייס, זאָג איך, אויב דער דאָזיגער אַבראַמאָוויטש וואָלט נישט האָבען אונז געגעבען זיינע מייסטער-ווערק שוין אין ערשטען פעריאָד פון זיין שריפטשטעלעריי. אַזוי אָבער האָט ער ערשט געמוזט דורכמאַכען דעם גאַנצען גלגול-מחילות פון דעם יודישען מחבר-ליטעראַט פון דער דעמאָלסדיגער צייט!

מיט'ן אַריינקומען אין גאָטלאָבער'ס הויז הויבט זיך אָן אַ ניי קאַפּיטעל פון אַבראַמאָוויטשעס לעבען. אין דעם דאָזיגען הויז האָט ער געפונען אַנ'אוצר פון ספרים, וועלכע ער האָט געשלונגען ווי אַ הייס-הונגעריגער. גאָטלאָבער'ס טאָכטער האָט איהם דעם ערשטען אונטערריכט געגעבען אין רוסיש און אין דייטש, און ביי איהר האָט ער געלערענט אויך די אָנפאַנגען פון אַריטמעטיקאַ. אין יאָהר 1856 האָט ער געמאַכט זיין עקזאַמען אַלס לעהרער און איז אָנגעשטעלט געוואָרען אַלס קאַזיאָנע לעהרער אין דער שטאָדטישער שולע. אַרום יענער צייט האָט ער געדרוקט אינ'ם „המגיד" זיין ערשטע אַרבייט: אַנ'אַרטיקעל וועגען חינוך און אַז יודען דאַרפען לערנען רוסיש און דאַרפען קענען וויסענשאַפט. דאַן איז ער אַריבערגעפאָהרען קיין בערדיטשעוו, און דאָרט האָט ער אָנגעהויבען זיין ליטעראַרישע קאַריערע. ער האָט געשריבען זיינע קריטישע בראָשורען „משפט שלום" און „עין משפט". אינ'ם גייסט פון יענער צייט האָט ער פערפאַסט, פריי לויט לענץ, אַ העברעאישע זאָאָלאָגיע אין דריי חלקים מיט'ן נאָמען „תולדות הטבע". אין יאָהר 1867 האָט ער אָנגעשריבען זיין ערשט ערצעהלונגעל מיט'ן נאָמען „למדו היטב". און אַ יאָהר שפּעטער האָט ער עס פערגרעסערט און האָט עס געדרוקט מיט'ן נאָמען „האָבות והבנים" (1868) — די ערשטע בעלעטריסטישע פּראָבען.

אַביסעל שפּעטער געהט אַבראַמאָוויטש אַריבער צו אַ מין נייער טעטיגקייט. ער הויבט-אָן, אונטער דעם פסעוודאָנים „מענדעלע מוכר-

ספרים", צו שרייבען אויף יודיש פאַר די גרעסערע מאַסע, „אום נוּצען צו ברענגען": אום זיי אויסצובעסערען און אום זיי צו בע־לעהרען. ער שרייבט „דאָס קליינע מענשעלע" — אַן'ערצעהלונג, וועלכע ווייזט אין אָנהויב (די מעשה מיט דעם קליינעם מענשעלע, וועלכער זיצט אינ'ם מענשענס אויג) די שענסטע פּאָעטישע קוואַליפיקאַציעס, וועלכע ווערט אָבער דאַן אַ שטרייטשריפט געגען די ראשי־הקהל, די קליינע מענשעלעך, אין די קליינע רוסישע שטעדט. דאַן שרייבט ער די ערשטע פּראָבע פון „פּישקע דעם קרומען", און דאַן „די טאַקסע" — די שאַרפסטע קריטיק געגען אונזערע תּקיפים, די שטאָדט־בעלי־טובות. צוליעב דעם דאָזיגען בוך מוז ער עוקר זיין פון בערדיטשעוו, וואו ער האָט דאַן געוואוינט, וויל די דאָרטיגע ראשי־קהל האָבען זיך געפונען בעליידיגט, און ער בעזעצט זיך אין זשיטאָמיר, וואו ער האַלט עקזאַ־מען און ווערט לעהרער אין דער דאָרטיגער ראַבינער־שולע. אַרום יענער צייט שרייבט ער „די קליאַטשע" — דאָס מערקווירדיגע בוך, אין וועלכען ער האָט, ווי נאָך קיין שום צווייטער שריפטשטעלער ביי אונז געפיהרט דעם קאַמף געגען אַלע אונזערע בעדריקער אין דרינען און אין דרויסען. עס איז די גיפטיגסטע סאַטירע אויף דעם לעבען פון דער כנסת־ישראל. און דערביי ווערט דאָס בוך געטראָגען פון אַ דיכטער־פאַנטאַזיע, ווי זי איז ביי אונז איינציג. דעם קינסטלער אָבער אינ'ם מאָדערנעם זין דערקענט מען נאָר אין דער וואונדערבאַרער קראַפט פון נאַטור־שילדערונגען און פּייזאַזשען. דאַן האָט ער געפּרובט שרייבען אויך עטליכע לייכטע זאַכען אין גראַמען („יודעל", „זמירות ישראל" און „פּרק שירה"). באַלד דערויף האָט ער געשריבען די ערשטע פּראָבע פון זיין שאַרפער סאַטירע „מסעות בנימין השלישי" — די געשיכטע פון אַ יודישען מין דאָן קישאָט, און דאַן ווידער אַ דראַמאַ מיט'ן נאָמען „דער פּריזיוו". אין יאָהר 1881 איז ער אַרויסגע־כאָהרען קיין אָדעס, וואו ער איז אָנגעשטעלט געוואָרען אַלס פיהרער פון דער דאָרטיגער תּלמוד־תּורה.

און ווידער איז אַבראַמאָוויטש אַריבערגעגאַנגען צו עפּעס אַ נייעס. ער האָט אָנגעהויבען אין זיין ליטעראַרישער טעטיגקייט זיך צו ווייזען פון אַ נייער זייט: פון אַ ריין קינסטלערישער. ער האָט אַוועק־געלאָזען דאָס פּאָלעמישע און דאָס פּובליציסטישע און דאָס קריטישע

און איז געקומען צו זיין העכסטער פאָרם, צום ריין קינסטלערישען. אַרום יענער צייט האט ער געשריבען, צום גרעסטען טייל אויף העב-רעאיש, די מייסטערהאַפטע קליינע ערצעהלונגען, דעמאָלס האָט ער אויסגעאַרבייט, גלייכצייטיג אויף יודיש און אויף העברעאיש, יענע פיצר גרויסע ערצעהלונגען, וואָס וועלען בלייבען אויף אייביג אַ שאַץ אין אונזער ליטעראַטור: „פישקע דער קרומער", „מסעות בנימין השלישי", „דאָס ווינשפינגערל" און „שלמה ר' חיים'ס"! צום ערשטען מאָל האָ-בען יודישע לעזער געזעהען אַזעלכעס, וואָס זיי האָבען נאָך קיינמאָל נישט געזעהען: אַ קינסטלער, ווי זיי האָבען נאָך קיינמאָל אַזעלכען נישט געהאַט. און דער קינסטלער מאָלט זיי דאָס לעבען פון דעם עלענדען פאָלק אין קאַבצאַנסק און אין גלופּסק און אין טונעיאַדאָווקע — כל ישראל איז א י י ן קבצן. די צרה איז אַ צרה, פון וועלכער עס איז קיין אַנטרינען נישטאָ. עס איז אַ פערשאָלטען גלות-לעבען, אַ הינטיש לעבען...

קוקט מען צוריק אויף די שריפטשטעלערישע טעטיגקייט פון אַבראַמאָוויטשען, זעהען מיר זי פאַר זיך איינגעטיילט שטרענג אין דריי פעריאָדען.

אין ערשטען פעריאָד: עס נוצט איהם נישט זיין גאַנצער טאַ-לענט און זיין גאַנצע פאָעזיע; די דעמאָלסדיגע צייט מאַכט איהם פאַר אַ שרייבער, ווי הונדערט אַנדערע זענען געווען, מיט דיזעלביגע ציע-לען און דיזעלביגע וואונשען. ער שרייבט זיינע מליצות, ער האַלט מלחמה מיט די „מורדי אור" און מיט חסידים און חסידות, ער שרייט געוואַלד, אַז מען מוז לערנען וויסענשאַפטען, און וועלכע צרה עס זאָל נישט זיין געקומען אויף יודען אין זיין לאַנד, ווייס ער, אַז עס איז נאָר דערפאַר, ווייל זיי האָבען זיך נישט געבילדעט. זאָלען זיי זיך נאָר בילדען — וועלען זיי באַלד און גיך געהאָלפען ווערען. אַרום יענער צייט שרייבט אַבראַמאָוויטש זיין „משפט שלום", „האָבות והבנים" און קאָמפּילירט אַ נאַטורוויסענשאַפטליך ווערק „תולדות הטבע".

אין צווייטען פעריאָד ווערט אַבראַמאָוויטש בעל-מלחמה און מאָ-ראַליסט. די איינגעבוירענע פאָעזיע און דער מערקווירדיגער זין פאַר נאַטור-שעהנהייטען שטערען אַפילו אַביסעל; אָבער נישקשה, ער שטרענגט זיך אָן, זיי אַנטשוויגען צו מאַכען, ווי ווייט ער קען נאָר. „די קליאַ-

טשע" — ווען מען זאָל בעזייטיגען פון איהר די פיעל שעהנע, לידישע שטעלען, וועלכע זענען טיילמאָלס אמת'ע פערעל פון פאָעזיע, און די וואונדערבאַרע בעשרייבונגען פון נאַטור־שעהנהייטען, וועלכע זענען אָפּטמאָל גאַנצע אוצרות פון קונסט, בלייבט אונז איבער אַן'אַפּאָלאָגעטיש־פובליציסטישע שריפט מיט מערקווירדיגע טענדענצען. „מיט וואָס פאַר אַ יושר קען מען — פרעגט ער פשוט — יענעם נישט לאָזען עסען, אָטעמען פריי, סיידען ביז ער וועט זיך אויסלערנען עפּעס קונצען? איטליכעס בעשעפעניש, וואָס ווערט געבוירען, איז קודם־כל אַ לעבעדיגע זאַך, פערזאָרגט פון דער נאַטור מיט אַלע חושים, מיט אַלע אברים, טאַקי נאָר פון זיינעטוועגען, בכדי דורך זיי צו בעקומען אַלסדינג, וואָס עס בעדאַרף נויטיג האָבען צום לעבען"... „איך בין דיר מוחל דיין ר ח מ נ ו ת! — רופט ער אויס אין אַן'אַנדער אָרט — איך חיל נישט, אַז דו זאָלסט א ו י ס אַ ר ב י י ט ע ן, מען זאָל מיך נישט אַזוי פּלאָגען, מען זאָל מיר געבען מיין בעדערפעניש צו דערהאַלטען די נשמה, טאַקי נאָר גלאַט פאַר רחמנות, ווייל עס איז פשוט אַ צער־בעלי־חיים. איך חיל אַפילו נישט, דו זאָלסט א ו י ס ב ע ט ע ן פאַר מיר אַלע נויטיגע זאַכען צום לעבען אי מהאי־טעמא, וואָס מען האָט און מען קען האָבען פון מיר נוצען. דאָס זענען אַלטע מעשיות, אַלטע ליעדלעך, וואָס איך האָב זיי שוין געהערט אין דער וועלט זינגען אין פערשידענע צייטען". דער שטאָלצער טאָן און די גאַנצע האַלטונג דערמאָהנען אונז אַביסעל גבריאל ריעסער, לודוויג בערנע און זייער גלייכען. אַביסעל ווייטער הערען מיר דאָס דאָזיגע אין נאָך אַ שאַרפערער פאָרם: „איך וויל גאָרנישט הערען קיין רחמנות, קיין קונצען, איך בין חי אַלע אַנדערע, אַ לעבעדיג בעשעפעניש און האָב ווי זיי אַ פראַווע, ד אָ ס ר ע כ ט צ ו ל ע־ב ע ן. האָט יענער אויף מיר רחמנות, הייסט עס אַזוי פיעל, ווי איך לעב נאָר אין זיין זכות, ע ר האָט יאָ דאָס רעכט צו לעבען און א י ך נישט; איינגאַנצען וואָס איך האַלט מיך, וואָס איך זשיפע, האָב איך עס צו פערדאַנקען איהם, נאָר איהם, אין דער צייט, אַז מיר ביידע זענען גאַנץ גלייכע בעשעפעניש מיט איינערליי בעדערפעניש. לאָזט מיך יענער לעבען, ווייל איך ברענג איהם נוצען, הייסט עס אַזוי פיעל, ער איז דער תכלית, דער עיקר, דען איך לעב נאָר, מחמת דערמיט טויג איך איהם. פאַר מיר אַליין וואָלט איך נישט בעדאַרפט גאַר בע־

שאַפען ווערען. איך וויל אָבער לעבען גלייך ווי אַנדערע, גלאַט ווייל איך בין אויך אַ בעשעפעניש פאַר מיר"... „אין דער וועלט הערשט א י י ן געזעץ פאַר אַלע בעשעפענישׂ, פאַר אַלע מענשען גלייך, אַזאַ געזעץ, וואָס קיינער, יהיה מי שיהיה, איז נישט אימשטאַנד עס איבער־צומאַכען, וואָס אַקעגען איהם העלפט נישט קיין שרייען, קיין רעדען, קיין דרשות און קיין שום מיטעל; אַזאַ געזעץ, וואָס איז שטאַרקער פון אַלע שטאַרקע, מעהר עקשן פון אַלע עקשנים, וואָס אַז מען שטעלט זיך איהם אַקעגען, זוכט עס זיך אויס טויזענדער אַנדערע וועגען. טויזענדער המצאות און הסברות, כּדי זיך צו דערהאַלטען — איך ביין דעם דאָזיגען בעקאַנטען געזעץ, וואָס אַלע ווילען עסען, וואָס איטליכער וויל דערהאַלטען זיין לעבען, עס מעג זיך זיין אויף וועלכען אופן, מיט וועלכע מיטעל עס וויל זיך". — אין דעם דאָזיגען פעריאָד רעדט אַבראַמאָוויטש נאָך אַלץ אין אַלעגאָריעס און משלים; זיין ליעבסט ווערטעל איז דענסמאָל: „נישט דאָס בין איך אויסען". ער האַלט וכּוחים, ער זאָגט מוסר, ער שטראָפט, ער קריעגט זיך מיט דאָס זייניגע און מיט פרעמדע, ער זוכט די סיבּות פון יעדער זאַך און יעדער ערשיינונג — און שטערט איהם אַמאָל זיין פאָעטישער גייסט אין זיינע חקירות, דערשטיקט ער איהם. אין דעם דאָזיגען פעריאָד איז ער אונזער בעסטער פובליציסט. ער איז אַ שטרייטער און אַ מאָראַליסט.

און אַזוי קומט מענדעלע צום דריטען און לעצטען פעריאָד פון זיין שריפטשטעלעריי. דאָס קינסטלערישע אין איהם נעהמט סוף־כּל־סוף די אויבערהאַנד, און עס בעווייזט זיך דער ריינער קינסטלער, אַזעל־כער, ווי ביי יודען איז זיין גלייכען נישט געווען. ער זאָגט נישט מעהר קיין מוסר, ער קריעגט זיך נישט מעהר מיט אונזערע שונאים פון דרויסען און מיט אונזערע תּקיפים פון דרינען, ער שרייבט נישט מעהר קיין אַלעגאָריעס, נאָר ער מאָלט דאָס לעבען אין דער יודישער גאַס, אַזוי ווי זיינע אויגען זעהען עס, און עס איז נישט פאַרהאַן קיין זאַך, וועלכע ער זעהט נישט, און עס בלייבט נישט קיין פונקט, וועלכער איז פאַר איהם פערבאָרגען, און עס איז נישט דאָ קיין בעוועגונג, וועלכע איז איהם אונבעקאַנט; אַלץ זעהט ער און וויס ער, און אַלץ מאָלט ער, און דער פאָן פון דעם דאָזיגען געוואַלדיגען גע־

מאָלעכץ איז דער שרעקליכער, מורא׳דיגער דלות, אין וועלכען אַ גאַנצע אומה, אַ צעברעקעלטע און צעוועהטאָגטע, טרינקט זיך, און עס קומט אַרויס יענע געוואַלדיגע, שרעקליכע טראַגעדיע, וואָס נעהמט־אָן ביים האַרץ און פּערסמ׳ט די נשמה. עס איז געוועזן געגוג פּאַר אונזערטוועגען די נעמען פון זיינע שטעדט, אום צו וויסען, וואו דאָס אומגליק הויבט זיך אָן: קאַבצאַנסק, גלופּסק און טונעיאַדאָווקע. די נעמען זענען סימבאָלען. כל־ישראל איז א יי ן קבצן. די גרויסע יודישע אַלטע טאָרבע — דאָס איז אונזער אומגליק. דער יוד מוז זיך לערנען מוותר זיין אויף דעם ביסעל עולם־הזה און ברעכען די „תאוה“ פון עסען. „דער יצר־הרע פון עסען איז אַ געמיינע „תאוה“. ער טאָר נישט ווי־סען פון דער פרייד פון קינדער־יאָהרען און פון דער שעהנהייט פון דער נאַטור, און ער מוז לעבען אין דער וועלט פון פאַנטאַזיעס. די דאָן־קישאָטען מעהרען זיך ביי איהם, יענע „בנימין השלישי׳ס“, וועל־כע פאָהרען אין די וועלט אַריין, און דאָס לעבען אין דער „קבלה“־און אין דער „זוהר“־וועלט ווערט פאַר איהם עפּעס נאַטירליכעס. די סאַטירע פון׳ם גרויסען דיכטער ווערט וואָסאַמאָל שטאַרקער, וואָסאַ־מאָל גאַליגער, און עס צעשפּיעלט זיך דער גרויסער שפּאָט און ער ווערט אַזוי ביטער.

די פיגור פון אַבראַמאָוויטשען אין זיין אַלגעמיינעם כאַראַקטער שטעלט זיך אונז אַלזאָ פאָר אַזוי: אַ יוד ווערט געבוירען אין עפּעס אַ פערוואָרפען שטעדטעל, ווי טויזענד אַנדערע פון זיינע ברידער, קיי־נער ווייס נישט וואָס עס לעבט אין איהם, און ער ווייס עס אמ־וועניגסטען — און דערביי איז זיין נשמה אַ נשמה פון אַ גרויסען פּאָעט. ווען ער קומט אין די וועלט אַריין און הויבט־אָן זיך זיין וועג צו זוכען, ווערט ער אַזוי ווי די פיעל אַנדערע צווי־שען זיינע ברידער, וועלכע עס איז אויסגעקומען צו ווערען שריפטשטעלער. ער ווערט אַ מוסר־זאָגער, אַ קעמפער פאַר אויפ־קלערונג, אַ מליץ־יושר, ער ווערט אַביסעל ריב״ל, אַביסעל צוויי־פעל און אַביסעל גאָטלאָבער. אין אַ געוויסער בעציהונג שטעהט איהם זיין פּאָעטישער זין ווי אַ שטערעניש אויפ׳ן וועג, ער אָבער בע־זיעגט זי און דערשטיקט זי. שטעלט אייך אָבער פאָר, ווי גרויס האָט געמוזט זיין דער דאָזיגער פּאָעטישער זין און די דאָזיגע נייגונג צו

קונסט, אַז ער האָט זיי פאָרט נישט געקאָנט בעגראָבען, אַזוי אַז סוף־כל־סוף האָבען זיי זיך דורכגעבראָכען. ער איז שוין העכער פערציג יאָהר אַלט געוועזן, ווען ער האָט אָנגעהויבען אַלס ריינער קינסטלער, אַזוי אַז ער האָט נישט מעהר בעוויזען צו געהן אין פרעמדע פוסטריט און ער איז געוועזן געצוואונגען, צו ערפינדען פאַר זיך אַ נייע טעכניק און אַ נייע פאָרם און אַ נייעם פאָרטראַג. און דאָס גרעסטע וואונדער איז, אַז דאָס בעסטע, וואָס ער האָט געשריבען, האָט ער געשריבען שוין אַלס זעכציגער, זיבעציגער! „פישקע דער קרומער", „מסעות בנימין השלישי", „דאָס ווינשפינגערעל" און „שלמה ר' חיים'ס" זענען און בלייבען די גרעסטע מייסטער־ווערק פון אונזער ליטעראַטור.

III

„פישקע דער קרומער". אַלס ספור־המעשה פאַר זיך איז „פישקע" שוין אַביסעל צו איינפאַך. בכלל צייכענט זיך דאָך נישט מענדעלע אויס אַלס מעשה־שרייבער מיט פערוויקעלטע און פערציקעלטע געשעהענישען; על־פי־רוב האָבען מיר אין זיינע מעשות קיין שום „האַנדלונג" נישט, און זיי זענען אַזוי איינפאַך, אַז ווען עס זאָל קומען אַנ'אַנדערער, וואָס בעזיצט נישט דעם טאַלענט פון מענדעלע, וועט ער גאָרנישט וויסען, וואָס מיט דעם דאָזיגען שטאָף אָנצוהויבען. אייגענטליך געפינסט דו דאָרט גאָרנישט דאָס, וואָס מען רופט „קאָמפאָזיציע", און געפינסט נאָר אַ צונויפשטעלונג פון בעזונדערע מעשה'לעך, שטיקלעך, עפיזאָדען, בעטראַכטונגען, נאַטור־שילדערונגען און וואונדערשעהנע שטעלען. די אייגענטליכע מעשה פון פישקע דעם קרומען איז אַ גאָר איינפאַכע: איינער אַ קרומער, וואָס הייסט פישקע, דיענט אינ'ם מרחץ אין דער קהלה גלופסק, און חברה מאַכט איהם חתונה מיט דער „בלינדער יתומה", וואָס בעט נדבות ביי דער „טויטער שוהל". דערנאָך לאָזען זיך ביידע, מיט אַ גאַנצער כאַליאַסטרע אָרימעלייט, געהן איבער די הייזער און וואַנדערווען פון שטאָדט צו שטאָדט און פון הקדש צו הקדש. דאָ קומען פאָר קאַרטינעס און סצענעס פון יודישע אָרימעלייט. און דערנאָך: פישקע דער קרומער האָט עפעס נישט אַזאַ שטאַרקען שלום־בית מיט זיין ווייב, וועלכע חבר'ט זיך אַביסעל מיט אַנ'אנדערען

אָרימאַן, מיט דעם „רויטען ממזר״, און ער אַליין, פּישקע, דערטאַפּט צווישען חברה אַ האָרבאַטע מיידעל, און ביידע פּערליעבען זיך מיט אַ מין פערליבעניש, וואָס איז פּשוט גאָרנישט צו דערטראָגען, און יע־דעם מאָל, ווען פּישקע נעהמט זיך דערצו, אָבצו׳גט׳ען זיין ווייב, קומט אַלעמאָל אַריין עפּעס אַ שטן אין דער מיטען, ביז טאָקי די האָרבאַטע איז נעלם געוואָרען פון איהם, דורך דעם רויטען ממזר׳ס אַ שפּיצעל, און אונזער פּישקע פאָהרט דאָס איצט זי זוכען... און אַזוי ווי ער זיצט אויף דער בויד, פאָהרענדיג קיין גלופּסק, זי זוכען, ענדיגט זיך פּלוצלינג דאָס בוך.

דאָס איז די מעשה גאָר אינגאַנצען. דאַכט זיך, עפּעס נישט אַזוי שטאַרק פּערוויקעלט, און, מי יודע, ווי וואונדערליך אויסגעטראַכט. און אויך די פערליעבעניש איז עפּעס נישט אַזאַ נאַטירליכע זאַך און אַזוי ספּעציעל יודישליך ביי יודישע אָרימעלייט אין הקדש, אַזוי אַז מען קאָן מיינען, דאָס דאָזיגע איז נאָר אַ צוּטשעפּעניש, בכדי לקיים מצות־עשה פון שרייבען אַ ליעבעניש אויך. נאָר מען מוז זיין אַ מייס־טער ווי מענדעלע מוכר־ספרים, אַז דאָס אַלעס זאָל ווערען רעכט. מען מוז קענען שרייבען ווי ער און דערצעהלען ווי ער, אַז דאָס אַלעס זאָל זיך אַזוי לעגען גלייך אויפ׳ן מוח און זאָל קריכען גלייך אינ׳ם האַרץ, ביז מען זאָל אָנהויבען צו מיינען און צו פיהלען, אַז אַלץ איז אַזוי נאַטירליך און דאָס אַלעס מוז אַזוי זיין.

נאָר אַפילו דאָס דאָזיגע קליינע מעשה׳לע מיט פּישקע דעם קרוּ־מען, דאַכט זיך, איז ביי מענדעלע מוכר־ספרים גאָרנישט דער עיקר; דער עיקר איז די גאַנצע סביבה: דאָס לעבען פון יודישע אָרימעלייט, וואָס געהען איבער די הייזער שנאָרען — אַ בילד, וועלכעס נעהמט אָן ביי דער נשמה. די שנאָרעריי הערט פּלוצלינג אויף צו זיין אַ שנאָ־רעריי, און ווערט אַ מלאכה, אַ מין פּראָפעסיע, אַ געשעפט ווי טויזענד אַנדערע געשעפטען, ווי למשל האַנדלען מיט תבואה אָדער מיט אתרוגים אָדער מיט מאָסקווער ציץ, און די מענשען וואָס בעשעפטיגען זיך דערמיט, זענען מענשען ווי טויזענד אַנדערע, ווי למשל די מענשען, וועלכע זענען וואַלד־סוחרים אָדער פערזיכערונגס־אַגענטען אָדער מלמדים אָדער ווינקעל־אַדוואָקאַטען, און צווישען זיי זענען פאַראַן גוטע און שלעכטע, און שטעלען גאָרנישט פאָר קיין שום בעזונדערען טיפּ. און

אויך זייער עזות און זייער כיטראָסט און זייער גנב'יש לשון זענען זאַכען, וועלכע מיר געפינען ביי יעדען סוחר. מענשען מיט ווייכע ווײ־בערישע נשמות, ווי פישקע און ווי זיין האָרבאַטע מיידעל, זענען, דאַכט זיך, כּלל וכלל נישט פאַרהאַן אין אַזאַ כּאַליאַסטרע, און מען קען זיך גאָרנישט ערקלערען, בנוהג שבעולם, ווי זיי קומען דאָרט אַריין און ווי אַזוי עס קענען אַזעלכע ריינע נפשות דאָרט אויסוואַקסען און זיך דערהאַלטען אין זייער ריינקייט. און די אַלע איבעריגע אָרימעלייט — אוי, ווי עסט זיך אונז צו, צוקוקענדיג זיך צו זייער לעבען! מיר זע־נען קלאָמפּערשט פון דער היים אויס נאָך געוועהנט אַביסעל, רחמנות צו האָבען אויף עלענדע, אָרימע מענשען, און דאָ זעהען מיר עלענדע, אָרימע מענשען, וואָס מיר טאָרען אויף זיי אַפילו רחמנות אויך נישט האָבען. עס זענען לויטער עזות־פּנים'ער, גנבים, הולטייעס, געמיינע יונגען, וואָס מיר זעהען דאָ פאַר אונז, און די גאַנצע קדושה, וועלכע האָט אַמאָל געריהט אויף אָרימקייט און אויף עלענד, ווערט פערשוואונ־דען פאַר אונז און פליהט אַוועק ווי אַ לייכטער רויך... אונזערע חלו־מות און אונזער פּאָעזיע און אַ „סאָציאַלע פראַגע" שטאַרבען אויס, און קברים עפענען זיך פאַר אונזערע אויגען — לויטער קברים, לויטער קברים.

זעלבסטפערשטענדליך: מיר ווילען גאָרנישט זוכען ביי מענדעלע'ן אַ „מעשה" מיט אַלע פליטערלעך, מיט פערוויקלונגען און מיט עכטע ליעבעס אין מיט געטאַקטע טיפּען, און מיר ווילען גאָרנישט פרעגען קיין לאַנגע קשיות וועגען קאָמפּאָזיציעס, דען דערפאַר האָבען מיר דאָך עפּעס אַנ'עסק מיט מענדעלע'ן מיט אַ יוד מיט אַ שפּיציג גאָל בערדעל, וואָס הויבט שוין אָן ביסלעכווייז גרוי צו ווערען. און אַזאַ יוד יועט מיך הערען ווי די גרויע קאָץ, ווען איך וועל אָנהויבען מיט איהם צו שמועסען וועגען דינים און חוקים. „נישט דאָס בין איך אויסען" — וועט מיר מענדעלע אַ מאַך טהון. פישקע דער קרומער איז אייגענטליך גאָרנישט דער העלד פון דער ערצעהלונג „פישקע דער קרומער". און איהם מיט זיין האָרבאַטע מיידעל און מיט זיין כּאַליאַס־טרע פטר'ט מען אָב אין עטליכע בלעטלעך. איהם נעהמט מען אַרויף אויף אַ בויד, וועלכע פאָהרט קיין גלופּסק, און מען זעצט איהם אַוועק צווישען צוויי יודען, צווישען מענדעלע מוכר־ספרים און צווישען אַל־טער מוכר־ספרים, און מען לאָזט איהם ערצעהלען זיין מעשה'לע, און אַ

סוף, אַנ׳עק, — דער עיקר איז דאָס שטיק לעבען אינ׳ם בוך, די פערשידענע בילדער, די וואונדערליכע קאַרטינעס, די שעהנע שטיקלעך, דאָס פיהלען פון דעם יודישען האַרצען און דאָס דענקען פונ׳ם יודי־שען מוח, וואָס דאָס דאָזיגע בוך איז פול מיט זיי פונ׳ם אָנפאַנג ביז׳ן סוף. נישט די ק י י ט איז דאָ דער עיקר, נאָר די איינצעלנע רינגען. באַלד דאָס ערשטע בלעטעל ווייזט אונז, אַז דער, וואָס ערצעהלט, איז אַ מייסטער.

אַ בויד געהט זיך אויף דעם טראַקט קיין גלופסק. דאָס פערדעל איז גאַנץ יודישליך, דאָס הייסט הונגעריג און קראַנק, מיט קאָלטענעס און מיט אָבגעריבענע קניען; דאָס יודעל, וואָס זיצט אין דער בויד, איז אָבער גאָרנישט פערדיש — עס איז מענדעלע מוכר־ספרים, מיט אַ בייטש אין דער האַנד און אָנגעטהון אין טלית און תפילין, און אַ קאָפּ האָט דאָס דאָזיגע יודעל, פשוט אויף רעדער. פערשטעהט מען דאָך, אַז אין מיטען דאַוונען דרעמעלט מען אַביסעל איין. די בויד קריכט דערווייל אַריין אין אַ קאַלוזשע, און פערשטעפּעט זיך בינתים אין דער אַקס פון אַ צווייטער בויד, וועלכע איז אויך גראָד אָנגע־קומען. דאָרט אויף דער צווייטער בויד זיצט אויך אַ יוד אין טלית און תפילין מיט אַ בייטש.ביידע ווערען אין כעס און כאַפּען זיך איי־נער צום אַנדערען שלאָגען — אַך, מען דאַרף אָנקוקען די דאָזיגע גבורים, גבורי ישראל, מיט זייער כעס און זייער וועלען שלאָגען! פערשטעהט מען דאָך, אַז מענדעלע דערקענט באַלד דעם צווייטען, אַז דאָס איז גאָר ר׳ אַלטער יקנה״ז, אויך אַ מוכר־ספרים ווי ער, און ר׳ אַלטער דערקענט ר׳ מענדעלע׳ן, און איך פערשטעה, ביידע וואָלטען מסתמא אַרויפפאַלען, איינער אויפ׳ן צווייטען, קושען זיך, ווען די של־ראש׳ן וואָלטען נישט שטערען. און דאָ הויבט זיך אָן די מעשה מיט די בוידען; ווי שלעפּט מען זיי אַרויס פון דער קאַלוזשע? מילא, פערשטעהט מען דאָך, אַז אַ יודענס כוח איז נישט צו אַזאַ אַרבייט. דאָ קומען גראָד אונטערגעפאָהרען גוים, פּראָסטע פויערים, די ידים ידי־עשו מאַכען שוין אַלעס רעכט, זיי שלעפּען אַרויס די בוידען, און לאַ־כען אַפילו אָב אַביסעל פון די „פּראָקליאַטיע זשידי״ מיט זייערע תפילין, נאָר „מ׳שטיינס־געזאָגט, פּאַר וועמען מען האָט זיך דאָ צו שעהמען״ — און די בוידען פאָהרען זיך זייער וועג.

און נאָך דער דאָזיגער הערליכער קאַרטינע קומט אַ צווייטע: צוויי יודען, מענדעלע און אַלטער, וואָס רעדען מיט זייער לשון, זייער דרך, זייער עהרליכקייט, זייער גנבה, און איינער גיט אַ „טאַפּ אין וואָגען" ביים צווייטען, צו דערגעהן ווי דער מסחר זעהט אויס ביי איהם — אָ, ווי כאַראַקטעריסטיש איז יעדעס וואָרט און ווי נאַטירליך יעדע בעוועגונג! מיר דאַכט זיך איך האָב ערשט נעכטען געזעהן דעם דאָזיגען מענדעלע דורכפאָהרען אויף דער פראַנצישקאַנער־גאַס, און קאָן שווערען, אַז היינט נאָכמיטאָג וועל איך זעהן אויך אַל־טער'ן, דאָרט אונטען אויף דער גזשיבאָווסקאַ־גאַס, בשעת ער וועט געהן קויפען סמאָלע צו שמירען די רעדער, און וועט זיך איילען כדי נישט עובר מנחה צו זיין, און וועט אַ רייב טהון די הענד אָן דער וואַנד און וועט זיך אַוועקשטעלען נעבען וואָגען דאַוונען...

און דאַן אַנדערע סצענעס: ר' אַלטער ליעגט אויפ'ן וואָגען ראַ־קום, „רויט ווי אַ צוויק" און שוויצט. „שוויצען איז אַ יודישע זאַך". די זון ברענט, און דאָ פאָהרט מען דורך פעלדער מיט תבואות, און עס שמעקט און מען הערט שפּיעל־פויגעלעך זינגען. ר' מענדעלע, אין בלויזען טלית־קטן, ליעגט פערטראַכט — און דאָ הויבען זיך אָן נאַ־טור־שילדערונגען, פעלד־פּאָעזיע און וואַלד־פּאָעזיע, ווי נאָר אַ געוואַלדי־גער פּאָעט קען זיי שרייבען. עס שמעקט און עס זינגט אַרויס פון יעדער שורה און עס „קיצעלט ביי דער נשמה" און מיר ווייסען נישט, וואו דער כשוף שטעקט. ר' מענדעלע זיצט אין דער בויד, און כדי ער זאָל מסיח דעת זיין פון זיין הונגער, קוקט ער זיך צו צו גאָט'ס שעהן וועלטעל... „דער הימעל איז בלוי, לויטער, אָהן אַ פּיצעל וואָלקען. די זון בראָט, סמאַלעט, עס ווייהעט נישט קיין ווינטעלע, מען פיהלט נישט קיין לופטעלע. די תבואה אויף די פעלדער, די בוימער און די וועלדער שטעהען שטיל, ווי צוגעקאָוועט, קיין שאָקעל אַפילו זיך נישט צו טהון. קיה אויף דער פאַשע ליעגען מיעד, אויסגעשטרעקט די העלזער, שאָקלען צו־ווײלען די אויערען, קייען און מעלה־גרה'ן, אַנדערע גראָבען אײנטער זיך די ערד מיט זייערע הערנער, שאַרען מיט די קאָפּיטעס און רעווען, שרייען פאַר גרויס היץ. דער בוהיי פערדרייסט דעם עק, ליפט גאַלאָפּ, וואַרפענדיג דעם קאָפּ אין אַלע זייטען, שטעלט זיך פּליצלינג אַנידער, אָנגעבויגען דעם שטערען האַרט צו דער ערד, שמעקט,

פּאַטש מיט די נאָזלעכער, לאָזט אַרויס אַ ברום, סאָפּעט און דרייעט מיט די פּיס. נעבען אַנ'אַלטער, אויסגעקרומטער און האַלב־פּערדאַרטער חערבע, איבער־געשפּאָלטען פון דער העלפט אַמאָל פון אַ דוגער, שטעהען פערד, איינער אויפ'ן אַנדערען פערלעגט די קעפּ, צו מאַכען כאַטש עפּעס אַ שאָטען, און שמייסען מיט די ווידלען, פּטור צו ווע־רען, ווי ס'איז, פון די בייזע פליעגען. — אויף אַ צוויגעל אין דער הויך וויעגט זיך אַ סראָקע, אויסזעהענדיג פון דערווייטענס ווי אָנגעטהון אַ ווייס טלית'ל, מיט פאַסען תכלת פּאַרענט, און דאַוונט שאָקלענדיג זיך, זי בוקט זיך, פּאַלט תחנון מיט'ן קעפּעל, שפּרינגט אַביסעל אונ־טער, גיט אַ פּאָר מאָל אַ קליין קראַקעלע, בלייבט דערנאָך ווייטער שטעהן אָהן לשון, שטרעקט אויס דאָס העלזעל און קוקט, גלאַט אַזוי, אין דער וועלט אַריין, מיט פערשלאָפענע אויגעלעך. אויף דעם גאַנצען וועג איז שאַ־שטיל, מען זאָל דאָס הערען ערגעץ אַ שאָרך, אַ פּיפּס, מען זאָל דאָס זעהן פליהען ערגעץ אַ פויגעל, נאָר קאָמאַרען, מיקען, טראָגען זיך ווי די רוחות, אין דער לופט אַרום, פליהען טאַנצענדיג פאַרביי די אויערען, טהוען אַ גרילץ, אַ זשוזשע, איינרוימענדיג עפּעס אַ סוד, און באַלד טאַקי מאַרש ווייטער; נאָר צווישען היי, צווישען תבואות דאָרט שמוצערען די גרילען, זומזען צימבעלען, און געהען מיט די טאַצען... ס'איז הייס, ס'איז שטיל, וואונדערליך שעהן. שאַ! גאָטס בעשעפעניש רוהען"... פיעל ־אַזעלכע קאַפּיטלען קען איך נישט אין דער וועלט־ליטעראַטור, און די דאָזיגע צפּישע ברייטקייט, וועלכע פּערגעסט נישט קיין שום פרט און קיין שום קלייניגקייט, אפשר וועלען מיר איהר גלייכען געפינען נאָר ביי די אַלטע דיכטער.

און דאַן מנחה־צייט. „אַ געשמאַק ווינטעלע הויבט־אָן צו בלאָ־זען און אויפ'ן הימעל ווייזען זיך שטיקלעך וואָלקען, אויף וועלכע מען האָט, ווי אויף טייערע געסט, שוין אַ לאַנגע צייט אַרויסגעקוקט. די בוימער הויבען פּאַמעליך אָן זיך צו שאָקלען, איינער צום אַנדערען איינגבויגען דעם קאָפּ, און פיהרען צווישען זיך אַ שמועס אויף זייער לשון, נאָכדעם אַז זיי האָבען אַזוי לאַנג געשוויגען שטיל. דאָס ווינטע־לע האָט אויפגעוועקט די שלאָפעדיגע תבואה, אַלע זאַנגען כאַפּען זיך, ווי יונגע קינדער, אויף מיט אַ קול און צעקושען זיך גאָר פריינדליך. גאָטס בעשעפעניש ריהרט זיך אומעטום: אויפ'ן פעלד, אין וואַלד און

אין דער לופט. איינס נאָך דאָס אַנדערע טרעטען שפּיעלפויגעלעך אַרויס, אויף צווייגלעך, בוימלעך, נידריג און גאַנץ הויך, פּיצען זיך די פעדערלעך, אַ וויש מיט דעם שנעבעלע, אַ טרעסע, אַ שאָקעל, און הויבען־אָן די זיסע זמירות, צו זינגען, צו שווישטשען. באַבעטשקעס, רייך געקליידעט אין אַטלעס, סאַמעט, מאָרע־אַנטיק מיט טייערע ציהרונג, כאַפּען אַ טענצעל, שוועבענדיג אין דער לופט, הויבען זיך, דרעהען זיך און מאַכען חן, צוויי בושלעס, גוואַרדייצעס, מיט לאַנגע, רויטע פיס, שטעהען אויפ׳ן גראָז, פערדרייסענדיג די קעפּ אין דער הויך און קוקען מיט גדלות. עפּעס אַ קונדס, אַ פויגעל, שטיפט, פליהט פון איין בוים צום אַנדערען, מאַכט „קוקו, קוקו!”, ווי ער שפּיעלט זיך אין בעהעלטעניש. איהם ענטפערט אָב פון צווישען ווייץ און קאָרן אַנ׳אַנדער מין פויגעל עפּעס. „פּיק־בער־וויק, פּיק־בער־וויק!”, ווי גערעדט: אייביג וועסט דו מיך דאָ נישט כאַפּען, כאָטש שיט מיר אָן זאַלץ אויפ׳ן עק, פּאַקט זיך, ר׳ קרוב, ווייטער און אַוועק, אַוועק!... נישט ווייט אין אַ וועלדעלע קנאַקט דער סאָלאָוויי, צולאָזט זיך אויף זיין העלזעלע, מאַכט זיסע שטייגער און שפּיעלט גאָר מחיה. איטליכער, וואָס קען נאָר עפּעס אַ מויל, האַלט דעם וועלט־בעריהמטען חזן אונטער. זשאַבעס אַפילו פון די טייכלעך ערגעץ טערעלייקען, אַפילו פליעגען, ביענען האָבען נישט געשוויגען, און דער זשוק, דער שייגעץ, דער אָנכאַפּער, האָט פליהענדיג אויך געזשוזשעט. דאָס איז געווען אַזאַ קאָנצערט, וועלכען מען האָט געמעגט אויף בילעטען געהן הערען... די גאַנצע וועלט איז עפּעס ווי לעבעדיג געוואָרען און בעקומען אַ פרעהליך פּנים. אַ פרייד, אַ פערגניגען צו הערען, צו זעהן, צו שמעקען די זיסע ריחות פון אַלע זייטען. — ר׳ אַלטער, ס׳איז גוט! ר׳ אַלטער, ס׳איז שעהן! עס ציהט עפּעס ביי דער נשמה, עפּעס רעדט עס צום האַרצען: גאָט׳ס וועלטעל איז שעהן, גאָט׳ס וועלטעל לעבט! עס ציהט און גלוסט זיך אַריינוואַרפען זיך עפּעס אַהין, אַהין, מיט הענד און מיט פיס...”

און דאַן די וואונדערליכע סצענעס אין וואַלד און אין דער קרעטשמע. דאָס לייכטע שכרות מענדעלע׳ס, ממש אויף אַזוי פיעל ווי אַ יוד קאָן זיין שכור. זיין אַריינקומען צום וואַלד־שרייבער. די אַכסניא און די לבנה פּאָעזיע, דער מלמד און די בעל־הבית׳טע. דער בעל־הבית, וואָס איז אַ שטיקעל שמענדריק, און דאָס פערהערען דעם יונגעל —

עס זענען ליטער סצענעס פון אַ מייסטער געשריבען. און אַזוי פּער־ציהען זיך די סצענעס ביז׳ן סוף בוך, ביז מען נעהמט אַרויף אויף די ביידלעך אויף פישקע דעם קרומען, וועלכען מען טרעפט אין וואַלד, און מען זעצט איהם אַוועק, איינמאָל אויף אַלטער׳ס בויד און איינ־מאָל אויף מענדעלע׳ס בויד, און מען לאָזט איהם זיין מעשה׳לע דער־צעהלען. און אַזוי געהט עס ווייטער, ביז מען קומט קיין גלופּסק, און אַזוי ענדיגט זיך דאָס בוך.

אין דעם דאָזיגען בוך האָבען מיר אַלזאָ נישט צו זוכען איין מעשה, נאָר אַסך מעשה׳לעך, אַסך עפּיזאָדען, שטיקלעך סצענעס און קאַרטינעס. מענדעלע מוכר־ספרים איז נישט קיין מעשה־דערצעהלער — ער איז אָבער אַ אונפּערגלייכליכער מייסטער, וועלכער צייכענט אונז אַלץ, וואָס אַ מענשען־אויג קאָן זעהן, און אַלץ, וואָס אַ מענשען־אויער קאָן הערען. אָבער דאָס, וואָס ער צייכענט אונז, דאָס איז קולטור־היסטאָריע פון אַ גאַנץ פאָלק אין אַ געוויסען אָרט און אין אַ געוויסער צייט, צוזאַמען מיט טיפען־צייכנונגען אין אַלע זייערע איינ־צעלהייטען. אָבער אויך די אַרט פון זיין פּאָרטראָג איז איינציג; ער פערשטעהט שעהן און אַנגענעהם און מיט דער גאַנצער ביטערקייט פון אַ ליידענדער נשמה צו שרייבען. און אויס דעם גאַנצען שרייבען, עס מעג זיין ווי סאַטיריש און וויציג, קלאָגט אָבער אַרויס דער טרויעריגער ניגון, וועלכער זינגט זיך איהם אין האַרצען, איבער דעם עלענד און מוראדיגע טראַגעדיע פון זיין פאָלק. מענדעלע זאָגט פון זיך אין דער הקדמה צו דער דאָזיגער ערצעהלונג: „מיר חלומ׳ט זיך נאָר בעטלערס וכו׳. וואוהין איך זאָל מיך נישט קעהרען און ווענדען, זעה איך פאַר מיר די טאָרבע וכו׳. אוי, אַלץ די טאָרבע, די יודישע טאָרבע!״...

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג, אין דער לעצטער בעאַרבייטונג, האָט אונז מענדעלע מוכר־ספרים צום ערשטען מאָל געוויזען, ווי ווייט זיין קראַפט גרייכט אַלס מאָלער און צייכנער און דיכטער, בשעת ער קומט אונז דערצעהלען דאָס אומגליק פון זיין פאָלק. דער שרעקליכער דלות פון אַ גאַנצער אומה פייפט אונז אַקעגען פון יעדען ווינקעלע — אַנ׳אומה, וועלכע טרינקט זיך און זינקט אין אַ ים פון צרות, די צרות פון קבצנות, און דער דיכטער רייסט פון איהר פאַסען פלייש לעבע־דיגערהייט דורך זיין ביטערסטען שפּאָט, און דערביי צייכענט ער אונז,

אַלס צולאָג. נאַטור־שעהנהייטען מיט אַ קונסט, וואָס האָט נישט איהר גלייכען. אָבער אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָבען מיר נאָך אַסך אַלעגאָריעס און אָנשפּילונגען; דאָס ווערטעל „נישט דאָס בין איך אוי־סען" שפּיעלט נאָך אַ גרויסע ראָלע; די טיפּען פון די מענשען זענען נאָך אַביסעל שוועבענדיג און פליהענדיג אין די לופטען און זענען נישט גענוג פעסט און בולט; מעהר פעסטע און מעהר בולט'ע טיפּען האָט ער זיך געלאָזען פאַר שפּעטער.

שוין אין „מסעות בנימין השלישי" זענען די געשטאַלטען מעהר פונ'ם רעאַלען לעבען, אויבוואָהל דער אינהאַלט אַליין איז מעהר פאַנ־טאַסטיש. די מדת־הדין איז אָבער אין דער דאָזיגער ערצעהלונג פיעל גרעסער פון דער מדת־הרחמים; דער סאַטירישער שפּאָט איז דאָרט אונדערבאַרעמליך און אָהן אַ גרעניץ. דאָס ווייכע און דאָס האַרציגע איז כמעט אינגאַנצען פערשוואונדען, און די בייטש שלאָגט אויף רעכטס און אויף לינקס...

דאָס שטעדטעל איז טונעיאַדאָווקע — ווידער אַ גאָט־פערלאָזען נעסט, וואָס קומט מיט דער וועלט אין דרויסען כמעט נישט אין בע־ריהרונג. קומט אַמאָל אַ פרעמדער דאָרט אַהין, קוקט מען אויף איהם פון אַלע פענסטער אַרויס, ווי אויף אַ חידוש. דער גרעסטער טייל פון איהרע איינוואוינער זענען גרויסע אביונים, שרעקליכע קבצנים, רחמנא־לצלן; דאָס גאַנצע גליק איז, וואָס זיי זענען משונה'דיגע בעלי־בטחון. פרעגסט דו אַ טונעיאַדאָווקער: רב יוד, מיט וואָס אייגענטליך דער־נעהרט איהר זיך און וואָס איז אייער פרנסה? — וועט ער שטעהן אַ פערדרעהטער און וועט דיר נישט וויסען, וואָס צו ענטפערען. און נאָר נאָכדעם ווי ער וועט זיך אַביסעל בערוהיגען, וועט ער דיר שטאַמעל־דיג ענטפערען כהאי לישנא: — דערנעהרען? מיט וואָס איך דערנעהר מיך למשל? הבל־הבלים! עס איז דאָ אַ גאָט, זאָג איך אייך, למשל, וועלכער זיצט און שפּייזט אַלע זיינע בעשעפעניש, אוי אין זיין גרויס גוטסקייט האָט אונז עמען נישט געפעהלט און וועט אונז קיינמאָל נישט פעהלען, זאָג איך אייך, למשל. „פאָרט אָבער, וואָס איז אייער געשעפט? וועלכע אומנות אָדער וועלכע פרנסה האָט איהר?" — געלויבט און געבענשט זאָל זיין זיין הייליגער נאָמען. אַזוי ווי איהר זעהט מיך אַ לעבעדיגען פאַר אייך, למשל, האָט מיר השם־יתברך געגעבען אַ טייערע

מתנה: איך האָב אַ שעהנעם קול־נגינה און קען דאַווענען פאַר'ן עמוד, דאַוונען איך מוספים אין די ימים נוראים אין אַ שטעדטעל אין דער דאָזיגער סביבה. איך בין אַ קונציגער מוהל, און אַ מצה־רעדלער איינס אין דער וועלט, און טיילמאָלס שדכ'ן איך שידוכים, שדכ'ן איך. איך האָב אויך אויף עולמות — ווי איהר זעהט מיך, למשל, פאַר אייך אַ לעבעדיגען — אַ שטאָדט אין שוהל. אַגב האָב איך ביי מיר אין דער היים — בלייבען זאָל עס צווישען אונז בסוד — אַביסעל משקה, למשל, אַ טאָפּ בראָנפען צו פערקויפען, פון וועלכען איך האָב אַביסעל שפע, און אויך אַ ציעג האָב איך אַ מעלקעדיגע, עס זאָל איהר קיין בייז אויג נישט שאָדען. איך האָב אויך אַ שטיקעל קרוב, אַ נגיד, וועלכער העלפט מיר אַמאָל, ווען עס איז ענג, מיט גוטען אָדער מיט בייזען. חוץ דעם זאָג איך אייך, למשל, דער בורא יתברך שמו איז אַ אָב הרחמים און ישראל זענען רחמנים בני־רחמנים, זאָג איך אייך, למשל, און וואָס זאָל זיך אַ לעבעדיגער מענש בעקלאָגען?...

דער יוד, ווען ער עסט דאָרט, עסט ער העכסטענס אַ שטיקעל שוואַרץ־ברויט און אַ קרופניק; דאָס איז שוין דער פיינסטער מאכל. ווער שמועסט, ווען איינער האָט די זכיה און האָט נאָך אַ שטיקעל ווייסע חלה מיט אַ ראָסעלפלייש אין פרייטאָג; דאָס איז אַודאי און אַודאי שוין אַ מאכל־מלכים, וואָס ס'איז נישט דאָ קיין בעססערס. און ווען דו דערצעהלסט זיי, למשל, וועגען לאָקאָמסטוועס און עסענוואַרג, וואָס עס גיעט אויף דער וועלט אַ חוץ פיש און יויך און טאָפּגעבראָטענס און צי־מעס, קומט עס אויס ביי זיי אַזוי משונה־ווילד, אַז מען הויבט אַזש אָן אָבצולאַכען און חוזק צו מאַכען פון דיר, ווייל דו גלויבסט אַזוי לייכט אין אַלע שטותים און ווייל פאַר דיר איז אַפילו רעכט, אַז אַ קוה זאָל זיין געפלויגען איבער'ן דאַך און זאָל האָבען געלעגט אַן אייו!... און אַמאָל האָט זיך געמאַכט, אַז עפּעס אַ יוד האָט געבראַכט אין שטעד־טעל אַריין אַ טייטעל, איז דאָס גאַנצע שטעדטעל געלאָפען אויף חידו־שים, צו זעהן דעם דאָזיגען וואונדער. מען האָט גענומען אַ חומש און מען האָט מיט'ן פינגער אָנגעוויזען, אַז דער טייטעל, דער דאָזיגער טייטעל, שטעהט דערמאָהנט בפירוש אין דער תורה! אַ קלייניגקייט — די דאָזיגע פרי, דער טייטעל, איז פון ארץ־ישראל!... מען האָט איהם אָנגעהויבען צו בעקוקען — און ארץ־ישראל איז אַרויפגעשוואומען

פראָסט פאַר זייערע אויגען: אָט געהען זיי אַריבער איבער'ן ירדן! אָט איז די מערת המכפלה! אָט איז דער מוטער רחל'ס קבר! אָט איז דער כותל מערבי! אָט קאָכען זיי זיך אָב אייער אין די הייסע חמי-טבריא! און אָט בעשטייגען זיי דעם הר הזיתים, עסען באָקסער און טייטלען אָהן אַ שיעור, און שיטען זיך אָן פולע זעקלעך ארץ-ישראל-ערד! אוי, אוי, האָבען זיי אָנגעהויבען קרעכצען און אין די אויגען האָבען זיך געשטעלט ביי זיי טרעהרען...

אין יענער צייט האָט דאָס גאַנצע שטעדטעל אַרומגעכאַפּט אַ מין ווילדע, משונה'דיגע תאוה קיין ארץ-ישראל, און זיי האָבען טאָג און נאַכט גערעדט נאָר פון משיח'ס קומען און האָבען טאָג און נאַכט געזעהען סימנים, אַז די גאולה געהט — און גאַנץ בעזונדערס האָט די-דאָזיגע תאוה אַרומגענומען בנימין'ען, אַ יונגענמאַן פון טונעיאַדאָווקע, וועלכער האָט געהאַט זיין פאַנטאַזיע צוהיצט מיט דעם אָנלייענען זיך ספרים, ווי דער „צל עולם", „אלדד הדני", „מסעות בנימין מטולידה", „שבחי ירושלים" און נאָך אַזעלכע. און דער דאָזיגער יונגערמאַן האָט זיך בעשלאָסען צו מאַכען אַ רייזע אַרום די וועלט, אַזש ביז'ן סמבטיון און די רויטע יודעלעך און ארץ-ישראל און די בני-משה און די עשרת השבטים און אַלכסנדר מוקדון... תרגום-לשון קען ער דאָך — און וואָס בעדאַרף ער מעהר. איי, עסען? וועט ער געהן איבער די הייזער...

נאַטירליך, גלויבט דער יוד פון טונעיאַדאָווקע, אַז טונעיאַדאָווקע איז די גאַנצע וועלט, און אַז אונטער דער שטאָדט, דאָרט איז שוין עק וועלט. דאָרט הויבען זיך שוין אָן די מדבריות און די סמבטיונ'ס מיט די שלאַנגען און עקדישען און פּיפּערנאָטערס מיט די אויפגעריסענע משונה'דיגע פּיסקער און מיט אַלע חידושים און נפלאות, וואָס שטעהען בעשריבען אין יענע הייליגע ספרים. אונזער בנימין השלישי האָט זיך מיטגענומען דעם גאַנצען פּאָרראַט, וועלכען מען האָט נויטיג צו אַזאַ נסיעה, נישט כלי-זין און נישט מאַשינדלעך מיט אינסטרומענטען, נאָר טלית און תפילין כיט'ן רייזע-זעקעל, מיט'ן סידור „דרך החיים" און אַ „חק'על" און אַ „תהלים'על", און האָט אָנגערעדט אַ צווייטען יונגענמאַן, זיין חבר סענדערעל, וועלכען מען האָט גערופען „סענדערעל די יודינע", צו מאַכען מיט איהם צוזאַמען די נסיעה, און אַזוי האָבען זיך ביידע אַרויסגע'גנב'עט שטילערהייט פון דער שטאָדט און זענען

אַרויס אין די וועלט אַריין... אמת, פון נאַטור איז אונזער בנימין, דער וועלט־רייזענדער, געווען אַ משונה׳דיגער בעל־פּחדן. ער האָט מורא געהאַט אַרויסצוגעהן איינער אַליין ביינאַכט אין גאַס אַריין. און שלאָפען איינער אַליין ביינאַכט אין אַ צימער וואָלט ער נישט פאַר קיין שום הון דעלמא. אַרויסגעהן אַ טריט אונטער די שטאָדט איז פאַר איהם שוין געווען בחזקת סכנה; ווער ווייס, וואָס דאָרט קען זיך טרעפען חס־ושלום. פאַר אַ הינטעל, מעג עס זיין ווי קליין, האָט ער מורא געהאַט אימת־מות — אָבער זעלבסטפערשטענדליך איז אַזאַ משונה׳דיגע בריה גראָד דער ריכטיגער, אום צו מאַכען אַ רייזע אַרום דעם ערד־קוגעל...

נאַטירליך: דערגעהענדיג ביז צום ערשטען דאָרף, האָבען זיי געמיינט, אַז זיי זענען שוין פון יענער זייט וועלט; דערזעהענדיג דאָס ערשטע פרעמדע שטעדטעל, האָבען זיי גערעכענט, אַז דאָס איז שוין דאָס בעריהמטע סטאַמבול; אָנקוקענדיג גנילעפּיאַטקע אין גלופּסק, איז ביי זיי געווען פעסט, אַז דאָס איז דער סמבטיון אָדער דער אוֹ־קיָנוס מיט אַלע זיינע משונה׳דיגע וואונדער; די לאָדקע, וועלכע שווימט אַרום אויפ׳ן וואַסער, איז געווען ביי זיי אַ מין געוואַלדיגע שיף, און דער פיהרער פון דער לאָדקע — אַ מין קאַפּיטאַן, וועלכען זיי האָבען אויסגעפרעגט אויף האַלב תרגום־לשון וועגען אַלע חיות און עופות און וואונדערליכע בעשעפענישען, וואָס זענען פאַרהאַן אינ׳ם דאָזיגען שרעק־ליכען ים. און אַזוי זענען אונזערע לייט אַרומגעפאָהרען און געמאַכט זייער נסיעה אַרום די וועלט, גלויבענדיג, אַז משיח׳ס־צייטען זענען שוין געקומען...

די סאַטירע איז שטאַרק און בייסענדיג, אָפט אפשר שוין גאָר צו בייסענדיג. די גאַנצע פוסטקייט פונ׳ם יודישען לעבען אינ׳ם קליי־נעם שטעדטעל קומט אונז אונדערבאַרעמדיג צום בעוואוסטזיין: דאָס גרויסע עלענד, וואָס ציהט דעם מענשען אַוועק דאָס לעצטע ביסעל רעאַלען באָדען פון אונטער די פיס און לאָזט איהם נישט מעהר אי־בער ווי נאָר דאָס פוסטע פאַנטאַזיע־לעבען, נאָר הוריות און חלומות. און נישט נאָר איינער — ניין, אַ גאַנץ פאָלק איז פער׳משפט צו לע־בען אַזאַ לעבען פון לויטער פאַנטאַזיעס און הוריות און חלומות. עס געהט אַ שוידער אַריבער איבער די ביינער. און דערביי איז דאָס בוך

פול מיט די הערליכסטע נאַטור־שילדערונגען און מיט די מייסטערהאַפ־טעסטע בעשרייבונג פון יודישע טיפען און יודיש לעבען, פונ'ם ערשטען בלעטעל ביז צום לעצטען.

מיר פערלאָזען אָבער דאָס דאָזיגע בוך און קומען צו דער גרעסטער קאַנווע, וועלכע מענדעלע מוכר־ספרים האָט אונז אויסגעשטיקט: צום „ווינשפינגערעל". די דאָזיגע ערצעהלונג איז די איינציגע אין אונ־זער ליטעראַטור, וועלכע האָט געפרובט אונז געבען אַ פולשטענדיג און אומפאַסענד בילד פון אונזער גאַנצען גלות־לעבען מיט אַלע אונזערע מענשען, גרויסע און קליינע, יונגע און אַלטע, מענער און פרויען און סוחרים און קרעמער און לומדים און דאָס גאַנצע כלי־קודש און אַלץ, וואָס מיר פערמאָגען אין אונזער יודישער גאַס. אין דער דאָזיגער ער־צעהלונג האָבען מיר שוין רעאַלע טיפען, ממש פון טעגליכען לעבען, און עס איז דאָרט קיין איינציגער טיפ נישט פאַרהאַן, פון וועלכען מיר זאָלען זיין גלייכען נישט האָבען געזעהען אין אונזער געסעל נעכטען אָדער אייערנעכטען. אויב אין „פישקע דער קרומער" האָט מענדעלע מוכר־ספרים נאָר געמאַכט דעם אָנהויב: געמאָלט דעם יוד פון דער טאָרבע, וועלכער האָט אין זיין לעבען קיין אַנדער אידעאַל נישט, ווי נאָר דאָס שטיקעל ברויט, האָט ער אונז אין „ווינשפינגערעל" שוין געוויזען דעם יוד אויף דער העכסטער מדרגה: דעם יוד מיט זיין גאַנצען רוחניות און מיט זיין גאנצען נשמה־לעבען. די דאָזי־גע ערצעהלונג איז דער גאַנצער כולל, וועלכען מענדעלע מוכר־ספרים האָט אונז געגעבען. אָט די דאָזיגע ערצעהלונג האָב איך געהאַט אין זינען, ווען איך האָב אויבען געזאָגט, אַז ווען אַ מבול זאָל אַוועקווי־שען פון דער ערד דעם גאַנצען בעשטאַנד און בלייבען זאָל אונז נאָר דאָס דאָזיגע איינציגע בוך, וועלען מיר גאַנץ גוט לויט איהם זיך קענען צוריק אויפשטעלען דאָס גאַנצע אַלגעמיין־בילד פונ'ם יודען און פון יודישקייט אין רוסלאַנד אין קליינעם שטעדטעל אין דער ערשטער העלפט פונ'ם פאָריגען יאָהרהונדערט. די פאָרם, וועלכע אַבראַמאָוויטש האָט זיך אויסגעוועהלט אין דער דאָזיגער ערצעהלונג, איז די איינפאַ־כסטע: די פאָרם פון אַ ביאָגראַפיע פון אַ יוד, פון הערשעלע, זייט זיין געבורט — און אין אַ געוויסער הינזיכט, נאָך איידער ער איז געבוירען געוואָרען — ביז ער ווערט אַ פטיגער מענש. אַנ'אָרט „דוד

קאַפּצאַנסק". און ביים מאָלען דאָס לעבען פונ'ם דאָזיגען יודישען קינד, מאָלט ער אונז דרך־אַגב אויך די גאַנצע אומגעבונג און די שטאָדט און די מענשען און זייערע געשעפטען און זייער פיהלען און טראַכטען, און אויך אַלע כלל־געשעהענישען, וואָס פלעגען פּאַרקומען ביי יודען אין דער דאָזיגער צייט; נישט פאַרהאַן קיין איינציגע זאַך, וועלכע איז דאָרט נישט געמאָלט. און וואָס דעם אופן פון שרייבען בעטרעפט — האָט די דיכטערישע קראַפט דאָ איהרע וואונדער געוויזען נאָך מעהר ווי אין די פריהערע ווערק.

דער אָרט פון דער מעשה איז קאַבצאַנסק. וואָס מען וויל, מעג מען אויף קאַבצאַנסקער יודען זאָגען: זיי זענען עפּעס נישט אַזעלכע גרויסע בריות, טהוען אין דער וועלט נישט־אויף עפּעס אַזעלכע גרויסע חכמות, מ'שטיינס־געזאָגט, זייער לעבען, שטערבען־אָב די וועלט עס, אַזוי, מיט גאָרנישט, און קומען אָב מיט שהי־פהי — דאָס און נאָך אַזעלכעס מעג מען זאָגען. נאָר אין דעם ענין פון פּרוכפּערען און מעהרען זיך, קען מען צו זיי חלילה גאָרנישט האָבען. זיי זענען דערין געוואָרענט, נישט ערגער פון אַלע אַנדערע יודען. שונאים אַפילו קענען נישט ליי־קענען, אַז איטליכער קאַבצאַנסקער יוד איז אַ מטופל, אָהן עין־הרע, מיט אַסך קינדערלעך. ווען דאָס קינד ווערט געבוירען, פאַלט זיינע עלטערען נישט איין צו טראַכטען אַפילו אַ ווײַלע, צו וואָס האָבען אַזעלכע קבצנים ווי זיי אַראָבגעבראַכט אויף דער וועלט אַ לעבעדיג בעשעפעניש, אויף צרות נאָר פאַר זיך און אויך פאַר איהם. די מאַ־מע האָט געטהון איהר זאַך, איהם געטראָגען און געהאַט, פשוט, אָהן חכמות. אויף דערויף איז זי דאָך אַ יודענע, זי זאָל קינדלען. אַפילו אַ הוהן, להבדיל, טהוט דאָך, וואָס גאָט האָט געבאָטען: לעגט זיך, קוואָקעט, נישט פרעגענדיג קיין קשיות. דעם טאַטען ווידער האָט עס אויך נישט אַזוי שטאַרק אויסגעמאַכט. מילא, איז דאָ נאָך אַ נפש. אַי וואָס, ער איז אַ קבצן, און נאָך אַ צוגעקומען מויל בעדאַרף דאָך פי־קען? נישמעהר, גאָרנישט, לאָז קהל זאָרגען. וואַרטען אויף דרך־ארץ, ביז מען וועט פאַר אַ יודישער נשמה אָנגרייטען דאָ פריהער אַלסדינג, וואָס איז נויטיג צום לעבען, און דערנאָך ערשט זי אָבאַכטען אַהער צום גרייטען — דאָס קען אַ יוד נישט. אַ יוד, אַז ער וועט זיך נישט שטופּען מיט געוואַלד, וועט ער מעגען אייביג טאַקי דאָרט וואַרטען.

עפּעס נישט אַזאַ מציאה, די וועלט זאָל אָהן איהם, חלילה, זיך נישט קענען בּעגעהן. האָט ער זיך אָבּער שוין דורגעשטופּט און איז שוין דאָ מיט בּיידע פיס, שטופּט ער זיך, מיט גאָט׳ס כח ווייטער, ווייטער. ער שטופּט זיך, קוועטשט זיך מיט אַלע קרעפטען, פאָרענט־אַרום, הינטען־אַרום, אַלך־איינס, דורך טהיר אָדער דורך פענסטער, שטופּט אַזוי אָבּ דאָס גאַנצע לעבּען און גאָרנישט. בּקיצור: — איז צוגעקומען אַ ניי בּעשעפעניש, וועט די וועלט פאַר איהם שוין זאָרגען. אמת, די קאַבּצאַנסקער בּעלי־בּתים זענען גרויסע אביונים, האָבּען נישט, איהר זאָלט זאָגען, אַ צעבּראָכענעם גראָשען בּיי דער נשמה. אין קאַבּצאַנסק אַליין איז פאַר זיי נישטאָ קיין שום פּרנסה, סיידען איינער צום אַנדערען מיט אַ טאָרבּע אין די הייזער אַרומצוגעהן. זאָל פּרובּען איינער מאַכען עפּעס אַ געשעפטעל, בּאַלד טהוט איהם טאַקי דער איבּעריגער עולם נאָך, איינער בּיים אַנדערען דעם בּיסען פונ׳ם מויל אַרויסנעהמען — מיר נישט, דיר נישט. די גאַנצע יניקה זייערע איז פון דער פּרעמד. קאַבּצאַנסק שיקט קיין גלופּסק געוועהנליך אַרויס אַלערליי סאָרטען סחורות: מלמדים, בּעהעלפערס, מעקלערס, בּטלנים, צוגעלעגערטע, אויך פּריש־צאַפּעלדיגע איידעמלעך אַזעלכע, ערשט אַראָבּ פון קעסט, יודען אַזוינע און אַזוינע, וועלכע דאָס האַרץ נאָר גלוסט: מיט כתבים, מיט מיחוש׳ן, זיידענע, גילדענאָדערדיגע, בּעלי־תּפלות, שופר־בּלאָזערס; יודענעס כל המינים: זאָגערינס, וויינערינס, שפּרעכערינס, אויסגעקינדעלטע, ווייבּער מיט אייער, מיט פּסח׳דיג געגזוען־שמאַלץ, פעדערען־פּליקערינס, נאָך אין רעכטען קינדלען. היינט אַ מיש־מאַש בּחורים, דיענסטמיידלעך, מיידען מיט צוגעדעקטע קעפּ, ווייבּלעך אַזוינע און אַמען אַזוינע אָהן אַ שיעור. די דאָזיגע לעבּעדיגע סחורה גילט אין גלופּסק משונה שטאַרק, האָט דאָרט אַ גרויסען אָבּגאַנג, און קאַבּצאַנסק פון איהר זייט, וואָס אַרבּייט געשמאַק לטובת הכלל, פאַבּריצירט אַזאַ סחורה צו בּעגליקען די וועלט, איז זיך דערמיט זעהר מיחס. דעריבּער הייסען אַלע קאַבּצאַנסקער יודען מיוחסים. אַז מען בּעגעגענט — אַ יודען, עפּעס אַ ווילדען בּעל־גאוה, האָט מען דעם בּעסטען סימן, אַז ער מוז זיין אַ קאַבּצאַנסקער...

אָט אין אַזאַ מין שטעדטעל איז הערשעלע געבּוירען געוואָרען, בּיי זיין טאַטען דעם מלמד לייזער־יענקעל און זיין מאַמען מלכּה־טויבּע. זייענדיג אַ קינד, האָט ער געמיינט, ווי אַ וואָרעם זיצענדיג אין כריין,

אַז קיין בעסערס פון קאַבצאַנסק איז גאָר נישטאָ. קאַבצאַנסק אַליין טאַקי איז א י י ן שטאָדט אויף דער גאַנצער וועלט, דער פּופּעק איה־רער, פּונקט אין רעכטען מיטען. ווייטער, אין דער זייט, איז שוין מדבר, פּערלעגטע ערטער מיט ווילדע חיות. מענשען, וואָס מענשען הייסען, אַתּה־בחרתּנו׳קעס, סאַמע צימעס, זענען נאָר דאָ. פּאַר זיי אַליין שיינט די ליכטיגע זון בייטאָג, די לבנה און שטערען ביינאַכט און גאָט האָט מעהר נישט צו טהון, נאָר גיט זיך אָב מיט זיינע קאַבצאַנס־קער יודען. ער גיט רעגען — יודישע ציעגען זאָלען האָבען פּאַשע; קאַלוזשעס וואַסער — בכדי זיי זאָלען פערשפּאָרען אָבפּרעסען דאָס שטרוי פון יודישע דעכער; ער גיט טרוקענע שעהנע פּאָגאָדע — כדי די ווייבער זאָל גוט זיין צו געהן פרייטאָג אין יאַטקע, אין מאַרק אַריין, איינצוקויפען אויף שבת; ער מאַכט אַ גרויס גערעטעניש אין קאַרטאָפ־לעס, ציבעלעס און קנאָבעל — כדי יודעלעך, נעבעך, זאָלען האָבען, וואָס צו עסען. הכּלל, ער דרעמעלט נישט און שלאָפט נישט, דער היטער פון ישראל, ער אַרבייט מעשים, קעהרט אַ וועלט, נאָר צוליעב זיי, צוליעב זיי. דערפאַר בלאָזען איהם יודען שופר, זינגען איהם אַ מלך עליון, שפּרינגען קדושה, מאַכען פון זיין כּבוד וועגען אַ לאָקשען־קוגעל אויף שבת, קניידל׳עך און כרעמזלעך פסח און געהען אַ טענצעל צו די הקפות שמחת־תּורה... נאָך איין שטאָדט, אמת איז אמת, איז איהם געווען בעקאַנט, וועלכע האָט געשוועבט פאַר איהם עפּעס ווי אין דער לופטען, געשוויבעלט און געגריבעלט מיט גאַנצע מחנות מלאכים, פליגעל־אַדיוטאַנטען און קוריערען פון גאָט ברוך־הוא צו די קינדער ישראל — דאָס איז די הייליגע שטאָדט י ר ו ש ל י ם, וואו יודען האָבען אַ פייג, איילבערטען, טייטלען, מילגרוימען, און ציעגען עסען דאָרט באָקסהאָרן. נאָר, אוי־וועה! ירושלים איז אַצינד וויסט און חרוב און אויס שטאָדט, און יודישע קינדער זענען אין גלות. ווען ער האָט געזאָגט דאָס וואָרט גלות, האָט ער געמיינט דערמיט גאַווריל־אַ דעם שבת־גוי, וואָס שנייצט־אָב שבת די ליכט, נעהמט אַראָב פונ׳ם טיש די מעשענע לייכטער און הייצט ביי יודען די הרובעס; אָדער טעקלע וואָס וואַשט גרעט, שווענקט־איבער געל־גרינע ווינדעלעך פאַר יודישע קינדער און מעלקט די קיה; אָדער קאָנדראַט דער שכור, וואָס פאַר אַ גלעזעל בראָנפען פערקויפט מען איהם דעם גאַנצען קאַבצאַנס־

קער חמץ; אָדער דעם פּריץ, וואָס יודען האַלטען ביי איהם אַרענדעס, דערנעהרען זיך דערפון מיט ווייב און קינדער, און מוזען נעבעך פון יוצא וועגען איהם צאָהלען אַמאָל ראַטע; אָדער, ערגער נאָך פון אַלע, מיטקאַ, דעם קליינעם שייגעצעל, און זשוקעל, זיין קליין הינטעל, פאַר וועלכען נישט נאָר קליינע יונגלעך האָבען געציטערט, נאָר אויך יודען מיט בערד, בעווייבטע, גרויסע תקיפים, פלעגען פאַר איהם האָבען דאָס ניין יעהריגע און פאַר איהם פאַר אַ מייל אַנטלויפען. נאָר ווען זיי פלעגען איהם וואַרפען אַ ביינדעל און זשוקעל פלעגט סלוזשען, שטעהן אויף די לאַפּקעס און דרעהען מיט דעם ווידעל, פלעגען די דאָזיגע יודען ווערען אַביסעל דרייסטער, און בשעת זשוק פלעגט קנאַ־קען דאָס ביינדעל מיט די שאַרפע הינטישע צייהן, פלעגען זיי זיך מאַכען קוראַזש, אָנריהרען איהם פון דערווייטענס מיט אַ שפּיץ פינגער, אַ גלעט צו טהון איהם ביים קעפעל, און, אַז מען איז יאָ שוין אַ שטיקעל חשוב, פלעגען זיי פּרובען דערוויל טאַקי אָנצורייצען איהם אויף אַנדערע: אַטו־נאַ, קוסיי! — ווי דער שטייגער איז פון יודען תקיפים...

און עס הויבט זיך אָן אַ רייהע פון סצענקעס, איינע שענער פאַר דער צווייטער: לייזער־יענקעל׳ס בעציהונג צו הערשעלען; דאָס שטרענגע געזיכט, דער שטרענגער טאָן — און די גרויסע ליעבע אין האַרץ. דאָס פאַמיליענלעבען אין די דאָזיגע קרייזען; אין האַרצען איז לייזער־יענקעל געווען גוט צו זיין ווייב, גוט ווי די וועלט, נאָר אַרויס־ווייזען עס בעשיינפערליך האָט ער עס זיך געהאַלטען פאַר אַ אום־כבוד, „עפּעס פריקרע, נישט שעהן פאַר אַ יודען. ער — איז דאָך ער, אַ מאַנספערשוין, אַ יוד, און זי איז זי, פאָרט נישט מעהר, נאָך אַלע זאַכען, ווי אַ נקבה, אַ יודענע". לייזער־יענקעל און זיין ווייב מלכה־טויבע אַלס מלך און מלכה אין די סדרים־נעכט — דאָס אַלעס זענען אמת׳ע פּערעל. די קינדער־יאָהרען הערשעלע׳ס זענען וואונדערליכע קינ־דער־יאָהרען — כמעט ווי די קינדער־יאָהרען פון מענדעלע׳ן אַליין, אַ קינדהייט מיט אַ לאַנגער שורה פון אַ גרויסער פּאָעזיע און פון גרויסע חלומות און פון אַ גרויסער שעהנער אויסגעלאַסענקייט. בכלל זענען אַ זעל־כע סצענעס פון׳ם קינדער־לעבען עפּעס נייעס אין אונזער ליטעראַטור, און זיי בערוישען מיט זייער שעהנקייט. אַ מייסטער־שטיק איז דאָס קאַפּי־טעל, ווי הערשעלע טרעט אַריבער די שוועל פון די קינדער־יאָהרען און

ער ווערט אַ „קליין יודעל״. אַ וועלט פון פאַנטאַזיעס און חלומות וואָקסט־אויס פאַר זיינע אויגען. גאַנץ בעזונדער די וואונדער־מעשיות וועגען דעם אַלטען ר׳ שמעלקע מיט זיין ווינשפינגערעל, אין וועלכען ס׳איז געווען איינגעקריצט דער שם המפורש — אַ שלח־מנות פון אליהו הנביא צו ר׳ שמעלקען — אַזוי אַז וואָס ר׳ שמעלקע האָט זיך געוואונשען, איז זאָפאָרט מקוים געוואָרען. גאַנץ קאַבצאַנסק זיצט און הונגערט, קיין פרנסה איז נישטאָ, כאָטש צערייס זיך, און עס בלייבט נישט איבער ווי נאָר איין מיטעל: צו האָפען, אַז השם־יתברך וועט זיי צושיקען אַ ווינשפינגערעל — און זיי פערבערענגען אַ לעבען, צוהיצט און צופלאַקערט די גאַנצע פאַנטאַזיע, און זיי וואַרטען אויף אַ ווינשפינגערעל. און דאַן די מייסטערהאַפטע סצענע, ווי די קאַבצאַנסקער זיצען אין בית־מדרש און דערצעהלען מעשיות: וועגען גוג־ומגוג, וועגען אַרמילוס הרשע, וועגען משיח בן־יוסף און דעם שבט אפרים, וועגען דער מלחמה פון משיח בן־יוסף מיט דעם רשע אַרמילוס, וועגען די ערשטע תקיעה, ווען די טויטע שטעהען אויף תחית־המתים — דער דלות אין קאַבצאַנסק שווישטשעט — אַ שרעק, און די יודישע קינדער זיצען מיט פערלעגטע הענד און חלומ׳ען און קרעכצען און זוכען וואונדער פון הימעל; זיי וואַרטען אויף אַ מופת. און דאַן דאָס וואונדערליכע פערהעלטניש פון הערשעלען צו אַ קליין מיידעלע, אַ שכנ׳טע,ביילע — אַ מין שטילע ליעבע, וואָס נאָר זיי ביידע האָבען זי געפיהלט און קיין מענש האָט פון איהר נישט געוואוסט. וויל מען אָבער וויסען, ווי ווייט די קראַפט פון אַ מייסטער גרייכט, אַ סצענע אויסצומאָלען, אַ אידיליע, וועלכע מען וועט זי קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען, ווען מען האָט זי אַ מאָל געלייענט, מוז מען זיך בעקאַנט מאַכען מיט דער פאָלגענדער סצענע:

„אין די הייזער ברענט נישט קיין ליכט. טהיר און טויער זענען אָפען. מען עסט וועטשערע פאַר דער לבנה. נאָך דער וועטשערע שיטען זיך, ווי די מורעשקעס, אַרויס פון די הייזער מאַנסבילען אָהן קאַפּאָטעס, אין די איינע טלית־קטנ׳ס, ווייבער צעשפיליעט, נאָר אין די אונטערשטע קליידלעך, קינדער אויסגעטהון האַלב־נאַקעט. שכנים, אַ גאַנצע קופּע, לעגען זיך אויס אין דרויסען, יונג און אַלט, קינד און קייט, אַלע אינאיינעם. גילדענע פּאַסען פון דער לבנה שלאָגען זיך דורך ערגעץ צווישען דעכלעך, ציהען זיך איבער קעפּ, איבער פּיס אין דער

קופּע מענשען, קריכען ווייטער, ווייטער, טאַנצענדיג אויף ווענד, אויף פּלויטען, און ווייזען־אָן דאָ אַ קאַץ, וואָס דראַפּעט זיך, נישטערט אויף אַ דאַך, דאָרט קיה אויסגעשטרעקט אויף דער גאַס, מעלה־גרה׳ן, אונטער־שמייסענדיג זיך פאַמעליך מיט די ווידלעך, און קייכען, זיפצען מיט אַ כריפּ, עפּעס ווי פון׳ם בויך. די ערשטע עטליכע מינוט איז איטליכער בעשעפטיגט מיט זיך, מען געהנעצט, שלוקערצט, מען טרייבט פליה און מען קראַצט זיך. ווייבער הויבען דערווייל אָן דעם שמועס וועגען דער היינטיגער וועטשערע, איטליכע מיט איהרס: ביי דער זענען די שטשיפּ־קעס בע׳טעמ׳ט געווען אַזוי, אַז דער מלכות האָט עס געמעגט עסען, ביי יענער איז דער אַרבעס צעקאָכט געוואָרען אַזוי ווייך, ווי מאַרך, אַז מען האָט געלעקט די פינגער. איינע דערצעהלט דאָס גרויסע גליק, וואָס זי האָט געטראָפען: פאַר אַ גראָשען האָט זי געהאַנדעלט אין מאַרק אַ מציאָה — אַ רעטיך, גרויס ווי דער קאָפּ, פון וועלכען מען האָט גע־נוג געגעסען אין דער פריה, אויך אַצינד אויף דער נאַכט, און ס׳איז נאָך איבערגעבליבען אַ היבשער שטיק אויף מאָרגען, מען זאָל לעבען און געזונד זיין! אַלע רעדען הויך אויף אַלערליי דינע, קוויטשעדיגע קולות, די מאַנען ברומען לעת־עתה אונטער, מישען זיך אַריין נאָר ווי פון יוצא וועגען, גלאַט אַזוי מיט אַ וואָרט. זיי לעגען זיך דערנאָך מיט דעם בויך אַרויף, און, פערקוקענדיג זיך אויף דעם אויסגעשטערענטען בלויען הימעל, נעהמט מען זיך געשמאַק שמועסען, וואָס טהוט זיך אַזוינס דאָרט אויבען. די לבנה ווייזט זיך אויפ׳ן אָרט, וואו דער עולם ליעגט; מען קוקט אין איהר אָן די ליכטיגע צורה פון יהושע און איטליכער מאַכט: אוי, אַ נאָז מיט אויגען!... איציק און בערעל, וואָס האַלטען זיך פאַר שטיקלעך שטערענזעהער, חקרנים, טייטלען מיט פינגער אויף דעם „אַלף־בית״ פון די שטערען און האַמפּערען זיך וועגען דעם „תיו״ און „חית״. דער איבעריגער עולם טהוט צוליעב זיי בײדע. איטליכען פון די צוויי חקרנים, וואָס טייטעלט איהם מיט אַ פינגער, גיט מען גערעכט, שווערענדיג זיך: יאָ, אמת טאַקי, איך זעה, זעה, ווי איך בין אַ יוד! — אַי, אַי! — צושרייט זיך שטאַרק פערוואונדערט אַ יוד — עפּעס אַזוי פיעל שטערען דאָרט, דאָרט אין די געפלעקטע, ווייסליכע פאַסען, אָנגעזעצט ווי מאָהן! אַזוי פיעל רענדלעך ווינש איך מיר צו האָבען... — געהט שוין, געהט! — מאַכט דער אַנדערער --

איך לאָז פּאַר וועלוועלער, פּאַר איטליכעס שטערענדעל אַ קאָפּיקע. — עס געפינען זיך בעלנים אויף נאָך וועלוועלער, צוויי, פינף, צעהן פּאַר אַ גראָשען. און בשעת יודען טאָרגעוען זיך דאָ אַזוי, רעכענען, צעהלען, לאָזען אַראָב די מקחים און וואַרפען דעם קורס פון די שטערען, זיצט דאָרט אין דער זייט איינער עפּעס אַ לץ, דרש'ענט און זאָגט גלייכע ווערטלעך. די ווייבער אָרום איהם שרייען קלאָמפּערשט: „פּע, גענוג!" פּערשטעקענדיג זיך די אויערען, הערען זיך אָבער זעהר גוט צו און קייכען פּאַר געלעכטער... קינדער זיצען אויף נישט לעדיג, קיצלען זיך, דערלאַנגען איינער דעם אַנדערען אַ קלאַפּ, אַ שנעל אין דער נאָז הינטען אַרום. דער פון דער נאָז טהוט אַ קוויטש, יענער פונ'ם שנעל מאַכט זיך צום תּם, נעבעך גאָר אַ צדיק אין פּעלץ, און בייזערט זיך קלאָמפּערשט: שאַ, שאַ! — מאַמעס שעלטען די קינדער: בענומען זאָלען זיי, הלואי, ווערען, און זענען זיי אגב טאַקי מכבד מיט אַ קניפּ. די טאַטעס וואַרפען אַוועק די טאָרגעס און פּאַלען פּלוצים פונ'ם הימעל אַראָב אויף דער ערד. דעם האָט אַ זשוק זיך אַריינגעפּלאָנטערט אין באָרד, יענעם — אין די פּאות, דעם דריטען קריכט עפּעס אונטער'ן העמד דאָרט אויפ'ן רוקען. אַ רויטע קוה, אַ פּרעסערין, פון וועלכער עס האָט זיך אָבגעטהון דער שלאָף, פּערקריכט, ביי שטשיפּען גראָז, אין דער זייט גאַס ביז צו דער גאַנצער עדה יודען, דרעהט זיך צו זיי אויס מיט דעם הינטען, מחילה, און פיהרט זיך עפּעס אויף, פּע, נישט מיט דרך־ארץ. אַלע זידלען זי מיאוס אָב, טרייבען זי און שרייען: היידאַ! אין איין קול. זי דרעהט זיך געשווינד אויס פון יודישע הענד און לויפט אַהין אין איהר רוה אַריין. דערפון שפּינט זיך עפּעס אַ לאַנגער שמועס: וועמענס קוה איז דאָס? וויפיעל מילך גיט די קוה? וויפיעל איז די קוה ווערט? „שאַ, וויפיעל, מיינט איהר, יודען", טהוט פּלוצים איינער אַ פרעג, „זאָל ווערט זיין די גאַנצע קאַבצאַנסקער טשערעדע, שוין מיט די ציעגען אינאיינעם?". איינער שאַצט עס אַזוי פיעל, דער אַנדערער — אַזוי פיעל, דער דריטער ווינשט זיך דאָס צו האָבען, וויפיעל עס איז ווערט מעהר. איטליכען בעזונדער כאַפּט־אָן אַ ווינשעניש, און מען ווינשט, ווינשט, ביז די צונג ווערט מיעד רעדענדיג און מען הערט פון דערוויייטענס, ווי איינער כראָפּעט שוין אָהן עין־הרע געשמאַק. די מאַנען טרייבען די ווייבער: קומט שלאָפען! די ווייבער מיט זייער חן קווענ־

קלעז זיך קלאָמפּערשט: עס גלוסט זיך ־י גאָרנישט געהן אין בעט אַריין און זיי וואָלטען די גאַנצע נאַכט גערן דאָ אין דרויסען געשלאָפען. אַ יונג פּאָר־פאָלק געהט אַוועק באַלד טאַקי, די איבעריגע מאַכען שהיות, דינגען זיך, ביז פון ערגעץ אַ ווינקעלע שפּרינגט אַרויס פּלוצים אַ ציעג, וועלכע אַ פּאָר ווייסע־חברה׳ניקעס האָבען איבערגעשראָקען, אונטער׳גנב׳ענענדיג זיך שטילערהייט צו איהר אויף דער פּריזבע דאָרט; זיי נאָך איהר, און זי אין גרויס איילעניש, יאָגעניש, פון אַריין צווישען די קופּע יודען. עס ווערט אַ מהומה, אַ קאָכעניש, מען גיט זיך אַ הויב אויף גיך, און בטלנ׳דיג חלומות, צעלויפט מען זיך געשווינד, איינער נאָך דעם אַנדערען, נישט זאָגענדיג אַפילו „אַ גוטע נאַכט!" —"

דאָס איז איינע פון די מייסטערהאַפטסטע סצענעס, וועלכע אַבראַמאָוויטש האָט אונז געמאָלט.

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג פאַסט־אָן און מאָלט אונז אַבראַמאָוויטש אויך די יודישע נשמה, דעם שווער־פונקט פון דעם יודענס גייסטיגען לעבען. וועהרענד ער האָט אין די ביז־איצטיגע ערצעהלונגען געזעהן נאָר דעם דלות און ווי ווייט דער דאָזיגער דלות האָט פערקרימט דעם יודענס גוף, האָט ער דאָ אַריינגעבליקט אין די טיעפעניש׳ען פונ׳ם יודענס נשמה און האָט דערבליקט די ליכטיגקייט פון איהר. דער יוד מיט זיין תורה, דער יוד מיט זיין תפלה, דער יוד מיט זיינע בענקענישען, דער יוד מיט זיין זינגען, וועהרענד ער זינגט זיך און דערקלערט זיך אַליין דעם פּירוש־המלות פון „הבן יקיר לי אפרים. אַ טייער זוהנדעל איז מיר אפרים לעב, אם ילד שעשועים, אַ קינד אַ טרייסט, כי מדי דברי בו, ווען איך רעד פון איהם, זכור אזכרנו עוד, קומט ער מיר אויפ׳ן זינען אַלץ מעהר, על כן המו מעי לו, דאָס האַרץ געהט מיר אויס נאָך איהם, רחם ארחמנו נאום ה׳, אַ גאָט׳ס רחמנות, נעבעך, אויף איהם", דער יוד אין סליחות־צייט און דער יוד אין די ימים־נוראים — דאָס אַלץ האָט אַרויסגעריסען ביים קינסטלער פון האַרצען טענער, וואָס לאָזען אונז דערציטערט ווערען, הערענדיג זיי.

און בילדער יאָגען בילדער, און איינס שענער פאַר׳ן אַנדערען.

הערשעלע פאָהרט מיט׳ן פאָטער, וועלכער דאַווענט אין גלופּסק מוספים די ימים־נוראים, אַהין קיין גלופּסק. הערשעלע בלייבט דאָרט

לערנען אין בית־מדרש, און דער פאָטער פאָהרט צוריק אַהיים קיין קאַבצאַנסק. הערשעלע ווערט אַ יתום, און ער לערענט און לערענט און די גאַנצע שטאָדט האָט איהם ליעב. „רבונו של עולם! וואָס ליעגט אַזוינס אין דיין האַרטער באַנק אין בית־מדרש, אַז דער, וואָס נעכטיגט אויף איהר איבער אַ נאַכט מיט דעם קולאַק צו־קאָפּענס, שטעהט דעם אַנדערען טאָג אויף עפּעס גאָר אַנ'אַנדער מענש, ווי ניי געבוירען? שוין יעקב אָבינו, אַז ער האָט אין וועג דענסמאָל, ביי זיין אַוועקלאָזען זיך פון דער היים, אונטערגענעכטיגט אין „יענעם אָרט״ אויף אַ האַרט געלעגער, צושפּאַרענדיג דעם קאָפּ אויף אַ שטיין — האָט באַלד ביים אויפשטעהן אין דער פריה געשפּירט: אין זה, נישט אַנדערש, כּי אם בית־אלהים, דאָס איז אַ בית־מדרש, וזה שער השמים, און דאָ איז אַ טויער צום הימעל! ליעגענדיג אויפ'ן האַרטען געלעגער גאָר אין דעם ערשטען בית־מדרש, נאָך אָהן ווענד, אָהן אַ דאַך און אָהן אַ'אונטער־אויוועז, האָט ער שוין דערזעהן — פייערדיגע מלאכים, וואָס האָבען איהם אין די אויגען זיך געדרעהט אַרויף און אַראָב, עפּעס אויף אַ הויך לייטערעל פון דער ערד ביז העט־העט אין הימעל אַריין״... אַזוי זאָגט אַבראַמאָוויטש שירה לכבוד דעם אַלטען בית־מדרש...

און דאַן: „עס ציהט זיך גאָט'ס גרויסע וועלט אין דער לענג, אין דער בּרייט, אָהן אַ סוף און אָהן אַנ'עק. אין דער מיט וועלט, אויף דער קיילעכדיגער ערד, איז דאָ אַ קליין פּלעקעלע, ווי אַ פליעג האָט איבערגעלאָזט — דאָס איז גלופּסק. אין דעם דאָזיגען פּלעקעלע איז דאָ אַ פּינטעלע — אַ קלייזעל. אין דעם פּינטעלע איז דאָ נאָך אַ ברעקעל פּינטעלע — אַ באַנק. און אין דעם ברעקעל פּינטעלע ליעגט נאָך אַ פּיצענקעלע פּינטעלע — אַ מין בעשעפעניש אַזוינס, וואָס הייסט הערשעלע״ — און פון הערשעלעס נשמה געהען אַרויס פעדימלעך, און ציהען זיך, ציהען זיך, העט־העט, אַזש קיין קאַבצאַנסק, און די נשמה קלעטערט, קאַראַבקעט זיך אַהין, אַהין — אַהיים, עס סוד'עט זיך אַ הארץ מיט אַ הארץ, שושקעט זיך אַ נשמה מיט אַ נשמה, גיסען זיך איינער פאַר דער אַנדערער אויס און שמועסען זיך איבער שטיל אָהן ווערטער...

און נאָך אַ סצענע: ביי אַנ'אָרימאַן, אַ טאַנדעטניק, אין דער היים. די מאַמע מיט די טעכטערלעך זענען ביי דער הויז־אַרבייט, ווען דער מאַן איז אינדערהיים נישטאָ, און די מיידלעך העלפען

דער אָרימער מאַמע אין דער אָרימער ווירטשאַפט און מאַכען דעם שרעקלי־כען דלות אַביסעל ווייניגער שרעקליך. אַ גרויסער העלער ליכט־שיין ברעכט זיך אַריין אין דעם דאָזיגען אָרימען הויז. אַהערליכע אידיליע, ווי די דאָזיגע, לייענט מען זעלטען.

הערשעלע אָבער ענטוויקעלט זיך דערווייל מעהר און מעהר און ווערט אַ הערשעל. אַ הערליכער מענש וואַקסט אויס. ער פאָהרט קיין אויס־לאַנד און ווערט אַ געלערנטער. קומענדיג צוריק אַהיים, פאָהרט ער אויך אין זיין געבורט־שטאָדט. נאַטירליך קומט ער דאָרט אָן נאָך אַ פּאָגראָם — אַ פּאָגראָם אין קאַבצאַנסק, ווייל די קאַבצאַנסקער עקספּלוי־אַטירען דאָס לאַנד!...

אין דער דאָזיגער ערצעהלונג האָט אַבראַמאָוויטש אַרומגענומען נישט נאָר דאָס גאַנצע יודישע לעבען פון עק ביז עק מיט אַלעם, וואָס טהוט זיך אָב דערין אין לויף פון 24 שעה, בייטאָג און ביינאַכט, אין דערוואָכען און שבת און יום־טוב, נאָר ער איז אויך געוואָרען דער מאָלער פון טיפּען, — אַ גאַנצע מחנה פון אָריגינעלע, מערקווירדיגע מענשען. פיגורען ווי רייזע די בעל־אַכסניא׳טע, טריינע־סאָסיע די קע־כין, דער אַלטער ר׳ אַברהם מיט׳ן „זוהר״ און מיט דער לירישער נשמה, דער יונגעל משה׳לע, שמואל׳יק דער טאַנדעטניק — הויפּטזעכליך ווי ער ברענגט־צו דעם שבת־קודש אינדערהיים בקדושה ובטהרה — שניאור־וואָלף דער כאַפּער, ר׳ רפאל לובלינסקי דער משכיל׳דיגער סוחר — אַ מין למד־ו״ו׳ניק פון די בעהאַלטענע משכילים — ר׳ אשר דער מעקלער מיט זיין מין רעדען און זיין גאַנג און זיין פּרנסה, לייבצי דער רויטער, וועלכער באָרגט געלד אויף פּראָצענט, ער און זיין ווייב און זיין איידעם און זיין שעהנע טאָכטער, וועלכע ווערט אַ געלערענטע, האָדעל די מעקלערין פון די לעבעדיגע סחורה, מענדי, וועלכער איז אַ מין „אַלפאָנס״, לוי־בחור מיט׳ן גוטען הייזעל, זיין ווייב שיינצע די „מוהמע״, „די טערקין״ און די „פירשטין״ און מאַל־ווינקע און די איבעריגע מיידלעך אין איהר הויז, רחלין דער אַקציזניק און ריבקין דער סטודענט און מיכאל סאַפּיר דער פּאָדריאַדטשיק — דאָס זענען אַלץ טיפּען, אַ גאַנצע מחנה פון אָריגינעלע, מערקווירדיגע מענשען.

נאָך מעכטיגער אָבער ווייזט זיך אַבראַמאָוויטש אין זיין לעצטער ער־

צעהלונג, אין „שלמה ר׳ חיימ׳ס״ — „אַ בילד פון יודישען לעבען אין דער ליטאַ״

אַלעס, וואָס מיר געפינען אין די פריהערדיגע דריי ערצעהלונגען בעזונדער, געפינען מיר אין דער דאָזיגער איינער ערצעהלונג צוזאַמען: די שאַרפע, בייסענדע סאַטירע געגען די שרעקליכע הויהלקייט אינ׳ם לע־בען פון אַנ׳עדה פון אומגליקליכע; דאָס גרויסע, הייסע רחמנות אויף דעם אונענדליכען אומגליק פון אַ גאַנץ פאָלק; דער ריינער לירישער טאָן, וועלכער צוגיסט זיך ווי אַ פיעדעל און לאָזט דערציטערען אַלע פעדים פונ׳ם האַרץ, און יענע ווייכקייט און זיסקייט, וועלכע בערוישען דורך זייער עכט־קייט; די נאַטור־שילדערונגען אין זייער אונענדליכער פראַכט; די פערשי־דענסטע טיפען, אַלטעגליכע און אויסנאַהמליכע, מיט זייער חיצוניות און זייער פנימיות — נאָר איז דאָס בילד פונ׳ם „דלות״, ווי מיר קענען עס פון „פישקע דעם קרומען״, געוואָרען דאָ אַ סך בולט׳ער, און דער שפּאָט, וועלכער שניידט אומ׳ברחמנות אויף רעכטס און אויף לינקס אין „מסעות בנימין השלישי״, איז דאָ געוואָרען אַ סך שאַרפער, און דאָס גרויסע מיטלייד מיט דער יודישער נשמה און מיט דעם עלענד און אומגליק פון אַ גאַנץ פאָלק האָט דאָ געפונען זיין אויסדרוק טויזענד מאָל שאַרפער ווי אין „ווינשפינגערעל״. דאָס איז דאָס בוך איבער אַלע ביכער, וואָס אַבראַמאָוויטש האָט אונז געשריבען.

די ערצעהלונג האָט די פאָרם פון אַנ׳אויטאָביאָגראַפיע. די מענשען, וועלכע קומען דאָרט פאָר, דערקענט מען זאָפאָרט, אַז זיי זענען לויט לעבעדיגע מוסטערען: ר׳ חיים דער טאַטע פונ׳ם קליינעם שלמה און שרה זיין מאַמע און ליפא דער מלמד. אַ פאָרטרעפליך געצייכענטע פיגור איז די פיגור פון יאַכנע־סאָסיע אָדער „לייבציכע״, אַ יודענע אַ מייס־טערין אויף וואונדערליכע מעשיות צו דערצעהלען, און אַזוי אויך פראַ־דעל דאָס קליינע מיידעלע (זעהר עהנליך צו דער הערליכער ביילע אין „ווינשפינגערעל״). אָדער די פיגור פון אייזיק חקרן, און זיין איי־ביגע מחלוקה מיט דעם צווייטען חקרן, מיט לייזקע, און ר׳ נחום רוי־זעווער מיט זיין נסיעה קיין ארץ־ישראל, און הערצעל קיילע׳ס דער סטאָליאַר, אין וועלכען עס לעבט אַ קינסטלער־נשמה, וואָס רייסט זיך תמיד אַרויס צום ליכט, און נאָך און נאָך — לויטער מערקווירדיגע פיגורען. דער גאַנצער שאַץ פון מענשען, וועלכע די יודען־גאַס האָט אַרויסגערופען, איז דאָ אויפגעצעהלט.

און בילדער — איך מוז איינס פון זיי דאָ ברענגען. דער איינ־דרוק פונ'ם דערלעבטען מוז זיין געווען זעהר שטאַרק אין דער נשמה פונ'ם קליינעם אַבראַמאָוויטש אַלס קינד, אַז נאָך אין די שפּעטסטע יאָהרען און נאָכדעם ווי ער האָט שוין דאָסזעלבע אין אַנ'אַנדער אָרט אַמאָל געצייכענט, האָט ער זיך געפיהלט געצוואונגען, עס נאָך אַ מאָל צו דערצעהלען:

„נאָך דעם ערשטען משמר אַרום האַלבע נאַכט, אַזוי שטעהט געשריבען, ווייעהעט אַ צפון־ווינטעלע און די וואַכען פון די מלאָכים בייטען זיך דאָרט אין הימעל. עס גיט, אָט דאָס ווינטעלע, דעם מלאך גבריאל אַ ריהר, און ער שרייט אויבען זעקס קולות אויס, ליי־ענט דערנאָך פון אַ בוך אַרויס די מענשענס אלע מעשים, וואָס ווע־רען אָבגעטהון בייטאָג. פון איהם דאָרט גיט עס אַ טאָרע אונטער די פליגעל דעם האָהן דאָ — ער כאַפּט זיך אויף און קרעהט הויך אויף אַ קול. אי אויבען אי אונטען ווערט אַ געטומעל: דער האָהן קרעהט אויף דער ערד און גבריאל אויפ'ן הימעל. דענסמאָל לאָזט זיך גאָט פון דרייהונדערט ניינציג הימלען אַראָב אין גן־עדן אַריין, כיתות מלאכים לויפען פאָראויס און זאָגען שירה: „עפענט, טויערען, ברייט זיך אויף — עפענט הויך זיך ביז אַרויף — אָ, איהר אייביג פעסטע טהירען — קומען לאָז דאָ גאָט שפּאַצירען!" — עס זינגען אויך די בוימער אין גן־עדן, גיבען פון זיך אַרויס זיסע, שמעקעדיגע ריחות פון בשמים. אָט איז ער שוין אַריין, גאָט דער מלך, מיט זיין כבוד אַליין — שאַ! מלאכים אויף זייערע ערטער שטעהען מיט גרויס דרך־ארץ און שווייגען. פול מיט רחמנות קוקט ער אויף די הייליגע נשמות פון די צדיקים און קדושים דאָרט, קוקט און שאָקעלט מיט דעם קאָפּ. פלוצים לאָזט ער אַרויס אַ געשריי, אַ ברומען, ווי אַ לייב; דאָס וויינט ער, קלאָגט אויפ'ן חורבן בית־המקדש, אויף ירושלים, די וויסטע שטאָדט, אויף ציון, די ביטערע אלמנה, אויף די קינדער ישראל זיינע, וואָס אין גלות — און צוויי הייסע טראָפּענס טרעהרען פאַלען איהם אויס די אוי־גען גלייך אין דעם גרויסען ים אַריין... אַזוי ווייגט גאָט דריי מאָל אַלע נאַכט אין זיינע הימלען. גוטע־פרומע יודישע קינדער לאָזט עס נישט איינליעגען; זיי שטעהען־אויף ביינאַכט פון די געלעגערס, ריכטען־אָב חצות, ווייגען זיך אויס פאַר דעם זיסען באַרעמהערצעדיגען פאָטער אין

הימעל — און דאָס יודישע האַרץ פיהלט עפּעס דענסמאָל אַ מין בעזונ־דערען טעם, זיס־ביטער און זויער אינאיינעם... שלמה'לע געהט פּאַרטאָג איבער דער גאַס, דאָס שטעדטעל שלאָפט. לבנה און שטערען שטעהען אין הימעל אויף דער וואַך. עס דוכט זיך איהם, דאָרט, אויבען, טהוט זיך עס אַצינד עפּעס גאָר אַ שרעק. טהוט פון ערגעץ אַ בלאָז, דאַכט זיך איהם, יענס צפון־ווינטעלע, דאָס גוטע ווינטעלע, וואָס ווייעהעט אונ־טער די פליגעל פון מלאכים, וואָס האָט אַמאָל אויך געבלאָזען אויף דוד המלך'ס פידעלע, איהם צו־קאָפּענס בייננאַכט אויפ'ן געלעגער, און עס האָט זיך געשפּיעלט זיסע, געטליכע ליעדער. זשווזשען ערגעץ בוי־מער אין אַ גאָרטען — דאָס זשווזשען דאָרט די בוימער אין גן־עדן. קרעהט ערגעץ אַ האָהן — דאָס זאָגט ער שירה. און זענען איהם די האָר, דאָס פּנים, פייכט פון טוי־טראָפּען — דאָס זענען גאָט'ס טרעהרען, דאָס וויינט ער, יאָמערט אויף זיינע פערוואָגעלטע קינ־דער. עס שלאָפט נישט, עס דרעמעלט נישט דער היטער פון ישראל!... עס צושפּיעלט זיך שלמה'לען די געבליטען, זיין כח־הדמיון איז פלאַם־פייער, דאָס האַרץ צוגעהט איהם שיער פאַר גרויסע געפיהלען — און ער נעהמט זיך לערנען מיט חשק, געשמאַק אויף אַ ניגון"...

עס איז דער גרויסער טרוימער אין דער יודען־גאַס, דאָס יודישע קינד, וואָס איז געבוירען צו זיין אַ דיכטער און ווייס עס אַליין נישט.

און געהט מען דאַן אַוועק פון דעם דאָזיגען מייסטערהאַפטען ווערק צו די קלענערע ערצעהלונגען אַבראַמאָוויטש'עס, וועלען מיר זיך נישט וואונדערען, וואָס די טיפען און די סצענקעס דאָרט זענען אַרום און ארום דיזעלביגע, וועלכע מיר האָבען שוין טיילווייז געהאַט אין דער גרויסער ערצעהלונג. די קלענערע זענען פאַר אונז נאָר אַ מין „תיקון ליל שבועות" — און מיר וואונדערען זיך נאָר אויף די געשיקט־ליכקייט פונ'ם דאָזיגען מייסטער, ווי ער האָט געקענט אַזוי פיעל גע־שטאַלטען און בילדער צונויפדרענגען אין אַזאַ ווינציגער פאָרם.

און הויפּטזעכליך מוז מען בעוואונדערען די איינפאַכקייט פון דער מעשה און פון דער טעמע ביי מענדעלע'ן. מענדעלע אַליין פּרובט אונז צו געבען די ערקלערונג דערפון: — „באמת טאַקי, וואָס האָט מען צו דערצעהלען פון אונזער לעבען אין מיינע צייטען? איבער־

ראַשט די וועלט מיט גרויסע וואונדערליכע זאַכען האָבען מיר נישט; קיין גראַפען, פריצים און גענעראַלען און גרויסע שיסערס זענען מיר נישט געווען; קיין ראָמאַנען מיט „יפהפיות" האָבען מיר נישט געשפּי־עלט. שלאָגען זיך אויף דועלען ווי די בעק, אָדער זיין ווי עדות, צו־קוקען, ווי צוויי פערגיסען זיך דאָס בלוט, האָבען מיר נישט געפּרובט, און טאַנצען קאַדרילען מיט נקבות אויף בעלער האָבען מיר נישט גע־קענט, און אויף געיעג אין פעלדער און וועלדער, צו כאַפּען בערען, זענען מיר נישט געגאַנגען. גערייזט אויף אייגענע שיפען איבער ימ׳ען, אויפצודעקען נייע אינזלען, האָבען מיר נישט. מיט טענצערינס און אַקטריסעס האָבען מיר קיין געשעפטען נישט געהאַט, און איבער פּרי־מאַדאָנעס און אָנטהון זיך די גרויסע פערגעניגענס האָבען מיר זיך נישט אויסגעבראַכט. בקיצור, אַט די אַלע צימעסלעך צום ספור־המעשה, ער זאָל זיין געשמאַק און נעהמען דעם עולם — אָט דאָס אַלסדינג איז נישטאָ ביי אונז. און אָנשטאָט דעם האָבען מיר אַ מלמד מיט אַ חדר, מיט אַ בעהעלפער, שדכנים, חתנים, כלות מיט ווייבער, קליינוואַרג, חלוצות און עגונות, אַלמנות און יתומים, נשרפים, געפאַלענע און אָבּ־געקומענע, אַלע סאָרטען אָרימע לייט, אַרומגעהענדיגע איבער די היי־זער ערב־שבת, ערב־יום־טוב, ראש־חודש און גלאַט אַזוי זיך מאָנטאָג און דאָנערשטאָג, בטלנים, גבאים, מקבלים און צדקה־פושקע, אַלע מיני פּורעניות, דלות, קבצנות און אַלערליי מיני משונה׳דיגע פרנסות — אָט דאָס איז אונזער לעבען, אַז אָך און ווען איז צו אונז! אַ לעבען, מ׳שטיינס־געזאָגט, אָהן נחת, אָהן אַ רוהיג געמיט... אַ פינסטערס, אָהן אַ שיין, אָהן אַ שטראַהל־ליכט, אַ לעבען, וואָס האָט אַ טעם ווי אַ געקעכטס אָהן פעפער און אָהן זאַלץ — — — אָבער דערפאַר האָט עס אין זיך אַ מין יודישען טעם, וואָס ס׳איז נישטאָ זיין גלייכען. ס׳איז דאָ אַ מין קעז, וואָס ער איז מיט ווערעם, און די מבינים, וואָס פערשטעהען זיך אויף דער אכילה, צאָהלען דערפאַר אין טאָג אַריין און עסען דאָס מיט אַ מאָדנעם אַפעטיט. אָט די ביטערקייט, וואָס איז אין אונזער לעבען, אָט דאָס איז טאַקי די גאַנצע חשיבות זיינע —". אָ, די דאָזיגע ביטערקייט, וואָס איז אין אונזער לעבען!

און ווידער זאָגט אונז מענדעלע: „עס איז נישטאָ קיין איינציגער פון אונזערע לייט, וועלכער זאָל נישט האָבען אַ שטיקעל שייכות, מעהר

אָדער וועניגער, צו גלופסק, און עס זאָל נישט שטעקן וועניגסטענס אַ הונדערטסטעל אָדער אַ טויזענדסטעל פון איהרע אייגענשאַפטען אין איהם״.

* *

*

פאַר פינף און צוואַנציג יאָהר בערך, ווען מען האָט אָנגעהויבען צו איבערזעצען מענדעלע מוכר־ספרים׳ס ווערק אין אַנדערע שפראַכען און איינער פון די פוילישע שריפטשטעלער האָט עקסטראַ זיך אויסגעלערענט יודיש, כדי ער זאָל קענען איבערזעצען אויף פויליש דעם „מסעות בנימין השלישי״ און „די קליאַטשע״, האָבען די פוילישע שריפטשטעלער געהאַט איינגעלאַדען אַבראַמאָוויטשען, ער זאָל קומען צו זיי, כדי איהם אָבצוגעבען כבוד. און ווען ער איז געקומען, האָבען זיי איהם געמאַכט אַ באַנקעט און האָבען רעדען געהאַלטען, גרויסע, פייערדיגע רעדען, און האָבען איהם אינ׳ם הימעל געהויבען, און די פוילישע צייטונגען האָבען אַרטיקלען וועגען איהם געשריבען, גרויסע, פייערדיגע אַרטיקלען, און האָבען איהם זיין כבוד אָבגעגעבען — פון יודען אָבער איז דענסמאָל נישט געווען קיין איינציגער מענש, וואָס זאָל האָבען פערשטאַנען, ווי גרויס דער דאָזיגער שריפטשטעלער איז, און עס האָט זיך קיינער נישט געמישט אין די דאָזיגע שמחה. זינט דענסמאָל זענען אַוועק פינף און צוואַנציג יאָהר און אַבראַמאָוויטש איז ווידער געקומען צו פאָהרען אין דיזעלביגע מקומות — און ווי זענען די צייטען אַנדערש געוואָרען! דאָס פאָלק האָט פלוצלינג אָנגעהויבען צו פערשטעהן, ווער און וואָס מענדעלע איז איהם.

זיין רייזע איז געווען, אין גאַנצען זין פונ׳ם דאָזיגען וואָרט, אַ טריאומף־רייזע פון אַ העלד, וועלכער קומט צוריק פון דער מלחמה. דאָס טריאומף־טויער האָט געגרייכט פון ווילנאָ ביז ביאַליסטאָק, פון ביאַליסטאָק ביז וואַרשא און פון וואַרשא ביז לאָדז. צו אַזאַ נסיעה האָט נישט זוכה געווען נאָך קיין שום שרייבער, און נישט נאָר אַ יודישער. ס׳איז געווען די רייזע פון אַ פירשט. טויזענדער מענשען האָבען געוואַרט ביי יעדער סטאַציע, טויזענדער מענשען האָבען זיך געדרענגט און געשטופט נעהנטער צו איהם און זענען גליקליך געווען, ווען

ס׳איז זיי געלונגען אַ מינוט איהם די האַנד צו דריקען אָדער אויך נאָר אַ קוק צו געבען איהם אין פּנים אַריין.

און איך געדענק: אין לאָדז זענען געשטאַנען צעהנטויזענדער מענשען פערזאַמעלט אויף דער גאַס און האָבען געוואַרט פאַר׳ן האָטעל, וואו אַבּראַמאָוויטש האָט געוואוינט. דאַמען זענען געשטאַנען אין זייערע העלע קליידער מיט בלומען אין די הענד. פון מינוט צו מינוט האָט זיך געהערט דאָס שרייען: „עס לעבּע מענדעלע! עס לעבּע דער זיידע!" און ווען דער שריפטשטעלער האָט זיך געוויזען אויף אַ מינוט ביי׳ם פענסטער אָדער אויפ׳ן באַלקאָן, איז דאָס שרייען געווען כמעט אָהן אַ סוף. שטונדען־לאַנג האָט נישט מענדעלע און נישט זיינע מענשען, וועלכע זענען מיט־געווען מיט איהם אינ׳ם האָטעל, געקענט אַרויס אויף דער גאַס. ס׳איז פּראָסט געווען לעבּענס־געפעהרליך. מיר האָבען פערשידענע מיטלען געזוכט און מיר האָבען זיך, ווי עס איז, דורכגעשלאָגען און מיר זענען אַריין אין אַ וואָגען. פּלוצלינג אָבּער האָבּען זיי איהם דערקענט — און וואָס איך האָבּ דענסמאָל געזעהן, וועל איך נישט מעהר אַזוי גיך זעהן. צוזאַמען מיט איהם בין איך געזעסען אינ׳ם וואָגען, און טויזענדער מענשען זענען געווען אַרום אונז, און זיי האָבען געפּרובּט, דעם וואָגען, צוזאַמען מיט׳ן אַלטען, אויפצוהויבּען. ענדליך האָבען זיי איהם געהויבּען — און אַ שרייען: „עס לעבּע מענדעלע! עס לעבּע דער זיידע!" האָט זיך אַרויסגעריסען פּלוצלינג פון טויזענדער קעהלען. און ווי זיי האָבען איהם געהויבּען — האָבּ איך געפיהלט, אַז איך בין מיט איהם מיטגעהויבּען געוואָרען.

ד״ר י. ל. קאַצענעלסאָן

פון פעטערבורג קומט מיר אָן די נאַכריכט, אַז די פריינד פון יודישער ליטעראַטור און יודישער וויסענשאַפט האָבען דאָרט מיט עטליכע טעג צוריק געפייערט דעם יובילעאום פון ד״ר יהודה ליב קאַצענעלסאָנ׳ס 35־יעהריגער ליטעראַרישער טעטיגקייט. אין אַ גאַנצער רייה פון שעהנע רעדען האָבען זיי איהם געפייערט. זיי האָבען גערעדט ווער פון זיין שעהנער ליטעראַטור, ווער פון זיין וויסענשאַפטליכער אַרבייט, ווער פון זיין געזעלשאַפטליכען טהון. איך מוז זאָגען דעם אמת: איך פון מיין זייט וואָלט וועלען רעדען מעהר פון אַלעם וועגען דעם מענש אין איהם. קום איך אָבער איצט, כדי מיין פליכט צו טהון און מיינע עטליכע ווערטער צו זאָגען, קומט עס מיר פלוצלינג אָן עפעס אַזוי מערקווירדיג שווער. מיר איז ווי איך וואָלט פלוצלינג געווען געצוואונגען צו רעדען וועגען זיך זעלבסט און אַרויסצוטראָגען אויפ׳ן גרויסען מאַרק דאָס אינטימסטע און פערבאָרגענסטע אין מיר. קאַצענעלסאָן שטעהט מיר צו נאָהנט. מיט איהם צוזאַמען האָב איך אַמאָל גע׳חלומ׳ט און געפאָרמט דעם מאָדערנעם העברעאישען פעליעטאָן און דעם געליעבטען „היום״, מיט איהם צוזאַמען האָב איך אַמאָל געגרינדעט און אַרויס־געגעבען דעם פעטערבורגער „הזמן״, מיט איהם צוזאַמען האָב איך אַמאָל אויף ווייטע שפּאַצירגענג אָדער אין שטילען אַרבייט־צימער כּאַנטאַזירט און געפּלאַנט דעם אויסבוי פון אַ יודישער ליטעראַטור, די שעהנע ליטעראַטור און די וויסענשאַפטליכע.

און אַט געדענק איך איהם, ווי איך האָב איהם צום ערשטען מאָל געזעהן, פאַר אַ גאַנצען ים מיט יאָהרען, אויבען אין דער רעדאַקציע פון „היום״, נאָך איידער דער ערשטער נומער איז אַרויס, באַלד אין מיין ערשטען אָוועגד אין פעטערבורג. אַרום און

אַרום איז געזעסען אַ גרעסערע געזעלשאַפט, פלוידערענדיג און דע-באַטירענדיג, און ער מיט זיי גאַנץ לעבעדיג, אַרויסזאָגענדיג זיין מיינונג, אָבער איך מוז זאָגען דעם אמת: נישט אַ וואָרט האָב איך געהערט פון דעם, וואָס ער האָט געזאָגט, און נאָר געקוקט און געקוקט האָב איך אויף זיין פנים און אויף זיינע אויגען. אַ יוד פון אפשר שוין אַ יאָהר פערציג, און אַזעלכע נאַאיווע, פרומע קינדער-אויגען. אַ גוטסקייט, וואָס האָט איהר גלייכען נישט, האָט געשטראָמט און געפלייצט און געגאָסען זיך פון די דאָזיגע אויגען. אַ גאַנצער ים פון ווייכקייט און מיטליידיגקייט און ליעבליכקייט און ליעבשאַפט האָט זיך געשפיגעלט אין זיי. ווען מען וואָלט נעהמען אַלע מאַמעס פון דער וועלט אין דער מינוט, ווען זיי קוקען מיט ליעבשאַפט אויף זייער זויגעדיג קינד, און מען וואָלט פערגלייכען דעם אויסדרוק פון ליעבע, וועלכער איז געלעגען אויסגעגאָסען אויפ'ן פנים פון דאָזיגען מענשען, גלויב איך נישט, אַז ער וואָלט דערביי שלעכט אַוועקקומען. אַזוי פיעל ליעבשאַפט אינ'ם געזיכט פון אַ מענשען האָב איך פמעט קיינמאָל נישט געהאַט בעגעגענט.

און די דאָזיגע גרויסע ליעבשאַפט איז עס, וועלכע איך האָב געשפירט אַלעמאָל, אויך דאַן ווען איך האָב עפעס געלייענט פון איהם. יענע אויגען האָבען מיך אַלעמאָל בעגלייט און האָבען אַרויסגעקוקט צו מיר פון יעדען פעליעטאָן און פון יעדען בלעטעל און פון יעדען בריוועל, וואָס ער האָט געשריבען. דער אויסדרוק פון יענעם בליק איז פאַר מיר שטענדיג געוועזען דער שליסעל צו עפענען מיט איהם אַלעס בעהאַלטענע און אַלעס פערבאָרגענע אינ'ם דאָזיגען אויס-דערוועהלטען מענשען. אייגענטליך אָבער איז דאָס נאָר אַ ווערטעל אַזעלכעס. אייגענטליך איז אינ'ם דאָזיגען מענשען גאָר קיין בעהאַל-טענעס און קיין פערבאָרגענעס נישט געוועזען. אַלעס אין איהם איז געלעגען אָפען ווי אויף דער פלאַכער האַנד: געמיט און ווייכקייט און גוטסקייט. דאָס קליינע רעטעניש איז נאָר געוועזען די וואונדער-באַרע צונויפצעצונג ביי איהם: פון איין זייט דאָס לירישע און ווייכע קינדער-געמיט און פון דער אַנדערער זייט דער געלעהרטער און דענ-קער, פון איין זייט דאָס גרויסע קינד מיט דער וואונדערבאַרער נאַ-איוויטעט אפילו ביז אינ'ם זיבעציגסטען יאָהר אַריין און פון דער

אַנדערער זייט דער שאַרפער און גענויער דענקער מיט דעם פינקט-ליכען און טרעפענדיגען אורטייל, פון איין זייט דאָס גאָלדענע האַרץ מיט דעם גרויסען קינדער-גלויבען און פון דער אַנדערער זייט דער חריפישער מוח — מיט איין וואָרט: פון איין זייט אַ „שירת הזמיר" און פון דער אַנדערער זייט אַ „רמ"ח אברים"...

אייגענטליך אָבער איז אויך דער דאָזיגער „רמ"ח אברים" און די אַנדערע געלעהרטע און וויסענשאַפטליכע זאַכען פון קאַצענעלסאָן אויך נאָר אַ שטיק „שירת הזמיר" — און נאָר אין אַנ'אַנדערער פאָרם. זיי זענען מעהר אויספלוס פון אַנ'אויגענבליקליכער אינטואיציע אַזוי ווי מען געפינט זי על-פי-רוב ביי פּאָעטישע נאַטורען, ווי פון אַ פער'עקשנ'טען, שווערפעליגען, יאָהר-לאַנגען גריבלען זיך. אין דעם פּרט איז זעהר אינטערעסאַנט די ענטשטעהונגס-געשיכטע פונ'ם דאָזיגען „רמ"ח אברים". איך געדענק זי ווי היינט. פון ד"ר שערעשעווסקי איז ערשיענען די בראָשורע וועגען „חכמת הנתוח". איינמאָל קומט קאַצענעלסאָן אין דער רעדאַקציע פון „היום" און בעט, מען זאָל אי-בערלאָזען אָרט אויף עטליכע שורות, דען ער האָט צו מאַכען עפּעס אַ „זאַמיעטקע". נאַטירליך איז פון דער „זאַמיעטקע" געוואָרען אַ גרוי-סער פעליעטאָן. אָבער ביים איבערגעבען דעם פעליעטאָן האָט ער אונז שעמעוודיג געזאָגט, אַז עס איז איהם נישט געלונגען אַלעס אַרויסצוזאָגען אין דעם אַז:ען איינעם פעליעטאָן, און ער וועט מוזען שרייבען נאָך עטליכע אַזעלכע. פון די עטליכע איז געוואָרען צעהן און צוואַנציג און פופציג און מעהר. אַזוי איז איינציגווייז ענט-שטאַנען דער „רמ"ח אברים", אַ גאַנץ היבשער ספר — אַ וויסענשאַפט-ליכע אַרבייט, וועלכע האָט סוף-כל-סוף אויף זיך געצויגען די אויפ-מערקזאַמקייט פון אַ מענש ווי ווירכאָוו. יעדענפאַלס ווייזט דאָס די אַרט, ווי עס אַרבייט אַ קאַצענעלסאָן. דער ספר ענטשטעהט אינטואיטיוו, כמעט ווי אַ דיכטונג. זעלבסטפערשטענדליך, ביי דעם אונגעהויערען וויסען פונ'ם מחבר און ביי זיין געוויסענהאַפטיגקייט און ביי זיין גענויאיגקייט, איז עס נישט קיין וואונדער, ווען דער ספר ווערט דאַן אַנ'עכט וויסענשאַפטליכער, אפילו געגען דער אַבזיכט פונ'ם פערפאַסער.

אינטערעסאַנט איז אויך אַנ'אַנדערע אַרבייט, מיט וועלכער קאַ-צענעלסאָן טראָגט זיך אַרום אין די געדאַנקען זינט יאָהרען און וועלכע

ער האָט ביז איצטער נאָך אַלץ נישט געקאָנט אויספיהרען. דאָס איז אַ „מבוא למסכת חולין", געמאַכט עקסטראַ פאַר רבנים. אפילו אַ גאון-עולם מוז, לויט קאַצענעלסאָנ׳ס אַנזיכט, האָבען אַמאָל נישט אַ גאַנץ קלאָרע פאָרשטעלונג פון מאַנכע ערטער אין חולין, אַזוי לאַנג ווי אַ מעדיצינער וועט איהם נישט געבען אַ גאַנץ גענויע איינלייטונג אין דער אַנאַטאָמיע, אַזוי ווייט ווי ער בעדאַרף זי נויטווענדיג צום פערשטענדניש פון יענע ערטער. ביי דער דאָזיגער אַרבייט איז פאַר קאַצענעלסאָן נישט אַזוי דער עיקר זיין וויסענשאַפטליכע בעשטרעבונג, ווי שוין ווידער זיין ליעבשאַפט און זיין מיטלייד צו מענשען, וועלכע קאָנען זיך נישט העלפען. אנ׳עכט שטיק קאַצענעלסאָן!

און אויך די לייכטיגקייט, איך וואָלט כמעט זאָגען די נאַאיווע לייכטיגקייט, מיט וועלכער קאַצענעלסאָן טרעט צו צו יעדער אַרט אַרבייט, וואָס קומט איהם אין דער האַנד אַריין, ווייזט אויף דעם עלאַסטישען גייסט, וואָס קאָן זיך געפינען נאָר ביי דעם עכטען געמיטס-מענש. איך בין זיכער, אַז ווען עס זאָל אימיצער קומען איצטער צו קאַצענעלסאָן מיט דעם פלאַן פון אַנ׳אַרבייט, ווי למשל, איבערזעצען אויף רוסיש דעם תלמוד בבלי מיט ירושלמי צוזאַמען, לאַנג בעטען זיך ביי איהם וואָלט ער נישט בעדאַרפט. עס איז דער גייסט פון דער אייביגער יוגענד!

דאָס לעצטע מאָל האָב איך איהם געזעהן פאַר עטליכע חדשים אין בערלין. דיזעלבע נאַאיווע, פרומע קינדער-אויגען, און די גוטסקייט האָט געשטראָמט און געפלייצט און געגאָסען זיך פון די דאָזיגע אויגען. ער האָט מיך עטליכע יאָהר נישט געהאַט געזעהן און האָט פאַר גרויס שמחה נישט געוואוסט, וואָס מיט מיר צו מאַכען. פלוצלינג איז ער אַרויפגעפאַלען אויף מיר און האָט מיר גע-זאָגט „דו" — צום ערשטען מאָל אין מיין לעבען. איך האָב דאָס גאַנץ גוט פערשטאַנען. נאָך די אַלע אויסצייכנונגען, וועלכע ער האָט מיר שוין ביז איצטער געגעבען, נאָך די אַלע געאָרגי-קרייצלעך פון זיין ליעבע, האָט ער מיר איצט געוואָלט געבען אויך די גרעסטע אויסצייכנונג, אַ מין אַנאַ-אָרדען אויף אַ לענטע.

אַזוי איז קאַצענעלסאָן — דער מענש.

באַרטאָלדי

היינט רופט מען עס אַסימילאַציע און מען רופט עס נאַציאָנאַליזם, היינט האָבען מיר אַ וואָרט אַנטיסעמיטיזם און אַ וואָרט „ליטוואַקעס" — אַז וואויל אונז און וואויל אונזער נשמה, וואָס מיר קענען זיך, גאָט זיי דאַנק, אַזוי לייטיש אויסדריקען און מיר האָבען ווענינסטענס ווערטער פאַר אַלע די דאָזיגע בעגריפען און פאַר'ן גאַנצען רייכען בעדאַרף פון אונזער טעגליך לעבען. אַמאָל אָבער איז געווען אַ צייט, וואָס די דאָזיגע אַלע ווערטער זענען נאָך גאָרנישט געווען בנמצא; בעצם אָבער זענען די דאָזיגע בעגריפען שוין דענסמאָל אַלע פאַרהאַן געווען נישט ווייניגער ווי איצט. מען האָט זיך שוין דענסמאָל גע'שמד'ט אָדער מען האָט זיך האַלב-גע'שמד'ט נישט ווינציגער ווי היינט; עס האָבען שוין דענסמאָל יודישע מענשען ליעב געהאַט דעם כלל ישראל פונקט אַזוי ווי איצט. אַנטיסעמיטען זענען נישט געווען, דאָס איז ריכטיג — דערפאַר אָבער זענען געווען צוררי-ישראל; ליטוואַציזם איז נישט געווען, אויך דאָס איז ריכטיג — דערפאַר אָבער, ווען אַ פיינער מענש מיט פיינע זיטען האָט געוואָלט אַרויסווייזען זיין פיינקייט דאַדורך, וואָס ער האָט נישט דירעקט געזאָגט, אַז ער האָט פיינט אַ יוד, האָט ער שוין געפונען אויך דענסמאָל עפעס אַ וואָרט, צו זידלען די טאָכטער און צו מיינען די שנור. בקיצור, קוקט מען אַביסעל צוריק אין דער פערגאַנגענהייט, פיהלט מען זיך דאָרט גאַנץ היימיש; מיר זעהען דאָרט לויטער סצענעס פונ'ם היינטיגען לעבען. בלעטערט מען אין עפעס אַן אַלטער פרעמדער כראָניק פון פאַר הונדערט יאָהר, קען מען מיינען, אַז עס רעדט זיך דאָרט וועגען אַ וואַרשעווער היינט-צייטיגען יוד, וואָס פון איין זייט ווילט זיך איהם מיט אַלע כחות זיין דער פרנס

פון דער יודישער קהלה און פון דער אַנדערער זייט שמד׳ט ער אָב גאַנץ געשמאַק זיין זוהן און זיין טאָכטער.

איך האָב אין איינעם פון די לעצטע טעג געגראָבעלט אין אַלטע פאַפּירען און האָב געפונען אַ „דאָקומענט", וועלכער איז שוין אַלט קנאַפּע הונדערט יאָהר. איך קען נישט אין דער גאַנצער ליטעראַטור קיין שום זאַך, וועלכע זאָל אַזוי פיין אילוסטרירען דעם גאַנצען עצם פון דעם בעגריף אַסימילאַציע, ווי דאָס דאָזיגע שריפט־שטיק. עס איז אַ קאָפּיע פון אַ בריעף, וואָס געפינט זיך אינ׳ם רשות פון איינעם פון די מענדעלזאָהנס אין דייטשלאַנד. דעם דאָזיגען בריעף האָט געשריבען אברהם מענדעלזאָהן, דער זוהן פון דעם פילוסוף ר׳ משה מדעסוי און פאָטער פון בעריהמטען מוזיקער פעליקס מענדעלזאָהן־באַרטאָלדי. דער בריעף האָט אַזוי פיעל קאָמיזם — אַז עס ווערט אַזש זעהר טרויעריג אין האַרצען. עס איז די טראַגי־קאָמעדיע פונ׳ם יודישען פאָלק.

אברהם מענדעלזאָהן איז געווען אַן׳איינפאַכער סוחר און אַ קליין מענשעלע. זאָגט וואָס איהר ווילט: האָבען פון איין זייט אַ טאַטען אַ גרויסען, ווי משה מענדעלזאָהן, און פון דער אַנדערער זייט אַ זוהן אַ געוואַלדיגען געניוס, ווי פעליקס, און אַליין זיין אַ גאָרנישט — דאָס איז אַביסעל אַן׳אונאַנגענעהמער · צושטאַנד אין לעבען. פוןביידע זייטען צו־גרויסע ציפערס, און אין מיטען אַ נול. אַמבעסטען כאַראַק־טעריזירט האָט ער זיך אַליין דורך דעם וואָרט, וואָס ער האָט אַמאָל געזאָגט פון זיך: „אָט ווער איך אַמאָל אָנגערופען דער ז ו ה ן פונ׳ם גרויסען מענדעלזאָהן און אָט ווידער אַמאָל דער טאַטע פונ׳ם גרויסען מענדעלזאָהן". אַזאַ מענש איז אָסור דאָ וואָס מקנא צו זיין. צווישען די צוויי גרויסע איז ע ר געשטאַנען, דער קליינער. און דער דאָזיגער קליינער האָט קיינמאָל נישט פערשטאַנען דעם גרויסען טאַטען, און דער דאָזיגער קליינער האָט קיינמאָל נישט פערשטאַנען דעם גרויסען זוהן.

די גרעסטע טהאַט פון זיין לעבען איז געווען דאָס, וואָס ער איז אַמאָל אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען אויפגעשטאַנען און האָט צו זיין פאַמיליען־נאָמען, וועלכער האָט געקלונגען אַביסעל יודיש, צוגעגע־בען דעם נאָמען „באַרטאָלדי" — נאַטירליך, נאָכדעם ווי ער האָט זיך און אַלע זיינע קינדער אָבגע׳שמד׳ט. דאָס איז די טראַגעדיע. דאָס קאָ־

מישע הויבט זיך אָן דערמיט, וואָס דעם זוהן פעליקס האָט עס אַלע־מאָל צוריקגעצויגען צו די יודישע טראַדיציעס און צו דעם ריינעם נאָמען פון זיין זיידען, ער האָט אַלעמאָל געוואָלט זיין אַ „מענדעלזאָהן" אַליין און האָט זעהר אָפט פערגעסען צו הייסען „באַרטאָלדי", אַזוי אַז דער אומגליקליכער טאַטע אברהם האָט אַלעמאָל געמוזט שטעהן איבער איהם מיט דער נאַגאַיקע און איהם דערמאָהנען, ווי ער הייסט.

אין פריהלינג פון יאָהר 1829 איז פעליקס מענדעלזאָהן צום ערשטען מאָל געפאָהרען קיין לאָנדאָן. אין ענגלאַנד איז ער געוואָרען אויפגענומען מיט כבוד, ווי קיין שום מוזיקער אין דער וועלט האָט אַזעלכען נישט געהאַט, דען פעליקס האָט זיי געהאַט אויפגעפיהרט די אובערטורע פון זיין זומערנאַכט־טרוים און האָט זיי צום ערשטען מאָל געשפיעלט בעטהאָווענס עס־דור־קאָנצערט. דעם גרעסטען רוהם, וואָס אַ מענש קען דערגרייכען, האָט ער געהאַט דערגרייכט. די שמחה איז איהם אָבער נישט אינגאַנצען בעקומען. ער האָט ערהאַלטען אַ בריעף פון זיין טאַטען אברהם, געשריבען אין 8־טען יולי 1829, אין וועלכען דער פאָטער שרייבט איהם:

„איך שיק דיר היינט דעם דאָזיגען בריעף, ווייל איך מוז מיך דורכשמועסען מיט דיר וועגען אַ זעהר וויכטיגען ענין.

„איך בין מיך משער, אַז דיין פאַמיליען־נאָמען באַרטאָלדי, וועלכען איך האָב דיר אויסגעקליבען, האָסט דו אינגאַנצען אָבגעטהון פון דיר. אַזוי אין די קאָנצערט־אַפישקעס ווי אויך אין די צייטונגען, וועלכע דו האָסט מיר צוגעשיקט, האָב איך געפונען, אַז דו רופסט דיך נאָר מענדעלזאָהן אַליין, וואָס איך קען מיר גאָרנישט ערקלערען. דאָס פערדריסט מיך זעהר. אַזוי לאַנג ווי דו שטעהסט אין דיין טאַטענס רשות, האָסט דו די פליכט, זיך אַזוי אָנצורופען ווי דיין טאַטע, און צווייטענס האָסט דו די פליכט צו פערשטעהן, אַז אַלץ, וואָס דיין טאַטע טהוט, טהוט ער מיט שכל און ערשט נאָך אַ לאַנגען ישוב־הדעת.

„אויף דער רייזע קיין פאַריז, אַ טאָג נאָך יענער שרעקליכער נאַכט, האָסט דו געפרעגט ביי מיר דעם טעם, ווי אַזוי בין איך געקומען צום בעשלוס, צו ענדערען מיין נאָמען, און איך האָב דיר אַלע מיינע טעמים און אַלע מיינע סברות גענוי ערקלערט. האָסט דו זיי

פערגעסען, פאַרוואָס האָסט דו נישט געפרעגט ביי מיר אַ צווייטען מאָל? און זענען זיי נישט גענוג שטאַרק געווען פאַר דיינעטוועגען, פאַרוואָס האָסט דו נישט דיינע געגען-טענות אויפגעשטעלט? איך גלויב גיכער, דו האָסט מיינע רייד פערגעסען, דעריבער וויל איך דיר דאָ מיינע טעמים און מיינע אַנזיכטען נאָך אַמאָל איבערחזר'ן".

און ער, דער מענש, „וועלכער טהוט אַלץ מיט שכל", ערקלערט דעם זוהן, אַז ערשטענס האָט משה מענדעלזאָהן אַליין זיין נאָמען געענדערט: ער האָט אָנפאַנגס געהייסען משה דעסויער און דערנאָך האָט ער זיך אַ נאָמען געגעבען מענדעלזאָהן. ער פערגעסט נאָר דעם זוהן צו זאָגען די קלייניגקייט, אַז צו יענער צייט זענען ביי יודען אין דייטשלאַנד איבערהויפּט נאָך קיין פאַמיליען-נעמען נישט געווען, און אַז יענער משה פון דער שטאָדט דעסוי האָט זיך ערשט אַ נאָמען געמוזט אויסקלייבען. דאַן ערקלערט ער דעם זוהן, אַז אַלס קריסט פאַסט נישט, מען זאָל הייסען מענדעלזאָהן. אַ קריסטליכער מענדעל-זאָהן וועט זיך אַלעמאָל פיהלען פרעמד אין דער סביבה. דער פאָטער זעלבסט וואָלט אַ סך קלוגער געטהון, ווען ער וואָלט קלייבען אַנ'אַנ-דערען נאָמען. אין דער „איבערגאַנגס-עפּאָכע", אין וועלכער דער טאַ-טע האָט געלעבט, האָט דאָס אפשר נישט אַזוי פיעל אויסגעמאַכט. יעצט אָבער, ווען מען האָט איינגעזעהן, אַז מען מוז זיך וואָס מעהר דערנעהנטערען „צו דער נייער פאָרם", ווייל זי איז די איינציג ריכ-טיגע, איז דאָס ערשטע, אַז מען מוז אָבשאַפען אַ נאָמען, וועלכער קלינגט יודיש. ווען מען לייענט דאָס אַלעס, דוכט זיך, אַז מען לעבט אין דער צייט, ווען צווישען וואַרשעווער יודען האָט געהערשט יענע שרעקליכע מגפה, אַז יעדער, וואָס זיין נאָמען האָט זיך געענדיגט אויף „— זאָהן" אָדער „— מאַן" אָדער „— בערג" וכדומה, איז געלאָפען און האָט פּלוצלינג געענדערט דעם נאָמען אויף „— סקי", אַזוי אַז ער איז איבער נאַכט געוואָרען אַנ'אמת'ער פּאָליאַק. אַזוי זענען ביי אונז אַרויסגעקומען די הויזענקנאָפּסקי'ס און די וואַסערצוגסקי'ס און די גאָלדמאַנסקי'ס וכדומה.

און אברהם מענדעלזאָהן דערצעהלט דעם זוהן, אַז דער גרעס-טער פעהלער פון זיין לעבען איז געווען דאָס, וואָס ביים שמד'ן האָט ער נישט דעם יודישען נאָמען מענדעלזאָהן אינגאַנצען אָוועקגעשאַפט

פון זיך. האָט ער אויסגעקליבען פאַר זיך און פאַר זיינע קינדער „די בעסטע און רייכסטע רעליגיע“, ווייל „די גאַנצע ציוויליזירטע וועלט האָט זי אָנגענומען“, און האָט ער אַוועקגעוואָרפען פון זיך די יודישע רעליגיע, „ווייל זי איז די פערדאָרבענע“, האָט ער שוין געדאַרפט טהון די זאַך בשלימות און אויסקלויבען פאַר זיך אינגאַנצען אַ גוי׳אישען פאַמיליען־נאָמען. ער קען זיך דעם דאָזיגען פעהלער נישט מוחל זיין. „איך האָב בעדאַרפט דעם נאָמען מענדעלזאָהן אינגאַנצען אָבשאַפען און מיך מיט מיינע קינדער אָנרופען נאָר מיט׳ן נייעם נאָמען אַליין“. אומגליקליכער מענדעלזאָהן!

„ווי מיר זענען אין פאַריז געווען און איך האָב פאַר דיר געלאָזט מאַכען וויזיטען־קאַרטען, האָב איך מיט אַבזיכט געלאָזט אויף די קאַרטען דרוקען „פעליקס מ. באַרטאָלדי“, ווייל דיין צייט איז דענסמאָל געווען געקומען אַריינצוטרעטען אין די גרויסע וועלט און צו האָבען צו טהון מיט מענשען — דו אָבער האָסט מיינע אידעען נישט געוואָלט פערשטעהן און האָסט דיך איינגעעקשנ׳ט און האָסט אַלץ חייטער געהייסען דיין אַלטען נאָמען, און איך בין געווען שוואַך גענוג און האָב דיר דאָס נישט פערוועהרט. דעריבער איז דאָס מיין ווילען און מיין האָפנונג, אַז וועניגסטענס יעצט זאָלסט דו נישט וואַגען צוווידערשפּעניגען מיר. עס איז אונמעגליך און עס איז אויסגעשלאָסען, אַז דו זאָלסט הייסען פעליקס מענדעלזאָהן, און אויך פעליקס מענדעלזאָהן־באַרטאָלדי איז נישט ריכטיג פאַר דיר, דען דער נאָמען איז צו לאַנג. עס בלייבט דיר נאָר איבעריג צו הייסען בקיצור פעליקס באַרטאָלדי וכו׳. אַזוי ווי ס׳איז נישט מעגליך, אַז אַ יוד זאָל למשל הייסען דעם כינעזישען נאָמען קאָנפוציוס, אַזוי איז נישט מעגליך, אַז אַ קריסט זאָל הייסען מענדעלזאָהן. הייסט דו מענדעלזאָהן, ביסט דו שוין לכתחלה אַ יוד, און דאָס פּאַסט זעהר נישט פאַר דיר“.

אָט דאָס איז די טראַגעדיע פון אַ מענשען, וועלכער איז געווען דער זוהן פון אַ גרויסען מאַן און דער פאָטער פון אַ גרויסען מאַן און אַליין איז ער געווען אַ גאָרנישט. חיי־שעה האָט זיך איהם געוואָלט און אויסערליכער גלאַנץ און לעבענס־פערגניגענס, און דערפאַר האָט ער פערקויפט אַלצדינג. די פערגאַנגענהייט האָט איהם געפּייניגט און די געגענוואַרט האָט איהם נישט געגעבען קיין נחת. דער שאָטען

פון זיין אייגענער נאָז, וועלכע איז געוועזן אַביסעל קרומליך, האָט איהם פערביטערט זיין לעבען, און אַזוי ווי ער האָט קיינמאָל נישט פערשטאַנען „די מאָרגענשטונדען”, וועלכע זיין גרויסער טאַטע האָט מיט איהם טעגליך געלערענט, אַזוי האָט ער אויך נישט בעגריפען „די ליעדער אָהנע ווערטער”, וועלכע זיין גרויסער זוהן האָט איהם טעגליך פאָרגעשפיעלט. ער איז אַליין געוועזן אַ נול...

וואָס פעליקס האָט געענטפערט אויף דעם דאָזיגען מערקווירדיגען בריעף, ווייסען מיר נישט. מיר ווייסען נאָר איינס: באַלד דערויף האָט פעליקס געגעבען אין לאָנדאָן אַ קאָנצערט פאַר די פערפלייצטע אין שלעזיען, און אויף די אַפישען און אין די מודעות אין די צייטונגען איז געשטאַנען פעליקס מ ע נ ד ע ל ז אָ ה ן. דער טאַטע אברהם האָט נעבעך געליטען פון זיין נישט-געראָטענעם זוהן ביז אין טויט אַריין.

מיינען מיר נישט, אַז דאָס אַלעס לעבען מיר איצט נאָכאַמאָל איבער ?...

ראָטשילד

דאָס וואָרט האָט אויפגעהערט צו זיין אַ נאָמען און איז געוואָרען אַ בעגריף. נישט ראָטשילד, נאָר אַ ראָטשילד. מען האָט דערביי נישט מעהר די פאָרשטעלונג פון אַ בעשטימטער פּערזאָן, נאָר פון אָנגעזאַמעלטע מיליאָנען. פון אַלע גרויסע מיליאַרדערען אין דער וועלט איז ראָטשילד דער פּאָפּולערסטער און בעקאַנטסטער אין דער יודישער גאַס. אין אַ רעכטען יודישען מקום ווייס שוין פון איהם דאָס פינף־יעהריגע יונגעלע. באַלד נאָכ׳ן אויסלערנען מודה־אני זאָגען, לערענט ער אויס דעם דאָזיגען נאָמען אויסרעדען, און באַלד נאָכ׳ן קריאת־שמע־לייענען, פלאַטערט־אַרום דער דאָזיגער מלאך אין זיינע חלומות. און מערקווירדיג: רעדען רעדט מען פון איהם אַממייסטען דוקא דאָרט, וואו דאָס עלענד איז אַמגרעסטען און וואו דאָס ברויט איז אַמווינציגסטען. גאַנצע שאַפעס ביכער זענען שוין אָנגעשריבען געוואָרען וועגען די ראָטשילד׳ס, וועגען זייער ענטשטעהן און וועגען זייער ענטוויקלען זיך און וועגען זייער דינאַסטיע. גאַנצע פעק מיט אַנעקדאָטען דרעהען זיך אַרום וועגען זיי אין אַלע ליטעראַטורען. די מעשה מיט׳ן קעסטעל, אָנגעשטופּט מיט מיליאָנען, וועלכע דער קורפירשט ווילהעלם I פון העסען האָט איבערגעלאָזען ביים פאָטער פון די ראָטשילד׳ס, אַנטלויפענדיג פאַר נאַפּאָלעאָן, און וועלכעס ער האָט דאַן צוריקבעקומען בשלימות און מיט צינזען פון די יורשים נאָך אַ סך, אַ סך יאָהרען, — וואָס האָט געלעגט דעם גרונדשטיין צו דעם גרויסען טרויענויש, וואָס די גאַנצע וועלט האָט זיי דאַן געטרויט. און דאַן די מעשה מיט דער מלחמה ביי וואַטערלאָאָ, וואו ראָטשילד איז געריטען און געפאָהרען אין אייליגניש פינף טעג און פינף נעכט, איבער בערג און איבער טהאָלען, איבער מדבריות און איבער ימ׳ען, נאָר אָנצוקומען רעכטצייטיג צו דער

בירזשע אין לאנדאן, און דאדורך, וואס ער אליין נאר האט געוואוסט דעם רעזולטאט פון דער מלחמה, האט ער אין איין טאג דורך אויפ־קויפען פערשידענע ווערט־פאפיערען פערדיענט צוואנציג מיליאנען. און דאן די מעשה מיט דער אפעראציע, ווען ראטשילד האט זיך געלאזט אפערירען אין א שווערער קראנקהייט און האט דאן דעם כירורג נישט געוואלט בעצאהלען און האט איהם נאר געשענקט זיין שלאפמיץ, און די איבערראשונג פונ׳ם דאקטאר, ווען ער האט דאן געפונען אין דער שלאפמיץ די קלייניגקייט פון צעהן טויזענד רובעל. אזעלכע מעשיות זענען פארהאן וועגען די ראטשילד׳ס אין די טויזענדער. און יעצט, ווען אין לעצטען דאנערשטאג זענען געווארען גראד 100 יאהר, זינט דער ערשטער ראטשילד, דער בעגרינדער פון דער דאזיגער געלד־דינאסטיע, איז געשטארבען, וועט אודאי געשריבען ווערען וועגען זיי פון דאס ניי גאנצע ליטעראטורען. און פארט שטעהען מיר פאר א רעטעניש, און די אלע מעשיות ערקלערען אונז נישט דאס געהיימניש פון זייער ווערען.

אננעהמען אויף צו בעהאלטען קעסטלעך מיט מיליאנען פון דייטשע קורפירשטען וואלט יעדער פון אונז געקענט, און אפשר וואלטען זיך געפינען צווישען אונז אויך אזעלכע, וועלכע וואלטען די קונץ פון צוריקגעבען אויך געקענט; מען מוז אבער שוין זיין אויף א רעכטער מדרגה, אום אזעלכע קורפירשטען צו האבען פאר קליענטען. רייטען און שווימען און פליהען פינף מעת־לעת כסדר, דערפון וואלט זיך אפילו דער לעצטער פון מיינע לעזער נישט אבגעזאגט, ווען ער וואלט נאר געוואוסט, אז דאדורך קען ער פערדיענען אין איין טאג די קלייניגקייט פון 20 מיליאנען. וועלען בעצאהלען א דאקטאר נאר אין א שלאפמיץ איז אפשר נישט לויט מיין געשמאק, דערפאר אבער, ווען איך וואלט נאר האבען די מיליאנען, וואלט איך שוין געפונען אנ׳אנדער משוגעת, ווי עס פאסט פאר א מיליאנער. דאס אלעס אבער ערקלערט נישט דעם סוד, ווי אזוי די ראטשילד׳ס זענען געווארען די ראטשילד׳ס. זיי אליין, די ראטשילד׳ס, האבען אמאל ארויסגעגעבען א ביכעלע מיט׳ן נאמען: „ווי אזוי ווערט מען רייך?“. האט מען דאס ביכעלע דורכגעלייענט, איז מען אזוי קלוג ווי פריהער. עס איז פונקט אזוי ווי מיט דעם שווארץ־קינסטלער אויף דער סצענע,

וועלכער געהט ערקלערען דעם שטוינענדען פּובליקום, ווי אַזוי מען מאַכט די קונצען, און ער ווייזט גענוי די פערבלענדענישען, אַזוי און אַזוי און דאַן ווידער אַזוי און צום סוף פּראָסט און פּשוט אַזוי און אַזוי: מען נעהמט אַ רויט טיכעל און מען לעגט אַריין אַ בלעכעל און מען פערדעקט עס, אָט אַזוי, און ווען מען מאַכט עס אויף, ליע־גען דריין הונדערט בליצענדיגע גאָלד־שטיקלעך — און מיר האַלטען אויפגעריסען די אויגען, און מיר ווייסען צום סוף פּונקט אַזוי פיעל, ווי מיר האָבען געוואוסט, איידער ער האָט אונז „ערקלערט".

איין זאַך ווייסען מיר קלאָר: מאיר־אַנשיל, דער בעגרינדער פון׳ם באַנק־הויז ראָטשילד, האָט געזאָלט ווערען אַ רב. און האָלט ער עס געוואָרען, דאַן בין איך זיכער, אַז ער וואָלט זיין אַ גאון־עולם. דעם שניט און דעם גאַנצען וועזען פון אַ גאון האָט ער בעוויזען אויף אַ־נ־אַנדער געביעט. דאָס איז יעדענפאַלס דער הויפּט־סוד. נישט בלויז די עהרליכקייט, נישט בלויז די אונערמיעדליכקייט ביי דער אַרבייט, נישט בלויז דאָס קלאַפּען דאָס אייזען אַזוי לאַנג ווי עס איז הייס — דאָס אַלעס זענען נאָר די מיטלען, די אויסערליכע ערשיינונגען. די הויפּט־זאַך איז און בלייבט דער גאון. אויב דער גאון איז אַ גאון אויפ׳ן געביעט פון לערנען, אַ אורים־ותומים אָדער אַ פּני־יהושע, אָדער ער איז אַ גאון אויפ׳ן געביעט פון דער פּאָעזיע, אַ שעקספּיר אָדער אַ געטהע, אָדער ער איז אַ גאון אויפ׳ן געביעט פון דער דיפּלאָמאַטיע, אַ מעטערניך אָדער אַ ביסמאַרק, — אין דעם איז שוין קיין נפקא־מינה נישט. ראָטשילד איז געווען אַ פינאַנץ־גאון, אפשר דער געניאַלסטער אויפ׳ן דאָזיגען געביעט. אַ מין ר׳ יונתן פּרעגער אין פינאַנצען. און נישט נאָר ער, נאָר אויך זיינע פינף בעריהמטע זיהן זענען געווען פינף בעריהמטע גאונים. און מערקווירדיג איז אויך ווי די גאוניות פון יעדען פון זיי איז געווען ביי איטליכען בעזונדער אויף אַ בעזונדערען שטייגער: איינער איז געווען אַ פינאַנץ־חריף, איינער אַ פינאַנץ־מפולפל, איינער אַ פינאַנץ־מתמיד, איינער אַ פינאַנץ־בקי און איינער אַ פינאַנץ־פּשטן. דער געניאַלסטער פון זיי איז געווען דער לאָנדאָנער, נתן ראָטשילד. עס איז קיין וואונדער נישט, וואָס אַזעלכע לייט האָבען אויפגעשטעלט דאָס גרעסטע פינאַנץ־בית־מדרש אין אייראָ־פּאַ און האָבען מרביץ געווען זייער „תורה" ברבים. קומען זיי דאַן

צו געהן און ווילען אונז אויסזאָגען דעם סוד, „ווי אַזוי ווערט מען רייך", דאַן, זאָלען זיי מיר מוחל זיין, איז עס נאָר אַ שטיקעל גנבת־דעת. אַזעלכע זאַכען קען מען דעם צווייטען נישט אויסלערנען. געניאַליטעט קען נישט ווערען איבערגעגעבען מאיש לאיש. דער גר, וועלכער איז געקומען צו הלל'ן, ער זאָל איהם אויסלערנען זיין גאַנצע תורה, איז סוף־כל־סוף נאָר געבליבען אַ גר סתם, וואָס קיינער ווייס נישט זיין נאָמען ביז אויף היינטיגען טאָג, בעת הלל איז געבליבען הלל. קיין שום גר קען נישט אויסנאַרען די תורה כולה פון אַ הלל.

דערצו, נאַטירליך, קומען צו אַ סך אויסערליכע אומשטענדען. למשל, די תקנה פון בית־ראָטשילד, אַז דאָס געשעפט זאָל קיינמאָל נישט געטיילט ווערען און אַלע זאָלען אַרבייטען אין אייביגען שותפות. דאָס איז אפשר דאָס געניאַלסטע אָרט אינ'ם אַלטענס צוואָה. אַ פערמעגען, דאָס ווייסען מיר פון ערפאַהרונג, קען זיך דערהאַלטען העכסטענס נאָר ביז צום פיערטען דור. ביסלעכווייז ווערט עס צעפיצעלט, ביז צום סוף ווערט עס נישט. די דאָזיגע הויפט־סכנה איז דורך די קלוגע פאָרזיכט פונ'ם ערשטען ראָטשילד בעזייטיגט געוואָרען. דאַן זענען די ראָטשילד'ס געגאַנגען אַ שריט ווייטער אויך נאָך: זיי האָבען חתונה כמעט נאָר צווישען זיך אַליין...

אַזוי איז געוואָרען דאָס הויז ראָטשילד די גרעסטע פינאַנץ־דינאַסטיע פון דער וועלט. זייער געשיכטע איז די שטאַטס־פינאַנציעלע געשיכטע פון אייראָפּאַ. עס איז נישט פאַרהאַן קיין איינציגע בעדייטענדע שטאַטס־הלוואה, אין וועלכער דאָס הויז ראָטשילד זאָל נישט זיין בעטייליגט. אין די קאָנטאָ־ביכער פון די ראָטשילד'ס פיגורירען אַלע לענדער. זיי זענען די באַנקירען פון די קעניגען פונקט אַזוי ווי זיי זענען די קעניגען פון די באַנקירען. אָנגעהויבען האָט מאיר־אַנשיל אַלס אָרימער געלד־אַגענט, און ווי ער איז געשטאָרבען אין יאָהר 1812, האָט מען שוין זיינע מיליאָנען נישט געוואוסט צו צעהלען. נאָך פופציג יאָהר, ווי דאָס הויז ראָטשילד האָט עקזיסטירט, האָט מען זיין פערמעגען געשאַצט אין אַ האַלבען מיליאַרד, און היינט שאַצט מען עס העכער ווי אין צעהן מיליאַרדען. און דאָס דאָזיגע פערמעגען וואַקסט גאַנץ נאַטירליך פון טאָג צו טאָג אַלץ מעהר. אפילו נאָר ביי אַ פערצינזונג פון 4 פּראָצענט מוז עס ברענגען בערך אַ מיל־

יאָן טעגליך. זעלבסטפערשטענדליך ביי זייערע געוואַלדיגע אונטערנעה־
מונגען טראָגט עס אַ רעכט ביסעל מעהר.

„דאָס הויז ראָטשילד", האָט אַמאָל געזאָגט דער באַראָן אַלבערט
ראָטשילד, איז אַזוי רייך, אַז עס קען שוין גאָרנישט מאַכען קיין שלעכ־
טע געשעפטען.

קאָלעגע ראָטשילד

זעלבסטפערשטענדליך, אַז נישט א י ך בין איבער נאַכט אַ מיליאָנער געוואָרען, נאָר אומגעקעהרט, ער איז געוואָרען, אַ שריפטשטעלער. ער האָט זיך גענומען צו מיין בראַנזשע און שרייבט. איך בין אָבער זיכער, אַז ווען איך וואָלט געקומען צו איהם אַלס פרישגעבאַקענער מיליאָנער, וואָלט ער זיך מיט מיר אַודאי מעהר פרעהען, ווי איך פרעה זיך מיט איהם, ווען ער קומט צו מיר אַלס שריפטשטעלער. שלעכטע שריפטשטעלער האָבען מיר קיין עין־הרע גענוג שוין אויך אָהן איהם. ער איז אָבער יעדענפאַלס אַ זעהר לייטישער קאָלעגע. וועניגסטענס איז דאָס איינער, וועלכער געהט אַמאָל אין אַ גאַנצען שטיוועל און אין אַ קלאָרען קראַגען און עסט צו דער זאַט. לויטער זעלטענע שריפטשטעלערישע אייגענשאַפטען. וועניגסטענס איז דאָס אַ שריפטשטעלער, וואָס אַ וועלט קוקט אויף איהם יאָ שוין מיט אַ דרך־ארץ און כאַפּט אויף יעדעס וואָרט פון איהם און געפינט אַלעמאָל, אַז עס איז זעהר שכל׳דיג. לויטער איינפאַכע מיליאָנערישע אייגענשאַפטען. פאָרט אַמאָל אַ קאָלעגע, אַ שריפטשטעלער, וואָס זיין דיכטערוואָרט ענדערט די קורסען אויף די בירזשעס און וואָס זיין לייט־אַרטיקעל, צי עס וועט זיין מלחמה צי ניין, קען מען גלויבען מיט דער גרעסטער בעשטימטהייט. איך האָב נאָר מורא איין זאַך: אונזער שלום־עליכם האָט אַמאָל אָנגעשריבען אַ סצענע „ווען איך וואָלט זיין ראָטשילד" און מיר אַלע האָבען געלאַכט. קען נישט קומען אַזאַ שריפטשטעלערישען ראָטשילד אין קאָפּ אַריין, אָנצושרייבען אַ סצענע „ווען איך וואָלט זיין שלום־עליכם" און מיר וועלען זיך אַלע מוזען צעוויינען ?...

רעדען רעד איך דאָ פונ׳ם פאַריזער באַראָן אַנרי ראָטשילד. דער

דאָזיגער ראָטשילד, ווען ער האָט זיך אָפּגעפּטר'ט אין זיין קאָנטאָר
מיט זיינע מיליאָנען־געשעפטען און האָט גראָד נאָך אַביסעל פרייע
צייט, האָט ער אַ דריי־פאַכע בעשעפטיגונג: ער איז אַ דיכטער, ער
אַרבייט אַלס מעדיצינער און פּראָבירט זיך אַלס פילאַנטראָפּ. זעלבסט־
פערשטענדליך, אַז אויף דעם געביעט פון דער מעדיצין און דער פי־
לאַנטראָפּיע זינדיגט ער אַ סך ווייניגער ווי אויף דעם געביעט פון
דער דיכט־קונסט. אַלס דיכטער אַרבייט קאָלעגע ראָטשילד אויף דעם
זעלביגען פעלד ווי קאָלעגע שעקספּיר: ער שרייבט דראַמען. נאָר זיי־
נע דראַמען זענען עפּעס שוואַכער ווי די דאָזיגע פון שעקספּיר. אַ
מענש קאָן דאָך נישט אַלץ קענען. דערפאַר איז זיין אַרבייט אויף
דער בינשע אַ סך שטאַרקער. נישט א י י ן דראַמאַטיקער וואָלט זיך
וועלען טוישען מיט איהם. אַ צייט לאַנג האָט ער אַזוי געשריבען
דראַמען — און די וועלט האָט אַלץ ווייטער געהאַלטען פון שעקספּי־
רען. דאָ אָבער, אין איינער פון די לעצטע וואָכען, האָט ער אָנגעשרי־
בען אַ דראַמע, וועלכע האָט געמאַכט אַ געוואַלדיגען אויפזעהן. זי
האָט געמאַכט אויפזעהן נאָך איידער זי איז געשפּיעלט געוואָרען:
דער נאָמען אַליין האָט געצונדען. „דער קרעזוס" (דער מיליאָנער) האָט
ער זי גערופען, און די וועלט איז געווען איבערצייגט, אַז אַ מיליאָ־
נער, ווען ער שרייבט אַ דראַמע „דער מיליאָנער", וועט ער אויסזאָ־
גען דעם סוד, ווי אַזוי מען מאַכט די מיליאָנען — און מען האָט
געוואַרט מיט אַ פיעבערהאַפטער אונגעדולדיגקייט אויף דעם דאָזיגען
קונסטווערק. און אָט האָט מען די דאָזיגע דראַמע געשפּיעלט אין לאָנ־
דאָן, און די וועלט איז זעהר ענטוישט געבליבען. ווי אַזוי מען קומט
צו מיליאָנען איז מען דערפון נישט געוואָהר געוואָרען, און נאָר דאָס
איינע האָט מען זיך דערפון דערוואוסט, אַז מאַכען מיליאָנען איז פאַר
אַ ראָטשילד לייכטער ווי מאַכען אַ גוטע דראַמע. פאַר שעקספּירען
וואָלט אַוודאי זיין שווערער צו מאַכען אַ שלעכטע דראַמע ווי מאַכען
אַ מיליאָן. דער הערר באַראָן בעהאַנדעלט אין זיין דראַמע דאָס איינ־
פאַכע טעמאַ: אַז געלד מאַכט נישט גליקליך. דאָס טעמאַ איז נישט
גאַנץ ניי. קהֶלֶת האָט עס אויך שוין אַמאָל בעהאַנדעלט און יעדענ־
פאַלס עטוואָס בעסער. איבריגענס ווען מען זאָל וועלען אויסרעכענען
אַלעס, וואָס מאַכט נישט גליקליך, וואָלט אויך איינער פון אונזער

חברה, אַ שריפטשטעלער, געקענט אָנשרייבען אַ דראַמע „דער שריפט-שטעלער” און בעווייזען אַלע מיליאָנערען, אַז זאַגאַר שריפטשטעלעריי מאַכט נישט גליקליך. מאַלע וואָס אַלץ אין דער וועלט מאַכט אַ מענשען נישט גליקליך...

דער פאַרהאַנג הויבט זיך אויף. גראַף סאַרביע, ראָטשילד׳ס „קרעזוס”, איז אַ מענש מיט אונצעהליגע מיליאַרדען, וואָס שאָקעלט מיט גאַנץ אייראָפּאַ און וואָס אַ גאַנצע וועלט ליעגט פאַר איהם אויף די קניען. עס איז נישט שווער צו דערקענען דעם זעלבסט-פּאָרטרעט פונ׳ם פערפאַסער אַליין. דער דאָזיגער גראַף פיהלט זיך אָבער נישט גליקליך. ער איז ווי די רייכע בת-יחידה, וואָס וויל, אַז דער חתן זאָל זיך פערליעבען אין איהר, נישט ווייל זי האָט אַ נדן פון אַ מיליאָן, נאָר ווייל זי איז זי און ער מיינט איהר נפש אַליין. גראַף סאַרביע וויל, אַז נישט זיינע מיליאָנען זאָלען שפּיעלען אַ ראָליע, נאָר זיין נפש אַליין. ער זוכט די ליעבע פון אַ פרוי, וועלכע זאָל זיין פער-ליעבט אין איהם אַליין און נישט אין זיין געלד. ער געפינט עפּעס אַן אָרימע אַלמנה, וואָס האָט ליידער נאָך 40,000 פראַנק הכנסות אַ יאָהר, און זי „פערליעבט” זיך אין איהם. פון איהר זייט איז עס אַודאי קיין עולה נישט. זעלבסטפערשטענדליך קומט עפּעס אַ יונגערמאַן, נישט קיין מיליאָנער, דערפאַר אָבער פערשטעהט ער די קונסט, ווי אַזוי צו געפעלען אַ יונגע שעהנע אַלמנה, און די יונגע שעהנע אַלמנה יואַרפט אַוועק דעם מיליאָנער און לויפט אַוועק מיט דעם יונגענמאַן. דער גראַף שטעהט ביים טעלעפאָן און דערוואוסט זיך פון דער מעשה און פאַלט מיט אַ גרויס געוויין אין חלשות...

אינ׳ם צווייטען אַקט זענען מיר אין קאַבינעט פונ׳ם מיליאָנער. ווי אַזוי ער מאַכט די מיליאָנען דערוואוסט מען זיך אויך דאָרט נישט, און דאָס פּובליקום הויבט-אָן צו ווערען אונגעדולדיג. אַ שלעכטע דראַמע אַליין פון אַ מיליאָנער, וועלכער וויל נישט אויסזאָגען ווי אַזוי ער האָט די מיליאָנען געמאַכט, איז נישט ווערט די עטליכע שילינג, וואָס דער בילעט האָט געקאָסט. מען זעהט נאָר ווי דער אָרימער מיליאָנער געהט-צו צו אַ געהיימען שופלאָד פון זיין שרייב-טיש און נעהמט פון דאָרט אַרויס עפּעס אַן׳אַלטען ראָק און אַ פּאָר אַלטע הויזען און אַן׳אָבגענוצטען הוט... און דאָס פּובליקום הויבט ווידער אָן צו

הערצן זעהר נייגיעריג. מען ווייס נישט, וואָס דאָס האָט צו בעדייטען. מען הויבט ווידער אָן צו האָפען: אפשר ליגט אין די דאָזיגע אַלטע זאַכען דער סוד פון די מיליאָנען און אפשר האָט זיך דער רייכער שריפטשטעלער פאָרט ענטשלאָסען אויסצוזאָגען דער וועלט, ווי אַזוי מען קומט צו די מיליאָנען.

אין דריטען אַקט, דעם לעצטען, קומט דער סוד אַרויס. נישט דער סוד, ווי אַזוי מען מאַכט מיליאָנען, נאָר צו וואָס דער גראַף סאָרביע האַלט די אַלטע זאַכען אין דעם געהיימען שופלאָד. ער טהוט זיך אָן אַלטע הויזען מיט'ן אַלטען ראָק און מיט'ן אַלטען הוט און געהט אין די וועלט אַריין, ווי פערצייטענס דער סולטאַן הארון-אל-ראַשיד, אַ פערשטעלטער. און וויל, אַז די וועלט זאָל איהם נישט דערקענען אַלס דעם רייכען גראַף סאָרביע, נאָר אַלס אַ פּראָסטען אָרימען מענש. ער וויל זוכען די ליעבע ביים פּראָסטען פאָלק. ער מאַכט די בעקאַנטשאַפט פון עפּעס אַנ'אָרימער מאָדיסטקע און רעדט איהר איין, אַז ער איז אַ בעאַמטער, וועלכער פערדיענט אַ חודש נישט מעהר ווי 300 פראַנק און ער הייסט פּיאָש. ער עסט מיט איהר אין אַ פּראָסטער שענק און טהוט זיך אָן דעם נחת צו געהן מיט איהר — צום ערשטען מאָל אין זיין לעבען — אין אַזאַ לוקסוס-אָרט ווי... אַ קינעמאַטאָגראַף. ער איז ענדליך איבערצייגט, אַז דאָס מיידעל ליעבט איהם, נישט צוליעב זיין רייכטום, נאָר צוליעב איהם אַליין. זעלבסטפערשטענדליך קומט עפּעס אַנ'אַלטער הערר, וועלכער וויל דעם מיידעל איינריכטען אַנ'עלעגאַנטע וואָהנונג און וויל איהר געבען אַ קליינעקייט פון 2000 פראַנק אַ חודש, און דאָס מיידעל לאָזט איהם זיצען. פון איהר זייט איז עס אַודאי קיין עולה נישט. 2000 פראַנק אַ חודש איז אַ שעהנע מטבע און אַ רייכער אַלטער הערר איז פאָרט גאָר עפּעס אַנדערש ווי אַנ'אָרימער בעאַמטער מיט 300 פראַנק אַ חודש פענסיע. דער אָרימער סאָרביע-פּיאָש פּרובט נאָך אַוועקצולעגען אויפ'ן טיש אַ טשעק אויף אַנ'אַנשטענדיגע סומע. אפשר וועט ער דאַדורך די מאָדיסטקע אָבהענדיג מאַכען פון דעם אַלטען הערר, אָבער עס נוצט נישט. דאָס מיידעל וואַרפט איהם אַוועק. דאָס קינד פונ'ם פאָלק איז נישט בעסער פון די אַנדערע. דער אַלטער ראָק מיט די הויזען און דעם הוט האָבען נישט געהאָלפען. די דראַמע קען זיך ענדיגען.

וואָס זאָלען מיר אַלע חכמות? קאָלעגע ראָטשילד מאַכט מיליאָ·
נען פאָרט בעסער ווי דראַמעס. כאַפּט זיך ראָטשילד צו מיין בראַנ·
זשע, וואָלט איך מיך וועלען כאַפּען צו זיין בראַנזשע מיט די מיל·
יאָנען. איך וואָלט שרייבען אַ דראַמע „דער שריפטשטעלער“ און וואָלט
בעוויזען, אַז מיין שריפטשטעלעריי מאַכט מיך נישט גליקליך און אַז
אויך איך, כ'לעבען, וואָלט וועלען, אַז די וועלט זאָל מיך שעצען,
נישט צוליעב מיין שריפטשטעלעריי. איך וואָלט וועלען, דוקא אומגע·
קעהרט, מיר האַלטען אין אַ געהיימען אָרט עפּעס אַנ'אייגענעם אויטאָ·
מאָביל און אַ רייכע טואַלעטע און אַ טייסטער מיט עטליכע הונדערט
טויזענדער און וואָלט וועלען אין די וועלט אַריין און מיך ווייזען דוקא
אַלס מיליאָנער. עס מוז פאָרט זיין אַנ'אַנגענעהם געפיהל, ווען אַ וועלט
שעצט אַמאָל אַ מענשען אַלס מיליאָנער און קוקט נישט אַלעמאָל אויף
איהם ווי אויף אַ שריפטשטעלער. דער געשמאַק איז פערשידען. קאָ·
לעגע ראָטשילד מאַכט עס אומגעקעהרט. קאָלעגע ראָטשילד וויל, מען
זאָל איהם בעדויערען צוליעב זיין אומגליק, נעבעך, וואָס ער האָט
מיליאָנען!

דוד גינצבורג

זיין לעבען איז אפשר געווען אַ טראַגעדיע. אויפ׳ן פנים, נאַטיר־ליך, איז עס איהם נישט געשטאַנען אָנגעשריבען — נאָר דער, וואָס האָט איהם נעהנטער געקענט, האָט עס אַרויסגעפיהלט. אפשר ווען ער וואָלט נישט זיין דער „באַראָן גינצבורג״, נאָר סתם „גינצבורג״, איי־נער דאָרט אויף אַ בוידעם־שטיבעל, ביי אַ נאַפט־לאָמפּ, איינגעבויגען איבער ספרים און איבער אַלטע כתבי־יד, אפשר, זאָג איך, וואָלט דאַן זיין גאַנץ לעבען געוואָרען אַ גאַנץ אַנדערס. ער וואָלט דאַן זיין דער גרויסער, גרויסער געלעהרטער, דער וועלט־בעריהמטער, איינער פון די צוויי־דריי געצעהלטע, וועלכע מיר פערמאָגען אין דער היינטיגער צייט. אַלע בעדינגונגען דערצו האָט ער געהאַט: די גרויסע ליעבע צום ספר, דאָס מערקווירדיגע פערשטענדניש דערפאַר און דאָס אונגעהויערע וויסען. אַזוי אָבער האָט דער „באַראָן״ אַביסעל געשטערט. דער „באַראָן״ לעגט אַרויף פליכטען אויף אַ מענש. די תורה און די גדולה אין איין אָרט ביי אַ מענשען, וועלכער האָט מעהר זין פאַר תורה ווי פאַר גדולה, קענען דאָס לעבען אָפט מאַכען צו אַ טראַגעדיע.

איך האָב דאָס דאָזיגע שוין דענסמאָל געפיהלט, פאַר 24 יאָהר בערך, ווען איך האָב איהם געזעהן צום ערשטען מאָל. ער האָט דענס־מאָל געשריבען אַנ׳אַרטיקעל פאַר׳ן „בן־עמי״, אַ העברעאישע צייטשריפט, ביי וועלכער איך בין געווען בעשעפטיגט. דער אַרטיקעל איז געווען וועגען „אלכנסה, אַנ׳אַראַבישע פּאָעטעסע פונ׳ם 12־טען יאָהרהונדערט״. מען האָט איהם דענסמאָל נאָר בעדאַרפט זעהן ביים מאַכען די קאָ־רעקטע, ביים שרייבען די צעטעלעך אַהין און אַהער און ביי די פער־שידענע גרויסע און קליינע דאגות בשעת די עטליכע טעג פונ׳ם דרוי־קען. עס האָט געמאַכט דעם איינדרוק, ווי זיין גאַנץ לעבען וואָלט זיין

אָבהענגיג פונ׳ם דאָזיגען אַרטיקעל. די אויגען האָבען מערקווירדיג גע־לויכטען. עפּעס שעהנעס, עפּעס הייליגעס איז פון איהם אויסגעגאַנגען. איך מוז זאָגען דעם אמת: די פּאָעזיע פון יענער אלכנסה, וועלכע האָט געלעבט מיט אַכטהונדערט יאָהר צוריק, איז מיך ווייניג אָנגע־גאַנגען; מיין גייסט האָט בעשעפטיגט מעהר די פּאָעזיע פונ׳ם שריי־בענדען באַראָן אַליין. אַזאַ מין שרייבען און אַזאַ מין איינלעבען זיך אין פאַרצייטיגע יאָהרהונדערטער איז אַליין שוין פּאָעזיע.

און געפיהלט האָב איך דאָסזעלבע אויך, ווען איך האָב איהם געזעהן צום לעצטען מאָל. ביי איהם אין סאַלאָן איז עס געווען. צו בעשטימטע טעג האָט מען געפלעגט ביי איהם זיך צונויפקומען, און מען האָט געפלעגט לייענען אָדער האַלטען פאָרטראַגען. דאָס בעסטע און דאָס שענסטע, וואָס דאָס יודיש־גייסטיגע פּעטערבורג פערמאָגט, האָט מען געפלעגט דאָרט אָנצוטרעפען. און כּלל׳רט איז עס נישט געווען אַ מין „סואַרעע פיקס״, ווי מיר האָבען זיי אין אַנדערע שטעדט און ווי מיר האָבען זיי געהאַט, למשל, אין וואַרשא. פּעטערבורג האָט אַנ׳אַנ־דערען כאַראַקטער, און אויך די יודען דאָרט, ווען זיי קומען זיך צו־נויף צו אַזעלכע צוועקען, מאַכען אַ גאַנץ אַנדערע שטימונג. עפּעס איז עס געווען, ווי ווען „אנוסים״ קומען זיך צונויף אין אַ בעהאַלטע־נע שוהל. אין דרויסען איז די געפאַהר — און דאָ אין דרינען איז דער פערבאָרגענער גאָטעס־דיענסט. מען פיהלט זיך מיט איינמאָל אַזוי ברידערליך און אַזוי נאָהנט: עפּעס איין צרה און איין נחמה. איך בין געשטאַנען, אין יענעם לעצטען מאָל, אויפ׳ן צעטעל און איך האָב געהאַט פאָרצולעזען עפּעס אַ נייע ערצעהלונג. פאַר מיר האָט געלייענט ד״ר קאַצענעלסאָן און נאָך איהם האָב איך געזאָלט לייענען, פּלוצלינג אָבער קוקט מען זיך אַרום: „דער באַראָן״ איז נישטאָ. מען האָט איהם אָנגעהויבען זוכען. געפונען האָט מען איהם אין איינעם פון זיינע ביבליאָטעק־צימערען, שטעהענדיג מיט עפּעס אַנ׳אַלטען כתב־יד אָנגעלעהנט אָן דער וואַנד און מאַכענדיג מיט אַ בלייפעדער נאָטיצען... עס איז נישט דער „באַראָן״ געווען, נאָר דער „געלעהר־טער״.

דער „באַראָן״ אָבער האָט געשטערט. דער שטאַנד, די אָבשטאַ־מונג, די אַלטע פאַמיליען־טראַדיציעס האָבען פערלאַנגט גאָר עפּעס אַנ־

דערש. דוד גינצבורג איז געוואָרען דאָס, וואָס זיין פאָטער און זיין זיידע איז געווען: דער פונקט, צו וועלכען יעדער ליידענדער יוד אין רוסלאַנד האָט אַהין געקוקט. ווען מען רעדט יעצט פון געשטאָרבענעם, רעדט מען נישט פונ׳ם געלעהרטען, נאָר פונ׳ם „באַראָן“. אַלע יודען פון רוסלאַנד איז אָבגעשטאָרבען דער „באַראָן“. עפּעס איז דער יוד געוועהנט געווען פון קינדווייז אויף, אַזוי ווי זיין טאַטע און זיין זיידע זענען שוין געוועהנט געווען, צו כאַפּען זיין בערגעל צרות און עס אַרויפצולעגען אויפ׳ן באַראָנ׳ס פּלייצעס. קוים האָט ער זיך אויס־געוויינט, האָט ער די דאגה שוין איבערגעלאָזען פאַר׳ן באַראָן. ער אין פּעטערבורג וועט שוין מאַכען. גאָט צו פאָר און דערנאָך דער באַ־ראָן. על כל צרה שלא תבוא איז געווען דער באַראָן. א י י ן רפואה פאַר אַלע מכות. האָט דער אוריאַדניק פערמאַכט זונטאָג ביי איינעם אַ קרעמעל, האָט מען געסטראַשעט, אַז מען וועט אויסזאָגען פאַר׳ן באַראָן. אָט וועט מען קלאַפּען באַלד אַ דעפּעשע צו איהם קיין פּעטער־בורג.

און דוד גינצבורג האָט זיך אַריינגעפונען אין זיין ראָליע. עס איז קיין וואונדער נישט: די נאַטור־פעהיגקייטען דערצו האָט ער מיט־געבראַכט מיט זיך פון דער היים. ער האָט אַלע בעדינגונגען דערצו געהאַט: די גרויסע ליעבע צום מענש, די אונענדליכע גוטסקייט, דאָס גרויסע מיטלייד און דעם ווילען און די קראַפט. די אָווענדען און די נאַכט האָט ער אָװעקגעשאָנקען דעם בוך, און דעם טאָג — דעם מענש. מען זאָגט אויף איהם יעצט, אַז ער איז געווען אַ כלל־טהוער. איך האָב מורא, אַז דאָס איז אַ טעות. ניין, ער איז מעהר געווען אַ י ח י ד־טהוער. טויזענדער און אָבער טויזענד יחידים האָט ער געהאָל־פען, שטילינקערהייט און יעדען בעזונדער האָט ער געהאָלפען. מען בעדאַרף נאָר האָבען געווען אין פּעטערבורג אָדער אויך אין אַ צעהן, צוואַנציג קליינע פּערוואָרפענע שטעדטלעך אין רוסלאַנד, כדי דאָס דאָ־זיגע צו וויסען. איך אַליין קען אין מיין קליינער אומגעבונג אפשר צעהן, צוואַנציג יחידים, וועלכע האָבען איהם זייער גאַנצע עקזיסטענץ צו פערדאַנקען. נאַטירליך האָט איהם די דאָזיגע יחידים־אַרבייט נישט אָבגעהאַלטען אויך פון דער גרויסער אַרבייט פאַר׳ן כלל. דאָס כאַראַק־טעריסטישע אָבער פאַר איהם איז, אַז זיין אַרבייטען איז געווען פון

יצנעם סאָרט, ווי מען האָט געפּלעגט געפינען ביי אונזערע גרויסע עהרווירדיגע און מערקווירדיגע רבנים פונ׳ם עלטערען דור: געקומען אַ פּאָגראָם, האָט מען געכאַפּט דעם טולעפּ און מען איז געלאָפען ראַטעווען, מען איז געלאָפען צום פּאָליצמייסטער אָדער צום גובערנאַטאָר; געקומען אַ יודענע, וואָס מען האָט ביי איהר אויפ׳ן בוידעם די וועש גע׳גנב׳עט, האָט מען געכאַפּט דעם טולעפּ און מען איז געלאָפען ראַטעווען. אַלעס מיט דערזעלביגער התלהבות. ביי דוד גינצבורג האָט מען די דאָזיגע ערשיינונג געקאָנט אָפּט זעהן. דאָס גרויסע אָדער דאָס קליינע — דער ברען איז געווען דער גלייכער.

מען זאָגט יעצט אויף איהם: „דאָס גאַנצע פאָלק טרויערט נאָך איהם”. ווייל מען הערט די דאָזיגע ווערטער אַזוי אָפּט כמעט ביי יעדען גרויסען געשטאָרבענעם, מאַכען זיי קיין איינדרוק נישט מעהר און מען געהט איבער זיי אַריבער און מען מאַכט זיך קיין פאָרשטעלונג נישט פון דער בעדייטונג פון די ווערטער. זיי זענען געוואָרען אַ שטעהענדיגע פראַזע. איך וואָלט אָבער וועלען, אַז מען זאָל די דאָזיגע ווערטער נעהמען גאַנץ ווערטליך: *דאָס גאַנצע פאָלק טרויערט*. דער לעצטער יוד אינ׳ם לעצטען פערוואָרפענסטען שטעדטעל איז געוואָרען אַ יתום. איך קען נישט קיין צווייטען מענשען, וואָס זיין טויט וואָלט געקענט אַזוי בעריהרען דאָס אינערליכע *פאָלק*.

דער באַראָן דוד גינצבורג איז געשטאָרבען — מיינען מיין איך אָבער, אַז אָבגעשטאָרבען איז אייגענטליך דאָס גאַנצע יודישע פעטערבורג. מיט דעם דאָזיגען טויט איז פאַר׳ן יודען טויט געוואָרען זיין צענטער, צו וועלכען זיינע אויגען זענען אַלע מאָל געווענדט געוועזן. ווען אַ אוריאַדניק וועט הייסען אַ געוועלבעל פערמאַכען, וועט מען נישט מעהר קוקען אַהין קיין פעטערבורג. מען האָט נישט מעהר דעם, אויף וועלכען מען האָט זיך געקאָנט פערלאָזען. פּאָליאַקאָוו איז טויט, ראָזענטהאַל איז טויט, וואַרשאַווסקי איז טויט, האָראַץ גינצבורג איז טויט, און יעצט איז אויך דוד גינצבורג געשטאָרבען — דער לעצטער פון די מאָהיקאַנער. פעטערבורג איז פאַר דעם יודען וואָכעדיג געוואָרען. אַ שטאָדט ווי אַלע שטעדט. אַ נייער דור און נייע יודען — וואָכעדיגע יודען, און דאָס האַרץ ווערט אַזוי שווער און אין די אויגען אַזוי טונקעל.

איך האָב פֿערשטאַנען דעם יוד און וואָס ס'איז פֿאָרגעגאַנגען אין זיין האַרץ, בשעת ער האָט געלייענט די טרויעריגע נאַכריכט, אַז דוד גינצבורג איז געשטאָרבען, און ער האָט אויסגעשריגען: „רבונו של עולם! וואָס יעצט?״

מנשה מרגלית

פינף און זיבעציג יאָהר איז ער אַלט געוואָרען, און נאָך אינ'ם לעצטען טאָג פון זיין לעבען זענען אַלע זיינע אידעאַלען, פאַר וועלכע ער האָט געקעמפט, געווען ביי איהם אַזוי פריש ווי פאַר עטליכע און פופציג יאָהר. איך קען אין דעם דאָזיגען פרט כמעט נישט נאָך אַ צווייטען, אַזוי ווי ער, צווישען אַלע אונזערע גרויסע און אַלע אונזערע גייסטעס-פאָרשטעהער. יעדער פון זיי האָט דעם האַרטען לעבען, אינ'ם לאַנגען לויף פון די צייטען, זיין אָבצאָהל געגעבען. יעדער האָט אייניגע וויין דאָ און דאָרט אַ רעכט ביסעל מותר געווען און אָבגעטרעטען פון דעם זייניגען, און האָט עס אַליין נישט געוואוסט. דער בעריהמטער „צאָהן פון דער צייט" האָט געטהון דאָס זייניגע. צום סוף, ביי אַ שטיקעל חשבון-הנפש, האָט זיך פּלוצלינג אַרויסגעוויזען, אַז אייגענטליך איז מען אַרום און אַרום געוואָרען אַ גאָר אַנדערער. אַזוי איז שוין דאָס לעבען. אונבעמערקט און אומגעזעהן צעבלעטערט עס די אַלטע בלומען פון דער אַלטער ווייטער יוגענד. ווערען נישט אונזערע חלומות פון פאַרצייטענס אינגאַנצען פערוועלקט, אַנ'אַנדער פנים קריגען זיי פאָרט. ווערען נישט אונזערע אַלטע אידעאַלען אינגאַנצען פערוועהט, וועניגסטענס אַביסעל אָבגעבליאַקעוועט ווערען זיי סוף-כל-סוף. מנשה מרגלית איז איינער אפשר פון די גאָר זעלטענע, וועלכער האָט גע'חלומ'ט און געגלויבט אין זיין פינפאונזיבעציגסטען יאָהר דאָס, פון וועלכען ער האָט גע'חלומ'ט און אין וואָס ער האָט געגלויבט אין זיין פריהעסטער יוגענד און פאַר וועלכען ער האָט געקעמפט מעהר ווי פופציג יאָהר. איך לייען זיינעם אַ בריעף צו מיר אויס דער לעצטער צייט — מערקווירדיג, אין טאָן און אינהאַלט איז ער אייגענטליך אינגאַנצען דאָס-זעלביגע, וואָס ער האָט אַמאָל געשריבען אין אַנ'אַלטען, אַלטען „ראַזסוויעט".

וועלכער איז אַמאָל אַרויסגעגאַנגען אין אָדעס. פאַר זיינע אויגען, אַלס קינד, האָבען זיך אָבגעשפּיעלט יענע גליקליכע סצענעס, ווען מען האָט יודען געשלעפּט פּראָסט פאַר׳ן קאַרק, אום זיי צו געבען מכּל טוב, און די דאָזיגע יודען זענען געווען נאָך אַזוי אומגעשיקט און אונבעהאָלפען, אַז זיי האָבען דאָס אַזש נאָך נישט געקענט מקבל זיין; איבער זיין קאָפּ האָבען פערבייגערוישט יענע 80-גער יאָהרען, וועלכע האָבען געבראַכט מיט זיך די בלוט-בעדער און די ערשטע געוואַלדיגע בעדריקונגען; פון זיין נעכסטער נאָהנט אויס האָט ער מיטגעזעהן און מיטגעהערט, ווי עס האָבען זיך געוועבט די נייע, שטילע האָפנונגען פון אַנ׳אויטאָעמאַנציפּאַציע און חלומות פון אַ פריש לעבען אין אַנ׳אייגען שטיקעל לאַנד האָבען זיך געטראָגען אין דער לופט; ער האָט אַ צייט פון אַ „פריהלינג״ איבערגעלעבט און ווי דאָס פייער פון אַ רעוואָלוציע האָט אַרומגענומען אַ גאַנץ לאַנד און ווי נייע אויסזיכטען און נייע ערוואַרטונגען זענען אויסגעוואַקסען — ער אָבער, מנשה מרגלית, האָט זיך געהאַט אינ׳ם לויף פון די דאָזיגע אַלע צייטען נאָר זיינע אידעאַלען, איין און דיזעלביגע אידעאַלען פון זיינע קינדער-יאָהרען, און ער האָט זיי נישט געביטען אויף אַ האָר.

איז ער געווען אַ „משכיל״? איך גלויב נישט. צום משכיל-זיין האָט איהם געפעהלט יענעס בייסעדיגע און יענעס שטעכעדיגע געגען אַלעס יודישע, מיט וועלכען אַלע פאָהנען-טרעגער פון דער השכלה האָבען זיך אויסגעצייכענט. ער האָט נישט געהאַט אין זיך יענעס כאַראַקטעריסטישע פון די השכלה-אַקציזניקעס און השכלה-טשינאָווניקעס — די טיפע שנאָה צום שלחן-ערוך און דאָס אייביגע פערבלענדעניש פון די גאַרדאָנס און זייערע חברים, אַז דאָס גאַנצע ביסעל מזל-ברכה פון דעם יוד הענגט נאָר אָב פון דער רעפאָרמען-מאַכעריי. איז ער געווען נאַציאָנאַל-יוד? איז איהם אַמאָל דורכגעגאַנגען דורכ׳ן קאָפּ דער געדאַנק, אַז דער חלום פון אַנ׳אייגען שטיקעל לאַנד קאָן אַמאָל, אין אַ ווייטער-ווייטער צוקונפט, אין ד ע ר פאָרם אָדער אין יענער פאָרם, זיך פערווירקליכען? צום נאַציאָנאַל-יוד, אינ׳ם לאַנדלויפיגען זין פון דעם דאָזיגען וואָרט, האָט איהם געפעהלט דאָס פער׳שיכורט-זיין, צום ציוניזם איז ער געווען צו-ניכטער און צו-וועניג גלויביג. איז ער געווען צו-פיעל געלעהרטער? האָט ער אַלעמאָל נאָר געצעהלט און גע-

דערכענט לויט די טרוקענע ציפערען? ניין, עס איז גענוג צו לייענען נאָר עטליכע שורות פון זיינע „ערינערונגען", אום אין איהם אויך דעם דיכטער צו דערקענען.

ער איז געווען אפשר איינער פון די זעלטענע עקזעמפלאַרען, וואָס דער טיף פונ'ם יודישען „קשה-עורף", אין זיין איידעלסטער און שטרענגסטער פאָרם, איז ביי זיי צום העכסטען אויסדרוק געקומען. דאָס, וואָס ער האָט איינמאָל געפונען פאַר ריכטיג, האָט ער נישט מעהר געקענט אָבלאָזען — ווען אַפילו ער זאָל עס טויזענדמאָל ווע-לען. ער האָט איינמאָל, אין זיין פריהסטער יוגענד, דעם פּרינציפּ פון דער פאָלקס-אויפקלערונג פאַר דאָס ריכטיגע דערקענט, און ער האָט זיך געהאַלטען דערמיט אויך דאַן, ווען פאָלק און אויפקלערונג צוזאַ-מען זענען כמעט שוין נישט געווען מעהר במציאות. היינריך היינע, דאַכט זיך, איז עס, וועלכער מאָלט אונז דאָס שוידערליכע און טרויע-ריגע בילד, ווי אַ מאַמע, נאָכדעם ווי דאָס קינד איז געשטאָרבען, זיצט נאָך אַלץ ביים וויעגעל און וויעגט דערין אַ יאָהר-צייט-ליכטעל: איי-לו-לו-לו...

און ליעב האָט ער געהאַט דעם יוד כמעט ווי אַ מאַמע. איך קען קיין איינציגען נישט אויס יענער צייט פון דער אויפקלערונגס-תקופה, ביי וועלכען די ליעבע צום פאָלק איז אַזוי ריין געקומען צום אויסדרוק. ער האָט כל ימיו געאַרבייט פאַר'ן פאָלק און האָט עטליכע און פופציג יאָהר געזאָרגט זיינע זאָרג. זיין אונענדליך וויסען אויפ'ן געביעט פון דער אַלטער יודישער געזעצגעבונג האָט איהם געגעבען די מעגליכקייט צו ווערען „דער בעשיצער פונ'ם תלמוד" און צו שרייבען אונז זיינע „דיני-נפשות ביי די אַלטע העברעער" און זיינע „דיני-הירושה לויט משה און תלמוד". זיין איבערצייגונג, אַז ערד-אַרבייט איז איינס פון די הויפּט-מיטלען, וועלכעס קען דאָס עלענד פונ'ם יודישען לעבען אַביסעל פערמינדערען, האָט איהם געבראַכט דערצו, אַז ער זאָל צוזאַ-מען אַרבייטען אַפילו מיט די „חובבי-ציון" און זאָגאַר אינ'ם „פּאַלעס-טינענזישען פעראיין". אַרויסגעטרעטען פון זיי איז ער ערשט, ווי ער האָט בעמערקט, אַז פון זיי האָט זיך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען דער פּאָליטישער ציוניזם. דאָס האָט ער נישט געקאָנט פערטראָגען; גאָרנישט, שרייבט ער מיר אַמאָל אין אַ בריעף, האָט ער אַזוי פיינד ווי אַ פּוסטע

פאַנטאַזיע. אַ אילוזיע איז דאָס געפּעהרליכסטע פאַר אַן׳אומגליקליך פאָלק. און מיט ליידענשאַפט האָט ער געקעמפט אין אונצעהליגע אַרטיקלען געגען דעם פּאָליטישען ציוניזם. ער האָט דאַן געקעמפט אויך שוין געגען חבת־ציון און דאַן זאָגאַר געגען דאָס יודיש־נאַציאָנאַלע און שפּעטער אַפילו געגען העברעאיש. עס האָט זיך איהם אַלץ אויסגעווי־זען, אַז מיט דעם אַלעם וויל מען אָבּרייסען דעם יוד פון דעם אַלגע־מיין־מענשליכען — פון זיין ליעבסטען אידעאַל.

פאַר זיינע אויגען, אַלס קינד, האָבען זיך אָבגעשפּיעלט יענע גליקליכע סצענעס, וואו מען האָט יודען געשלעפּט פראָסט פאַר׳ן קאַרק, אום זיי צו געבען מכל־טוב — און ווייל דאָס זענען געווען זיינע ערשטע קינדער־איינדרוקען, און ווייל זיין געמיט איז געווען דאָס גע־מיט פון אַ קינד, ריין און בלאַנק, דעריבער איז דאָס געבליבען קלע־בען ביי איהם אין זיין נשמה אויף אייביג און עס איז געוואָרען זיין אידעאַל. דער פינפאונזיבעציג־יעהריגער האָט געגאַרט און געשטרעבט צו די קינדער־יאָהרען. ווען אפשר ער וואָלט זיין פון אַ וועניגער טיעף געמיט, וואָלט ער קענען אויף אַ סך, אַ סך פון זיינע קינדערשע חלומות מוותר זיין. עס איז די מעשה פון יענער נשמה, וואָס דער מלאך האָט זי געטראָגען איבער׳ן הימעל אין האַלבער נאַכט און האָט איהר גע־זונגען, און זי קען דעם דאָזיגען קלאַנג קיינמאָל מעהר נישט פערגע־סען. עס איז די מעשה פונ׳ם אור־אור־איינ̈יקעל, וועלכער קען נישט פערגעסען, אַז זיין עלטער־עלטער־זיידע אָדם הראשון איז אַמאָל געווען אינ׳ם גן־עדן.

טאָלסטאָי

דאָס וואָרט, וואָס ער האָט געזאָגט, האָט ער געהאַלטען. ער האָט זיך נישט מעהר אומגעקעהרט. און אויך אויפ'ן האַלבען וועג איז ער נישט געבליבען שטעהן. ער איז אַוועק אין יענעם לאַנד, וואָס „פון זיין געביעט קעהרט קיינער זיך נישט אום מעהר". טאָלסטאָי, דער גרויסער גריבלער וועגען לעבען און טויט, איז ענדליך מיעד געוואָרען, גריבלענדיג זיך וועגען דאָס לעבען, איז ער אַריבער צום טויט. אפשר וועט ער מיט'ן טויט מעהר גליק האָבען. מיר אָבער וועלען איהם נישט מעהר הערען — און דער גרויסער סוד וועט בלייבען גרויסער סוד, ווי געוועז.

„זיין קבר האָבען איהם געגראָבען די פויערים פון יאַסנאַיאַ פאָליאַנאַ"...

עס קלינגט כמעט ווי אַ סימבאָל! די מענשען, דאָס מענשען-מאַטעריאַל, פאַר וועלכעס ער האָט געלעבט און געאַרבייט, איז פאָרט נישט געווען גענוג רייף פאַר זיין גרויסען חלום, פאַר זיין גרויסע לעהרע. שוין זיין נאָהנטסטע פאַמיליע איז נישט געווען גענוג רייף דערצו; שוין זיינע נאָהנטסטע תלמידים זענען געווען נאָר זינדיגע מענשען. דער זינדיגער מענש ווערט נישט איבער נאַכט הייליג, דער איינגעפליישטער „איך" פיהלט זיך נישט איבער נאַכט אַלס „דו". אוי, די שרעקליכע גראַמאַטיק פון לעבען; די ערשטע פערזאָן פער'וועקסעלט זיך נישט מיט דער צווייטער, און די געגענוואַרט איז קיינמאָל נישט פערגאַנגענהייט און קיינמאָל נישט צוקונפט. און דעריבער איז טאָלסטאָי אינ'ם לעבען אַרומגעגאַנגען ווי אין אַ חלום, די ווירקליכקייט איז אָבער ווירקליך, און זי ווערט נישט מגולגל אין די שעהנקייט פון אַ חלום. דאָס איז די גרויסע טראַגעדיע פונ'ם גרויסען טרוימער פון

יאַסנאַיאַ פּאָליאַנאַ. אין דער דאָזיגער הינזיכט איז אַ מענשען ווי פרידריך ניטשע געווען טויזענדמאָל בעסער. יענער האָט וועניגסטענס פּערשטאַנען אַז מיט'ן היינטיגען מענשען, אַזוי ווי ער איז, וועט ער גאָרנישט קענען מאַכען, און ער האָט גע'חלומ'ט פון אַ „לעצטען מענשען" און פון אַ צייט, ווען עס וועט זיך אָנהויבען אַ נייער סאָרט מענש, דער איבער-מענש, וועלכער וועט זיין רייף פאַר אַ גרויסען-גרויסען חלום און פאַר אַ גרויסע-גרויסע תורה. אַ מענש ווי פרידריך ניטשע איז איבריגענס ביי זיין געהן אין די מלחמה אַריין געווען בעוואָפּענט מיט טויזענדערליי וויסענשאַפטען. די פילאָזאָפיע איז געווען זיין הויפּטפאַך, און ער האָט פערשטאַנען צו לעהרען, אַז צוערשט מוז דאָס מיטלייד, דאָס גרויסע רחמנות פונ'ם מענשען אויפ'ן מענשען, אויסגעוואָרצעלט ווערען פון דער וועלט. טאָלסטאָי אָבער מיט זיין אונענדליכען שטענדיגען מיטלייד אויף גרויס און קליין, אויף נאָהנט און ווייט — ער האָט געמוזט שטרויכלען שוין ביי די ערשטע טריט. דאָס איז די טראַגעדיע פונ'ם גרויסען טרוימער.

איך מוז אָבער רעדען פון נ אָ ך אַ טראַגעדיע: די טראַגעדיע פונ'ם רוסישען פאָלק. עס קלינגט כמעט ווי אַ איראָניע. עלענד און אָרים, ווי עס איז, האָט עס געהאַט א י י ן זאַך, אַ חפץ אַזעלכען, וואָס די גאַנצע וועלט האָט זיין גלייכען נישט — עס האָט געהאַט אַ טאָלסטאָי. ווען עס וואָלט זיך מאַכען ערגעץ-וואו אַן אַלוועלטליכע אויסשטעלונג, און אייראָפּאַ און אַמעריקאַ וואָלטען שיקען אַהין זייערע אוצרות אויף אַלע געביעטען פון ערפינדונגען און פון דער אינדוסטריע, און רוסלאַנד וואָלט שטעהן מיט די ליידיגע הענד און וואָלט אַהינשיקען דאָרט נאָר איהר טאָלסטאָי, עטליכע ספרים פון איהם, אָלס דאָס איינציגע, וואָס זי האָט צו שיקען — בין איך זיכער, אַז זי וואָלט נעהמען דעם ערשטען פּריז. צוזאַ געגענשטאַנד האָט נאָר א י י ן רוסלאַנד אַרויסגעבראַכט. איז אָבער די טראַגעדיע אַזוי גרויס, אַז דוקא מיט דעם דאָזיגען טאָלסטאָי איז מען ברוגז. נישט שלום-געמאַכטערהייט איז ער פון דער וועלט געגאַנגען. און די גאַנצע ציוויליזירטע וועלט שטעהט און קוקט און וואונדערט זיך און קען נישט בעגרייפען. אָט דאָס איז אַ טראַגעדיע פון אַ פאָלק און פון אַ לאַנד.

באַטירליך: דאָס דאָזיגע איז נאָר ווי אַ קאָמיש-טראַגישעס איני-

טערמעצאָ, ווען מען פערגלייכט עס מיט דער גרויסער טראַגעדיע פונ׳ם גרויסען מענשען אַליין. צום טייל אָבער זענען זיי ביידע פערבונדען. אפשר וואָלט דער גורל פון טאָלסטאָי פּאַרט נישט זיין אַזוי טרויעריג, ווען דאָס פאָלק און דאָס לאַנד וואָלטען זיין אַביסעל אַנדערש. איך זאָג נישט, אַז ער וואָלט דאַן קענען זיינע ציעלען דערגרייכען, — ניין, דערצו דאַרף מען האָבען אַנ׳אַנדער מענשען-מאַטעריאַל, דערצו דאַרף מען אפשר האָבען אַ איבער-איבער-מענש, — ער וואָלט זיך אָבער יעדענפאַלס נישט פיהלען אַזוי עלענד און אַליין און פערלאָזען.

און פון דעם עלענד-זיין און אַליין-זיין און פערלאָזען-זיין האָט ער געוואָלט אַנטלויפען און ער האָט געוואָלט ווערען נאָך עלענדער און נאָך מעהר אַליין און נאָך מעהר פערלאָזענער. ער האָט געוואָלט די אַבסאָלוטע אַליינקייט. וואָס נוצט דאָס? ער אַליין וואָלט אפשר דאַן געקענט אַ מינוט לאַנג פרייער אָטעמען. די וועלט וואָלט אָבער דאָך געבליבען ווי געווען און די מענשהייט וואָלט געבליבען ווי געווען.

וועניגסטענס דער יודישער גייסט פיהלט אַזעלכעס גאַנץ אַנדערש. דער יודישער נביא לויפט אויך אַוועק — ער לויפט אַוועק פאַר דער געטליכקייט. מיט דער שיף בלאָנדזשעט ער אַרום אויפ׳ן וואַסער. אין אַ ווינקעל ליעגט ער בעהאַלטען, און דאַן לויפט ער אַוועק פון דער שטאָדט און פון די הונדערט און צוואַנציג טויזענד מענשען און פון דער „גרויסער בהמה״, און איינזאַם אויפ׳ן פעלד וויל ער לעבען אין אַ ביידעל, געפלאָכטען פון בלעטער. דאָס איז אויך איינער, וועלכער קען נישט דורכקומען מיט מענשען און מיט דער גרויסער בהמה, און ער זוכט פאַר זיך די איינזאַמקייט. גאָט אָבער דערגרייכט איהם, וואו ער איז; ער קען זיך פאַר איהם נישט בעהאַלטען. פונ׳ם וואַסער שלעפט ער איהם אַרויס, ביים קאַרק נעהמט ער איהם אָן, און ער הייסט איהם צוריק. פאַר מענשען לויפט מען נישט אַוועק. פרעדיגען מוזט דו זיי און נביאות זאָגען און די אויגען עפענען, אַזוי לאַנג ווי דו קענסט; ווען מען ראַטעוועט איין נפש, איז אויך גוט. איין נפש ראַטעווען, איז ווי מען וואָלט געראַטעוועט אַ גאַנצע וועלט. ווער ווייס, אפשר וועט זיך פאַרט אָנהויבען אַ נייע וועלט מיט אַ נייער מענשהייט; אפשר וועט דער ערשטער איבער-מענש קומען, און דאָס

גרויסע אידעאַל וועט קענען אָנהויבען פערווירקליכט צו ווערען. דאָס זעהט איהר, איז יודיש. אַזוי פערשטעהט דער יודישער גייסט דאָס פּראָבּ-לעם. אַוועקלויפען הייסט עגאָאיסטיש זיין און איבערלאָזען די מענשען, אַזוי ווי זיי זענען. עס איז איהם ליעבער זיין אייגענער קיקיון-בלאַט, ווי גאַנץ נינוה מיט אַלע איהרע מענשען. דער יודישער גייסט וויל אַזעלכעס נישט האָבען. דו מוזט מיט זיי לעבען און ליידען צוזאַמען, און זענען זיי זינדיג און אומריין, מוזט דו מיט זיי צוזאַמען זינדיג זיין און דורך די אומריינקייט זיך שלעפען. טאָלסטאָי אָבער האָט זיך געוואָלט ראַטעווען. „וואָס איך זעה נישט, געהט מיך נישט אָן" — און ער איז אַנטלאָפען פאַר די מענשען.

און איהם דערגרייכט נישט קיין שום גאָט. ער שלעפּט איהם נישט אַרויס פון'ם וואַסער, ער נעהמט איהם נישט אָן פאַר דער האַנד און הייסט איהם נישט צוריק. ער האָט זיך נישט מעהר אומגעקעהרט. דאָס איז דאָס נישט-יודישע; דאָס איז דאָס פרעמדע...

פאַר'ן מענשען אָבער קען מען זיך נישט בעהאַלטען. ער יאָגט זיך נאָך ביז אין די טיעפעניש פון אַלע דיינע בעהעלטעניש, און קומט ער נישט אַליין, שיקט ער דיר נאָך זיין שאָטען, און ווען דו זאָלסט דיך אין אַ הייהל בעהאַלטען, וועט ער דיך דאָרט דער-גרייכען.

און טאָלסטאָי האָט זיך געמוזט בעהאַלטען אין אַ הייהל, וואו דער מענש און זיין שאָטען וועלען איהם נ י ש ט בעגרייפען — ער איז געשטאָרבען!

און זיין קבר האָבען איהם אויסגעגראָבען די פויערים פון יאַס-נאַיאַ פּאָליאַנאַ...

עליזאַ אָרזשעשקאָ

זי איז טויט, פוילענס גרעסטע שריפטשטעלערין, און היינט אונטער דעם טרויער פונ׳ם גאַנצען פאָלק ווערט איהר געביין צו קבר געבראַכט. ביים קבר טרויערט אויך די אונענדליך גרויסע צאָהל פון איהרע יודישע אָנבעטער. אונזער גרעסטער „פערטיידיגער״, וועלכען מיר האָבען געהאַט אין דעם דאָזיגען לאַנד, איז אונז אָבגעשטאָרבען.

זי האָט נישט געהאַט אין זיך דאָס געניאַלע פון אַ זשאָרזש סאַנד, נישט די טיעפקייט און דאָס פילאָזאָפישע פון אַ דזשאָרדזש עליאָט, נישט די פאָרמען־שעהנקייטען פון אַ עבנער־עשענבאַך אָדער אַ סעלמאַ לאַגערלעף — ניין, עטוואָס „מוטערליכעס״ האָט זי געהאַט אין זיך, עטוואָס פון אַ פערזאָרגערין, וועלכע פערזאָרגט אַלע איהרע קינדער, און גענוג גרויס איז די ווירקונג, וועלכע זי האָט ערציעלט דורך די דאָזיגע איינפאַכע אייגענשאַפטען. מיר נעהמען אין די האַנד אַריין עפּעס אַן׳ערצעהלונג פון איהר, וועלכע עס איז: זעהר אָפט איז די כאַראַקטעריסטיק אַ פאַלשע, די סיטואַציע אַ אונמעגליכע, די האַנדלונג אַ איבערגעטריבענע, דאָס גאַנצע געבוי און אַפילו דער סטיל זענען אָפט ווייט פון זיין קינסטלעריש, און פאָרט נעהמט אונז עפּעס ביי דער דאָזיגער שריפטשטעלערין, און פאָרט באַקט זי זיך איין ביי יעדען לעזער אין האַרצען. עס איז די אונענדליכע ליעבע צו אַלעם, וואָס ליידט, צו אַלעם, וואָס איז בעשאַפען געוואָרען אין גאָט׳ס פאָרם; דאָס רעדט אַרויס ביי איהר פון יעדען וואָרט, עס איז דאָס אונענדליכע מיטלייד ביי איהר מיט יעדען אומגליקליכען און עלענדען, וואָס מאַכט אונז די דאָזיגע שריפטשטעלערין אַזוי אונענדליך ליעב. זי האָט מיטגעליטען מיט דעם אומגליק פון אונז, יודען, זי האָט מיטגעוויינט מיט דעם עלענד פונ׳ם פוילישען פויער.

איינע פון די לעצטע איז זי געווען, וועלכע זענען אונז איבערגעבליבען פון דער גוטער אַלטער צייט: אַ פוילישע נשמה מיט די אידעאַלען פון די זעכציגער יאָהרען. אַלע זענען ברידער, אַלע זענען גלייך, אַלע זענען עלענד, און קעמפען מוז יעדער עלענדער פאַר יעדען עלענדען. און געגלויבט האָט זי אין די דאָזיגע אידעאַלען און אין די פערווירקליכונג פון זיי, ווי עס גלויבט אַ קינד. נאָך אין די לעצטע יאָהרען, שוין קרוב אַ זיבעציגערין, האָט זי נאָך אַלץ געגלויבט. צייטען האָבען זיך געביטען, אַנדערע פויגעל זענען געקומען און אַנדערע ליעדער, די רעאַקציע האָט זיך שוואַרץ און שווער אַראָבגעלאָזט אומעטום און אויף אַלדינג, און עליזאַ אָרזשעשקאָ האָט נאָך אַלץ אונערשיטערליך געגלויבט. אָה, די דאָזיגע אידעאַליסטישע וועלט-אַנשויאונג! אַליין איז זי געווען אַ שטיק אַנאַכראָניזם אין מיטען דער היינטיגער שווערער און פינסטערער העץ-צייט.

איך ווייס פון איהר אַ מעשה צו דערצעהלען: פאַר עטליכע יאָהר, ווען זי האָט געפייערט איהר 40-יאָהריגען שריפטשטעלער-יובילעאום און דעפּוטאַציעס מיט גליק-ווינשונגען זענען געקומען צו איהר פון נאָהנט און פון ווייט, איז אויך געקומען צו איהר אַ יודישע סטודענטען-דעפּוטאַציע פון דאָרפּאַט. די שריפטשטעלערין האָט זיך פּלוצלינג צופייערט און האָט אָנגעהויבען די יודען מוסר זאָגען. נאָר זיי, זיי אַליין, זענען זיך שולדיג אין זייער אומגליק. מיט יודען קען מען גאָרנישט מאַכען. יודען זענען אַנ'עם לא-היה. זי אַליין האָט געהערט אין גראָדנאָ אויפ'ן גאַס, ווי אַ יודישער בחור האָט גערעדט רוסיש און נישט פויליש. — דער אָנפיהרער פון דער דעפּוטאַציע איז געווען ווי אָבגעפּאַטשט.

און נאָך אַזאַ מעשה ווייס איך פון איהר און ווידער אַזאַ מעשה. מען מוז אָבער האָבען עליזאַ אָרזשעשקאָ געקענט. אַ „מאַמע" איז זי געווען אין דער פוילישער ליטעראַטור, אַ פערזאָרגערין, וועלכע האָט געוואָלט פערזאָרגען אַלע איהרע קינדער, אַ מין בעל-הבית'טע מיט די שליסעלעך ביים פאַרטוך, און געזאָגט מוסר האָט זי אויף רעכטס און געזאָגט מוסר האָט זי אויף לינקס. אין איהרע ערצעהלונגען האָט זי נעפּרעדיגט מאָראַל אַלע פּאָליאַקען און האָט דעם יוד אידעאַליזירט, און האָט זי אַ יודען געזעהן, ביי וואָס פאַר אַ געלעגענהייט עס האָט

געמעגט זיין, האָט זי איהם אָנגעדרעהט אין אויער פאַר ז י י ן התנה־גות. אַ מאַמע, וועלכע האָט ליעב, טאָר נישט אַנדערש. זי איז געווען אַ מאַמע פון די זעכציגער יאָהרען.

מיר, יודען, וועלען אָבער קיינמאָל נישט פערגעסען, וואָס די דאָזיגע מערקווירדיגע פרוי האָט פאַר אונז געטהון. עליזאַ אָרזשעשקאָ איז די ערשטע צווישען די פוילישע שריפטשטעלער, וועלכע האָט דעם יוד בעהאַנדעלט אַלס מענש מיט אַ מענשליכער נשמה, ווערהענד די שריפטשטעלער, וועלכע זענען געווען פ אַ ר איהר האָבען איהם בע־האַנדעלט אַביסעל פוילישליך, דאָס הייסט, אַלס זאַך צו טרייבען אַ שפּאַס, אַלס סיוזשעט צו פערוויילען אַנ׳עולם.

ווער קען נישט אָט דעם דאָזיגען גנעדיגען שפּאָט פון די דאָזיגע גנעדיגע הערען? מאָשקע, איצקע און יאַנקעל זענען געווען זייערע ליעבלינג־פיגורען, און די דאָזיגע פאַרשוינען זענען געווען: אַ פאַקטאָר, אַ מעקלער, אַ מוסר, אַ פראָצענטניק, איינער מיט אַ לאַנגער נאָז און מיט אַ לאַנגען קאַפּטאַן, און דער דאָזיגער קומט אין הויף אַריין צו דער פּאַני חראַבינאַ, אום איהר דאָס נויטיגע געלד צו באָרגען, און די פּאַני חראַבינאַ טיטולירט איהם „הונד" און דער יוד קושט איהר דעם זוים פון איהר קלייד און רעדט צו איהר פויליש מיט׳ן דקדוק פונ׳ם געשמאַקען זשאַרגאָן. אָדער, זענען די דאָזיגע הערען שרייבער געווען בעזונדערס גנעדיגליך אויפגעלעגט, האָבען זיי אין דער ערצעהלונג אויך אַריינגעבראַכט עפּעס אַ פּיווקע, וועלכער קומט מיט׳ן פידעלע אין די הויפען פון די פריצים, אָדער אַ יאָסקע שענקער אינ׳ם דאָרף, וועלכער האָט אַ מיידעל, עפּעס אַ רבקה אָדער אַ יאַנקלאָוואַ אָדער אַ יאַקובנאַ, און דאָס מיידעל האָט שוואַרצע אויגען און אַ שעהן געזיכט און שמוציגע קליידער, און עפּעס אַ גראַף פּאָטאָצקי אָדער זאַוואַדזקי זעהט דאָס מיידעל און נעהמט זי זיך מיט, גלאַט אַזוי, און יאָסקע דער שענקער בייזערט זיך אָנפאַנגס, דאַן אָבער נעהמט ער די עטליכע גילדען און שווייגט... וואָס האָבען אונז די דאָזיגע הערען שרייבער נישט אַלץ געטהון? קיינמאָל האָבען זיי נישט געפּרובט קענען צו לערנען פון דעם דאָזיגען יוד עפּעס מעהר פון זיין נאָז און זיין נאָמען און זיין קאַפּטאַן, קיינמאָל האָבען זיי נישט געפּרובט אונטערזוכען, ווי זעהט אויס די נ ש מ ה פון דעם דאָזיגען פאַקטאָר און מעקלער און וואָכ

טהוט זיך אָב אינ׳ם האַרצען פונ׳ם דאָזיגען מוסר און פּראָצענטניק, קיינמאָל איז זיי נישט געקומען אין זין אַריין, אַמאָל אָבצוטרעטען אין אַ זייט און דערלאַנגען אַ קוק דורכ׳ן פענסטער פון דעם דאָזיגען יאָסקע שענקער, ווי ער שטעהט ביי זיך ביידערנאַכט, נאָכדעם ווי זיין טאָכ־טער איז איהם גענומען געוואָרען, און רייסט זיך די האָר פונ׳ם קאָפּ און צעוויינט זיך ווי אַ קליין קינד, און לעגט זיך אויף זיין גע־לעגער און וויינט, און שטעהט אויף אינדערפריה און דערלאַנגט דעם פויער דאָס גלעזעל בראָנפען, רוהיג און פעסט, און קיינער וועט נישט דערקענען, אַז דער דאָזיגער „זשיד" האָט ביינאַכט אַביסעל געוויינט, ווייל דאָס האַרץ האָט איהם וועה געטהון... וואָס ווייסען אַזעלכע „גרוי־סע" שרייבער פון אַזעלכע „קליינינקייטען" ?

דאָ איז געקומען עליזאַ אָרזשעשקאָ. אַ נייע וועלט האָט זי אויפגעמאַכט: מאָשקע האָט אויפגעהערט צו זיין אַ מאָשקע און איז געוואָרען אַ מענש מיט מענשליכע געפיהלען; דער מעקלער האָט אויפ־געהערט צו זיין וואָס ער איז, און איז געוואָרען אַ בעשעפעניש, וועלכעס פיהלט מיט אַ האַרץ און דענקט מיט אַ קאָפּ; דער מוסר האָט אויפגעהערט צו זיין אַ מאַשין און איז געוואָרען אַ מענשליכע נשמה, וועלכע טהוט אַלץ, וואָס זי טהוט, דורך אַ מוז און אַ נויט־ווענדיגקייט און לויט געזעץ פון זעצלען־קרעפטען. וואָס איז דאָ פּלוצ־לינג געוואָרען ? אַלע די דאָזיגע אומגליקליכע נפשות לעבען דעסגלייכען און האָבען האַרץ און געפיהל, קאָפּ און געדאַנקען, פרייד און שמערץ, און קאַמפּען שפּיעלען זיך אָב אין זייער האַרץ און גוטע שטונדען און שלעכטע שטונדען, שטונדען פון האַרטנעקיגקייט און פערביטערקייט און שטונדען פון שוועכען און מענשליכע פעהלבאַרקייטען. די דאָזיגע „זאַך", וועלכע הייסט אויף יודיש יוד און ווערט איבערגעזעצט אויף פוילישׁ זשיד, איז נאָר אַ נשמה, וועלכע מוז געלערענט ווערען! — עליזאַ אָרזשעשקאָ איז געוועזען די ערשטע, וואָס איז איינגעדרונגען אין די זעעלע פונ׳ם יוד, און וואָס זי האָט דאָרט געפונען, די פּערעל און דעם שלאַם, אַלעס האָט זי פונאַנדערגעשפּרייט אויף די זון — און אָט האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז אויך דאָ איז לעבען, איז ליכט און שאָטען, און פּאָעזיע און שעהנקייט, און לירישער גייסט אָהן אַ שיעור: מאָשקע איז נישט נאָר אַנ׳אייגען־נאָמען און יוד איז

נישט נאָר אַנ׳אַלגעמיין-נאָמען און ווייטער גאָרנישט, נאָר אַ מענש איז דאָס, און געלערענט און פערשטאַנען מוז אַזאַ מענש ווערען.

מיר, יודען, וועלען קיינמאָל נישט פערגעסען, וואָס די דאָזיגע פרוי האָט פאַר אונז געטהון. ביי איהר קבר טרויערט היינט אויך די אונענדליך גרויסע צאָהל פון איהרע יודישע פערגעטערער. אונזער גרעסטער „פערטיידיגער״ איז אונז אָבגעשטאָרבען. לאָמיר אַרויפלעגען אויף איהר קבר דעם דאָזיגען קראַנץ!

מאַריאַ קאָנאָפּניצקאַ

מאַריאַ קאָנאָפּניצקאַ, פּוילענס גרויסע דיכטערין, לעבט נישט מעהר. רופט מען אָן די גרעסטע נעמען פּוילענס, מוז אויך איהר נאָמען אָנגערופען ווערען. רופט מען אָן די איידעלסטע און בעסטע נשמות אינ׳ם דאָזיגען לאַנד, מוז מען אויך איהר נשמה דערמאָהנען. מיט איהר איז פערלאָשען געוואָרען נישט נאָר אַ זינגענדער שטערען פון דער ערשטער אָרדנונג, נאָר אויך איינס פון די ליכטיגסטע קלוגסטע אויגען, אַ האַרץ מיט דעם איידעלסטען און טיעפסטען געפיהל. אַלס דיכטערין איז זי די דירעקטע יורש׳טע פון יענער גרויסער ירושה, וועלכע עס האָבען דעם פּוילישען פאָלק איבערגעלאָזען זיינע צוויי גרויסע דיכטער, סלאָוואַצקי און מיצקעוויטש; זי איז די דריטע אין דער דאָזיגער שורה. יאָהר־צעהנדליגער און יאָהר־הונדערטער וועלען פערביירווישען, און דאָס שפּעטע פּוילישע אייניקעל וועט זינגען איהר ליעד, אינ׳ם פּאַלאַץ אָדער אין דער כאַטקע, פונקט ווי זיינע טאַטעס און זיינע זיידעס האָבען עס געזונגען. אַלס מענש איז זי די היטערין געווען פון יענעם וואונדערליכען שאַץ, וועלכער רופט זיך „יושר״. גרויס און קליין, אייגענס און פרעמדס, הויך און נידעריג — אַלעס איז פאַר איהר געווען גלייך, פאַר אַלעמענס גערעכטיגקייט האָט זי גלייך געקעמפט, און פאַר דאָס שוואַכע און אונטערדריקטע און פרעמדע אפשר נאָך מיט מעהר ליידענשאַפט. יאָהרצעהנדליגער און יאָהרהונדערטער וועלען שווינדען, און נאָך דאָס שפּעטע אייניקעל וועט האָבען צו לערנען פון איהר, וואָס איידעל איז און רעכט.

דאָס כאַראַקטעריסטישע פאַר מאַריאַ קאָנאָפּניצקאַ איז יענער צוג פון אמת׳ער גרויסקייט, אַז זי האָט נישט געבלאָנדזשעט ווי אַנדערע שריפטשטעלער, זי האָט נישט געטאַפּט און געזוכט זיך, נאָר אַ פערטיגע אין זיך

איז זי געווען באַלד ווי זי האָט אָנגעהויבען. שוין מיט עטליכע דריי־סיג יאָהר צוריק, באַלד ווי זי איז געקומען מיט איהרע ערשטע זאַכען, איז זי געווען די גרויסע, אמת׳ע דיכטערין, דער גרויסער, אמת׳ער מענש, וועלכען די קריטיק פון רעכטס און פון לינקס האָט איינשטימיג אָנערקענט. אין איהר לירישען טאָן האָט זיך דענסמאָל נאָך אַריינגע־מישט דאָס קעמפערישע, אָבער דאָס גרויסע, דעם גרויסען צוג, האָט מען טראָץ דעם אַרויסגעפיהלט. אין די „דראַמאַטישע פראַגמענטען" קעמפט זי פאַר די פרייהייט פונ׳ם פרייען געדאַנק, פאַר דאָס וויסען און די בעפרייאונג פון יעדער אַרט פון אַבערגלויבען און פאָראורטייל, פאַר דאָס רעכט פון אַלע רעכטלאָזע און פערפאָלגטע און בעזיצלאָזע, און פאָרט איז דער טאָן אַ ריינער האַרץ־טאָן, און פאָרט איז עס די ריינע און ריינסטע ליריק. זי האָט פערלאַנגט און געפאָדערט, אַז אַלע אונרעכטען אין דער וועלט זאָל מען געבען אַ קול זיך אָנצורופען. זי האָט מיט אַ דונער־שטים אַרויסגעשריגען איהר עקעל־געפיהל געגען יענעם פינסטערען אָבגרונד, וועלכער טיילט־איין ברידער אין צרות־ליידענדע און אין צרות־מאַכענדע. באַלד אָבער האָט זיך דער דאָזיגער בעלעהרענדער טאָן אין איהרע פּאָעזיען געמילדערט און גערייניגט, און איהר פערז איז געוואָרען ריין און קלינגענד, איידעל און געהויבען, — דער פערז פון איינעם פון די גרעסטע אייראָפּעאישע דיכטער.

מאַריאַ וואַסילאָווסקאַ (אַזוי האָט זי געהייסען מיט איהר מיידעל־נאָמען) איז געבוירען אינ׳ם יאָהר 1846. פון איהר געבורטס־אָרט איז זי געקומען קיין וואַרשאָ אינ׳ם אָנפאַנג פון די זיבעציגער יאָהרען. זי האָט אָנגעהויבען מיטצואַרבייטען כמעט אין אַלע צייטונגען און זשורנאַלען. זי האָט געשריבען געדיכטען, נאָוועלען און פובליציסטישע אַרטיקלען. באַלד מיט די ערשטע זאַכען האָט זי געמאַכט אויפזעהן; מען האָט דערקענט, אַז נישט קיין געוועהנליכער, אַלטעגליכער טאַלענט האָט זיך בעוויזען. דאַן האָט זי רעדאַגירט אַ פרייזיניגע צייטונג פאַר פרויען, דעם „שוויט". אינ׳ם יאָהר 1890 האָט זי, אויף בעפעהל פון דער אויבערער מאַכט, געמוזט פערלאָזען פוילען. זי האָט זינט דענס־מאָל געפיהרט אַ וואַנדער־לעבען: דאָ איז זי געקומען אין מינכען, דאָ אין פראַנקרייך, דאָ אין איטאַליען. דעם גרעסטען טייל פון איהרע אונשטערבליכע ווערק האָט זי געשריבען אין דער פרעמד. דאָרט האָט

זי געשריבען אויך דאָס מערקווירדיגע ווערק „פאַן באַלצער אין בראַ־זיליען". דאָרט האָט זי געשריבען איהרע מערקווירדיגע וואונדערליכע ליעדער ביזן לעצטען טאָג. נאָר 64 יאָהר איז זי אַלט געוואָרען.

און די דאָזיגע ליעדער זענען פּאָפּולער געוואָרען, ווי קיין אַנ־דערע ליעדער פון קיין שום דיכטער. דאָס קינד, וועלכעס קען נאָך נישט גוט רעדען, בלעטערט אין אַ בילדער־בוך און פּלאַפּעלט אַ ליעד פון מאַריאַ קאָנאָפּניצקאַ. דאָס יונגעל אויף דער שול־באַנק לערענט אויף אויסעווייניג אַ ליעד פון מאַריאַ קאָנאָפּניצקאַ, דאָס פרייליין אין'ם סאַלאָן דעקלאַמירט פאַר די געסט אַ ליעד פון מאַריאַ קאָנאָפּניצקאַ. דאָס מיידעל ביי דער מאַשין ברומט און זינגט אַ ליעד פון מאַריאַ קאָנאָפּניצקאַ.

אויך מיר, יודען, האָבען איהר צו פערדאַנקען איינע פון איהרע שענסטע פערעל: זי האָט אונז געשענקט דעם „מענדעל גדאַנסקי", יענע ערצעהלונג פונ'ם יודישען לעבען, וועלכע איז, ווי קיין שום אַנ־דערע, אַרויסגעפלאָסען פון אַ ריין, עהרליך און מיטפיהלענד האַרץ.

און נאָך עפּעס האָבען מיר היינט צו דערמאָהנען: אויף דעם צווייטען ציוניסטען־קאָנגרעס אין באַזעל האָבען די צונויפגעפאָהרענע געזעהען אַ דאַמע, וועלכע האָט מיט'ן גרעסטען אינטערעס פערפאָלגט יעדעס געשעהעניש, וואָס איז דאָרט פאָרגעקומען, און יעדע רעדע, וועלכע איז געהאַלטען געוואָרען. איהרע באַקען האָבען געגליהט און איהרע אויגען האָבען געלויכטען. די דאָזיגע דאַמע איז געווען מאַריאַ קאָנאָפּניצקאַ. דער ציוניסטישער געדאַנק האָט זי דענסמאָל זעהר בע־שעפטיגט. עס איז קיין וואונדער נישט: אויך זי האָט געזוכט אַנ'אויס־וועג פאַר די יודישע צרה. זי האָט דאָך געזוכט אַנ'אויסוועג פאַר די צרה פון אַלע ליידענדע און אונטערדריקטע!

זאָל איהר די ערד לייכט זיין!

סובאָרין

נאָר א י י ן מאָל האָב איך איהם געזעהן. אין מאַרינסקי טעאַטער איז עס געווען, אין פעטערבורג, פאַר פיעל-פיעל יאָהרען. אַ בעקאַנ-טער, וואָס איז געזעסען נעבען מיר אין דער לאָזשע, האָט מיר אָנ-געוויזען אויף איהם מיט אַ וואונק, און דערביי האָט ער זיך וויציג בענוצט מיט די ווערטער: „עקצע האָמאָ!״ (אָט איז דער מאַן) — די בעקאַנטע צוויי ווערטער, מיט וועלכע יהודה איש-קריות האָט אָנגעווי-זען אויפ׳ן נוצרי און האָט דערפאַר בעקומען זיינע דרייסיג זילבער-שקלים וואונק-געלד. איך מוז זאָגען דעם אמת: פאַר איהם, פאַר׳ן דאָ-זיגען סובאָרין, וואָלט איך דענסמאָל קיין דרייסיג צעבראָכענע שילינג נישט געגעבען — אַזוי ווייניג האָט ער מיך אינטערעסירט. איך בין דענסמאָל נאָך געווען אַ מין „גרינער״ אין דער הויפּטשטאָדט און האָב די גאַנצע און געוואַלדיגע וויכטיגקייט פון דער דאָזיגער פערזענליכ-קייט נישט געקענט און נישט פערשטאַנען. מיט אַ צימליכער גלייכגיל-טיגקייט האָב איך מיך אַרויסגעבויגען פון מיין אָרט און האָב איהם אָנגעקוקט: אַ ענערגישער קאָפּ, קלוגע אויגען און זאָגאַר אַ געוויסע גוטמוטיגקייט אויפ׳ן געזיכט...

דער שריפטשטעלער אין איהם? ניין, דער האָט מיך נישט אינ-טערעסירט. איך האָב אויף דעם דאָזיגען געביעט שוין דענסמאָל די מייסטער געקענט, און ווי עלעגאַנט און ווי שאַרף זיינע „קליינע בריוו-לעך״ זאָלען נישט געווען זיין, איז ער אַלץ געבליבען פאַר מיר נאָר דער שילער. דער יודען-פרעסער אין איהם? איך האָב שוין דענסמאָל געקענט אַ מאַרר אין זיין גאַנצער טייוולאָנישער טעטיגקייט און אַ שטעקער האָב איך שוין געהאַט געהערט אין פאָלקס-פערזאַמלונגען און

פיעל אַנדערע, — פּאָרט לויטער אַזעלכע, וואָס ווען זיי האָבען געפּרע־סען אַ יוד, האָבען זיי איהם געפּרעסען מיט גאָפּעל־מעסער און מיט אַ גצוויסער עלעגאַנץ, און נישט מיט די בלויזע הענד און אין אָבגעריסענע שטיקער פליישׁ, ווי זייערע קליינע נאָכמאַכערס אין גאָר נישט־קולטיווירטע לענדער פלעגען טהון. דער קאַריעריסט אין איהם? אָה, דו גוטער גאָט! ער איז אפשר שוין געווען דער הונדערטסטער אויף מיין ליסטע...

איך בין דענסמאָל געווען נאַאיוו און האָב נישט פערשטאַנען, אין וואָס דאָס גרויסע פון דער דאָזיגער פערזענליכקייט איז געלע־גען. איך האָב נישט געוואוסט וואָס עס הייסט: אַ דעמאָנישע, פינסטערע קראַפט צו רעגירען מיט מאַסען. היינט ווייס איך עס. אַ מענש, וועלכער בעזיצט דאָס, איז גרויס און מען שטעלט איהם אַ דענקמאָל.

ער איז נאָר אַ שריפטשטעלער געווען, אַ פעליעטאָניסטעל — און געוואָרען איז ער דער שעפער פון דער רוסישער פרעסע אין גרויסען סטיל. זיין „נאָוואָיע ווערעמיאַ" איז געוואָרען אַ קולטור־ווערק, אַ צייטונג אין דער פאָרם ווי איראָפּאַ האָט זי. דער וואָס האָט זי אַ טאָג נישט געלייענט, האָט פּאָליטיש און געזעלשאַפטליך דעם דאָזיגען טאָג נישט מיטגעלעבט. אַפילו דער ליבעראַלסטער יוד, ווי זעהר ער זאָל זיך נישט האָבען דאַגעגען געוועהרט, האָט זי געמוזט האָבען גע־לייענט. ער האָט די מאַסען געצוואונגען. ער איז נאָר אַ יודען־פרע־סער געווען — און געוואָרען איז ער דער דאָזיגער, וואָס זיין יודען־פרעסעריי איז געוואָרען סיסטעם, פּאָליטיק, פאַקטאָר אינ'ם רוסישען לעבען, שטיצע און אָפּט אויך רעטונג פאַר די רעגירונג. זי איז גע־וואָרען אַ מעכטיגער נויטווענדיגער סטאָלב, אַ נויט־נאָגעל, צו וועלכען געוויסע קרייזען האָבען זיך געראַטעוועט, ווען עס איז שלעכט געוואָ־רען. ער איז נאָר אַ קאַריעריסט געווען — און געוואָרען איז ער, דער דאָזיגער פויערען־זוהן, אַ מין קליין־הערשער, אַ פאָרשטעהער פון אַ גאַנצען שטאַט, אַ געוואַלדיגער פירשט אין זיין אייגען רייך, ביי וועלכען מיניסטאָרען און אַזעלכע, וואָס האָבען עס געוואָלט ווערען, האָבען געמוזט וואַרטען אין פאָדערצימער.

ווי אַזוי ער האָט דאָס אַלעס דערגרייכט? אפשר נאָר דורך דער

ציניזם אַליין, מיט וועלכען ער האָט בעהאַנדעלט אי זיין שריפטשטעלעריי, אי זיין יודען-פּרעסעריי, אי זיין קאַריערע-מאַכעריי. עס זענען שוין אין רוסלאַנד געווען פּיעל אַזעלכע ווי ער, עס האָט אָבער קיינער נישט געקענט ווי ער היינט זאָגען אַזוי און מאָרגען אַנדערש און דערביי קוקען דעם פּובליקום ציניש אין די אויגען אַריין און נישט פּערציהען קיין מינע. אַנ'אַנדערער זוכט אַנ'אויסרייד, געהט אַריבער ביסלעכווייז פון איין שטאַנדפּונקט צום אַנדערען, ער אָבער האָט דאָס אַלעס נישט בעדאַרפט. ער איז זיין פּובליקום רויה, ציניש און פּלוצלינג בעפאַלען מיט זיין נייעס — און דאָס גראָד איז געווען דאָס גוטע. ער האָט, ווי קיין צווייטער נישט אין רוסלאַנד, געקענט די פּסיכאָלאָגיע פון דער מאַסע. אָנגעהויבען האָט ער זיין קאַריערע דערמיט, וואָס ער האָט אַמאָל געזאָגט דאָס שעהנע וואָרט: „רוסלאַנד האָט 100 פּעלקער, און זיין אַ נאַציאָנאַלער רוס הייסט, בעליידיגען 99 פּעלקער, און דאָס איז געפּעהרליך" — און אויסגעלאָזט האָט ער זיין קאַריערע דערמיט, וואָס ער האָט זיך קיין טאָג נישט פריהער געלעגט שלאָפען, ביז ער זאָל נישט האָבען צוערשט אָבגעשונדען און אָבגעבראָטען עפּעס אַ פּאָליאַק אָדער אַ פין אָדער אַ יוד. אָנגעהויבען האָט ער זיין קאַריערע דערמיט, וואָס זיין ערשט ביכעל געזאַמעלטע פעליעטאָנען מיט'ן נאָמען „וסיאַקיע" איז קאָנפיסקירט און פערברענט געוואָרען און ער אַליין איז פּעראורטיילט געוואָרען אויף צוויי חדשים זיצען, און אויסגעלאָזט זיין קאַריערע האָט ער דערמיט, וואָס זיין וואָרט איז געוואָרען אַ אורים-ותומים פאַר אַלע די דאָזיגע, וואָס האָבען דענסמאָל קאָנפיסקירט און געברענט און גע'פסק'ענט זיצען. אָנגעהויבען האָט ער זיין קאַריערע דערמיט, וואָס אַ טורגעניעוו און אַ נעקראַסאָוו און אַ שטשעדרין זענען געווען זיינע מיטאַרבייטער, און אויסגעלאָזט האָט ער זי דערמיט, וואָס ער איז געבליבען ביי אַ בורענין און אַ ראָזאַנאָוו און אַ מענשיקאָוו און וואָס אַ טשעכאָוו האָט אַ נדר געטהון, זיין ציימונג נישט מעהר צו לעזען. ווער עס קען דאָס אַלעס און וויים, אַז אַ פּובליקום וועט קיין קשיות נישט פרעגען — דער איז ציניקער און פאָלקס-פּסיכאָלאָג.

יודען-פיינד? אָה, שוין פּאַר איהם איז געווען אַ „גאָלאָס" און מיט איהם איז געווען אַ „סוויעט", און אַז יודען-פרעסעריי איז אַ גע-

שעפט האָבען אויך פיעל אַנדערע געוואוסט. זיי אַלע אָבער האָבען בעהאַנדעלט דאָס געשעפט אַלס שניט־קרעמער, בעת ער איז געווען אַ גרויס־אינדוסטריעלער, אַנ׳אונטערנעהמער אויפ׳ן דאָזיגען געביעט אין גרויס־ן מאַסשטאַב. ער האָט אַ קוק געגעבען, אַז אַנ׳אוצר ליעגט בעהאַלטען אין דער רוסישער ערד. אַזוי ווי רוסלאַנד פערמאָגט גאָלד און קויהלען און נאַפט, וועלכע ווערען נישט עקספּלואַטירט, אַזוי פערמאָגט זי אויך אַ מאַטעריאַל יודען־שנאה, וואָס קען געבען מיליאָנען. ראָטשילד האָט זיך גענומען צו די נאַפט־קוועלען, גינצבורג צו די לענער גאָלד־גרובען און סובאָרין צו דער עקספּלואַטאַציע פון דער יודען־שנאה. דאָס געשעפט איז נישט קלענער ווי יענע צוויי. מען האָט מיר אַמאָל דערצעהלט פון אונטערהאַנדלונגען צווישען פּעטערבורגער יודען און סובאָרינ׳ען וועגען ענדערען די „נאָוואָיע ווערעמיאַ״ אין אַ יודען־פריינדליכע, פאַר וואָס מען האָט געפאָדערט אַ מיליאָן. איך גלויב נישט, די יודען־שנאה אין דער „נאָוואָיע ווערעמיאַ״ האָט געגעבען אַ גרעסערען דיווידענד.

און איז מען אַזוי ווי ער, איז קיין וואונדער נישט, אַז טויזענד אַזעלכע מעשיות קורסירען צווישען פּובליקום, עס איז קיין וואונדער נישט די מעשה מיט דעם מיליאָן. עס איז קיין וואונדער נישט, וואָס מען דערצעהלט, אַז ער, פּערזענליך, האָט זעהר פיעל און זעהר פריינדשאַפטליך פערקעהרט מיט יודען און האָט זיך אָפט געזוכט לעהרער און ערציהער און אַרבייטער און געשעפטס־פיהרער צווישען די יודען. די שנאה, די פּערזענליכע, איז עפּעס נישט געווען אַזאַ שטאַרקע. עס איז אויך קיין וואונדער נישט, וואָס מען האָט זיך דערצעהלט די דאָזיגע פּראַכטפולע מעשה: ווען דער ליבעראַליזם האָט אָנגעהויבען אין רוסלאַנד אַ שטיקעל געשעפט צו ווערען, האָט דער פאָטער גערופען זיין זוהן אַלעקסיי אַלעקסייאיטש און האָט איהם געזאָגט: נאַדיר כך וכך און געה גיב־אַרויס דעם „רוס״. איידער אַנדערע זאָלען נעהמען מעלקען דעם ליבעראַליזם, איז שוין בעסער מיר אַליין זאָלען עס טהון. דו וועסט מיך זידלען אויף ליבעראַליש לשון און איך דיך אויף נאָוואָיע־ווערעמיאַ־שפּראַך און די פאַר גילדען וועלען בין כך וכך בלייבען אין דער משפחה. — געשעפט איז געשעפט. איך גלויב, ווען דער דאָזיגער געשעפטס־גייסט זאָל האָבען איינגעזעהן, אַז דער

„המליץ" איז אַ גוט געשעפט, וואָלט ער קיין מינוט זיך נישט אָבּ־געשטעלט פון נעהמען איהם אין זיין רשות.

איך געדענק איהם ווי היינט: אַנ׳ענערגישער קאָפּ, קלוגע אויגען און זאָגאַר אַ געוויסע גוטמוטיגקייט אויפ׳ן געזיכט.

ווילהעלם II

ווען ער געשטעלט ווערען פאַר אַ געריכט אָדער ווען ער נישט געשטעלט ווערען? — איך מוז זיך מודה זיין, אַז די דאָזיגע פראַגע, מיט וועלכער די פרעסע איז יעצט אַזוי אָפט בעשעפטיגט, אינטערעסירט מיך כמעט גאָרנישט. איך נעהם אָן, אַז דאָס אינערליכע געריכט, דאָס, וועלכעס דער געוועזענער קייזער טראָגט אַרום מיט זיך אין זיין אייגענער ברוסט, און יענע טויזענד מאַטערנישען פון אַן׳אייגענער געוויסענס־אינקוויזיציע, וועלכע קוועהלען דעם אָרימען סיי בייטאָג סיי ביינאַכט, סיי וואַכעדיגערהייט סיי אין חלומות, זענען טויזענד מאָל שטאַרקער און טויזענדמאָל שטראָפענדער פון אַלע פאָרמעלע און עפענטליכע געריכטס־פערהאַנדלונגען מיט אַלע זייערע „שולדיג״ס. איז מען געוועזן אַ קייזער. און דערצו נאָך אַזוינער ווי דער לעצטער האָהענצאָלערן, מיט אַזאַ געוואַלדיגער איינרעדעניש און מיט אַזאַ קרענקליכער אייגענליעבע און מיט אַזאַ שרעקליכען גלויבען אין זיך און אין זיין וועלטגעשיכטליכער מיסיע, און איז דאַן דער פורפור אַראָבגעפאַלען פון די פלייצעס און די קרוין האָט זיך אַראָבגעריטשט פונ׳ם קאָפּ און דער טראָהן איז אין פיצלעך צעבראָכען געוואָרען, און איז מען, ווי ער, געוואָרען אַ נע־ונד׳ניק, און מען בלאָנדזשעט אַרום, ווייט פון זיין היים, אין אַ פרעמדען איינזאַמען שלאָס, און מען פלאַטערט ווי אַ שאָטען פון צימער אין צימער און פון ווינקעלע אין ווינקעלע, און אין דער טיפער שטילקייט האָט מען צייט 24 שעה אין מעת־לעת צו מאַכען אַ שטיקעל חשבון־הנפש, — דאַן איז שוין אַן׳עפענטליך געריכט און אַ בעשטראָפונג און אַ סאַנקט־העלענאַ אָדער אַ טייוועלס־אינזעל נאָר אַן׳איינפאַך קינדער־שפּיעלעכעל. אַך, ווען אַ האַרץ פון אַ מענש זיצט אויף דער אָנקלאָג־באַנק!

אָדער איז אַזאַ שטייפזיניגער, האַרט-געזאָטענער, פינסטערער כאַ-ראַקטער, ווי ווילהעלם האָהענצאָלערן אַפּילוּ צוּ אַ חשבון-הנפש נישט פעהיג?... עס איז שווער אַזעלכעס צוּ גלויבען. געהט ער שפּאַצירען איינזאַם אינ׳ם פּאַרק פון שטילען שלאָס און בליקט ער אין די זייט, וואוּ דייטשלאַנד ליעגט, און געדענקט, ווי גליקליך דאָס דאָזיגע לאַנד איז געווען, און ווי גליקליך עס איז געווען יעדער דייטש, און ווי גערוישט און געלויכטען האָט יעדע גאַס, אַז אַלע פיער עקען פון דער וועלט האָבען איהם מקנא געווען, און דערמאָהנט ער זיך פּלוּצלינג ביז צוּ וואָס פאַר אַ מדרגה ער האָט זיין לאַנד און זיין פאָלק דערפיהרט, און ווי ער האָט דורך זיין גרויסקייט-שגעון געפּטר׳ט לייכטזיניג די גאַנצע ירושה פון אַ פרידריך דעם גרויסען און פון אַ ביסמאַרק, אָדער הערט ער די טרויעריגע נאַכריכטען, וועלכע קומען טאָג-טעגליך פון פאַריז און פון ווערסאַיל, און עס דערגעהט צוּ איהם ביז אין זיין איינזאַם ווינקעלע דער אָבקלאַנג פון קלעמאַנסאָ׳ס פּערהאַסטער און דיקטאַטאָרישער שטימע, — דאַן, זעהט איהר, מוּז מען שוין זיין אינ-גאַנצען אַ מענש אָהן האַרץ און אָהן געהירען, אַז מען זאָל זיך נישט דערביי אויסרייסען די האָר פונ׳ם קאָפּ. ניין, די געריכטס-פערהאַנד-לוּנג איבער ווילהעלם II האָט זיך שוין לאַנג אָנגעהויבען — דאָרט ביי איהם אין זיין אייגענער ברוסט.

דען נישט נאָר אַ קייזער איז ער געווען, נאָר ער האָט געוואָלט אויך שפּיעלען די ראָל פון אַ קייזער אָדער גאָר פון אַ איבער-קייזער. אָט דאָס איז דאָך די קללה, וואָס ליעגט אויסגעגאָסען אויף די קליינע, איינפאַכע, אַלטעגליכע מענשען, וואָס זיי מיינען אַלץ, אַז ווי זענען גרויסע. נישט דערין ליעגט דאָס שלעכטע, וואָס זיי רעדען זיך איין, נאָר דערין וואָס זיי בעווייזען דאַדורך, אַז זיי ווייסען גאָר-נישט, וואָס גרויס איז, און וואָס דאָס ווענען פון גרויס-קייט בעדייט. זיי האָבען נישט די שטילע, הייליגע עהרפוּרכט פאַר דעם אמת׳דיגען גרויסען. די דאָזיגע קליינינקע בעזיצען אָפט אַ טוּץ אָדער צוויי טוּץ פעהיגקייטען, און זיי געהען באַלד און סומי-רען דאָס צונויף, און עס קומט אַרויס ביי זיי די סומע — זשעני. דען זיי בעגרייפען נישט און פיהלען נישט דאָס וועזען פון זשעני, און האָבען נישט פאַר דער דאָזיגער זעלטענער ערשיינוּנג דעם שטי-

לען, הייליגען אָבשיי. און דעריבער, ווען זיי פיהלען זיך נאָר פעהיג, ווערען זיי אַזוי לייכט, איבער נאַכט, אַ נאַפּאָלעאָן אָדער אַ געטהע אָדער אַ ביסמאַרק. זיי ווייסען נעבעך נישט, וואָס אַ נאַפּאָלעאָן אָדער אַ געטהע אָדער אַ ביסמאַרק א י ז. ווילהעלם דער לעצטער האָט געהאַט הונדערט טאַלענטען, אָבער ער האָט נישט געהאַט ק י י ן טאַלענט. עס איז דער טיפּ, וועלכער איז אַזוי זעהר בעקאַנט ביי יודען, דער טיפּ פון׳ם „מושלם״ אָדער פון׳ם „געראָטענעם איידעם״. ער א׳ז געוועהנליך אַ וואויל־לערנער און קען דערביי דייטש און פראַנצויזיש; ער האָט אַ היבשען כתב און שפּיעלט אויף אַ פידעלע און זינגט און דאַווענט פאַר׳ן עמוד און לייענט די מגילה און קען אַלדינג — און קען אייגענטליך גאָרנישט. ווילהעלם II האָט געשריבען מוזיק און האָט געזאָגט מבינות אויף אַסיראָלאָגיע און האָט געדרש׳נט און איז געגאַנגען רעפאָרמירען די קונסט און איז געווען אַ מסוכנ׳דיגער דיפּלאָמאַט און אַ סטראַטעג און אַ פּאָליטיקער און אַ דיכטער און אַ מבין אויף קאַכעל־אויווען־פאַבריקאַט און אויף גריכישע קלאַסיקער און ער האָט קאָרעגירט די קאַנטישע פילאָזאָפיע און ער האָט געזאָגט אַ דעה וועגען דעם פּלאַן פון אַ באַגדאַד־באַהן — און ער האָט געוואוסט, אַז ער איז גרעסער פון אַ ביסמאַרק. ער איז דאַן געגאַנגען בעווייזען דער וועלט, אַז ער וועט אַריבערשטייגען נאַפּאָלעאָן דעם גרויסען. אַך, ווי האָבען איינצעלנע מבינים געוואוסט שוין פאַר דרייסיג יאָהר, אַז קוים וועט אַזאַ מענש בעקומען אַ צינדהאָלץ אין זיין האַנד אַריין, וועט ער דערמיט אָנצינדען אַ גאַנצע וועלט. און אָט האָט ער עס ענדליך אַמאָל בעקומען, און אַ גאַנצע וועלט האָט אויפגעפלאַקערט אין אַ פלאַםפייער!

און אַ פינסטערער, האַרט־געזאָטענער, שטייפזיניגער כאַראַקטער, איז ער געווען פון תמיד אָן. שוין אינ׳ם ערשטען טאָג פון זיין הערשאַפט האָט זיך דאָס אַרויסגעוויזען. זיין ערשטע טהאַט איז געווען: ער האָט גענומען אַ מאַן ווי ביסמאַרק, דעם גרעסטען מאַן פון׳ם יאָהרהונדערט, און האָט איהם אָבגעזאָגט פון זיין שטעל, ווי מען זאָגט־אָב אַ קעכין. ער האָט געוואָלט אַ ל י י ן רעגירען. אַ דעה טאָר און זאָל איהם קיינער נישט אַריינרעדען. אָבער אום אַוועקצוזאָגען אַ ביסמאַרק מוז מען זיין ענטוועדער אַביסעל גרעסער פון איהם אָדער — אַ

שוואַכזיניגער. און גרעסער פון איהם איז ער פאַרט נישט געווען! — באַלד נאָך זיין רעגירונגס-אָנטריט, אין יאַנואַר 1890 שרייבט ער צו ביסמאַרק׳ען: „איך בעט צו גאָט, אַז ער זאָל מיר פערגינען נאָך אַסך, אַסך יאָהרען צו בענוצען זיך מיט אייער שטיצע און מיט אייערע עצות״ — און קוים צוויי און אַ האַלבען חודש שפּעטער האָט ער איהם אַוועקגעיאָגט פון זיך. אייגענטליך איז אַ קליינע מחלוקה צווישען זיי אַרויסגעקומען נאָך דעם 13 אָקטאָבער 1889. זיי זענען ביידע גראָד געפאָהרען צוזאַמען אין אַ וואָגען, און דער יונגער קייזער האָט מיטגעטיילט דעם אַלטען פּרעמיער-מיניסטער, אַז ער האָט געשריבען צו אַלעקסאַנדער דעם דריטען, אַז ער וויל קומען צו איהם מיט אַ בעזוך קיין שפּאַלאַ אין זיין יאגד-שלאָס. ביסמאַרק האָט געשטוינט און האָט געענטפערט, אַז צוליעב פּאָליטישע סִבּות טאָר מען דאָס דאָזיגע נישט טהון, אָבער דעם קייזער האָט דאָס פערדראָסען און ער האָט בעפוילען, אַז דער וואָגען זאָל בלייבען שטעהן, און ער האָט געהייסען ביסמאַרק׳ען אַרויסשטייגען פון׳ם וואָגען. דער אמת׳ער גרונד פון זייער מחלוקה איז אָבער געווען אַ זאַך, וואָס איהר היסטאָרישע בעדייטונג האָבען מיר איינגעזעהען ערשט יעצט, בשעת דעם וועלט-קריעג. ביסמאַרק האָט געוואָלט האָבען אַ בונד צווישען דייטשלאַנד און עסטרייך און גלייכצייטיג אויך אַ בונד צווישען דייטשלאַנד און רוסלאַנד, כדי זיכער צו זיין פון אַלע זייטען, און הויפּטזעכליך זיכער צו זיין פאַר פראַנקרייך — און דער יונגער קייזער האָט די דאָזיגע פּאָליטיק אַלעמאָל פון דאָס ניי קאַליע געמאַכט, און האָט געטריבען מיט זיינע אייגענע הענד רוסלאַנד אין די אָרעמס פון פראַנקרייך. דער קייזער אָבער האָט זיך געמאַכט אַ דעוויז: „ווער עס שטעלט זיך מיר געגען, דעם צעשמעטער איך״. און דאַן „אַזוי וויל איך, אַזוי בעפעהל איך״, און דאַן: „דעם קייזערס ווילען איז דאָס העכסטע געזעץ״ — און ער האָט צעשמעטערט ביסמאַרק׳ען. דעם 18 מערץ 1890 האָט דער גרויסער דיפּלאָמאַט זיך געמוזט אָנגעזעגען אין דעמיסיע, דריי טעג שפּעטער האָט ווילהעלם אָבגעטהון אַ חכמה און געהאַלטען אַ רעדע וועגען אַ בונד מיט ענגלאַנד, און אַביסעל שפּעטער איז — דער בונד צווישען פראַנקרייך און רוסלאַנד געווען געשלאָסען.

און ווילהעלם II האָט זיך מיט דעם דאָזיגען איינעם קלוגען שריט נישט בעגנוגענט. ער האָט מיט זיין טיעפער דיפלאָמאַטישער חכמה אָבגע־טהון נאָך אַ ניי שטיקעל: ער האָט געאַרבייט אויף אַלע כלים, כדי אַרויסצוּבּרענגען אַ פיינדשאַפט אויך צווישען ענגלאַנד און דייטשלאַנד און עס איז איהם גאָט זיי דאַנק געלונגען. ווען אַן׳ענגלישער גענע־ראַל האָט אין יאָהר 1895 געמאַכט אַ פּראָבּע צו בּעפאַלען מיט 800 מאַן די בּורען, און איז דאַן געווען געצוואונגען צו שליסען מיט אַ בּורישען גענעראַל אַ וואָפען־שטילשטאַנד, האָט ווילהעלם געכאַפּט און טעלעגראַפירט צו דער בּורישער רעפּובּליק זיינע הייסע בּרכות. די דאָזי־גע טעלעגראַמע האָט אָנגעמאַכט אין ענגלאַנד זעהר פיעל בּייז בּלוט. די אָפיציעלע צייטונג פון דער ענגלישער רעגירונג האָט דאַן געשרי־בּען: „דאָס ענגלישע פאָלק וועט די דאָזיגע טעלעגראַמע קיינמאָל נישט פערגעסען״. דער קלוגער קייזער האָט זיך אָבער אויך דערמיט ניט בּעגנוגענט. ער האָט געמאַכט אַ רייזע קיין ירושלים און האָט אין בּאַ־אַלבּעק געהאַלטען איינע פון זיינע טויזענד זעהר קלוגע דרשות, אין וועלכער ער האָט דער וועלט מודיע געווען, אַז ער איז דער פריינד פון דרייהונדערט מיליאָנען מחמדאַנער און אַז דער סולטאַן אַבּדול־האַמיד איז דער אמת׳ער יורש פון מוחמד — און פראַנקרייך און רוס־לאַנד און ענגלאַנד האָבען מיט איינמאָל פלוצלינג פערשטאַנען, אַז זיי מוזען אַלע דריי ווערען חברים און מוזען זיך זעהר פאָרזיכטיג היטען פאַר דייטשלאַנד.

און דאַן איז געקומען די דריטע חכמה. צעהן יאָהר לאַנג האָ־בּען דייטשע דיפלאָמאַטען געאַרבייט, אום אַבּיסעל צו פערווישען דעם שלעכטען איינדרוק, וועלכען ווילהעלם דער חכם האָט געמאַכט מיט זיינע מעשים, דאָ האָט ווילהעלם פלוצלינג אָבּגעדרוקט אַן׳אַרטיקעל אויף ענגליש אין דער צייטונג „דיילי טעלעגראַף״ אין יאָהר 1908 — און דאָס אומגליק איז געווען פערטיג. ווילהעלם האָט מיט דעם דאָזיגען אַרטיקעל אייגענטליך נאָר געוואָלט בּעווייזען, אַז ער איז נישט נאָר אַ געוואַלדיגער בּעל־דרשן, אַ דיכטער, אַ מאָלער, אַ מוזיקער, נאָר ער איז אויך אַ גרויסער פּובּליציסט — און אַרויסגעקומען איז גאָר עפּעס אַנדערש. ער האָט דערוויל אויסגעפּלוידערט סודות פון חדר וועגען געהיימע אָבּמאַכונגען צווישען פראַנקרייך און רוסלאַנד און האָט טיעף־

דערצערענט און דערביטערט געגען זיך ענגלאַנד, כינא און יאפּאַן. גאַנץ דייטשלאַנד איז געוואָרען אויפגעקאָכט. דער רייכסטאג, האָט פערלאַנגט פון זייער אויבער-חכם דין וחשבון. דער דעמאָלסדיגער רייכסקאַנצלער האָט געוואָלט זיך אָנגעבען אין דעמיסיע. דער סוף איז געווען, אַז דער קייזער האָט געמוזט אין'ם „רייכס-אַנצייגער" געבען עפענטליך אַני-הבטחה, אַז ער וועט זיך נישט מעהר מישען אין זאַכען, וועלכע גע-הערען נישט צו איהם, אָהן ערלויבניש פון זיין קאַנצלער. אָבער דאָס אַלעס איז שוין געווען צו שפּעט. עדואַרד VII און ניקאָלאַי II זע-נען דערווייל שוין צונויפגעקומען זיך אין רעוועל...

געדענקט ווילהעלם II דאָס אַלעס? און ווען ער שפּאַצירט אַרום אין איינזאַמען פּאַרק פון דעם שטילען האָלענדישען שלאָס, קו-מען איהם די דאָזיגע בילדער פאַר די אויגען און דערמאָהנט ער זיך, וואָס ער האָט אַלץ אָבגעטהון אין לויף פון דרייסיג יאָהר? ווייס ער, וואָס ער האָט געמאַכט פון זיין דייטשלאַנד און פון דער גאַנצער ירושה, וואָס פרידריך דער גרויסער און ביסמאַרק האָבען איהם איבער-געלאָזט? און וואָס ער האָט פון דער גאַנצער וועלט געמאַכט, ווייס ער? איז ער אויף אַזוי פיעל ריכטער איבער זיך אַליין, אַז ער זאָל שוין נישט בעדאַרפען אָנקומען ערשט צו אַ פאָרמעלער געריכטס-פער-האַנדלונג?

צוויי מאַנועל׳ס

ביידע זענען זיי געווען קעניגען און ביידע — קעניגען פון פּאָרטוגאַל. איינער האָט געקיניגט מיט עטליכע הונדערט יאָהר צוריק, פון׳ם 1495־סטען ביז׳ן 1521־סטען יאָהר, און איינער — אָט דאָ ערשט יעצט פאַר אונזערע אייגענע אויגען. איינער האָט געהייסען דער גרויסער, מאַנועל דער גרויסער, און איינער — מאַנועל, סתם מאַנועל, און עס וואָלט קיינעם נישט אַהרען, ווען מען וואָלט איהם רופען מאַנועל דער קליינער. איינער האָט אַרויסגעטריבען, און איינער איז געוואָרען אַרויסגעטריבען. און ביידע זענען זיי געשטאַנען אונטער דעם איינפלוס פון ווייבער: איינער אונטער דעם איינפלוס פון דער פרומער, שטרענג־קאַטוילישער קעניגין איזאַבעלאַ, וועלכע האָט געמאַכט מיט איהם אַלעס, וואָס זי האָט געוואָלט, און איינער — אונטער דעם איינפלוס פון אַ שאַנסאָנעטקע אין אַ ווינער קאַבאַרעט, וואָס איז שוין נישט געווען אַזוי זעהר פרום און צופיעל צנועה, און מיט וועלכער ער האָט געמאַכט אַלעס, וואָס ער האָט געוואָלט. צהגליך — נישט אמת? און פאָרט זענען זיי ביידע געווען אַזוי פערשידען איינער פון׳ם אַנדערען!

איינער האָט אַרויסגעטריבען, און איינער איז געוואָרען אַרויסגעטריבען...

אַרויסגעטריבען האָט ער, דער פון פאַרצייטענס, די אידען. וואָס איז לייכטער פון דער דאָזיגער אַרבייט? מען מוז נאָר זיין אַ קעניג, אָדער, גלאַט אַזוי, איינער, וואָס שטעהט אין דער שפּיץ. און דאַן נעהמט מען און מען טונקט־איין אַ פעדער און אין איין מינוט און מיט איין פעדער־שטריך איז דער גורל פון הונדערט־טויזענדער מענשען אַ פערטיגער. נעכטען נאָך האָבען מענשען אַ היימאַט געהאַט, אַנ־

אייגען הויז און אַנ'אייגען ווינקעל, צו וועלכען זיי זענען געווען צוגעבונדען, און היינט שוין זענען זיי בראָדיאַגעס, רעכט- און שוץ-לאָזע בעשעפענישען, וועלכע בלאָנדזשען אַרום ווי די נישט-גוטע פון פעלד צו פעלד און פון וואַלד צו וואַלד, און ווייסען נישט, וואו דעם קאָפּ אַנידערצולעגען. מען רופט אַזאַ פעדער-איינטונקען דעקרעט. דאָס לעבען פון הונדערט-טויזענדער מענשען הענגט-אָב פון אַזאַ ביסעל טינט, וואָס שטעהט אויפ'ן שרייב-טיש פון אַזאַ איינעם, וועלכער האָט גראָד די מאַכט; עס הענגט-אָב פון דער דאָזיגער טינט און פון זיין אויגענבליקליכען משוגעת. ער איז אפשר ביינאַכט שלעכט געשלאָפען אָדער ער האָט שלעכט פערדייעט זיין אָוונד-מאָהלצייט. און דאַן רופט מען אַזאַ געשעהעניש מיט דעם שעהנעם נאָמען „היסטאָריע”...

אויך מאַנועל דער ערשטער האָט אַמאָל, אינ'ם יאָהר 1497, גע-האַט שלעכט פערדייעט דאָס עסען אָדער ער איז שלעכט געשלאָפען. גיכער ביידע צוזאַמען. און אויף צומאָרגענס אינדערפריה — איז דער דעקרעט געווען פערטיג. פּאָרטוגאַל איז דענסמאָל נאָך געווען אַ זעהר יונג קעניגרייך, סך-הכל ערשט אַ דרייהונדערט יאָהר. יודען האָט זיך דאָרט געלעבט שעהן און גוט און גליקליך. דאָס לאַנד האָט גע-בליהט, די אינדוסטריע האָט געבליהט, די יודען האָבען געבליהט. די וויסענשאַפט איז געלעגען אין זייערע הענד און די אינדוסטריע און דער האַנדעל — און דאָס גאַנצע לאַנד האָט געקוקט אויף זיי מיט דאַנקבאַרקייט. דאָ אָבער איז געקומען יענע נאַכט, אין וועלכער דער גרויסער מאַנועל האָט געהאַט שלעכט געגעסען און שלעכט געשלאָפען. אַ ווייב האָט ער געהאַט, די קעניגין איזאַבעלאַ, אַ טאָכטער פונ'ם קעניג פון שפּאַניען, און די דאָזיגע איזאַבעלאַ, עס זאָל איהר צו קיין גנאַי נישט זיין, איז געווען שעהן און שלעכט. מען זאָגט, אַז געוועהנ-ליך זענען אַלע שעהנע שלעכט, איך האָב אַפילו געקענט אַסך מיאוס-קייטען, וועלכע זענען אויך געווען שלעכט; אָבער דערפון איז קיין ראיה נישט. די שלעכטע איזאַבעלאַ האָט זיך געהאַט געזעצט אין קאָפּ אַריין איין פּאַר אַלעמאָל, אַז אַלע יודען מוזען ווערען פון פּאָרטוגאַל אַרויסגעטריבען. אייגענטליך האָט זי דאָס געהאַט איינגעשריבען אין איהרע תנאים, און נאָר מיט אַזאַ תנאַי האָט זי איינגעוויליגט חתונה צו האָבען מיט'ן יונגען קעניג. וואָס טהוט נישט אַלץ אַ יונגער קעניג,

ווען ער איז פּערליעבט! איך האָב געקענט אַמאָל אַ קעניג, מיט וועלכען זיין כּלה האָט אויסגענומען אַ תּנאַי, אַז זי וועט חתונה האָבען מיט איהם נאָר דאַן, ווען ער וועט ברענגען פון די פּלשתּים צווייהונדערט הייטלעך. אַודאי און אַודאַי איז פיעל לייכטער, ווען מען פערלאַנגט נאָר, אַז מען זאָל עטליכע הונדערט טויזענד יודען אַרויס־טרייבען פון׳ם לאַנד! דער קעניג מאַנועל דער גרויסער — אוי ווי גרויס ער איז געווען! — איז אויפגעשטאַנען נאָך יענער שלעכטער נאַכט און האָט אונטערגעשריבען דעם דעקרעט...

און לייענט מען אין די כראָניקעס וועגען יענע סצענעס, וועל־כע האָבען זיך אָבגעשפּיעלט ביים ארויסטרייבען, שטעלען זיך ביי אַ מענשען די האָר קאַפּויר און דאָס בלוט ווערט פערגליווערט אין די אָדערען. צוואַנציג טויזענד יודען האָט מען צונויפגעטריבען אין ליסאַבאָן, ווי מען טרייבט שאָף צונויף, און מען האָט פערבאָטען זיי צו געבען עסען אָדער טרינקען דריי טאָג און דריי נעכט, אפשר וועט מען נאָך קענען פועל׳ן ביי זיי, אַז זיי זאָלען זיך אָביסעל — אונטער־שמד׳ען. מיט שטריק האָט מען זיי צוגעבונדען ביי די בערד און די האָר און מען האָט זיי געשלעפּט אין די קירכען. פיעל האָבען זיך פריהער אַרויסגעוואָרפען פון ; פענסטער און האָבען זיך די גליעדער צעשמעטערט, פיעל האָבען זיך אין די ברונעמס אַריינגעוואָרפען, אום דאָס לעבען צו פטר׳ן, פיעל האָבען זיך דאָס לעבען גענומען, שוין זייענדיג אין די קירכען. אַ טאַטע האָט אויסגעשכדיים איבער זיך און זיינע זיהן אַ טלית, און האָט זיי און זיך אומגעבראַכט. דער רעשט איז צעטריבען געוואָרען, ווי עס ווערט צעטריבען שפּריי אויפ׳ן ווינד. זיי האָבען געוואַנדערט, און האָבען נישט געוואוסט וואו אַהין. אַ טייל איז אומגעקומען אונטערוועגענס, אַ טייל איז געקומען ביז טערקיי. דער טערקישער סולטאַן באַיאַזעט האָט דענסמאָל געזאָגט: „איהר רופט־אָן מאַנועל׳ן אַ גרויסען און אַ קלוגען קעניג, ער, וועלכער האָט זיין לאַנד אָרים געמאַכט און אונזער לאַנד בערייכערט ?!"

געווען איז דאָס אין מאָנאַט אָקטאָבער אין׳ם יאָהר 1497.

זינט דענסמאָל זענען מעהר ווי פיער הונדערט יאָהר אַוועק — און ווידער איז אין פּאָרטוגאַל אַ קעניג מיט׳ן נאָמען מאַנועל, און ווידער איז אַנ׳אָקטאָבער. דער אָקטאָבער פון׳ם יאָהר 1910.

דער קעניג, דער יעצטיגער, איז נאָך גאָר אַ יונגעטשקער, כמעט אַ קינד נאָך. די מאַמע מוז איהם נאָך פאָרזאָגען די תקיעות, ווען ער וויל בלאָזען אָדער ווען ער וויל בלאָזען פון זיך. פון זיין לאַנד און פון די בעדערפענישען פונ׳ם לאַנד ווייס ער ווייניג; ער ווייס נאָר זיין ווערט, אַז ער איז דער קעניג, און די אַנדערע זענען עס נישט. אינ׳ם לאַנד ראָיעט עס און קאָכט עס און ער ווייס נישט, ער האָט קיין צייט נישט דערצו; ער האָט זיינע געשעפטען. אין פּאַריז אויף דער רייזע האָט זיין קעניגליך אויג געזעהן אַ שאַנסאָנעטקע פון אַ קאַבאַרעט-טעאַטער, דאָס פריילין דעליס, און זי איז איהם זעהר געפעלען געוואָרען. עס איז קיין וואונדער נישט: זי איז אויך אַנדערע פריהער שוין געפעלען געוואָרען. איך אַליין, איך מוז אייך זאָגען דעם אמת, איך האָב זי קיינמאָל נאָך נישט געזעהן פּערזענליך; איך האָב זי נאָר געזעהן אויף אַ בילד, און קען דאָס דאָזיגע בילד נישט פערגעסען. עס איז אַ פיגור, שלאַנק און מיט איידעלע ליניעס, ווי מען זעהט זי זעלטען. און בריליאַנטען טראָגט זי אויף זיך, פּראָסט ווי פון אַ וואונדער-מעשה׳לע אַרויס; דאָס קען זי נאָר האָבען פון טויזענד און איין נאַכט... דער יונגער קעניג מאַנועל האָט געשמאַק אין פּרויען-זאַכען אפשר מעהר ווי ער האָט ידיעות אין פּאָליטיק און דיפּלאָמאַטיע.

און דערווייל האָט זיך אינ׳ם לאַנד געראָיעט און געקאָכט, און קעניג מאַנועל האָט נישט געוואוסט.

און אין זיין פּראַכטפולען שלאָס אין ליסאַבאָן איז קעניג מאַנועל געזעסען אין איינער פון די אָקטאָבער-נעכט, און אַרום טיש זענען געזעסען וויכטיגע געסט, און דאָס עסען איז געווען פּראַכטפול. פון דרויסען האָבען זיך געהערט קולות. פון ווייטען האָט דערגרייכט דער גערודער פון איינצעלנע שאָסען, און דאַן מעהר און מעהר. ענדליך האָט עס אָנגעהויבען ווערען פערדעכטיג. פּלוצלינג האָבען זיך מענשען, פרעמדע מענשען, אַריינגעכאַפּט אינ׳ם שלאָס...

אין דערזעלביגער נאַכט האָט קעניג מאַנועל אויפגעהערט צו זיין קעניג, מען האָט איהם אַרויסגעטריבען פון פּאָרטוגאַל. נאַטירליך איז לייכטער, אַז צוואַנציג טויזענד מענשען זאָלען אַרויסטרייבען איינעם, ווי איינער זאָל אַרויסטרייבען צוואַנציג טויזענד. די געשיכטע, זאָגט

מען, איבערחזר׳ט זיך נישט, און ווען עס קומט שוין פאָר אַ פאַל, וואָס איז ענליך צו אַן׳אַנדערען פאַל, איז ער פאָרט גאַנץ אַנדערש. דאָס מאָל, צום בײַשפּיעל, איז דער פּאָרטוגעזישער מאַנועל אַן׳אַרויסגעטריבענער, ווערענד יענער פּאָרטוגעזישער מאַנועל איז געווען אַן׳אַרויסטרײַבער.

צווײ מאַנועל׳ס!

אַ זוהן פון נאַפּאָלעאָן

פון נאַפּאָלעאָן דעם ערשטען. נאַטירליך, רעדט זיך דאָ וועגען אַ זוהן, וועלכער איז דעם גרויסען טאַטען געבוירען געוואָרען פון אַ פרוי אָהן חופּה וקידושין. ביי געוועהנליכע מענשען רופט מען דאָס אַ ממזר. אָנגעהויבען האָט זיך דאָס לעבען פון דעם דאָזיגען זוהן דערמיט, וואָס זיין קייזערליכער טאַטע האָט געטראַכט וועגען איהם, צו מאַכען איהם פאַר'ן טראָהנפאָלגער און איהם איבערצוגעבען די ממשלה, געענדיגט אָבער האָט זיך עס אַזוי, אַז די שכנים אין'ם קליינעם שטעדטעל האָבען געמוזט פאַר'ן אָרימען טויטען צונויפמאַכען אויפ'ן אָרון. אין די ערשטע יאָהרען האָט ער געפיהרט דאָס אויסגעלאַסענסטע לעבען און האָט געוואָרפען אַרום זיך מיט הונדערט־טויזענדער, צום סוף אָבער איז ער געקומען אַזוי ווייט, אַז ער האָט געשנאָרעט ביי בעקאַנטע און אומבעקאַנטע עטליכע פראַנקען. אָנפאַנגס האָט זיך אַ מענש גערעכענט פאַר אַ זכיה, אַז ער האָט איהם געקאָנט האָבען פאַר אַ שטיקעל בעקאַנטען, דערנאָך אָבער איז ער געקומען ביז צו דער מדרגה, אַז וואו ער האָט אָנגעקלאַפּט, האָט מען געענטפערט: „דער הערר איז אין דערהיים נישטאָ“. עס איז אפשר איינע פון די האַרצרייסענדסטע טראַגעדיעס פון אַ מענשליך לעבען. דאָס דאָזיגע לעבען האָט מען אָבער ביז יעצט כמעט אַזוי ווי גאָר נישט געקענט, און ערשט יעצט, אָט דאָ אין דער אַלערלעצטער צייט, איז מען דערגאַנגען אַלע איינצעלהייטען דערפון. איינער אַ דאָקטאָר מאַקס גילאַר אין פאַריז, האָט יעצט פערעפענטליכט אַ בוך, צונויפגעשטעלט לויט דאָקומענטען פונ'ם קייזערליכען אַרכיוו*), וואָס גיט אונז אַ פולשטענדיג בילד פונ'ם דאָ-

---

(* Un fils de Napolèon l-er, d'aprés des documents inèdits (Paris, èdition de la Revue Collection „Vèrité“).

זיגען מערקווירדיגען לעבען. עס איז איינס פון די אינטערעסאַנטסטע ביכער, וועלכע איך קען.

דער גרויסער נאַפּאָלעאָן אַלס ווייבער־העלד — דאָס דאָזיגע קאַ־פּיטעל איז בעוואוסט. ער האָט, בעקאַנטליך, די פרויען נישט געקאָנט זעהן אויף דער ליכטיגער שיין. ער האָט איינפאַך נישט געהאַט קיין געדולד צו זיי און צו זייערע „קליינליכע אינטערעסען״. זיי האָבען קיין ראָליע נישט געשפּיעלט אין זיין לעבען. די קייזערין זשאָזעפין איז פאַר איהם געווען אַ געשעפטס־זאַך; ער האָט דורך איהר בעקומען די אויבערהערשאַפט איבער איטאַליען. דורך די קייזערין מאַריאַ לואיז איז ער געוואָרען דער איידעם פון פראַנץ דעם ערשטען, און ער האָט זיך אַזוי אַריינגעכאַפּט אין׳ם שמאַלץ־גרוב פון׳ם הויכען יחוס. זיינע ליעבשאַפטען מיט דער שוי־שפּיעלערין זשאָרזש זענען געווען צו אַ צייט, ווען עס האָט זיך איהם נאָך גע׳חלומ׳ט צו מאַכען רוימישע טראַגעדיען פאַר די סצענע און נישט מלחמות צו מאַכען. די איינציגע איז אפשר געווען די גרעפין וואַלעווסקאַ, פאַר וועלכער ער האָט זיך אַביסעל מעהר ווי געוועהנליך דערוואַרעמט, מעגליך איז, אַז דאָס איז געקומען דערפון, וואָס די גרעפין איז געווען די איינציגע, וועלכע האָט געהאַט׳ דעם כוח איהם צו זאָגען איהר „ניין״. צוליעב דעם ניין פון אַ דלילה, האָט אַפילו שמשון הגבור אויפגעהערט צו זיין שמשון הגבור. די גרעסטע אָבנייגונג האָט נאַפּאָלעאָן געהאַט צו גייסטרייכע פרויען. ער איז אַרויס פון די כלים, ווען די מאַדאַם דע סטאַל האָט זיך גענומען צו איהם, אַריינצוקריגען איהם אין איהרע הענד. ווען זי איז איהם געוואָרען שוין אַביסעל צו זעהר לעסטיג, האָט ער זי איינפאַך אַרויסגעשיקט פון פראַנקרייך. עס וואָלטען זיך אפשר אַסך מענשען ווינשען צו זיין קייזערס, נאָר אום צו קאָנען אָנווענדען אַזאַ איינפאַך מיטעל געגען גייסטרייכע פרויען.

די איינציגע פרוי, וועלכע האָט שיער נישט געשפּיעלט אַ זעהר־זעהר גרויסע ראָליע אין זיין לעבען — דען דעם זוהן, וואָס זי האָט איהם געבוירען, האָט נאַפּאָלעאָן אַ געוויסע צייט גאַנץ ערנסטליך גע־טראַכט צו מאַכען פאַר׳ן יורש אויפ׳ן טראָהן פון פראַנקרייך — איז געווען אַ פרוי מיט׳ן נאָמען עלעאָנאָר דעניצל, וועגען וועלכער עס איז ביז יעצט נאָך וועניג געשריבען געוואָרען. אַ בלענדענדע שעהנהייט,

אַ הויכע, איידעלע געשטאַלט, צו וועלכער מען האָט געמוזט אַרויפבליקען. זי איז געווען די טאָכטער פון אַ קליינעם געלד־מעקלער, געבוירען אינ׳ם יאָהר 1786. צו זיבעצעהן־אַכצעהן יאָהר האָט זי חתונה געהאַט מיט׳ן דראַגאָנער־אָפיציר רעוועל. דער אָפיציר האָט געוואָלט מאַכען זיך אַ מסחר מיט דער זעלטענער שעהנהייט פון זיין יונג ווייב... דאָס יונגע ווייב האָט איהם געשפיגען אין פנים אַריין און האָט פון איהם אַרויסבעקומען אַ גט. דורך אַנ׳אַלטער שולע־בעקאַנטשאַפט איז זי אָנגעקומען צו קאַראָלינאַ מוראַ, אַ שוועסטער נאַפּאָלעאָנ׳ס, און איז ביי איהר געוואָרען קאַמערדיענערין און דערנאָך פּאָרלעזערין. דאָרט האָט זי נאַפּאָלעאָן געזעהן און האָט זי איינגעלאַדען צו זיך אין פּאַלאַץ אַריין. דער בעזוך האָט אַלעמאָל געדויערט נאָר אַ קורצע צייט. נאַפּאָלעאָן קוקענדיג אויף אַ שעהנע פרוי, פלעגט קוקען גלייכצייטיג אויך אויפ׳ן זייגער. ווי עס ווייזט אויס, איז עס אָבער גענוג געווען, אַז מאַדאַם דעניעל־רעוועל זאָל דעם 15־טען דעצעמבער 1806 דעם קייזערליכען פריינד געבוירען אַ זוהן. אין זעלביגען יאָהר האָט זי דער קייזער חתונה געמאַכט מיט דעם אָפיציר אָזשיע; אין יאָהר 1814, ווען דער מאַן איז איהר געשטאָרבען, האָט זי חתונה געהאַט מיט דעם גראַף לוקסבורג, און אין יאָהר 1868, אַלט זייענדיג 82 יאָהר, איז זי געשטאָרבען.

איהר זוהן, נאַפּאָלעאָנ׳ס זוהן, האָט ביים געבוירען ווערען ערהאַלטען דעם נאָמען לעאָן, דען זיין קייזערליכער פאָטער האָט געזאָגט: „לעאָן איז די העלפט פון נאַפּאָ־לעאָן”. אַזוי ווי די קייזערין זשאָזעפין האָט קיין קינדער נישט געהאַט, האָט נאַפּאָלעאָן גאַנץ ערנסט געטראַכט דערפון, איהם צו מאַכען פאַר׳ן קרוין־יורש. אָבגעלאָזען פון דעם דאָזיגען פלאַן האָט ער ערשט, ווען די קייזערין מאַריאַ לואיז האָט איהם אַ זוהן געבוירען. דעם „גראַף לעאָן” האָט ער אָבער אויך דאַן ליעב געהאַט, און ער האָט איהם געגעבען אַ קייזערליכע ערציהונג און האָט איהם אָפט געלאָזט קומען צו זיך אין פּאַלאַץ אַריין. ער האָט איהם געשענקט אַ גרויס פערמעגען. פונ׳ם יאָהר 1814 אָן האָט ער איהם געגעבען אַ שטאַאַטס־רענטע פון 12,000 פראַנק יעהרליך. אַ יאָהר שפּעטער האָט ער איהם פערשריבען 100 טויזענד פראַנק. אויפ׳ן טויטעני־בעט אין ס״ט העלענאַ האָט ער איהם אין זיין צוָאה געלאָזען 227,000 פראַנק.

דער גראף לעאן אבער האט געפיהרט דאס אויסגעלאסענסטע, ווילדעסטע לעבען. שעהן איז ער געווען ווי קיין צווייטער נישט אין פראנקרייך. פון דער מוטער האט ער געהאט דעם הויכען וואוקס און פונ׳ם פאטער דאס שטאלצע רוימישע צעזאר־געזיכט. זיין הויפט־בעשעפטיגונג אין דער פרייער צייט איז געווען ספיריטיזם און מאגיע, די עיקר־צייט אבער האט ער אויסגעפילט מיט פרויען און מיט קארטען־שפיעלען. ער פלעגט אין איין נאכט פערשפיעלען צעהנדליגער טויזענד פראנק. נאטירליך, דאס לוסטיגע לעבען מיט די פרויען פון די קליינע טעאטערס און דאס קארטען־שפיעלען האט גיך א סוף געמאכט מיט זיין פערמעגען. ער האט אבער דאן ארויסגעוויזען אנ׳אמת׳ע גע־ניאליטעט אין דער מלאכה פון בארגען. אפשר איז ער געווען דער גרעסטער געניאלער חובות־מאכער פון פראנקרייך. פון א שטיין האט ער געקאנט ארויספרעסען א הלואה. ער האט אפילו פון דעם בירגער־קעניג לואי־פיליפ, דעם גרעסטען קארגען פון זיין צייט, בעוויזען צו בעקומען א גמילת־חסד. חוץ דעם, האט מען מורא געהאט פאר איהם; ער האט ביי יעדער געלעגענהייט זיך געכאפט שלאגען און טאג־טעג־ליך האט ער ארויסגערופען מענשען אויף א דועל און האט זיי גע־דורס׳ט. ווער עס האט איהם נישט געגעבען אין גוטען, האט געמוזט געבען אין בייזען. אין יאהר 1838 זענען שוין זיינע חובות געווען אזוי שטארק אנגעוואקסען, אז די בעלי־חובות האבען איהם געמוזט ארייננזעצען אין געפענגניש. צוויי יאהר איז ער געזעסען. נאטירליך, איז די בעלי־חובות מיאוס געווארען צו צאהלען זיך־געלד, און ער איז דאן ארויס פריי.

אזוי איז ער געגאנגען בארג־אראב פון יאהר צו יאהר מעהר. א פאליציייליכער דאקומענט פון יענע יאהרען זאגט וועגען איהם: „ער לעבט פון שווינדעל און גנבה. ביי א שכנ׳טע האט ער געוואלט גנב׳־ענען דעם זייגער און דעם שמוק. זיין מוטער האט ער געוואלט טהון די טובה, צו פערגיפטען איהר מאן, דעם גראף לוקסבורג. די מוטער אליין האט ער געוואלט הרג׳ענען, ווייל זי האט איהם נישט געוואלט געבען קיין געלד. ערנעהרען האט ער זיך געלאזט א געוויסע צייט פון אנ׳איינפאך גאסען־מיידעל, וועלכע האט פערדיענט איהרע עט־ליכע פראנק א נאכט״. און דאס איז געווען א זוהן פון נאפאלעאן.

דעם גרויסען, וועלכער איז שיער נישט געזעסען אויפ'ן פראַנצויזישען טראָהן!
אין יאָהר 1840 האָט ער געפּרובט זיך צוצוכאַפּען צום פּרינץ נאַפּאָלעאָן, דעם שפּעטערען קייזער נאַפּאָלעאָן דעם דריטען, אום צו פּאַקען ביי איהם אַ הלוָאה. נאַפּאָלעאָן האָט דעם געראָטענעם געשוועסטער־קינד נישט צוגעלאָזען צו זיך. דערויף האָט איהם דער גראַף לעאָן געשריבען אַ בריעף, אין וועלכען עס שטעהען די ווערטער: „ביי די ביינער פון מיין פאָטער, דעם קייזער נאַפּאָלעאָן, שווער איך, אז פאַר אייער בענעהמען זיך געגען מיר וועט איהר ווערען געפּאַטשט פון מיר". נאַטירליך, האָט איהם דאָס נישט געשטערט, ער זאָל שפּעטער, ווען פּרינץ נאַפּאָלעאָן איז שוין געוואָרען קייזער, אַרומקריכען אַרום איהם און זאָל אַרום איהם לעקען און שמעקען. נאַפּאָלעאָן האָט איהם אָבער קיינמאָל נישט צוגעלאָזט צו זיך, נאָר אין זיין גוטסקייט האָט ער איהם געשענקט אַ יעהרליכע מתנה פון 6000 פראַנק. זעלבסטפערשטענדליך, האָט אַזאַ גאָב פאַר'ן גראַף לעאָן געקלעקט אויף איין צאָהן, און ער האָט געהאַלטען כסדר אין איין שרייבען שנאָרער־בריוועך צו זיין האַלב־ברודער גראַף וואַלעווסקי און צום הערצאָג פון מאָרני און צום קעניג זשעראָם פון וועסטפאַל. ער האָט געפּרובט שרייבען אַזעלכע בריוולעך אויך צום באַראָן דזשעמס ראָטשילד, און דער באַראָן האָט נישט געפונען פאַר נויטיג איהם אַפילו צו ענטפערען. ער האָט זיך דאַן גענומען צו פיעל געשעפטען: ער איז געוואָרען אַ פערזיכערונגס־אַגענט, ער האָט געמאַכט אַ טינט־פאַבריק. ער האָט ערפונדען אַ לאָמפּ, וואָס דרעהט זיך, ער האָט געוואָלט איינפיהרען פאַר'ן מיליטער האַמאַקען אָנשטאָט בעטען — און אַלע פּראָיעקטען האָבען זיך יעדעס מאָל אויסגעלאָזען דערמיט, וואָס ער האָט געבעטען דעם הערר, צו וועלכען ער האָט זיך געווענדעט מיט זיי, ער זאָל איהם לייהען אַ גמילת־חסד פון אַ פינף פראַנק. אויף דער עלטער, שוין גאָר צום סוף, האָט ער חתונה געהאַט מיט אַן'איינפאַכער אַרבייטערין, פאַני זשאָנע, וועלכע האָט איהם געבוירען צוויי קינדער און האָט איהם מפרנס געווען בדוחק פון איהר אַרבייטס־לויהן. אין יאָהר 1881 איז ער געשטאָרבען, 75 יאָהר אַלט, אין אַ קליין שטעדטעל אין פראַנקרייך, אין נויט און אין דחקות. די שכנים האָבען געמוזט צונויפמאַכען צווישען זיך, אום פאַר איהם צו בעשטעלען דעם ארון.

אַ טראַגעדיע פון אַ מענשליך לעבען. אפשר וועט אַ גרויסער פסיכאָלאָג קאָנען אַרויסגעפינען אין זיין כאַראַקטער אַנ׳עהנליכקייט מיט׳ן גרויסען טאַטען. מאַקס נאָרדוי, למשל, ביים בעטראַכטען פון דעם דאָזיגען לעבען, געפינט, אַזביידע זענען זיך אין תוך אַריין גאַנץ עהנליך. דערזעלביגער ווילדער מוט, דיזעלביגע אייביגע תאוה צו שלאָגען זיך, דיזעלביגע קאָכעדיגע פאַנטאַזיע, דיזעלביגע ענערגיע, דערזעלביגער עגאָאיזם, דאָסזעלביגע נישט-וועלען-וויסען פון קיין שום מאָראַל און פון קיין שום ריקזיכט אויף אַ צווייטען מענשען,—בקיצור, אַלע אייגענשאַפטען, פון וועלכע עס זעצט זיך צוזאַמען די גרויסקייט פון נאַפּאָלעאָן. איך, דעם אמת געזאָגט, קאָן דאָס נישט זעהן. איך זעה נאָר דעם נישט-געראָטענעם זוהן פון אַ גרויסען טאַטען. די געוועהנליכע ערשיינונג: דער זוהן האָט נ י ש ט דאָס גרויסקייט פונ׳ם טאַטען, און נאָר ווייל ער האָט די גוטע געלעגענהייט, נוצט ער זי אויס צו אַלע קליינינקייטען און ווערט אַ סקאַנדאַליסט און ווערט אַנ׳אויסגעלאַסענער און ווערט אַ ווערטלאָזער מענש. די עהנליכקייט צום טאַטען איז די עהנליכקייט פון אַ קאַץ צו אַ לייב; ביידע רעכענען זיך אין דער זאָאָלאָגיע צו איין און דערזעלביגער משפחה, נאָר איינע איז אַ קאַץ און דער אַנדערער אַ לייב. איינער איז נאַפּאָלעאָן דער גרויסער און דער צווייטער איז דער גראַף לעאָן. אַ העלפט פון נאַפּאָלעאָן. נאַפּאָלעאָנ׳ס גרויסקייט איז אָבער בעשטאַנען אין דעם, וואָס ער איז געווען אַ גאַנצער. די טראַגעדיע פונ׳ם דאָזיגען לעבען איז — אַז אַ גראַף לעאָן איז אַ זוהן פון נאַפּאָלעאָן.

פּאַול לאַפאַרג

דעם לעצטען זונטאָג איז עס געווען, אין די גאַסען פון פּאַריז. אַ לויה האָט זיך געצויגען איבער די בולוואַרען, צעהנטויזענדער מענשען מיט רויטע פאָהנען אין די הענד זענען נאָכגעגאַנגען נאָכ'ן אָרון. די אונצעהליגע רויטע בלומען-קרענץ, געבונדען מיט רויטע לענטעס, זענען געשלעפּט געוואָרען פון אַ לאַנגע רייה וואָגענס. אַלעס רויט, רויט, רויט, אויף די גאַסען איבער'ן גאַנצען וועג זענען געשטאַנען טויזענדער פּאָליציי-לייט, אום אָבצוהיטען די אָרדנונג. ביים קרעמאַטאָריום אויפ'ן בית-עלמין פּער לאַשעז, דאָרט וואו פריידענקענדע מענשען לאָזען זיך נאָכ'ן טויט פערברענען, זענען געהאַלטען געוואָרען פלאַמענדיגע רעדעס פון די בעריהמטעסטע אָנפיהרער פון די פערשידענסטע סאָציאַליסטישע פּאַרטייען פון גאַנץ אייראָפּאַ — און געווען איז דער געשטאָרבענער אַ בעקאַנטער מיליאָנער.

נאַטירליך, חוץ דעם וואָס ער איז געווען אַ מיליאָנער, איז ער דערך-אגב געווען דער אָנפיהרער פון די פראַנצויזישע קאָמוניסטען און רעוואָלוציאָנערען, דען געווען איז דאָס פּאַול לאַפאַרג, דער בעריהמטער איידעם פון דעם נאָך בעריהמטערען קאַרל מאַרקס. עס איז נאָר אַזאַ צופאַל, זעלבסטפערשטענדליך, וואָס כמעט אַלע גרויסע אָנפיהרער פון די סאָציאַליסטישע פּאַרטייען זענען געווען און זענען תמיד מיליאָנערען — אָבוואָהל אַמאָל מאַכט זיך, אַז אַ מענש, נישט קיין איבערגעשפּיצטער, שטעלט זיך אָב אַ ווײַלע ביי דעם דאָזיגען אומשטאַנד און, נישט ווילענדיג, פערטראַכט ער זיך וועגען אַזאַ מערקווירדיגען צופאַל. אַדרבאָ, אפשר איז עס גאָר שענער נאָך פון אַזעלכע פיינע מיליאָנערען, אַז נישט קוקענדיג אויף זייערע מיליאָנען, האָבען זיי אַזאַ פיין גאָלדען האַרץ מיטצופיה-

לעבן מיט יעדען עלענדען, און זיי אַרבייטען טאָג און נאַכט פאַר'ן אָרימאַן, וואָס האָט נישט וואָס צו פרעסען און וואו אַוועקצולעגען זיין נאַרישען קאָפּ. און זיי זענען זיך מקריב פאַר'ן פּראָלעטאַריער, וואָס איז אַזוי נאַריש און לאָזט זיך רק עקספּלואַטירען, און לערנען דעם אויס־געמוטשעטען אַרבייטער, וועלכער מאַכט די מיליאָנען פאַר אַנדערע, דאָס אייביגע קרעכצען אויפ'ן מיליאָנער און דאָס אייביגע וויינען אויף די אומגערעכטיגקייט פון דעם דאָזיגען, וועלכער האָט אַ מיליאָן. די הויפּטזאַך איז, צו האָבען אַ מיליאָן און צו האַלטען תמיד אין אַזאַ מקריב זיין זיך פאַר'ן אָרימען. אפשר וועט קומען אַ צייט, אַז אונ־זערע שייבלערס און פּאָזנאַנסקי'ס וועלען נאָך ווערען אַזעלכע אָנ־פיהרערס אויך; די מיליאָנען דערצו האָבען זיי שוין. נאָר נישט דאָס בין איך אויסען. יעדענפאַלס איז פּאַול לאַפאַרג געווען איינער פון גאָר די גרויסע, און אפשר איז ער געווען דער גרעסטער אַגיטאַטאָר, וועלכען די דאָזיגע פּאַרטייען האָבען געהאַט אויפצו־ווייזען ביז'ן היינטיגען טאָג. מערקווירדיגער אָבער פון זיין לע־בען איז געווען זיין טויט. דען נישט מיט אַ נאַטירליכען טויט איז ער געשטאָרבען, נאָר אליין האָט ער זיך גענומען דאָס לעבען, זיך און זיין ווייב אין איין און דעמזעלביגען טאָג. אפשר איז דאָס אויך נאָר געווען אַזאַ מין פאַנטאַזיע פון אַ מיליאָנער. אין דערזעלבער וואָך האָט זיך אויך אַן־אַנדערער אַמעריקאַנישער מיליאָנער אין פּאַריז, דניאל וואָלף בישאָף, אַ יונגערמאַן פון 34 יאָהר, גענומען דאָס לעבען, ווייל דאָס לע־דיגגעהן איז איהם נמאס געוואָרען. נאַטירליך, פּאַול לאַפאַרג איז נישט לעדיג געגאַנגען. אדרבא, זיין לעבען איז געווען אַ לעבען פול מיט אַרבייט און געהאַט האָט ער אַ הויכען, הייליגען אידעאַל, דערפאַר טאָקי האָט ער אויך אַסך שענערען און אַסך פילאָזאָפישערען תירוץ זיך אויסגעזוכט פאַר זיין זעלבסט־מאָרד: ער האָט נישט געוואָלט, זאָגט ער, דערוואַרטען זיך, ביז ער וועט אַלט ווערען זיבעציג יאָהר און וועט ווערען קערפּערליך און גייסטיג מאַט און נישט־טויגליך, דערום נעהמט ער זיך דאָס לעבען קנאַפּ איידער ער ווערט זיבעציג יאָהר. ער איז געווען, אַ פּנים, אַ זעהר עמפּינדליכער מענש, וועלכער האָט נישט געקענט אַפילו אין געדאַנקען סובל זיין אַ צייט, ווען דער מאָגען וועט נישט קענען מעהר אַזוי פערטראָגען און דער קאָפּ וועט

אַמאָל דערלאַנגען אַ דרעה. און דעריבער האָט ער זיך צוגעאיילט און האָט געמאַכט אַליין דעם שטאַרב. עס איז פאַרהאַן אַ מענש, וואָס קען נישט פערטראָגן דאָס שטאַרבען אויף דער תליה, ווייל ער איז קיצעלדיג, און ווידער איז פאַרהאַן אַ מענש, וואָס קען נישט פערטראָגען דאָס לעבען, ווייל ער וועט אַמאָל מוזען פאָהרען מיט אַ קראַנקען מאָגען קיין קארלסבאַד און וועט זיך מוזען אַמאָל צולעגען אַ קאַלטען קאָמפּרעס צום קאָפּ. אוי אוי, די דאָזיגע קאַפּריזען פון די מיליאָנערען! די שריפטשטעלערין זשאָרזש סאַנד האָט אונז אַמאָל געשילדערט אין אַ ראָמאַן אַ העלד, וועלכער האָט מורא פאַר׳ן נאָס־ווערען, און דעריבער. ווייל ער האָט געזעהן אויפ׳ן הימעל אַ וואָלקען, האָט ער זיך דערווייל אַריינגעוואָרפען אין טייך. איז דאָס אַ קעמפּערנאַטור? טהוט אַזוי אַ מענש, וועלכער האָט אַ הייליגען אידעאַל באמת׳דיג און גלויבט אין איהם און ווייס, אַז ער האָט די פליכט צו קעמפען פאַר איהם? מוז נישט אַזאַ איינער בלייבען אויפ׳ן פּאָסטען אַזוי לאַנג ווי נאָר די פיס טראָגען איהם?

„איך ברענג מיך אום", שרייבט פּאָול לאַפאַרג צו זיין פלימעניק, וועלכען, נאַטירליך, ער האָט איבערגעלאָזט זיין גאַנצען פערמעגען, — „איך ברענג מיך אום, איידער עס וועט קומען די עלטער און וועט רויבען ביי מיר די פערגניגענס און די פריידען פון לעבען און די קראַפט פון מיין גוף און פון מיין גייסט. זינט יאָהרען שוין האָב איך מיר פאָרגענומען, נישט עלטער צו ווערען ווי זיבעציג יאָהר. איך שטאַרב מיט דער העכסטער שמחה, אַז שוין אין דער נאָהנטסטער צוקונפט וועט זיעגען אונזער אידעע, וועלכער איך האָב געדיענט פינף און פערציג יאָהר. הויך זאָל לעבען דער קאָמוניזם! הויך זאָל לעבען דער אינטערנאַציאָנאַלער סאָציאַליזם!" — כ׳לעבען, ווען אין דער נאָהנטסטער צוקונפט שוין וועט די דאָזיגע אידעע זיעגען, וואָלט עס האָבען געלוינט פאַר אַזאַ פּאָול לאַפאַרג, אונטערצוואַרטען נאָך די עטליכע חדשים אָדער די עטליכע יאָהר און זיך אָנצוקוקען דעם דאָזיגען עסק מיט די אייגענע אויגען. שוין דאָס אַליין, צו זעהען ווי די גולדס און די ראָטשילדס און די שייבלערס און די פּאָזנאַנסקיס וועלען זיך טיילען מיט די אָרימע, איז, בנאמנות, אויך ווערט, אַז מען זאָל צוליעב דעם אַ געוויסע צייט מותר זיין

אויף עטליכע פערגניגענס און שמחות און מען זאָל מקבל־באַהבה זיין אַ שטיקעל הוסט און אַביסעל קאָפּוועהטאָג. ווער ווייס, אפשר וואָלט אַזאַ לאַפאַרג אַליין נאָך האָבען די זכיה, צו דערלעבען די צייט, אַז זיינע פּראָלעטאַריער וואָלטען זיך לאָזען איינרעדען צוצונעהמען ביי איהם זיינע מיליאָנען און ער וואָלט זיי נישט דאַרפען נעבען אַוועק־געבען ערשט זיין אייגענעם יורש.

לכל הדעות איז פאול לאַפאַרג געוועזען אַ געוואַלדיגער אַגיטאַטאָר. ער האָט אַסך געאַרבייט אין זיין לעבען און האָט אויך אָפט געליטען גלות און אַנדערע צרות פאַר זיינע אידעען. מעגליך איז אפשר, אַז דער דענקער אין איהם איז נישט געוועזען אַזוי שטאַרק. ער איז אַלץ נאָך געשטאַנען אויפ׳ן אַלטען שטאַנדפּונקט פון זיין שווער עליו־השלום און אפילו אַלע נייע פּירושים צום מאַרקסיזם האָט ער נישט געקענט ליידען. יעדענפאַלס איז ער דער דאָזיגער, וועלכער האָט דער וועלט געגעבען די בראָשורע: „דאָס רעכט אויף פויל־זיין״. יעדער מענש האָט דאָס רעכט צו זיין פויל און נישט צו וועלען אַרבייטען. דער גרעסטער פעהלער פון דער דאָזיגער לעהרע איז אפשר די לאָגיק, וואָס פעהלט איהר. אָט, למשל, זענען שוין די מיליאָנערען אַזוי ווייט, אַז זיי נוי־צען־אויס יענעס רעכט פון פויל־זיין לויט אַלע קרעפטען, און פאַרט איז מען נאָך נישט צופריעדען מיט זיי. וואָס קענען אַזעלכע אָרימע מענשען נאָך מעהר טהון פאַר דער וועלט׳ס וועגען? נאַטירליך, נישט אַרבייטען און געהן לעדיג איז אַ זעהר אָנגענעהמע זאַך. אַז „אַר־בייט מאַכט דאָס לעבען זיס״, האָבען, זעלבסטפערשטענדליך, אויסגע־טראַכט די דאָזיגע, וועלכע האָבען אַליין נישט געאַרבייט און האָבען געוואָלט, אַז אַנדערע זאָלען אַרבייטען פאַר זיי, פונקט אַזוי ווי דאָס וואָרט, אַז „נאַראָנים האָבען ליעב צוקער״, האָבען אויסגעטראַכט דוקא די קלוגע, וועלכע האָבען אַליין געוואָלט עסען דעם צוקער. דאָס אַלעס איז זעלבסטפערשטענדליך. נעכטען האָט מיינער אַ קאָלעגע מיר דערמאָהנט די בראָשורע „דאָס רעכט אויף פויל זיין״ און האָט זיך דערביי בעלעקט. אַודאַי, אַודאַי איך אַליין וואָלט כ׳לעבען, אויך בעסער וועלען פוילענ־צען ווי אַרבייטען. וואָס קומט מיר אָבער אַרויס, ווען איך קען דאָס נישט. איך האָב נישט דעם טאַלענט דערצו. צום פוילענצען איז נוי־טיג פונקט אַזאַ טאַלענט ווי צו מוזיק און ווי צו אַנדערע זאַכען.

איינער קען דאָס, דער צווייטער נישט. פּאַול לאַפאַרג אַליין, דער לעהרער פון דער דאָזיגער ערהאַבענער תורה, האָט עס, דאַכט זיך, דאָך נישט געקענט. ער האָט נישט קוקענדיג אויף זיין לעהרע, זיין גאַנץ לעבען געאַרבייט.

אוי, די דאָזיגע מיליאָנערען מיט זייערע קאַפּריזען און זייערע פאַנטאַזיעס און זייערע לעהרען! — פּאַול לאַפאַרג איז אָבער געווען אַ גוטער אַגיטאַטאָר.

יוסף פעלדמאַן

די נאַכריכט פון זיין טויט איז שטיל דורכגעגאַנגען דורך די בלעטער: דאָ און דאָרט עטליכע קאַלטע גלייכגילטיגע ווערטער דעם געשטאָרבענעם, דאָ און דאָרט עטליכע ביאָגראַפישע נאָטיצען, עטליכע ערינערונגען וועגען איהם אַלס „געדאַנקענלעזער", עטליכע בעמערקונגען וועגען זיין קונסט אַלס „היפּנאָטיזער" און וועגען דעם ענין פון „היפּנאָז" בכלל — און שטיל איז געוואָרען גאַר גיך. וואָס ווייס דער היינטיגער לעזער, וואָס אָסיפּ איליטש פעלדמאַן איז געווען אַמאָל? אַ וועלט האָט זיך מיט איהם געשאָקעלט, די געזעלשאַפטליכע וועלט ווי אויך די וויסענשאַפטליכע. נאַטירליך, די „געדאַנקענלעזעריי" אין אַלגעמיין איז היינט אַ רעכט ביסעל וואָכעדיג געוואָרען. זי איז אַראָבגעקומען ביז צו דער מדרגה פון אַ געזעלשאַפטליכער שפּיעלעריי. אין יעדען רעכטען סאַלאָן ביי אַ גלעזעל טהיי, אין יעדען זשור־פיקס נאָך ליסט'ס ראַפּסאָדיע, ווען דער עולם געהנעצט שוין פון לאַנגווייליגקייט, מאַכט זיך באַלד, אַז עפּעס אַ קרוב אָדער אַ נאָהענטער פריינד כאַפּט זיך אַרויס און ווייזט עטליכע קונצשטיקלעך אַלס געדאַנקענלעזער. ער לאָזט זיך די אויגען פערבינדען און טרעפט, ווי שפּעט עס איז, ער זעצט זיך אין אַ ווינקעל און זאָגט, ווי די קעכין הייסט, ער לאָזט בעהאַלטען אַ נאָדעל און זוכט זי דאַן אַ צוויי־דריי שעה, ביז ער געפינט זי אָדער ער געפינט זי נישט. אָדער ער זוכט זיך אויס עפּעס אַ נערוועזען פּאַרשוין אַלס „מעדיום", אום איהם איינצושלעפערן, און גלאָצט איהם אַזוי לאַנג אָן, ביז די אויגען געהען איהם אַליין איבער, און ווען עס גראָט איהם אחרי כל אלה נישט, שטעהט ער פּלוצלינג אויף און זאָגט, אַז ה י י נ ט איז ער עפּעס נישט ריכטיג אויפגעלעגט. דענסמאָל אָבער, פאַר זעקס און צוואַנציג יאָהר, ווען פעלדמאַן איז אויפגעטרע־

טען, איז די זאַך גאָר אַנדערש געווען. מען איז געשטאַנען פאַר אַ רעטעניש. מען האָט געגלויבט, אַז מען שטעהט פאַר דער ענטדעקונג פון אַ נייער נאַטור־קראַפט. מען האָט גערעדט וועגען אַ צוגעקומענעם זעקסטען חוש. די בעריהמטעסטע פיזיאָלאָגען און פסיכאָלאָגען און מעדיצינער זענען געשטאַנען און האָבען געגלאָצט און האָבען יעדען טאָג נייע טעאָריעס אויפגעשטעלט. איינער אַ בעקאַנטער מיינער, אַ דאָקטאָר אין פעטער־בורג, האָט זיין גאַנצע פראַקטיק געוואָרפען און האָט זיך בעשעפטיגט נאָר מיט דעם ענין פעלדמאַן. אַ וועלט האָט געקאָכט. וואָס אין פע־טערבורג האָט זיך דענסמאָל, אינ׳ם יאָהר 1886, מיט איהם אָבגעטהון, איז כמעט נישט צו גלויבען.

און איך געדענק איהם, ווי עס וואָלט היינט געווען: אַ יונגער־מאַן פון אַ יאָהר פינף און צוואַנציג, אַ שטאַרקער גוף און עפעס הע־כער ווי מיטעל־וואוקס, טיעף־שוואַרצע האָר, און דערביי אַ בלאַסקייט אין פנים, אַ מערקווירדיגער קראַנקהאַפטער גלאַנץ אין די אויגען און אַ אומרוהיגקייט אין אַלע זיינע בעוועגונגען — אַז שוין אויפ׳ן ערש־טען בליק האָט מען געקענט דערקענען, אַז מיר האָבען דאָ צו טהון מיט אַ נערווען־סיסטעם, וואָס איז אונגעוועהנליך שטאַרק אויסגעבילדעט. און דאַן געדענק איך, ווי ער דערצעהלט אונז פון זיין לעבען. זיין זיידע, דאַכט זיך, איז געווען שוחט אין כערסאָן, זיין טאַטע איז גע־ווען אַ יוד אַ למדן מיט׳ן נאָמען ר׳ אליהו קאָפּעל, זיין פעטער ר׳ אברהם איז געווען רב; ער אָבער איז געווען אַנ׳אומרוהיגער גייסט און עס האָט איהם געטריבען פון אָרט צו אָרט און ער האָט אַליין נישט געוואוסט פאַרוואָס. אין טיפליס איז ער געווען אין גימנאַזיום, און דאַן האָט ער געזאָלט מיט די ערשטע עמיגראַנטען נאָך די ערש־טע פאָגראָמען אַרויס קיין אַמעריקאַ, און פלוצלינג איז ער געווען אין ברעסלוי און איז נעגאַנגען אויף די לעקציעס פון פראָפעסאָר היידענ־היים און דאָרט האָט ער געזעהן צום ערשטען מאָל דעם בעוואוסטען היפּנאָטיזער האַנזען — און ער האָט געפּרובט איהם נאָכמאַכען...

און הויפּטזעכליך געדענק איך איהם פון אַ „סעאַנס״, וועלכען ער האָט געגעבען אין „דייטשען קלוב״ אין פעטערבורג. דאָס היפּנאָטי־זירען אויף עפּענטליכע סעאַנסען האָט איהם דער דעמאָלסדיגער גראַדאָ־

נאַטשאַלניק גרעסער פערבאָטען, ווייל עס האָט געשמעקט מיט סכּנה, און דעריבער האָט ער זיך געמוזט בעגניגנען מיט געדאַנקענלעזעריי. אָבער די דאָזיגע געדאַנקענלעזעריי וועל איך קיינמאָל נישט מעהר פערגעסען! אויף דער ביהנע, אַלס חיסענשאַפטליכע קאָנטראָלערען און אַלס מעדיומס, זענען געזעסען ד״ר קאַצענעלסאָן און ד״ר רעשעטניקאָוו און פיעל אַנדערע געלעהרטע און עטליכע מיינע בעקאַנטע דאַמען. איינער האָט אויפגעשריבען אויף אַ פּאַפּיער, אַז פעלדמאַן זאָל געהן צום בופעט לינקס, זאָל צוגעהן צום טיש, וואו עס שטעהען נעבען דעם פערשידענעם עסענוואַרג אויך עטליכע ליכט, זאָל אויסלעשען איין ליכט, זאָל אַרויסנעהמען פונ׳ם אונטערשטען עק פונ׳ם ליכט אַ נאָדעל, וועלכע איינער פון די קאָנטראָלערען האָט דאָרט אַריינגעשטעקט בידיעה פון די אַלע אַנדערע מענשען, וועלכע געפינען זיך אויף דער ביהנע, ער זאָל די נאָדעל ברענגען אויף דער ביהנע; אויף דער ביהנע ליעגען צווי טאַליעס קאָרטען, איינע אַ רויטע און איינע אַ בלויע, זאָל ער פון דער בלויער אַרויסנעהמען די מלכּה צלם און זאָל זי זיך מיט דער נאָדעל אָנשטעקען צו זיין פראַק — און פעלדמאַן האָט דאָס אַלעס מיט אַ אונגלויבליכער געשווינדיגקייט אין לויף פון עטליכע מינוטען אויסגעפיהרט. און דאַן: פעלדמאַן זאָל אַרויסנעהמען אַ נאָדעל, וועלכע איז פערשטעקט אין אַ פאָרהאַנג אין אַ לאָזשע, ער זאָל זי ברענגען אויף דער ביהנע, וואו עס ליעגט אויף אַ טישעל אַ יאָהרגאַנג „וויעסטניק יעוראָפּי״, און זאָל זי אויף דער זייט 173, וואו עס שטעהט אַ געדיכט פון א. פעט, אריינשטעקען אין דעם אות A פון דעם דיכטער׳ס אונטערשריפט — און פעלדמאַן, וועלכער איז נישט געווען דערביי, ווען דער דאָזיגער בעפעהל איז געוואָרען אויפגעשריבען, האָט דאָס אַלעס פּינקטליך דערפילט. און דאַן: פעלדמאַן זאָל צוגעהן צום שוואַרצען ברעט, וואָס איז אויף דער ביהנע, און זאָל נעהמען דאָס שטיק קלייד, וועלכעס ליעגט דאָרט, און זאָל דערמיט אויפ׳ן שוואַרצען ברעט אָנשרייבען אַ מגן־דוד און אין דער מיט פונ׳ם מגן־דוד זאָל ער אָנשרייבען מיט געכתיבה׳טע אותיות דעם שם — יהוה און פעלדמאַן האָט די דאָזיגע אַלע געדאַנקען געטראָפען און האָט אַלעס גענוי און פּינקטליך געטהון. פּראָפעסאָרען און געלעהרטע האָבען געשטוינט. דאָס פּובליקום איז געזעסען ווי פערשטיינערט.

און דאַן געדענק איך איהם פון סטאַנסען אין פּריוואַט-הייזער, וואו ער האָט איינגעשלעפערט און היפּנאָטיזירט, געזונד געמאַכט און קראַנק געמאַכט, וואונדער געטהון און מופתים בעוויזען. מען האָט אָנגעהויבען צו גלויבען, אַז ער קען מחיה-מתים זיין. עס איז אונהיימליך געוועזן אין זיינע ד׳ אמות צו זיין...

זיין נערוועניסיסטעם — האָט מען „וויסענשאַפטליך" ערקלערט — איז אַזוי, אַז מען קען אויף איהם עלעקטריש איינווירקען. לעג איך אַרויף אויף איהם מיין האַנד, ווערען אונזערע ביידע קערפּערס איין קערפּער, און מיין געדאַנק ווירקט אויף איהם ווי אַן עלעקטרישער שטראָם און איז דאַן אַזוי, ווי ער וואָלט זיין זיין אייגענער געדאַנק...

איז ער אפשר אויך אַ שטיקעל שאַרלאַטאַן?

דענסמאַל, אין אָנפאַנג פון זיין קאַריערע, איז ער עס בעשטימט נישט געוועזן. מיר האָבען דאַן, אַ גאַנצע חברה, לעקציעס ביי איהם גענומען, און עס האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז ער איז נאָר געוועזן דער בעזיצער פון אַ „קראַפט"; וואָס אָבער די דאָזיגע קראַפט איז און ווי זי איז וויסענשאַפטליך צו ערקלערען, האָט ער אַליין נישט געוואוסט.

ער האָט דענסמאַל געהאַט די אַבזיכט צו פאָהרען קיין פּאַריז צום פּראָפעסאָר שאַרקאָ און צו לערנען. ביסלעכווייז אָבער איז זיין געדאַנקענלעזעריי און זיין היפּנאָטישע מאַכט אַ געשעפט געוואָרען. ער איז אַרומגעפאָהרען איבער די שטעדט און האָט נסים בעוויזען. ער האָט קראַנקע געהיילט און האָט קונצען געמאַכט...

און דאַן איז ער ביסלעכווייז פערגעסען געוואָרען. און יעצט, ווען ער איז געשטאָרבען, אַ מאַן אין די בעסטע יאָהרען, האָט איהם כמעט קיינער נישט מעהר געקענט. עטליכע גלייכגילטיגע ווערטער אין די צייטונגען, עטליכע ביאָגראַפישע נאָטיצען, עטליכע ערינערונגען — און שטיל איז געוואָרען גאָר גיך.

פעני וואַדי־עפּשטיין

נאָר אַ שוישפּיעלערין, אַ יודישע שוישפּיעלערין. פוּל און טרייסט־לאָז איז געגאַנגען דער שטילער רעגען פוּנ׳ם טריבען הימעל. דאָס הייפעל פערעהרער איז נאָכגעגאַנגען נאָכ׳ן שוואַרצען וואָגען. און גע־פיהרט האָט דער וואָגען, דער רייכער, פון אַ ווייטען שפּיטאָל, וואו די אָרימסטע איז פערלאָזען און פערגעסען געלעגען, דעם אָרימען רעשט פון אַנ׳אָרים לעבען. און בלומען־קרענץ זענען פלוצלינג געוואָרען, און אַ כאָר האָט געזונגען. און דאַן איז אַלעס געווען אויס. דער לעצטער שויפּעל ערד איז געפאַלען. דאָס טעאַטער־שטיק, דאָס גרעסטע פון אַלע, האָט זיך געענדיגט, דער פאָרהאַנג איז געפאַלען, דער לעצטער. קיין אַפּלאָדיסמענט, קיין אַרויסרוף, קיין „ביס״ מעהר...

נאָר אַ שוישפּיעלערין. ווענמען געהט אָן אַ שוישפּיעלערין? וואָס מאַכט אויס דאָס לעבען פון אַ שויזפּיעלערין? אויך ביי פעלקער, וועלכע זענען פיעל קולטורעלער ווי מיר, איז נאָך גאָרנישט לאַנג די צייט, וואָס דער שוישפּיעלער איז געווען דאָס פעראַכטעסטע וועזען אין דער געזעלשאַפט. אַנ׳אויסגעשטויסענער צווישען די מיוחסים, אַ מין נעגער צווישען די ווייסע. מען האָט איהם צום סאַלאָן נישט צוגעלאָזען. און אפשר גאָר האָט די מורה־מורנו׳דיגע געזעלשאַפט אינ־סטינקטיוו נישט אַמאָל פאַלש געאורטיילט. דאָס דאָפּעלטע לעבען, וואָס דער קינסטלער פיהרט, איין לעבען אויף דער ביהנע, וואו ער בעשאַפט פערשידענע געשטאַלטען, און איין לעבען, אין זיין פריוואַטען אומגאַנג, וואו ער איז ער אַליין, האָט דאָס נאַאיווע פּובּליקום איבערגעשרעקט. עס האָט אַלעמאָל מורא געהאַט, אַז אויך אין פריוואַטען לעבען שפּיעלט ער איהם עפּעס פאָר און גיט נישט זיך, נאָר אַ ראָלע, ער לעבט נישט, נאָר ער מאַכט קאָמעדיע. און ווען דאָס איז אַזוי דער

פאַל געווען ביי אַלע אַנדערע פעלקער, אום וויפיעל מעהר ביי אונז, וואו דער שוישפּיעלער־שטאַנד איז נאָך גאָר אַזוי יונג. מען האָט געזעהן, און מען זעהט נאָך, אינ׳ם שוישפּיעלער נאָר דעם קאָמעדיאַנט, דעם בדחן, דעם פּורים־שפּיעלער. ווער ווייס, ווער ער איז דאָרט, דער יונג? ווער ווייס, ווער זי איז דאָרט, די מויד, און פון וואַנען זי האָט זיך גענומען און פון וואו זי קומט? אַז טאַלענט אַן און פאַר זיך איז אַ גרויסע זאַך און מוז געאַכטעט ווערען אין יעדער פאָרם און אין יעדער געשטאַלט, צו דעם דאָזיגען שטאַנדפּונקט האָט זיך אַ פּובליקום נאָך נישט דערהויבען. נאַטירליך איז דער יודישער שוישפּיעלער דורך זיין האַלטען זיך שולדיג אין דעם אפשר מעהר ווי דאָס פּובליקום. ביז ער וועט ווערען „סאַלאָן־פעהיג״, וועלען נאָך אַסך וואַסערען אָפּלויפען.

און ווען עס איז צווישען די יודישע שוישפּיעלער געווען עמיצער, וואָס האָט דורך זיין פּערזענליכקייט אַליין פיעל מיטגעהאָלפען דאָס אַלטע פאָראורטייל געגען דעם דאָזיגען שטאַנד צו צעשטערען, דאַן איז דאָס געווען פעני וואַדי־עפּשטיין. זי האָט ביי מיר אַליין טויזענד פאָראורטיילען אין דער דאָזיגער ריכטונג צעשטערט. אפשר איז זי געווען דער אינטערעסאַנטסטער מענש, וועלכען איך האָב פון אייביג אָן צווישען יודישע שוישפּיעלער געפונען. איך וויל עס באַלד אין קורצען אַרויסזאָגען: ווי זעהר בעדייטענד זי זאָל נישט זיין געווען אַלס שוישפּיעלערין, איז זי געווען טויזענדמאָל בעדייטענדער אַלס מענש, אַלס פראַכט־עקזעמפּלאַר פון אַ מענש. אינערליך שטאָלץ אויף איהר מענשליכקייט, און אין דרויסען אַ בעשיידענהייט אין אַלעם, וואָס בעטרעפט איהר קונסט און איהר קענען, גאָרנישט ווי ביי אַנדערע יודישע שוישפּיעלער. און האָט זי גערעדט פון איהר קונסט, האָט זי עס גערעדט ווי אַ נאַאיוו קינד: מלא־שמחה ווי אַ קינד אָדער בעטריבט ווי אַ קינד. און מערקווירדיג: די דאָזיגע פרוי, וואָס איז דורכגעגאַנגען דעם גאַנצען שמוץ פונ׳ם לעבען, דאָס נידעריגסטע און אָבשטויסענדסטע, איז געווען ריין אין איהר נשמה ווי אַ קוואַל־וואַסער. עס האָט פראָסט דערקוויקט, ווען מען האָט זיך צוגעקוקט צו איהר. אַ ליעבליכקייט און אַ רייך איז אויסגעגאַנגען פון איהר פּערזענליכקייט, וואָס האָט בעצויבערט יעדען, וועלכער האָט זיך דערנעהנטערט

צו איהר. עפעס פיינעס, איך וואָלט זאָגען פרומעס, האָט אַרויסגעבליקט פון איהרע אויגען און האָט זיך אַרויסגעהערט פון איהר מיעדען געלעכטערל. און איז עס אמת, אַז איהר אָבשטאַמונג איז אַ נידעריגע און איהר וועג האָט זי געפיהרט דורך אַלע נון שערי בלאָטע פונ׳ם לעבען, דאַן איז זי אַליין דער בעוויז, אַז אָפט האָבען מיר צו זוכען די אמת׳ע דאַמע דוקא דאָרט אין דער נידער. ביז צו דער ריינער נשמה אינוועניג גרייכט קיינמאָל נישט דער שמוץ. ווי אָפט, ווען איך בין געזעסען נעבען איהר און האָב זי געהערט פלוידערען, האָב איך מיר געטראַכט: וואָס פאַר אַ מענש איז דאָ צו־גרונד געגאַנגען! וואָס פאַר אַ פראַכט־מענש וואָלט דאָ אַרויסגעקומען, ווען איהר לעבען וואָלט זי האָבען געפיהרט דורך אַנדערע גאַסען!

פון דער פרעמד איז זי געקומען צו אונז. איהרע ערשטע אויפטריטען אויף אונזער היגער יודישער ביהנע האָב איך פערזוימט. האַלב צופעליג, האַלב אַבזיכטליך. די רעקלאַמע, וואָס מען האָט געטריבען מיט איהר, האָט מיך געהאַט אָנגעעקעלט. און דאַן אויך די רעצענזיעס. מען האָט גערעדט פון אַ „קלאַסיש״ שפיעלען, פון גריכישע זשעסטען״, פון „יאָניש״ און „פריגיש״ און ווייס גאָט ווי דער דאָזיגער טעאַטערזשאַרגאָן און רעצענזענטען־עברי הייסט נאָך אַלץ. נאַטירליך האָט מיך דאָס גערייצט און ווען איך האָב זי צום ערשטען מאָל געזעהן שפיעלען און גראָד אין אַ שטיק, וואָס איז פאַר איהרעטוועגען גאָרנישט צוגעפאַסט, האָב איך עטליכע ביטערע ווערטער איבער איהר געשריבען. זי האָט דענסמאָל אין אַ צייטונגס־אַרטיקעל געענטפערט. און דער ענטפער איז געווען אָהן פרעטענזיעס, בע׳חנ׳ט און נישט אָהן הומאָר. איך האָב געלייענט און געשטוינט. איך בין איבערצייגט געווען, אַז אימיצער האָט דאָס פאַר איהרעטוועגען אָנגעשריבען. ווי דען, ווען נישט אַזוי, קומט צו אַ יודישער שוישפיעלערין אַזאַ פיין סטיליזירטער געשמאַק? ווי אָבער איך האָב זי דאַן פערזענליך קענען געלערענט און האָב זי צום ערשטען מאָל געהערט רעדען, האָב איך מיין טעות איינגעזעהן. יענץ בריוועלע האָט צוגעפאַסט מיט יעדען וואָרט צו איהר גאַנצען מענשען.

אין אַ קליינער געזעלשאַפט איז עס געווען. זי איז צוגעקומען צו מיר לאַכעדיג און לייכט און איהר ערשט וואָרט איז געווען: „איהר

זענט דאָס מיין שונא?״ — עפעס ציטערדיגעס איז געלעגען אינ׳ם טאָן, וואָס האָט מיך טיעף גערירט. גאָרנישט שוישפּילערישעס, נאָר ריין מענשליכעס. און דאַן באַלד דאָס צווייטע וואָרט: „און װען איך בין שוין גאָר קיין שוישפּילערין נישט, קען איך דאָך אויך נאָך זיין עפּעס אַ שטיקעל מענש!״ און ווידער האָט עס געמאַכט אויף מיר דעם איינדרוק, אַז נישט אַ שוישפּילער, נאָר אַ מענש רעדט...

זי איז אָבער אויך אַ פּאָרציגליכע שוישפּילערין געווען. אפשר איינע פון די בעסטע. עס איז גענוג, ווען איך וועל דערמאָהנען איהר „חאַשע די יתומה״ אינ׳ם ערשטען אַקט. אַנ׳אמת קאַבינעט־שטיקעל. און דאַן נאָך צוואַנציג אַנדערע ראָלען. ווען נישט קלאַסיש און גריכישע זשעסטען — אָבער אַ פיינע פיגור איז זי געווען און געשמאַק האָט זי געהאַט. דאָס דאָזיגע, וואָס מען געפינט נישט צו אָפט אויף דער יודישער ביהנע.

טויזענדמאָל אינטערעסאַנטער אָבער איז געווען דער מענש אין איהר. און האָט זי ערצעהלט פון איהרע ווייטע רייזען, פון פרעמדע פעלקער און פרעמדע לענדער, האָט מען געשפּירט, אַז זי האָט פיעל געזעהן און האָט דאָס געזעהענע געפיהלט. איז עס געווען די לעבענס־לוסט אין איהר, וואָס האָט זי געדרענגט אַלעמאָל אַרויס און ביז צו דעם שמוציגען אָבגרונד? — אַ גאַנצער לעגענדען־קרייז האָט זיך גע־בילדעט אַרום איהר לעבען. עפעס אַ טאַטאַרען־פירשט האָט זי פון דער היים פערפיהרט און זי מיטגענומען קיין אינדיען. פון דער פּשוט׳ער פּאַני איז געוואָרען דאָס ענגלישע פּעני און דערצו איז צוגעקומען „וואַדי״, דער נאָמען פון דעם טאַטאַרישען מאַן. נאַטירליך איז איהר דער טאַטאַר מיט דער גאַנצער פירשטליכקייט לעסטיג געוואָרען נאָך אַ געוויסער צייט און זי איז אַוועק ווידער אין די וועלט אַריין. זי איז געגאַנגען מדחי אל דחי. דער פירשט האָט איהר געצאָהלט אַ לעבענס־רענטע פינף טויזענד רובעל יעהרליך. די דאָזיגע לעבענסלענג־ליכע רענטע האָט זי פערקויפט לייכטזיניג פאַר אַנ׳איינמאָליגע סומע פון 16 טויזענד רובעל. נאַטירליך האָט די דאָזיגע סומע נישט לאַנג ביי איהר געדויערט. דער איינציגער אויסוועג איז דאַן געווען דאָס טעאַ־טער. אַ קורצע צייט האָט זי נאָך געלעבט אין גלאַנץ. שעהנע טואַ־לעטען און עלעגאַנטע האָטעלען. דאַן האָט אויך דאָס אויפגעהערט.

מיעד און מאַט און טויט־קראַנק איז זי געלעגען, פּערלאָזען און פּער־געסען, אין אַ ענג שטיבעל בײַ אַן אָרימען קרוב. און דאַן דער לעצ־טער אַקט: עטליכע טעג פאַר׳ן טויט האָט זי איהר לעצט בעט גע־האַט צווישען די גאָלע ווענד פונ׳ם יודישען שפּיטאָל.

און ווידער איז עס אַ כאַראַקטעריסטישער צוג פון איהר. זי האָט נאָר געדאַרפט עטליכע ווערטער שרייבען צו איינעם פון איהרע נאָהנטסטע אין לאָנדאָן, אום גענוג געלד צו האָבען, כדי אויפגעריכט צו ווערען און זיך צו קענען היילען. איהר שטאָלץ און עפּעס שטי־לעס אין איהר האָבען איהר דאָס נישט ערלויבט.

זי איז נאָר אַ שוישפּיעלערין געווען, אַ יודישע שוישפּיעלערין. איהר אייגענע לעבענס־דראַמע איז אפשר טויזענדמאָל אינטערעסאַנטער ווי אַלע דראַמען, וועלכע זי האָט געשפּיעלט.

און אַ פוילער רעגען האָט געטראָפּט, און דער עלעגאַנטער וואָ־גען איז געגאַנגען. און קרענץ האָט מען געבראַכט, און דער כאָר האָט געזונגען — און דער לעצטער אַקט האָט זיך געענדיגט.

ווער וועט געדענקען אין עטליכע יאָהר אַרום פעני וואַדי־עפּ־שטײַן?

מאַדאַם לאָבעל

דאָס שטיק, אין וועלכען זי האָט זיך בעוויזען דעם וואָרשעווער פּובליקום — „מאַדאַם איקס" — איז קיין צעבראָכענעם שילינג נישט ווערט: אַ נאַרישער אינהאַלט, אונמעגליכע סיטואַציעס, סצענעס, וואָס צופּען ביי די נערוועןאַזש ביז צו אַנ׳עקעל־געפיהל, און אַ קאָמפּאָזיציע, ווי זי קען שוין ערגער נישט זיין. נעבען־סצענעס ווערען הויפּט־סצענעס, האַנדלונגען, וועלכע האָבען געקענט אָבגעטהון ווערען הינטער דער סצענע, ווערען געטהון עפענטליך און רעדעס ווערען געהאַלטען פון 20 מינוט די לענג. און דאָך געהער דאָס שטיק צום וועלט רעפּערטואַר. יעדע גרויסע קינסטלערין, ווען זי האָט נאָר מיט עפּעס זיך צו ווייזען, פּרובט־אויס דערין איהרע קרעפטען. זינט די דריי־פיער יאָהר, ווי דאָס שטיק איז עס געשפּיעלט געוואָרען אויף אַלע בעדייטענדע ביהנעס. פון וואַנען דאָס קומט? איינפאַך: דאָס שטיק געהער צו יענע פּיעסען, וועלכע זענען לכתחלה געמאַכט געוואָרען נישט פאַר׳ן פּובליקומס וועגען, נאָר פאַר׳ן אַקטיאָר. אַ בעדייטענדער אַקטיאָר זאָל האָבען אַ בעדייטענדע ראָלע. און דערייבער ווערט אַזאַ שטיק, טראָץ אַלע זיינע פעהלער, צוגעכאַפּט ווי אַ אבן־טוב פון די אַרטיסטען און די אַרטיסטקעס אַליין, און יעדער אַקטיאָר און יעדע אַקטריסע, ווען זיי האָבען צו ווייזען שוישפּילערישע קונסט־שטיקלעך, אונגעוועהנליכע טעכניק, איבערראַשענדע פּראָבען פון גרים אָדער שטים־מאָדולאַציע אָדער מינען־שפּיעל, ווענדען זיי אָן אַלע זייערע כוחות נאָר אום צו קענען אויפטרעטען אין אַזאַ שטיק — איבערהויפּט ווען זיי ווילען זיך ווייזען אַ פרעמדען פּובליקום. על־פּי־רוב האָט אַזאַ שטיק נישט מעהר ווי א י י ן ראָלע, די דאָזיגע פונ׳ם אַקטיאַר, פאַר וועלכען עס איז געוואָרען לכתחלה אָנגעשריבען, דען

אויסצייכענען זאָל זיך דערין נאָר איין אַקטיאָר און נישט די אַלע איבעריגע. אַזוי איז עס מיט „קין" פון אַלעקסאַנדער דיומאַ, מיט „וואַהנזין און איילינקייט" פון עטשעגאַרע, מיט דעם „פאָטער" פון סטרינדבערג און מיט נאָך אַ טוץ אַזעלכע פיעסען, און אַזוי איז עס אויך מיט „מאַדאַם איקס" פון אַלעקסאַנדער ביסאָן. אַלעקסאַנדער ביסאָן האָט געהאַט געשריבען זיין „מאַדאַם" פאַר זיינע אַ פריינדין, די שוישפּיעלערין מאַדאַם זשאַן האַדינג, וועלכע האָט זיך געוואָלט ווייזען פאַר'ן פּובליקום אין דער ראָלע פון אַ אַלקאָהאָליסטקע: אַ פיינע דאַמע, וואָס איז אַראָבגעקומען ביז אויף די נידריגסטע מדרגה און איז געוואָרען אַ טרינקערין פון גרויס אומגליק — אַלעס אַנדערע איז נעבען־זאַך — און די שוישפּיעלערין האָט מיט דער דאָזיגער ראָלע געמאַכט דאָס געוואַלדיגסטע אויפזעהן אין דער פּאַריזער טעאַטער־וועלט. זינט דעמאָלט איז נישט פאַרהאַן קיין איינציגע גרויסע קינסטלערין, ווען זי בעזיצט נאָר די מיטעל פון ווייזען קונסט־שטיק אויף דער ביהנע, וועלכע זאָל זיך נישט האָבען געפּרובט אין דער דאָזיגער ראָלע.

אַז אויך אַ קינסטלערין אויף דער יודישער ביהנע זאָל זיין אימשטאַנד זיך צו ווייזען, און מיט ערפאָלג, אין דער דאָזיגער ראָלע, האָט זיך מיר נישט געגלויבט. וואָס זאָל מען זיך דאָ נאַרען? אונזערע גרויסע קינסטלערינס בעזיצען אפשר, פיעל אָדער ווענינ, אַביסעל קינסטלערישען טעמפּעראַמענט און ליידענשאַפט, זיי בעזיצען אפשר יענעס אינערליכע פייערעל, וואָס מען רופט טאַלענט, זיי האָבען אפשר אויך אַביסעל פּאָעזיע אין זיך און אַביסעל שמערץ, אפשר קען מען געפינען ביי זיי אויך אַביסעל איינגעבוירענע אינטעליגענץ און דאָס פערשטענדניש פאַר איינלעבען זיך אין אַ כאַראַקטער — אָבער יענע אויסערליכע צוויי הויפּט־מיטלען, מיט וועלכע דער קינסטלער מוז אַרבייטען: דאָס קענען בייטען די שטימע און קענען ענדערען דאָס געזיכט־אויסזעהן און די גאַנצע פיגור, — דאָס פעהלט זיי כמעט אינגאַנצען. זיי האָבען אַלעמאָל און אין אַלע גרימען כמעט איין פּנים און איין טאָן. זיי שפּיעלען נישט. פערשטעהט זיך אַז איך רעד נישט פון גוט אָדער שלעכט שפּיעלען, איך רעד נאָר פון שפּיעלען אַן און פאַר זיך. און אָט קומט „דער גרעסטער אַמעריקאַנער

כטאַר, די בעסטע אַרטיסטין פון ניו-יאָרקער קעסלער-טעאַטער״, ווי עס שטעהט אין די אַנאָנסען, און צו איהר דעביוט וועהלט זי זיך אָט דאָס דאָזיגע שטיק, די „מאַדאַם איקס״, צו וועלכען עס געהער אין דער ערשטער ליניע די גרויסע קונסט פון קליין-מאָלעריי דוקא. מילא דער גרויסער אָדער דער גרעסטער סטאַר, איך בין שוין לאַנג אַרויס פון די יאָהרען, ווען מען גלויבט מיט אַ צו-שטאַרקער אמונה אין די אַנאָנ-סען. ווער איז שוין ביי אונז נישט געווען דער גרעסטער סטאַר? ווער איז שוין נישט געווען דער קעניג פון אַלע טענצער? דער טענאָר פון אַלע טענאָרען? דער איינציגער, וועלט-בעריהמטער האַמלעט? איך בין זיכער, ווען די לעצטע סטאַטיסטין וועט אַרויספאָהרען אויף די מדינה, וועט זי זיך אַנאָנסירען אַלס יודישער וואָלטער אָדער דוזע. ביליגער קען זי נישט. לעצטענס האָט זיך זאָגאַר איינער אַנאָנסירט אַלס „גרעס-טער העלדען-טענאָר און איינציגער אַקאָסטאַ״. וואָס אַ גרעסטער העלדען-טענאָר האָט צו טהון מיט אַקאָסטאַ, דאָס איז נישט מיין זאַך, נאָר ווי די מעשה איז, אונגלויביג בין איך געגאַנגען אין טעאַטער אַריין צו דער ערשטער פאָרשטעלונג פונ׳ם אַמעריקאַנער גאַסט. ווער ווייס, וואָס פאַר אַ שלאַק עס וועט זיך דאָרט ווייזען.

און אָט האָט זיך אויפגעהויבען דער פאָרהאַנג. אום עס באַלד צו זאָגען בקיצור: מאַדאַם לאָבעל איז אפשר די ערשטע, אמת׳ע שוי-שפּיעלערין, וועלכע איך האָב געזעהן אויף אַ יודישע ביהנע. אפשר איז זי אויך די איינציגע. נאַטירליך מיין איך דאָס נאָר אינ׳ם זין פון קענען שפּיעלען און נישט אינ׳ם זין פון קינסטלערישען טאַלענט אין אַלגעמיין. אויב זי בעזיצט צו איהרע שוישפּיעלערישע מיטלען אויך דאָס אינערליכע קינסטלערישע עמפּינדען, דערצו האָב איך זי ליידער נישט געזעהן אין דעם רעכטען שטיק, וואָס זאָל געבען אַ געלעגענ-הייט דעריבער צו אורטיילען.

באַלד אינ׳ם פּראָלאָג (דער פראַנצויזישער אָריגינאַל גיט דעם ערשטען אַקט אַלס פּראָלאָג), דאָ ווי זי טרעט-אויף אַלס סאַלאָן-דאַמע, זעהט מען, אַז מען האָט דאָ צו טהון מיט אַ שוישפּיעלערין, וואָס בעזיצט אַ אונגעוועהנליך קענען. אפשר האָט דער דאָזיגער אַקט געדאַרפט גע-שפּיעלט ווערען עטוואָס פיינער, אפשר וואָלט אַנ׳אַנדערע בעדייטענדע קינסטלערין געפינען עטליכע האַרץ-טענער, די מוטער-ליעבע עטוואָס

פיינער און נישט אַזוי אונטערגעשטריכען צו מאַרקירען, אפשר איז אויך די סצענע מיט׳ן קניען פאַר׳ן מאַן נישט אַזוי קינסטלעריש פיין און דאַדורך, וואָס זי וואָלט אַרויסשטויסען די זאַצען פונ׳ם מויל מעהר אָבגעהאַקט און צעשטרייט, וואָלט זי אפשר געקענט ערציעלען מעהר קינסטלערישע עפעקטען. דער דאָזיגער פראָלאָג אָבער איז פאַר דער מאַדאַם לאָבעל בעשיינפערליך נאָר עפעס נעבענזאַכליכעס. איהר הויפט־שפיעלען הויבט זיך ערשט אָן אינ׳ם צווייטען אַקט, דאָ ווי זי קומט אַרויס אין דער ראָלע פון דער אַלקאָהאָליסטקע. עס איז אַ ראָלע — אַנ׳אמת׳דיג מייסטער־שטיק פון קליין־קונסט. טויזענדער און אָבער טוי־זענדער דעטאַילס, דורכגעדאַכט ביז אין דאָס קלענסטע און טיעפסטע. אַ שוידער געהט אַריבער איבער די ביינער. מען זיצט און מען קוקט זי אָן העכער אַ שעה צייט און מען קען דאָס אויג פון איהר נישט אַראָבנעהמען. אין זאַל ווערט פון מינוט צו מינוט שטילער, צום סוף הערשט אַ טויט־שטילקייט און אַלעס קוקט און האָרכט מיט אַ פער־כאַפטען אָטעם. איך האָב קיינמאָל נישט געזעהן עפעס עהנליכעס אין אַ יודישען טעאַטער.

עס הויבט זיך אויף דער פאָרהאַנג און ז י קומט אויף די ביהנע. מען ווייס אַ פאָר מינוט נישט, אויב זי איז עס אָדער נישט. עפעס איז איהר געשטאַלט אַ גאַנץ אַנדערע געוואָרען. אפשר העכער, אפשר נידעריגער, מען ווייס עס אַליין נישט — נאָר יעדענפאַלס אַ גאַנץ אַנדערע. אָפט זענען די הענד אין אַ קראַמף צוריקגעדרעהט און דער רוקען קומט עפעס אויס אויסגעהויהלט. מינוטענווייז איז די שטימע טרוקען און הויהל, און פלוצלינג קומט אַ וואַרעמער שטראַהל, וואָס ווירקט דורך דעם אונערוואַרטעטען איבערגאַנג נאָך אונהיימליכער. און דאַן דאָס אָפיום־טרינקען און דער הויהלער פייף ביים פערכאַפען דעם אָטעם. דאָס אונהיימליכע לאַכען און דאָס אידיאָטישע וויינען, די גוסס׳דיגע אויגען און די רויט־אָנגעפוילטע נאָז — סימנים פון אַ שרעק־ליכער קראַנקהייט. עס איז אין דעם אַלעם אַ שוידערהאַפטע רעאַליס־טיק, הויפטזעכליך אין דער סצענע ביים קאָרטען־וואַרפען: דער פלוצ־לינגער וואַרעמער טאָן ביים דערמאָהנען זיך אָן אַ ווייטער פערגאַנגענ־הייט און דאָס אָבהאַקען דערפון און ווילד ווערען. און דאַן די פיין געשפיעלטע סצענע מיט איהר איצטיגען צוהעלטער און די כאַראַקטע־

ריסטישע, ביז צום עקעל איבערגע׳חזר׳טע אויסרופונגען אין אַלע טאָן־אַר־טען: „איך וועל נישט געבען, איך וועל נישט געבען, איך וועל נישט געבען!״ — וויפיעל בעאָבאַכטונגס־פעהיגקייט מוז בעזיצען אַ קינסטלערין, אום דאָס אַלעס צו האָבען געזעהן! וויפיעל פלייס און וויפיעל שטודיום איז נויטיג דערצו, אום אַזעלכע טויזענד פּרטים ביז אין דאָס קלענסטע אַריין צו האָבען געלערענט!

נעבען דעם דאָזיגען אַקט איז אַלעס איבעריגע שוין אַ נעבען־זאַך. אפילו די סצענע אין געריכט און די שטאַרב־סצענע. איהר שטאַרקסטעס האָט מאַדאַם לאָבעל בעוויזען אינ׳ם צווייטען אַקט.

זאָל די דאָזיגע שוישפּיעלערין נעבען איהר שאַרפער בעאָבאַכ־טונגס־פעהיגקייט און איהר אינטעליגענץ און איהרע געוואַלדיגע טעכ־נישע מיטלען בעזיצען אויך דאָס ביסעל פּאָעזיע, דאָס דיכטערישע עמפינדען, די פרייד און דאָס לייד, בקיצור דאָס יעניגע, וואָס מיר רופען קינסטלער־נאַטור, דאַן איז זי איינע פון אונזערע בעדייטענדסטע קינסטלערינען.

עס איז אַ גרויסער שאָד, וואָס זי האָט אונז נישט געגעבען די געלעגענהייט, זי צו זעהן אויך אין אַנדערע ראָלען.

איגהאלט

טעאָדאָר הערצל	5
מאַקס נאָרדוי	22
דוד וואָלפסאָן	27
עמנואל מאַנדעלשטאַם	32
ד״ר שלמה רובין	38
משה ליב ליליענבלום	42
יהל״ל	47
ד״ר י. ל. קאנטאָר	51
בן־יהודה	55
רבי קרוב	60
שמעון שמואל פרוג	66
יעקב דינעזאָהן	72
שלום־עליכם	77
מענדעלע מוכר־ספרים	83
ד״ר י. ל. קאַצענעלסאָן	142
בארטאָלדי	146
ראָטשילד	152
קאָלעגע ראָטשילד	157
דוד גינצבורג	162
מנשה מרגלית	167
טאָלסטאָי	171
עליזא אָרזשעשקאָ	175
מאריא קאָנאָפּניצקא	180

סובאָרין 183
ווילהעלם II 188
צוויי מאַנועלס 194
אַ זוהן פון נאַפּאָלעאָן 199
פּאָול לאַפאַרג 205
יוסף פעלדמאַן 210
פעני וואַדי־עפשטיין 214
מאַדאַם לאָבעל 219

3־טע רשימה פון די אבאָנענטען אויף
אַלע ווערק פון דוד פרישמאַן*)

אנטווערפען

מ. ביין
מ. גרינבערג
י. דויטשער
ל. דימענשטיין
ד. דימענשטיין
י. זילבערמאַן
לאוב און גוטשיין
נ. לינדענבערג
ח. ליפשיץ
ח. מאַנדעל
ג. מארינגער
מ. פירשטענבערג
מ. פענדלער
ש. פענדלער
י. פאָליאַטשעק
ד״ר י. פראָניאַנסקי
מ. פראָניאַנסקי
ש. פראָניאַנסקי
י. צוקראָוויטש
קיפניס
מ. קליינהויז
ב. קאָרענבלום
ו. שופף
י. שערעבער
י. שפּיראָ

בערלין

אָסט. יידישער פעראיין
אָריענטאַלישע אָבטיילונג ביי
דער שטאַאַטס־ביבליאָטעק
י. בערענשטיין
ר.ווישניאַק
יודישע געמיינדע
ה. לייבאָוויטש
אולריך מיהלמאַן
י. פאָסציניאַק
י. ציטראָן
קעסטען
ט. שאַליט

בריסעל

ב. אַווערבוך

---

*) די ערשטע 2 רשימות זענען פערעפענטליכט געוואָרען אין באנד I, II. די חייטערדיגע רשימות — אין די קומענדיגע בענדער.

ש. אַלבערט
ש. באָנגאַרט
ה. גראָמאַן
מ. ווייסבאַרט
ש. טורמייער

העלסינקי (העלסינגפאָרס)

ב. בלויגרונד
אַ. בערפראָרוואַני
מ. וואַפרינסקי
י. פערגאַמענט
פרוי ר. קאַגאַן
מ. קאָטשאַק
ב. ס. קורניק
י. רובינשטיין

וויפורי (וויבאָרג)

מ. אַלטשובער
מ. בענסקי
וויבאָרגער פעראיין „אחדות״
ד. וויינשטיין
מ. יאַקובאָוויטש
וו. יאַקאָבסאָן
מ. ליפסאָן
י. לעווין
פרוי מלייזענשטיין
ב. עקערט
ה. עקערט
ש. קלימשעווסקי
מ. ראָזענבערג
מ. ראַפקין
מ. שטיינבאָק

ש. שטראָמער
פרעקען שראַגאָוויטש

טאַלין (רעוועל)

ש. אַבעסהויז
מ. אַבראַמסאָן
ג. אייזענשטאַדט
ביאַליק-פעראיין
פ. בערקאָוויטש
מ. גאָלדמאַן
נ. גאָלדשטיין
ה. גיטקין
א. גורעוויטש
ב. גליקמאַן
מ. געלב
י. גענאָווקער
י. דעלסקי
י. האַלברייך
י. הירשהאָרען
ג. העריענבערג
אַ. טאָבע
מ. טייטעלבוים
ג. איטשיקאָוויטש
י. יאַנקעלסאָן
מ. יודליקין
ש. לעווין
וו. לעווינאָוויטש
דיר. מאַרגאָלין.
ב. מאַרקאָוויטש
א. מינקאָוו
ד״ר ב. מיראָוויטש

עדות
ש. פראַנק
ה. פרידמאַן
ש. פרענקעל
י. קאָפּעליאָווסקי
ש. קאַץ
א. ראַטנער

טאַרטאַ (דאָרפּאַט)

ד. אוזוואַנסקי
ש. באַקשט
ה. בעלציקאָוו
נ. גענס
ל. זעלמאַנאָוויטש
ב. קאָבלענץ
ב. קראָפּמאַן
ש. קראָפּמאַן

ליבאַווא

א. בערזנער
א. גוטמאַן
ש. גוטמאַן
ב. גלעזער
גרושלאווסקי
ב. דינסאָן
ל. הערצענבערג
ש. יזראַעליט
נ. לוריע
א. לעווין
ד. נויבירגער
ה. עפּשטיין
ז. ראָזאָווסקי

ב. שעפּטעל

לייפּציג

אַב. בראָמבערג
ה. גאָלדבערג
א. זאַקס
ד. כאַרדאַק
מ. לעהרפּריינד
ל. פוקס

ניו־יאָרק

ק. אַבראַמסקי
ש. אַראָנסאָן
מ. בירענבוים
ש. בירענהאָלץ
יאהן בערענשטיין
נ. בערענפעלד
ש. גאָלדשטיין
ח. גורעוויטש
נ. גייערמאַן
מ. גינסבורג
י. גליקמאַן
ח. דאַווידזאָן
י. דאָנענבערג
מ. דאָרמאַן
י. דונמאַן
ש. דיבעלינאָן
ח. הערציג
היברו פּובליסינג קאָמפּ.
ל. ווייסמאַן
מ. זיגאַל
ח. לייבאָוויטש
ש. ליבערמאַן

נ. מייקאָווער
ש. מייערסאָן
י. מינקין
י. מיראָוויטש
כ. ניסענזאָן
י. נירענבערג
ד"ר ה. ענעלאוו
מ. פאָגעלמאַן
ש. פייגענבוים
מ. פייערמאן
י. פינקעלמאן
ח. פירשטענבערג
ח. פינעס
ש. פיוניק
ד"ר ח. פעסער
ח. צוקראָוויטש
מ. ציגעלמאַן
ק. צינענבערג
ק. צעדערבוים
ק. קליינמאן
ד"ר מ. ראָזאָוו
מ. ראָזען
י. ראָטענבערג
י. ראָכלין
ש. ריוולין
ב. שווארצמאַן

ריגא

ש. אייזענשטאדט
פ. איסווין
מ. אַלעשקער
י. אַרענס
אינז'. י. באַבוס
בירמאַן
ע. בערענדט
ד"ר גריבעשאק
צ. צוויילאַצקי
ב. האָף
ח. הימעלהאָך
ד"ר ב. הערצפעלד
וויינבערג
ל. זיסער
צ. טרייווס
ר. לולב
י. לעוויטאַס
י. לעוויטאַס
צ. לעוויטאַס
ה. מאָסקאָוויסקי
י. מזרח
ה. צוקערמאן
א. קארעליץ
י. קורשאנסקי
מ. ראָזענבערג
נ. שאַליט
ש. שאַליט

Druk.: Renoma, Warszawa